

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAIŃSKA POLONISTYKA

Випуск 24

Numer 24

Житомир

Bydgoszcz

2025

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 22 від 28. 11. 2025 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ / RADA EDYTORSKA:

Головний редактор
Redaktor naczelny

Микола Козловець, доктор філософських наук, професор
Prof. dr hab. MykołaKozłowiec

Мирослав Янковяк, доктор габілітований
Віта Павленко, доктор педагогічних наук, доцент
Валентина Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент

Заступники головного редактора / Zastępcyredaktoranczelnego:
Dr hab. Mirosław Jankowiak
Doc. dr hab. Vita Pavlenko,
Doc. dr Walentyna Tytarenko

Члени редколегії / Komitetredakcyjny:

Філологічні дослідження:

Тимон Адамчевський, кандидат філологічних наук
Міхал Глушковський, доктор філологічних наук, професор
Василь Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент
Вікторія Жуковська, доктор філологічних наук, професор
Катажина Кончевська, доктор гуманітарних наук, кандидат
філологічних наук
Хелена Красовська, професор, доктор габілітований
Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор
Степан Черничко, професор, доктор гуманітарних наук
Наталія Шарманова, кандидат філологічних наук, доцент
Ірена Яресь, професор, доктор габілітований
Леся Яшук, кандидат філологічних наук, доцент

Dr Tymon Adamczewski
Prof. dr hab. Michał Głuszkowski
Doc. dr Vasyl Denysiuk
Prof. dr hab. Wiktoria Żukowska
Dr hab. Katarzyna Konczewska
Prof. dr hab. Helena Krasowska
Prof. dr hab. Victor Moisiienko
Prof. dr hab. Stepan Czernińko
Doc. dr Natalia Sharmanova
Prof. dr hab. Irena Jaros
Doc. dr Lesia Jaszczuk

Філософські дослідження:

Асланов Сиріл, доктор філософії PhD, професор
Наталія Бойченко, доктор філософських наук, професор
Олександр Буравський, доктор історичних наук, професор
Людмила Горохова, кандидат філософських наук, доцент
Томаш Декерт, доктор релігієзнавства, доцент
Віктор Зінченко, доктор філософських наук, професор
Сергій Костючков, доктор філософських наук, професор
Гжегож Остащ, доктор габілітований, професор
Дмитро Сепетий, доктор філософських наук, доцент
Вадим Слюсар, доктор філософських наук, доцент
Олег Соколовський, доктор філософських наук, професор
Андреас Умланд, кандидат політичних наук, доцент
Утюж Ірина, доктор філософських наук, професор
Михало Якубович, кандидат історичних наук, доцент

Prof. dr hab. AslanovCyril
Prof. dr hab. Natalia Bojczenko
Prof. dr hab. Aleksander Burawski
Doc. dr Lyudmyła Horokhowa
Prof. dr hab Tomasz Dekert
Prof. dr hab. Wiktor Zinczenko
Prof. dr hab. Sergiusz Kostiućzkow
Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz
Doc. dr hab. Dmytro Sepetyi
Doc. dr hab. Wadym Slusar
Prof. dr hab. Oleh Sokolowskiy
Doc. dr Andreas Umland
Prof. dr hab. IrynaUtiuzh
Doc. dr Mychajło Jakobowycz

Педагогічні дослідження:

Дімітрис Аргіропулос, доктор наук (педагогіка), професор
Ірина Андрощук, доктор педагогічних наук, професор
Галина Бучківська, доктор педагогічних наук, професор
Оксана Джус, доктор педагогічних наук, професор
Ігор Вербовський, кандидат педагогічних наук, доцент
Олександр Вознюк, доктор педагогічних наук, професор
Василь Каплінський, доктор педагогічних наук, професор
Наталія Колесник, кандидат педагогічних наук, доцент
Інеса Новіцька, кандидат педагогічних наук, доцент
Оксана Піддубна, кандидат педагогічних наук, доцент
Ганна Чемерис, доктор філософії у галузі педагогіки, доцент

Doc. dr hab. Dimitris Argiropoulos
Doc. dr hab. Iryna Androshchuk
Doc. dr hab. Galyna Buchkivska
Doc. dr hab. Oksana Dżus
Doc. dr Igor Verbovskyi
Doc. dr hab. Olexander Voznyuk
Doc. dr hab. Wasyl Kapliński
Doc. dr Natalia Kolesnyk
Doc. dr Inessa Nowicka
Doc. dr Oksana Piddubna
Doc. dr Hanna Chemerys

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію:

Серія КВ № 11732–603Р від 13. 09. 2006 р

Наукове періодичне видання

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAIŃSKAPOLONISTYKA

Випуск 24, 2025 р.

Виготовлено з оригінал-макету авторів

Сайт видання: <http://polonistyka.zu.edu.ua/>

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів.

Підписано до друку 15.12.2025 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура TimesNewRoman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 21,3. Обл.-вид. арк. 18,3 Тираж 100. Замовлення 45.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua, ukrainskapolonistyka@gmail.com

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. 46-75-60, 43-14-17

ISSN 2220-4555
ISSN 2786-636X

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 821.162.1.09

DOI 10.35433/2220-4555.24.2025.fil-1

Вікторія Білявська,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-5676-3945

wiktoria11288@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ FIN DE SIÈCLE В РОМАНІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «Е. Е.»

У статті на прикладі роману О. Токарчук «Е. Е.» проаналізовано відображення епохи fin de siècle крізь призму ідей, якими захоплювалися європейці межі XIX–XX століть. Часопросторові характеристики роману чітко окреслені, що сприяє зосередженню читачької уваги на актуальних для цієї доби проблемах. Було встановлено, що криза філософії позитивізму та розчарування в емпіричному методі пізнання дійсності, призвели до певної розгубленості, а також пошуку альтернатив, зокрема й надприродного походження. Серед явищ, які становлять осердя окультизму, виділяють медіумізм, спіритизм, реінкарнацію і життя після смерті, телепатію, онейромантію, ясновидіння і ін. Ідею медіумізму, спіритизму, як і пов'язані з цим проблеми відчуження та знеособлення, у романі втілюють декілька героїв, котрі характеризуються різним ступенем занурення в сферу потойбічного, з-поміж них Вальтер Фроммер, його сестра Тереза Фроммер, пані Ельцнер та Ерна. Головна героїня, п'ятнадцятилітня Ерна Ельцнер, ініціали якої і становлять назву роману, проходить складний шлях дорослішання, що корелюється з історією відкриття її надприродного вміння входити в транс і бачити духів, розвитку цього «дару» і так само раптове його згасання.

Новітнім методом дослідження людини, який відповідає пошукам, притаманним цій епосі, є психоаналіз. Науковий світогляд і раціональний погляд на світ утілює в собі Артур Шацман і його дослідження, що становить у певній мірі пародію авторки на Карла Густава Юнга та його ранню працю. Проте О. Токарчук значно переосмислює історію S. W. Явище істерії досліджується на прикладі пані Ельцнер, а причини неврозів та інших подібних захворювань пояснюються обмеженнями з боку традиційного патріархального суспільства, які унеможливають реалізацію жінки поза родинною сферою. Ідея емансипації проявляється в образі Гертруди, котра єдина адекватно розуміє історію Ерни як бажання ствердитися та бути побаченою й почутою.

Ключові слова: епоха fin de siècle, медіумізм, спіритизм, істерія, емансипація, О. Токарчук.

Viktoria Biliavska. Reflection of the Fin de Siècle Era in Olga Tokarczuk's Novel "E. E."

The article analyzes the reflection of the fin de siècle era through the prism of ideas admired by Europeans at the turn of the nineteenth and twentieth centuries on the example of O. Tokarczuk's novel "E. E.". The time-space characteristics of the novel are clearly outlined, which contributes to the reader's focus on the problems relevant to this era. It was found that the crisis of the philosophy of positivism and disappointment in the empirical method of cognition of reality led to a certain confusion, as well as the search for alternatives, including those of supernatural origin. Among the phenomena that make up the core of occultism, there are mediumism, spiritualism, reincarnation and life after death, telepathy, oneiramanacy, clairvoyance, etc. The idea of mediumism,

spiritualism, as well as the related problem of alienation and depersonalization, is embodied in the novel by several characters who are characterized by varying degrees of immersion in the sphere of the otherworldly, including Walter Frommer, his sister Teresa Frommer, Mrs. Eltzner and Erna. The main character, fifteen-year-old Erna Eltzner, whose initials make up the title of the novel, goes through a difficult path of growing up, which correlates with the story of the discovery of her supernatural ability to enter a trance and see spirits, the development of this 'gift' and its equally sudden extinction.

The newest method of human research, which corresponds to the searches inherent in this era, is psychoanalysis. The scientific worldview and rational view of the world are embodied by Artur Schatzmann and his research, which is to some extent a parody of the author's Carl Gustav Jung and his early work. However, O. Tokarchuk significantly rethinks the history of S. W. The phenomenon of hysteria is investigated on the example of Mrs. Eltzner, and the causes of neuroses and other similar diseases are explained by restrictions on the part of the traditional patriarchal society, which make it impossible for a woman to realize herself outside the family sphere. The idea of emancipation is manifested in the image of Gertruda, who is the only one who adequately understands Erna's story as a desire to assert herself and be seen and heard.

Key words: *the fin de siècle era, mediumism, spiritualism, hysteria, emancipation, O. Tokarchuk.*

Wiktoria Bilawska. Odzwierciedlenie epoki fin de siècle w powieści Olgi Tokarczuk „E. E.”

W artykule przeanalizowano refleksję nad epoką fin de siècle'u przez pryzmat idei podziwianych przez Europejczyków na przełomie XIX i XX wieku na przykładzie powieści O. Tokarczuk „E. E.”

Charakterystyki czasoprzestrzenne powieści są wyraźnie zarysowane, co przyczynia się do skupienia czytelnika na problemach istotnych dla tej epoki. Stwierdzono, że kryzys filozofii pozytywizmu i rozczarowanie empiryczną metodą poznawania rzeczywistości doprowadziły do pewnego zamieszania, a także poszukiwania alternatyw, w tym o pochodzeniu nadprzyrodzonym. Wśród zjawisk, które stanowią rdzeń okultyzmu, są mediumizm, spirytyzm, reinkarnacja i życie po śmierci, telepatia, oneiramancja, jasnowidzenie itp. Idea mediumizmu, spirytualizmu, a także związany z nimi problem alienacji i depersonalizacji, jest ucieleśniony w powieści przez kilka postaci, które charakteryzują się różnym stopniem zanurzenia w sferze pozaziemskiej, w tym Waltera Frommera, jego siostrę Teresę Frommer, panią Eltzner i Ernę. Główna bohaterka, piętnastoletnia Erna Eltzner, której inicjały składają się na tytuł powieści, przechodzi trudną drogę dorastania, która koreluje z historią odkrycia jej nadprzyrodzonej zdolności do wchodzenia w trans i widzenia duchów, rozwoju tego "daru" i jego równie nagłego wygaśnięcia.

Najnowszą metodą badań nad człowiekiem, która odpowiada poszukiwaniom właściwym tej epoce, jest psychoanaliza. Naukowy światopogląd i racjonalne spojrzenie na świat uosabia Artur Schatzmann i jego badania, które są do pewnego stopnia parodią Carla Gustava Junga i jego wczesnej twórczości. Jednak O. Tokarczuk znacząco przemyśla historię S. W. Zjawisko hysterii bada się na przykładzie pani Eltzner, a przyczyny nerwic i innych podobnych chorób tłumaczy się ograniczeniami ze strony tradycyjnego społeczeństwa patriarchalnego, które uniemożliwiają kobiecie realizację siebie poza sferą rodzinną. Idea emancypacji przejawia się w obrazie Gertrudy, która jako jedyna adekwatnie rozumie historię Erny jako pragnienie asertywności, bycia widzianym i słyszonym.

Słowa kluczowe: *epoka fin de siècle'u, mediumizm, spirytualizm, histeria, emancypacja, O. Tokarczuk.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. «Передчуття великих змін, страх та ейфорія, перенасичення життям і замилювання смертю, безтурботність, фривольність і декаданс – ось лише короткий перелік ідей, з якими звично пов'язують злам XIX–XX століть: час, який з легкої руки французьких мислителів названо fin-de-siècle „кінцем епохи”» [7]. Саме такий світ, приправлений з одного боку медіумізмом, спиритизмом, ідеями гностицизму та психоаналізом як методом дослідження людської психіки, а з іншого – прагненням жінки до емансипації в

традиційному патріархальному суспільстві, створює Ольга Токарчук у психологічному романі «Е. Е.». Він був опублікований у далекому 1995 році й став другим у творчому доробку сучасної польської письменниці, лауреатки численних престижних премій, зокрема Нобелівської і Букерівської, отриманих у 2018 році. Український читач познайомився з текстом у перекладі Остапа Сливинського лише у 2022 році [6].

Аналіз основних досліджень і публікацій дозволяють стверджувати, що загалом проза О. Токарчук активно осмислюється як в польському, так й українському науковому дискурсі. Учені звертають увагу на те, що «Польські літературознавчі рефлексії творчості Ольги Токарчук протягом десятиліть – адже перший роман письменниці був написаний у 1993 році – відзначалися фрагментарністю, уривчастістю та неможливістю виокремити категорії, які б дали змогу побудувати комплексні інтерпретаційні дослідження прози авторки» [8, с. 153]. Довгий час єдиною повністю присвяченою творчості О. Токарчук була колективна монографія «Światy Olgi Tokarczuk» (2013) [13], де автори спробували окреслити окремі тематичні домінанти її прози. Згодом вийшла перша одноосібна праця К. Кантнер «Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny» (2019), мета якої полягала у «виявленні та характеристиці тих моментів, у яких специфічні літературні дискурсивні стратегії Токарчук стають інструментом для критики та прориву крізь моменти відчуження та репресивних структур інших дискурсів» [10, с. 13].

Роман «Е. Е.» ставав об'єктом дослідження багатьох літературознавців. Д. Таргош проаналізувала прояви тілесності у творі [14], К. Кантнер належить спроба інтерпретації крізь призму традиції психологічного роману високого модернізму [11], Б. Гелбіг-Мішевські здійснила порівняльну характеристику «Е. Е.» О. Токарчук та «Абсолютної амнезії» Ізабелі Філіпак у світлі феміністичної критики [9].

Українські дослідники також активно звертаються до аналізу прози О. Токарчук. Основні публікації присвячені осмисленню категорій часу та простору (Л. Лавринович) [2], концепту подорожі (О. Калинюшко, І. Рогальська-Якубова) [1; 4] та міфопоетиці (С. Розмариця, Г. Матусяк) [5]. Найчастіше об'єктами дослідження були «Бігуни», «Правік та інші часи», «Останні історії», «Книги Якова», а роман «Е. Е.» залишається на маргінесі вітчизняного літературознавчого дискурсу, що й становить **актуальність** цієї праці.

Мета статті – проаналізувати художнє відображення епохи *fin de siècle* з її метафізичною та екзистенційною проблематикою, яка в романі О. Токарчук «Е. Е.» переплелася з особистою непростю історією дорослішання, пошуку власної ідентичності та осмислення свого місця у світі п'ятнадцятирічної Ерни Ельцнер.

Виклад основного матеріалу. У романі «Е. Е.» переплітаються кілька сюжетних ліній, пов'язаних з родинами Ельцнерів, Фроммерів, Шацманів, а також сімейним лікарем Лео Льове та професором Фогелем. Події тривають від жовтня 1908 року, коли Ерна вперше відчула свої надздібності, до осені 1909 року, останнього спиритичного сеансу, який відбувся в домі Ельцмерів, хоча наявні ретроспективні елементи, що доповнюють та поглиблюють історії героїв, сягають середини XIX століття. Епілог, дотичний Артура Шацмана та Ерни Ельцнер, датується початком серпня 1914 року. Авторка занурює читача в урбаністичний простір Вроцлава, який тоді належав до Німеччини, з його мешканцями – представниками різних національностей. Фрагментарно також з'являється рустикальний простір Кляйніца, де знаходився будинок Гертруди, куди пані Ельцнер з дітьми щороку виїжджала на канікули.

У другій половині XIX століття стали помітні зміни, що мали значний вплив на світогляд європейців, котрі все більше почали захоплюватися окультизмом і містичними езотеричними практиками. К. Олькуш зазначає: «Розвиток точних наук, відкривши невідомі досі закони, за якими, як виявилось, функціонує природа, одночасно відкрив шлях і містичним або метафізичним спекуляціям» [12, с. 25]. У романі О. Токарчук зафіксовано вичерпність традиційної наукової методології пізнання світу, адже «на зламі століть, <...>, наука мчала вперед, наче штормова хвиля. Вона вже проламала захисні мури старих методів і перла далі, руйнуючи на своєму шляху всі навички людського мислення» [6, с. 58].

Окультними (езотеричними, зі сфери таємних знань *etc.*), ідучи слідом за К. Олькуш, уважаємо явища, що зазвичай сприймаються як надприродні; сукупність випадків, подій або дій сил невстановленого походження. Ця сфера уміщує в собі: медіумізм, спиритизм, магнетизм (зокрема флюїдний), концепції реінкарнації і пов'язані з нею уявлення про «життєвість» духів або сфер, у яких знаходяться спиритичні часточки, <...> телепатія (передача думок, читання думок, передача ментальних образів), онейромантия (читання снів, віщі сні; вона є похідною від теорії несвідомих блукань духу, рух у невидимих просторах, сприйняття майбутнього), передчуття (як прояв несвідомого, відмінний надприродний спосіб сприйняття реальності в обох площинах: фізичній та нефізичній), зчитування майбутнього за знаками чи символами, ясновидіння (екстрасенсорне сприйняття реальності, далеких просторів), виявлення та сприйняття емоційної аури (а також емпатія вищого порядку). Усі ці елементи стають невід'ємною частиною сфери, яку неможливо емпірично перевірити, і тому сприймаються як загадкові, небезпечні або незбагненні. Причини таких явищ нез'ясовані, а їх існування частково або зовсім не підтверджено [12, с. 24]. Захоплення подібними ідеями дозволяє говорити про втрату людиною межі століть духовних орієнтирів та активне прагнення віднайти нові доктрини, здатні забезпечити принаймні відносну рівновагу в світовідчутті епохи, характерними рисами якої стали перехідність та кінечність.

Ідею медіумізму, спиритизму, як і пов'язану з цим проблематику, у романі втілюють декілька героїв, які характеризуються різним ступенем занурення в сферу потойбічного, з-поміж них Вальтер Фроммер, його сестра Тереза Фроммер, пані Ельцнер та Ерна.

Фроммери – нащадки прусського лікаря, дипломата і мандрівника та Анни-Марії фон Гохенбург, сілезької аристократки, прибічниці медіумізму, окультизму й теософічного вчення Є. Блаватської. О. Токарчук іронічно перебільшує, нагромаджуючи в дитинстві Фроммерів усі можливі чинники, які, на думку прибічників психоаналізу, матимуть вплив на їхнє подальше життя. Істерія, неконтрольована лють, а пізніше божевілля та самогубство матері, зникнення батька, загадкова хвороба Терези, яка призвела до її каліцтва, непросте життя в палаці холодної та відстороненої бабусі, вплив дивакуватих родичів, – це все визначило майбутнє брата й сестри. Саме в мастку фон Гохенбургів Райнер, двоюрідний брат бабусі, відкрив здібності Терези до віщих снів і медіумізму. Ключовими проблемами, з якими стикаються медіуми, є їхнє знеособлення, трактування як посередника, а часом як знаряддя, яке уможливило контакт із потойбіччям.

Важливим етапом є виведення людини з надздібностями з камерного, родинного простору на широкий загал, демонстрація їхніх умінь на спиритичних сеансах, які на межі XIX–XX століття користувалися величезним попитом. Райнер «хотів продемонструвати медіумічні таланти Терези широкому світові, а сам бажав уславитися як їхній першовідкривач і дослідник. Можливо, йому кортіло стати другим Круксом, який матиме свою Флоренс Кук. <...> Що частіше він приходив до Фроммерів, що більше намагався зблизитися з Терезою, аби завоювати її цілковиту довіру, то слабшими були її здібності вибухати під час сеансу потоком образ чи промовляти таємничими мовами» [6, с. 32]. Вразлива психіка Терези не витримала надмірного зовнішнього тиску, дівчина замкнулася в собі, «її життя поступово занурювалося в сон» [6, с. 33]. Прикметно, що до медіумічних здібностей ставилися як до таких, які можна й потрібно розвивати. Неодноразово підкреслюється, що Тереза так і не змогла повернутися «до такої форми, як у юності» [6, с. 33]. Вона разом із братом відвідує спиритичні сеанси в Ельцнерів, проте не бере в них активної участі. Історією Терези авторка натякає на можливий розвиток сюжету, проте, у центрі буде нова «жертва» – Ерна. Вальтер, друг сім'ї, окультист і знавець всіякого незвичного [6, с. 20] стане вчителем Ерни, саме він познайомить дівчинку зі світом духів і паранормальних явищ.

Ерна проходить власний шлях, який нерозривно пов'язаний з усвідомленням та прийняттям власної тілесності. Усе починається з непритомності дівчинки за обідом, де зібралася вся родина, що стало «сенсацією не меншою, ніж нещодавній кір малого Клауса чи прийняття освідчення найстаршою із сестер, Бертою» [6, с. 9]. Як виявилось пізніше, дівчинка помітила

постать, яка була «наче ілюстрацією, вирізаною з якоїсь іншої книжки. Не та кольорова гама», трохи інші пропорції, щось ледь помітно чуже <...>. Ерна зрозуміла, що бачить духа <...>. Постать дивиться на неї, у цьому погляді – безліч думок, безліч слів та образів водночас» [6, с. 11]. Ця подія дала поштовх подальшим трансформаціям, які докорінно змінять життя дівчинки.

На початку роману Ерна – практично невидима для інших. Ніхто до інциденту з духом не може пригадати, який вона має вигляд. Підкреслюється, що досі Ерна була позбавлена «власного окремого існування. Була «дівчачками», «дівчатками», чії сукенки безперестанку мерехтіли в коридорі, була щебетливими голосами, що їх мусила вгамовувати служниця. Була недосконалою людиною, яка не мала права перебувати у вітальні разом з дорослими, самостійно виходити з дому, говорити, коли її не питали» [6, с. 36]. Навіть її мати, пані Ельцнер, наче вперше помітила свою доньку, вона намагалася виокремити схожі риси, підкреслити в ній своє продовження, «ось вона бачить в Ерні власне існування, неповторне і конкретне» [6, с. 16]. О. Токарчук указує, що пані Ельцнер також занурена у світ окультизму, оскільки: «Ерна бачила, як її мати нахилилася до тітки і схвилювано шепотіла: „До мене знову приходив татко...”» [6, с. 11].

Авторка зосереджується на відстороненості дівчинки, як зовнішній, так і внутрішній. Її невидимість для інших корелювалася з тим, що Ерна й сама не сприймала себе й своє тіло. Урочиста білість першої сукенки здавалася їй недоречною: «Той, хто носить біле, мусить дуже любити себе <...> Вона не любила себе через ріденьке волосся й великий ніс» [6, с. 41], а, одягнувши й підійшовши ближче до дзеркала, Ерна «побачила не себе, а молочно-білу пляму сукні. Шкіра Ерни була темнішою і злилася з напівтемрявою кімнати. Вона торкнулася обличчя і нахилилася ще ближче, до самої поверхні дзеркала. Її ж обличчя здавалося їй землястим і недосконалим на незаймано-білому тлі сукні <...>. Сукня була краща від самої Ерни, вона була паразитом, що висмоктував з дівчини колір, яскравість, життя. Вона стискала тіло, не давала змоги перевести подих дошкуляла своєю бездоганною чистотою. Ерна опустила руки й стояла нерухомо перед дзеркалом, доки не повернулася пані Ельцнер» [6, с. 42]. Біла сукня більше за відчуттями нагадувала гамівну сорочку, якою знерухомлюють пацієнтів. Такою знеособленою та пригніченою, упокореною і готовою виконувати накази інших, підлітка почала свій перший спиритичний сеанс, на якому почувалася затисненою між братом і сестрою Фроммерами.

У другій половині XIX століття «розчарування в емпіричному, точному методі дослідження вилилося в бажання пізнати дійсність за допомогою таємних сил, існування яких було видно в людині, в її фізіології, психіці, а іноді і в духовності. Звідси великий успіх магнетизму і гіпнозу як медичних дисциплін, що дозволяють маніпулювати свідомістю і підсвідомістю пацієнтів <...>. Спіритизм, а тим більше медіумізм намагався, крім усього іншого, розгадати таємницю життя після смерті й експериментально підтвердити безсмертя людської душі» [12, с. 26 – 27]. У романі з цим аспектом медіумізму пов'язана пані Шацман, яка намагається через Ерну контактувати з духом свого померлого чоловіка. З усього, що вона побачила й почула на сеансі, найважливішим для неї словом було «Вивірко», саме так ніжно називав її чоловік при житті. «Спіритизм породив специфічну філософію з доктриною, іноді схожою на релігію. Віра в існування істот з іншого світу (загробного життя, свідчення існування в людині безсмертної частки) витіснило прагматизм; чітко було помітно розбіжність між вірою і досвідом, вірою і знанням» [12, с. 28]. Прикметно, що двома позиціями, які протиставляються в романі є окультизм та психологія, проте тут немає місця для релігії. Християнство як панівна доктрина вичерпала себе, утратила актуальність.

З ідеєю спиритизму пов'язаний також гностицизм, який здобув прихильність у європейців середини XIX століття. Одним із найвідоміших його поціновувачів став Ш. Бодлер. «З погляду гностицизму людина створена із тіла, душі й духу. Дух, чи то пак «пневма», є частиною божественної матерії, тоді як «душа» та «тіло» утримуються у в'язниці цього світу. Вони є природними, вони належать цьому світу. Пробудження і звільнення духу відбувається через

«пізнання», на відміну від християнського спасіння через віру. Деякі люди – «пневматики» – мають більшу від інших – тих, кого називають «соматиками», – здатність до досягнення божественного» [3].

Окрім медіумічних здібностей, здатності входження в транс, під час якого вона контактує з духами, в Ерні виявляються вміння переміщати предмети. Відтоді дівчинка стає об'єктом уваги зі сторони родини та знайомих, а також предметом різноманітних наукових досліджень. Ерну починають трактувати як «медіумістичний феномен». Зі зняття, за посередництвом якого можливий контакт зі світом потойбіччям, вона зазнає ще більшого знеособлення, перетворюючись на абстрактну наукову проблему, яка потребує аналізу. Д. Таргош зазначає, що Ерн *de facto* стає «предметом дослідження в докторській дисертації друга родини Артура Шацмана. Ба більше, у своїх нотатках він називає дівчину «Е. Е.», що символічно забирає її ім'я та замінює на ініціали, позбавляючи її людської сутності. Важливе значення має і місце, де проводять дослідження Ерні – лабораторія для тварин» [14, с. 60] зоологічного факультету. У цьому фрагменті жінка буквально є об'єктом огляду чоловічого ока, що є перспективою, характерною для патріархального дискурсу, хоча варто зауважити, що подібне надзвичайно предметне трактування тілесності є частиною способів поводження із тілом людини XIX і початку XX століття [14, с. 61].

Амбітний молодий фізіолог мозку, психоаналітик-початківець Артур Шацман, прагне здійснити прорив у своїй сфері, керуючись новітніми тенденціями в науці, досліджує паранормальні вміння Ерні, намагається пояснити їхню природу мовою аналітики, а для дівчинки він стає першим коханням. В образі Артура Шацмана, як стверджує К. Кантнер, зчитується алюзія на молодого Карла Густава Юнга та його ранню мало відому дисертацію «Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkultur Phänomene» («Про психологію та патологію так званих окультних феноменів»), яка будується на дослідженні випадку панни S. W. О. Токарчук переосмислює концепцію, представлену в роботі Юнга, вона «робить повний переворот ієрархії: те, що молодий Юнг уважав патологічним продуктом сомнабулічної особистості, і те, що молодий Шацман (в особі якого письменниця цілком ясно спародіювала Юнга) додатково збагатив поняттям, заснованим на фізіології мозку і інтерференції електричних імпульсів, в контексті всього роману виявляється проявом того, що є первинним та істинним» [11, с. 49]. Окрім різноманітних вимірів і досліджень за допомогою пристроїв, Артур Шацман проводить також діагностичне інтерв'ю за Фройдом, результатом якого стали ряд стереотипних асоціацій: матір – жінка – море; батько – сигара – гармата. Для Ерні дослідження стало змогою зустрітися з об'єктом романтичної закоханості, а для Артура Шацмана дівчинка продовжувала існувати лише в абстрактному науковому вимірі й не мала шансів набути рис реальної людини.

Вимоги матері, Фроммера та гостей до здібностей Ерні щоразу підвищуються, тиск наростає, дівчинці все складніше вражати публіку, уже недостатньо входження у транс, спіритичної дошки і дивної мови. Виконання функцій медіума стає все більшим тягарем: «Мені зовсім не хочеться туди йти. Мені після цього так погано, а вони хочуть ще і ще» [6, с. 172].

Виїзд на канікули до містечка Кляйніц і певна пауза у проведенні спіритичних сеансів дозволяють Ерні відпочити і врешті осмислити своє життя, а фізичне дорослішання сприяло прийняттю власної тілесності. Після повернення у Вроцлав дівчинка вперше бунтує, коли їй починають нав'язувати минулу роль: «Дайте мені спокій! – голос Ерні затремтів. – Чому всі чогось від мене хочуть? Ходять за мною, повчають. Я не можу й хвилинки побути у спокої. Фроммер, мама, цей Шацман, тепер ще й ви» [6, с. 217]. Медіумічні здібності дівчини зникають, а обман сестер-близнючок, які спеціально під час сеансу таємно рухали предмети, викривається.

Однією з прикметних рис епохи *fin de siècle* є істерія, на яку страждають героїні роману. Б. Гелбіг-Мішевські зауважує, що «назви усіх розділів – це імена та прізвиська героїв роману, які багаторазово повторюються. Кожна постать отримує ніби однаковий шанс представити

свою точку зору, історію, аргументи <...>. Авторка хронологічно відтворює хід подій, не істерить, оповідає нормальну історію, з хаосу витворює порядок <...>. Токарчук не пише істерично, але пише про істерію» [9, с. 55], що стосується перед усім Ерні, згадується на маргінесі в історії Анни-Марії фон Гохенбург, матері Вальтера Фроммера, проте найяскравішим її прикладом є пані Ельцнер. У юності прекрасна полька покинула свій дім, свою країну й намагалася побудувати кар'єру акторки в Берліні, проте мрії не судилося здійснитися. Після зустрічі з Фрідріхом, німецьким фабрикантом, який «вважав себе її рятівником, адже хтозна, що могло б статися у Берліні з цією дещо навіженою молоденькою дівчиною» [6, с. 18], вона виходить заміж. Уся її енергія, усе завзяття відтепер направлена на господарство, чоловіка, вісьмох дітей та інші клопоти. З часом пані Ельцнер відчуває власну немічність, старіння тіла, спустошеність. Чоловік постійно зайнятий справами фабрики, часто буває у від'їздах. Усе частіше пані Ельцнер переслідують мігрень, різні прояви істерії, знепритомнення, які слугували способом привернення уваги. В Ерні, а також у проявах її надздібностей пані Ельцнер убачає спроможність реалізувати власні прагнення. Організовані нею спіритичні сеанси за участю доньки користуються популярністю. Вона стає відомою, а разом із реалізованістю відбуваються й зовнішні трансформації. До сеансів пані Ельцнер готується, наче до виступу на сцені, а «залишаючись наодинці із собою, <...> вона знов була тією молододу жінкою, яка готується до виступу. На неї завжди чекала сцена, яскраво освітлена понад невиразними обличчями публіки» [6, с. 200].

Їй протиставляється Гертруда, овдовіла швагрова, яка «старіла на самоті у великому будинку серед ставків» [6, с. 202], за висловом пані Ельцнер, «сільська суфражистка», котра посміла жити своє щасливе життя в усамітненні, дбаючи лише про котів і собак, яких їй підкидали селяни. Власне Гертруда, утілення нової емансипованої жінки, почувши про «медіумістичний феномен» небоги, зауважить: «У наші часи жінка, якщо хоче бути поміченою, мусить вдавати із себе якусь навіжену потвору. Ерна амбіційна, їй вже задушливо в ролі, яку невдовзі їй накинє суспільство. Можливо, так вона намагається привернути до себе увагу» [6, с. 202].

Висновки. Суперечлива доба *fin de siècle* у романі О. Токарчук «Е. Е.» проявляється кризою призми історії представників кількох родин, мешканців довоєнного Вроцлава, які втілюють різні ідеї, відчуваючи невідворотність цивілізаційних змін та крихкість людського життя. Перехідний характер епохи втілюється й у пошуку нової методології пізнання людини, а разом із тим шляхів подолання істерії та неврозів. Ерна проходить складний шлях дорослішання, від «невидимості» для родини й самої себе, через медіумізм, спіритизм, цілковиту втрату суб'єктності та підпорядкування чужим амбіціям до прийняття власної тілесності та звільнення від норм, нав'язаних патріархальним суспільством; вона символізує нове покоління жінок, життя яких не буде обмежене лише приватною сферою, яке здатне творити, розкривати свій потенціал і змінювати цей світ.

Список використаних джерел та літератури

1. Калинюшко О. Жанрові модифікації Травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни». *Молодий вчений*. 2014. № 6(2). С. 88–92.
2. Лавринович Л. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek i inne czasy». *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 28. С. 128–139.
3. Огаркова Т. Мистецтво Бодлера. Блог. КомуБук. Перша українська платформа краудпаблішингу. URL: <https://komubook.com.ua/blog/mystetstvo-bodlera> (дата звернення: 18.09.2025).
4. Рогальська-Якубова І. Концепт *подорож* як стрижень роману Ольги Токарчук «Бігуни». *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2022. № 47(3). С. 120–125.
5. Розмариця С., Магусяк Г. Міфопоетика творів Галини Пагуляк і Ольги Токарчук. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 31. С. 251–254.
6. Токарчук О. Е. Е. : пер. з пол. О. Сливинського. Київ: Видавництво «Темпора», 2022. 248 с.
7. Черчович І. Бути жінкою у Галичині *fin-de-siècle*. *Culture.pl*. 2022. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle> (дата звернення: 15.09.2025).
8. Brenskott K. Dyskurs(y) Olgi Tokarczuk – recenzja *Jak działać za pomocą słów?* Katarzyny Kantner. *Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media*. 2020. Vol. 5(1). S. 151–162.

9. Helbig-Mischewski B. Histeria historii i historia hysterii. Jeszcze raz o «Absolutnej amnezji» Izabeli Filipiak i «E. E.» Olgi Tokarczuk. *Dykcja*. 1998. No 9/10. S. 49–59.
10. Kantner K. Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny. Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas», 2019. 336 s.
11. Kantner K. Podmiotowość «mediumiczna». «E. E.» Olgi Tokarczuk jako powieść psychologiczna. *Ruch Literacki*. 2015. No XVI(1). S. 47–59.
12. Olkusz K. Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec «spraw nie z tego świata». Kraków : Wydawnictwo «Ośrodek Badawczy Facta Ficta», 2017. 440 s.
13. Światy Olgi Tokarczuk : studia i szkice / pod red. M. Rabizo-Birek, M. Pocałun-Dydzyc i A. Bieniasa. Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski, 2013. 380 s.
14. Targosz D. Cieleśność i ciało w «E. E.» Olgi Tokarczuk. *Heteroglossia : studia kulturoznawczo-filologiczne*. 2021. No 11. S. 57–69.

References (translated & transliterated)

1. Kalyniushko, O. (2014). Zhanrovi modyfikatsii travelohu v romani Olhy Tokarchuk «Bihuny» [Genre modifications of the travelogue in the novel by Olga Tokarczuk «Runners»]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 6(2), 88–92 [in Ukrainian].
2. Lavrynovych, L.(2012). Khudozhnia interpretatsiia idei chasoprostoru v romani O. Tokarchuk «Prawiek i inne czasy» [Artistic interpretation of the idea of time-space in the novel by O. Tokarczuk «Prawiek i inne czasy»]. *Naukovi zapysky. Seriia «Filolohichna» – Scientific notes. Philological series*, (issue 28), (pp. 128–139). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
3. Oharkova, T. *Mystetstvo Bodlera. Bloh. Komubuk. Persha ukrainska platforma kraudpabliashynhu [Baudelaire's Art. Blog. Kombuk. The first Ukrainian crowdpublishing platform]*. Retrieved from: <https://komubook.com.ua/blog/mystetstvo-bodlera> (reference date: 18.09.2025) [in Ukrainian].
4. Rohalska-Iakubova, I. (2022). Kontsept podorozh yak stryzen romanu Olhy Tokarchuk «Bihuny» [Concept travel as the core of the novel by Olga Tokarczuk «Runners»]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturyznavstvo – Current issues in the humanities. Linguistics. Literary studies*, 47(3), 120–125 [in Ukrainian].
5. Rozmarytsia, S., & Matusiak, H. (2023). Mifopoetyka tvoriv Halyny Pahutiak i Olhy Tokarchuk [Mythopoeics of the works of Halyna Pahutyak and Olga Tokarczuk.]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, issue 31, pp. 251–254 [in Ukrainian].
6. Tokarchuk, O. (2022). *E. E. [E. E.]*: per. z pol. O. Slyvynskoho. Kyiv: Vydavnytstvo «Tempora» [in Ukrainian].
7. Cherchovych, I. (2022). Buty zhinkoiu u Halychyni fin-de-siècle [Being a woman in Galicia fin-de-siècle]. *Culture.pl*. Retrieved from: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle> (reference date: 15.09.2025) [in Ukrainian].
8. Brenskott, K. (2020). Dyskurs(y) Olgi Tokarczuk – recenzja *Jak działać za pomocą słów?* Katarzyny Kantner [Olga Tokarczuk's Discourse(s) – Review *How to Act with Words?* Katarzyna Kantner]. *Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media*, issue 5(1), pp. 151–162 [in Polish].
9. Helbig-Mischewski, B. (1998). Histeria historii i historia hysterii. Jeszcze raz o «Absolutnej amnezji» Izabeli Filipiak i «E. E.» Olgi Tokarczuk [The hysteria of history and the history of hysteria. Once again about «Absolute Amnesia» by Izabela Filipiak and «E. E.» by Olga Tokarczuk]. *Dykcja – Diction*, 9/10, 49–59 [in Polish].
10. Kantner, K. (2019). *Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny [How to act with words? Olga Tokarczuk's Prose as a Critical Discourse]*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas» [in Polish].
11. Kantner, K. (2015). Podmiotowość «mediumiczna». «E. E.» Olgi Tokarczuk jako powieść psychologiczna [«Medium» subjectivity. «E. E.» by Olga Tokarczuk as a psychological novel]. *Ruch Literacki – Literary Movement*, XVI(1), pp. 47–59 [in Polish].
12. Olkusz, K. (2017). *Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec «spraw nie z tego świata» [Materialism vs. esotericism. The second generation of positivists towards «things out of this world»]*. Kraków: Wydawnictwo «Ośrodek Badawczy Facta Ficta» [in Polish].
13. Rabizo-Birek, M., Pocałun-Dydzyc, M., & Bienias A. (Eds.) (2013). *Światy Olgi Tokarczuk: studia i szkice [Olga Tokarczuk's Worlds: Studies and Sketches]*. Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski [in Polish].
14. Targosz, D. (2021). Cieleśność i ciało w «E. E.» Olgi Tokarczuk [Corporeality and the Body in «E. E.» by Olga Tokarczuk]. *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne – Heteroglossia: cultural and philological studies*, 11, 57–69 [in Polish].

Статтю отримано 21.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Наталія Бондар,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка
ORCID: 0000-0002-6768-5863
natalija-bondar@ukr.net
Людмила Чередник,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка
ORCID: 0000-0001-9589-8041
ludmila.cherednik@gmail.com

ДВА ОБЛИЧЧЯ ОДНІЄЇ ВІЙНИ: ОСМИСЛЕННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ В ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ЗБІГНЕВА ГЕРБЕРТА Й ПАУЛЯ ЦЕЛАНА)

У цій розвідці на основі компаративного аналізу текстів Збігнева Герберта та Пауля Целана як двох моделей мовлення про війну – польської поетики морального свідчення та німецькомовної поетики пам'яті – досліджено сприйняття й інтерпретації феномену війни та травматичного досвіду представниками двох лінгвокультурних світів. Зокрема, окреслено теоретичні засади осмислення травми в художньому дискурсі, визначено поетичні механізми трансформації травми в слово. Пропоноване дослідження репрезентує мотиви пам'яті, страждання й гідності у творчості обох митців. Наголошено на культурних зв'язках Збігнева Герберта та Пауля Целана з Україною, творчість яких набуває нового звучання у зв'язку з російською агресією проти України.

Доробок письменників, що сформувався на тлі воєнних катастроф, демонструє, як поетичне слово може ставати моральним свідченням, формуючи етичну пам'ять нації. У їхньому досвіді перетинаються польська, німецька, єврейська й українська культурні традиції, що надає творчості універсального звучання й багатовимірності. Письменники по-різному екстраполюють спротив трагедії історії: у художньому дискурсі польського митця Збігнева Герберта пам'ять про трагедію постає як моральний обов'язок, а не як акт відплати, Пауль Целан репрезентує мовчання як форму свідчення, перетворюючи слово на межовий простір між мовленням і німотою, творить поетику темряви. Аналіз творів Збігнева Герберта та Пауля Целана крізь призму нинішньої війни дає змогу простежити тяглість європейської культури травми, здатність до переосмислення болю через мову, поезію, метафору. Осмислення спадщини Збігнева Герберта та Пауля Целана відкриває шляхи до розуміння природи війни, зцілення через слово та збереження людяності перед лицем історичних катастроф.

Ключові слова: *травма, дискурс, війна, польська література, німецька література, ідіостиль.*

Natalia Bondar, Ludmyła Czerednyk. Dwa oblicza jednej wojny: refleksja nad traumatycznym doświadczeniem w literaturze polskiej i niemieckiej (na przykładzie twórczości Zbigniewa Herberta i Paula Celana)

W niniejszym opracowaniu, opartym na analizie porównawczej tekstów Zbigniewa Herberta i Paula Celana jako dwóch modeli dyskursu wojennego – polskiej poetyki świadectwa moralnego i niemieckojęzycznej poetyki pamięci – zbadano postrzeganie i interpretację fenomenu wojny oraz

traumatycznych doświadczeń przez przedstawicieli dwóch światów lingwistyczno-kulturowych. W szczególności nakreślono teoretyczne podstawy rozumienia traumy w dyskursie artystycznym, określono poetyckie mechanizmy transformacji traumy w słowo. Proponowane badanie przedstawia motywy pamięci, cierpienia i godności w twórczości obu artystów. Podkreślono kulturowe powiązania Zbigniewa Herberta i Paula Celana z Ukrainą, których twórczość nabiera nowego znaczenia w związku z rosyjską agresją wobec Ukrainy. Twórczość pisarzy, która ukształtowała się na tle wojennych katastrof, pokazuje, jak słowo poetyckie może stać się moralnym świadectwem, kształtując etyczną pamięć narodu. W ich doświadczeniach krzyżują się tradycje kulturowe Polski, Niemiec, Żydów i Ukrainy, co nadaje twórczości uniwersalny wydźwięk i wielowymiarowość.

Pisarze w różny sposób ekstrapolują opór wobec tragedii historii: w dyskursie artystycznym polskiego artysty Zbigniewa Herberta pamięć o tragedii jawi się jako moralny obowiązek, a nie akt zemsty, Paul Celan przedstawia milczenie jako formę świadectwa, przekształcając słowo w przestrzeń graniczną między mową a niemotą, tworząc poetykę ciemności. Analiza dzieł Zbigniewa Herberta i Paula Celana przez pryzmat obecnej wojny pozwala prześledzić ciągłość europejskiej kultury traumy, zdolność do ponownego przemyślenia bólu poprzez język, poezję, metaforę. Zrozumienie dziedzictwa Zbigniewa Herberta i Paula Celana otwiera drogi do zrozumienia natury wojny, uzdrowienia poprzez słowo i zachowania człowieczeństwa w obliczu historycznych katastrof.

Słowa kluczowe: trauma, dyskurs, wojna, literatura polska, literatura niemiecka, idio styl.
краще – ідіолект або мовний особливості

Nataliia Bondar, Liudmyla Cherednyk. Two Faces of One War: Reflections on Traumatic Experiences in Polish and German Literature (Based on the Works of Zbigniew Herbert and Paul Celan)

This study, based on a comparative analysis of texts by Zbigniew Herbert and Paul Celan as two models of discourse on war – Polish poetics of moral testimony and German-language poetics of memory – examines the perception and interpretation of the phenomenon of war and traumatic experience by representatives of two linguistic and cultural worlds. In particular, the theoretical foundations for understanding trauma in artistic discourse are outlined, and the poetic mechanisms for transforming trauma into words are identified. The proposed study presents the motifs of memory, suffering, and dignity in the works of both artists. The cultural ties of Zbigniew Herbert and Paul Celan with Ukraine are emphasized, whose works take on new meaning in connection with Russian aggression against Ukraine. The creative work of writers, formed against the backdrop of military disasters, demonstrates how poetic words can become moral testimony, shaping the ethical memory of a nation. Their experiences intersect Polish, German, Jewish, and Ukrainian cultural traditions, giving their work a universal resonance and multidimensionality. Writers extrapolate resistance to the tragedy of history in different ways: in the artistic discourse of Polish artist Zbigniew Herbert, memory of tragedy appears as a moral duty rather than an act of retribution; Paul Celan represents silence as a form of testimony, transforming words into a borderline space between speech and muteness, creating a poetics of darkness. The analysis of the works of Zbigniew Herbert and Paul Celan through the prism of the current allows to trace the continuity of European trauma culture, the ability to rethink pain through language, poetry, and metaphor. Reflecting on the legacy of Zbigniew Herbert and Paul Celan opens up ways to understand the nature of war, healing through words, and preserving humanity in the face of historical catastrophes.

Key words: trauma, discourse, war, Polish literature, German literature, idiolect.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. У ХХ столітті, позначеному війнами, катастрофами та кризою гуманізму, поетичне слово набуває нового значення – воно стає не просто естетичним явищем, а способом духовного самопорятунку та морального свідчення. У цьому контексті творчість польського письменника Збігнева Герберта та представника німецькомовного художнього дискурсу Пауля Целана є прикладом глибокого переосмислення ролі мови як інструменту

пізнання, пам'яті та духовного буття, що оприявнює різкі паралелі – від універсального жаху до екзистенційного випробування.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Творчість Збігнева Герберта й Пауля Целана неодноразово ставала цариною, на яку було спрямовано фокус пильної уваги науковців. Так, феноменологічне підґрунтя поезії Збігнева Герберта досліджувала Р. Манько, прагнучи осмислити концепцію реінтерпретації його творчості шляхом аналізу важливих факторів, що стосуються життєвих переживань, досвіду автора, а також інтенції переосмислення власне суті творчості через креацію мегаобразу митця, «котрий є радше філософом буття, аніж поетом «чистого мистецтва» [6, с. 54]. Дослідниця акцентує також і на творчій еволюції Герберта шляхом аналізу фактів і явищ літературного контексту доби Жовтневого перевороту 1956 року в польській літературі [5]. Спільні й відмінні риси образу ангела в поезії Р. М. Рільке та З. Герберта вивчала Л. Кравченко, увиразнюючи філософське підґрунтя образу у творах вибраних авторів [3].

Поезія Пауля Целана, суголосна напруженим духовним пошукам сучасної доби, її ліричним вираженням, стала предметом розгляду в наукових розвідках П. Рихла, який на матеріалі художнього дискурсу поета досліджує крах гуманістичних ідеалів та девальвацію моральних цінностей людства, трагічним утіленням чого стала катастрофа Голокосту [8]. Вплив географічного та історичного простору на поетичний світ видатного німецькомовного поета. лінгвокультурний та екзистенційний вимір поезії Целана досліджував М. Саньоль, зосереджуючись на тому, як пам'ять про «східну батьківщину» та травма Голокосту в українському контексті втілилася в унікальній, герметичній та символічній мові письменника [10]. Попри пильну увагу до мовотворчості Збігнева Герберта та Пауля Целана, особливостей їхнього ідіостилю [2; 4; 7; 11; 12; 15; 16], деякі сутнісні аспекти цієї проблеми досі лишаються мало дослідженими. Наукову новизну пропонованого дослідження, передовсім, мотивовано тим, що в ньому вперше здійснено компаративний аналіз текстів Збігнева Герберта та Пауля Целана як двох моделей мовлення про війну – польської поетики морального свідчення та німецькомовної поетики пам'яті.

Мета дослідження – фіксація сприйняття й інтерпретації феномену війни та травматичного досвіду в поетичному світі Збігнева Герберта та Пауля Целана як відображення універсальних духовно-етичних проблем людства.

У зв'язку з цим визначено основні **завдання**:

- окреслити теоретичні засади осмислення травми в художньому дискурсі;
- розкрити особливості поетичного світогляду Збігнева Герберта та Пауля Целана в контексті досвіду війни;
- проаналізувати поетичні механізми трансформації травми в слово (метафора, мовчання, свідчення, моральна позиція);
- здійснити компаративний аналіз мотивів пам'яті, страждання й гідності у творчості обох митців.

Актуальність розвідки не викликає жодного сумніву й полягає в потребі компаративного аналізу художніх стратегій відображення воєнної травми в польській та німецькомовній літературі, їх суголосності сучасному українському досвіду боротьби й пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Натепер, коли Україна веде власну війну за свободу, національну самоідентифікацію й право на культурне самовизначення, осмислення травматичного досвіду знову набуває особливої значущості.

Сучасний гуманітарний дискурс експлікує потребу не тільки оприявнювати історичні події, а й інтерпретувати людський вимір страждання, пам'яті й духовного спротиву. У цьому ключі поезія Збігнева Герберта та Пауля Целана, долі яких тісно пов'язані з українським культурним простором, створює унікальний інтертекстуальний простір для осмислення спільних європейських травм ХХ століття, що сьогодні набувають нового звучання у зв'язку з російською агресією проти України.

Важливо, що обидва митці мають безпосередній стосунок до України. Збігнев Герберт народився у Львові, де застав окупацію й лише у березні 1944 року зміг полишити місто. Не дивно, що його поезія – виразне свідчення досвіду покоління, на долю якого випав тягар війни, експлікація трагічних моментів новітньої історії Польщі.

Пауль Целан (справжнє прізвище – Анхель) народився в місті Чернівцях, яке на той час входило до складу Румунського королівства, що в 1941 році опинилося під владою нацистів. Як зауважує М. Саньоль, «найперша збірка Целана «Пісок із урн» містить 48 віршів, написаних між 1940–1948 роками, отже, важливо, що в Чернівцях, під час німецької та румунської окупацій (...). Вона завершується «Фугою смерті», віршем, який зробив його знаменитим [10, с. 11]. Трагічні сторінки долі митця теж пов'язані з Україною, адже його матір застрелять нацисти поблизу ріки Південний Буг, а батько помре від тифу в концтаборі.

Творчий доробок письменників, що викристалізувався на тлі воєнних катастроф, демонструє, як поетичне слово може ставати моральним свідченням, формуючи етичну пам'ять нації. У їхньому досвіді перетинаються польська, німецька, єврейська й українська культурні традиції, що надає творчості універсального звучання й багатовимірності.

Актуалізація проблеми осмислення травматичного досвіду в літературному дискурсі зумовлена розгортанням світових воєнних конфліктів, потребою подолати їх руйнівні наслідки й запобігти повторенню нових трагедій. О. Шостак зауважує: «Літературна оптика травми дотична до наукових пошуків у галузі memory studies. У художньому тексті вибудовуються меморативні моделі, що відображають різні політики ідентичності. А травма – знаковий чинник у формуванні пам'яті» [13, с. 301].

Поділяємо думку Домініка Ла Капри, що історична травма специфічна й «не всі підвладні їй». Голокост був не версією загальнолюдського стану покинутості, а історичною подією з жертвами, винуватцями та свідками. Хоч ми ніколи не зможемо «позбутися» структурних травм, ми можемо спробувати подолати спадщину історичних травм і, можливо, навіть уникнути їх [16, с. 8].

Майже всі національні літератури оприявнюють пам'ять про трагічні події Другої світової війни. Не виняток польсько- та німецькомовні художні дискурси, яскравими представниками яких є Збігнев Герберт та Пауль Целан. Друга світова, Голодомор, Голокост, інкорпоровані в текстові площини омовлених авторів, набувають значення свідчення як своєрідного способу і форми оповіді про болісні події. Слідом за В. Василенком, зазначаємо, що «свідчення про травму, виражене через текст – оповідну форму чи наративну структуру, що у свій спосіб реконструює травматичну подію, при цьому набуває значення не лише соціокультурного, а й психотерапевтичного письма, яке потребує свого прочитання» [1, с. 110].

І Збігнев Герберт, і Пауль Целан у художніх полотнах не тільки фіксують трагізм війни, але й переосмислюють саму здатність мови після катастрофи, що цілком відповідає тезі Теодора Адорно про «варварство поезії після Освенцима».

Поетичний світ Герберта пронизаний етичним виміром пам'яті не як ностальгії, а як морального обов'язку свідчити. У його творчості (зокрема в текстових зразках «Рапорт з міста в облозі», «Елегія на прощання», «Ровіго» та «Епілог бурі», «Пан Когіто») війна постає передовсім не як історична подія, а як екзистенційний і цивілізаційний злам, що сформував європейську свідомість другої половини ХХ століття. Вона є джерелом примарних ілюзій, часто нелегкого вибору, необхідності розпізнати істину.

У поезії «Пан Когіто» пам'ять постає як свідчення відсутності того, що не можна відновити:

*Коли б я туди повернувся
то певно б уже не застав
жодної тіні від мого будинку
ані дерев дитинства
ані хреста з металевим таблом
лави де шепотів я закляття
каштанів і куців*

*ані жодної речі що була б своя
тільки й того що вціліла
камінна плита* (Переклад Андрія Павлишина).

Поет не шукає забуття в минулому, навіть навпаки утверджує ідею стоїцизму: здатність нести тягар пам'яті без ілюзій, протиставляючи забуттю внутрішню гідність. Ці ж мотиви подибуємо у вірші «Послання Пана Когіто» (Przesłanie Pana Cogito), де проголошує: «*Будь вірним Іди*», адже «*ти вцілів не для того щоб жити // мало часу маєш треба свідчення дати*».

Ці рядки експлікують моральну програму посттравматичної свідомості – пам'ятати не для помсти, а для збереження людського у світі після руйнувань.

Війна в його художніх площинах постає як випробування характеру, де істинна перемога полягає не у фізичному виживанні, а у збереженні моральної цілісності. Письменник перетворює травматичний досвід війни на урок внутрішньої гідності.

Варто зауважити, що для творчості польського письменника не властиві патетика й сентименти. Він увиразнює поезику раціонального болю – тієї осмисленої скорботи, що не дозволяє катастрофі стати нормою.

Домінік Ла Капра зазначав, що історична травма передбачає спроможність її опрацювання (working through), на відміну від структурної, яку можна лише пережити [16, с. 132]. І поетичний дискурс Збігнева Герберта яскраво це демонструє, оприявнюючи працю пам'яті, у якій мистецтво не зцілює, а вчить нести наслідки історії свідомо.

У вірші «Репортаж із облоги міста» (Raport z oblężonego Miasta) він показує не героїку, а щоденну втому, страх, очікування: «*Ми чекаємо. // Ворог зміцнюється за мурами міста, // а ми все ще співаємо псалми, // аби не втратити розум*».

Цей текст – зразок глибокої медитації над зламом цивілізації, де виживання стає актом духовної дисципліни. Зміщуються ролі, і людину поет бачить вже не як солдата, а як свідка часу, котрий стоїть перед обличчям руїни й не дозволяє собі збайдужіти.

У поезії «Пам'яті тих, хто загинув за міста» (Do tych, którzy walczyli o miasta) Збігнев Герберт звертається до теми колективної пам'яті, символом якої є СЛОВО, у котрому автор убачає останній прихисток істини: «*Ми живемо – їхні голоси у нас, // вулиці, що ведуть до храмів, – це їхні вени, що пульсують у місті*».

У такий спосіб поет потверджує, що війна здатна позбавити людину стабільності, але не може забрати її права на свідчення.

Як бачимо, письменник не прагне реконструювати події війни, а експлікує її наслідки у свідомості людини. У цьому сенсі його поезія – поствоєнна філософія відповідальності.

Друга світова війна стала джерелом поезій, які репрезентують вересневу поразку («Прощання вересня»), Катинську трагедію («Гудзик»), долі загубленого покоління («Вовки»).

Як зазначає О. Лук'яненко, досвід підказує митцю, що сучасний світ, «поховавши під тягарем війни основи традиційної моралі, не зможе відтворитися в жодній із наявних дотепер категорій естетики» [4, с. 141].

Творчий доробок Збігнева Герберта унікально балансує на межі, уникаючи двох методологічних протиріч: як тотального нерозуміння, так і надмірно спрощеної інтерпретації. Важливо акцентувати, що його поезика не належить до «очевидної» лірики. Читацька рецепція неминує фіксує герметичність та інтелектуальну складність його тексту, що детермінована не лише природною метафоричною полісемією, але й низкою прихованих смислів, які, на перший погляд, прозорі, проте при глибокому аналізі виявляються семантично нерелевантними. Світ Герберта – це не світ, підпорядкований винятково канонам здорового глузду. Навпаки, поет займається ретельним зважуванням та обмірковуванням протилежних моральних аргументів, демонструючи прагнення до максимально об'єктивованої оцінки дійсності. Саме поетична амбівалентність, що увиразнює глибоку інтелектуальну іронію, виводить його твори на вищий рівень критичного прочитання. Ця гербертівська іронія – не тільки стилістичний прийом, а й інтертекстуальна похідна від іронії самої історичної епохи.

Збігнев Герберт протиставляє насильству етичну непохитність і ясність думки, що є своєрідною відповіддю митця на тоталітаризм. Видатний польський письменник так інтерпретує власну індивідуально-авторську картину світу, пояснюючи вибір форми поетичних творів: «У мене, звісно, є доволі міцне відчуття зв'язку поколінь, приналежності до того покоління, яке здобуло дуже важливу освіту, під час війни. Я не думаю, що це потребує якихось розлогих міркувань про заслуги і про випробування. У будь-якому разі для мене фактом є те, що чотири роки війни, окупації були важливим періодом мого життя і сформували мою особистість. Таку форму для своїх віршів я обрав тому, що вони виникають, можливо, не спонтанно, а вирощуються у людині, перенести їх на папір – це відносно швидка процедура. Крім того, їх можна у будь-який момент проковтнути, тоді як війну і мир не можна проковтнути одразу» [12].

Як і Збігнев Герберт, Пауль Целан мислить мовою травми, але не через слово, яке дисциплінує дух, а через мовчання, що виникає з досвіду неспроможності говорити після Голокосту. Цю ідею експлікує відома фраза німецькомовного митця «Ніхто не свідчатиме за свідка», що оприявнює парадокс пам'яті, у якій мова водночас необхідна і неможлива.

Суголосно Збігневу Герберту Пауль Целан не визнає пафосу – він говорить пошепки, але саме цей шепіт має силу одкровення. Слово його художнього дискурсу перетворюється в інструмент очищення, а майже кожна поезія – це молитва без Бога, акт відчаю, що водночас є актом стійкості.

Як зауважує П. Рихло, екзистенціальною травмою, яка більше ніколи не загоїться для Пауля Целана став початок Другої світової війни, «коли німецька «Muttersprache» (рідна мова) перетворилася на «Mördersprache» (мова убивць), коли його батьків було депортовано в Трансністрію (...) і коли в тих таборах їх, як і тисячі інших, було замордовано» [7, с. 30].

Після війни письменник не полишає німецькомовний світ, але рідна мова, якою він писав, стає для нього водночас мовою катів і жертв. Такий парадокс породжує ключову дилему його творчості: чи можна говорити мовою тих, хто зруйнував світ.

У вірші «Фуга смерті» («Todesfuge», 1945), опублікованому в першій, знищеній згодом через велику кількість друкарських помилок збірці віршів «Пісок із урн» (1948), Пауль Целан вибудовує архітектоніку пам'яті як ритуал повторення, що перетворює поетичний текст на форму культурного свідчення: «Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі ми п'ємо і п'ємо» (Переклад М. Бажана).

Рефрен *п'ємо тебе* – це знак внутрішньої травми, що не має кінця. Це своєрідна метафора надокучливого відтворення спогаду, який не можна забути. Тому аналізований текст є своєрідним меморативним простором, де травма Голокосту постає не тільки як історичний факт, а як онтологічна рана людства.

Фрагментарність оповіді, інверсія експлікують своєрідну поетику мовчання, зумовлену болісним і трагічним досвідом війни.

Реальні референції «Фуги смерті», яку можна інтерпретувати як колективно проказуваний самими жертвами каддіш (молитва за душевний спокій померлих), є очевидними. У творі зникає віра Целана у спроможність німецько-єврейського симбіозу, плеканого багатьма поколіннями німецько-єврейських поетів і митців.

Звичайно, що рецепція поезії Целана пов'язана з певними труднощами, оскільки вона ввібрала в себе весь багатовіковий досвід еволюції поетичного слова, трансформувала в образи, асоціативні зв'язки яких часом ледве простежуються, або ж мають настільки глибокий контекст, що його сугестивний ефект відкривається лише високоінтелектуальному читачеві при граничному напруженні думки. Неабияку роль відіграє в його віршах риторичний жест, ритмічна фасцинація. Саме ця образна й структурна складність, смислова насиченість, багатозаровість, еліптичність Целанових рядків привертає до себе увагу дослідників-літературознавців. Його вірші називають «Еверестами герменевтики», «восьмитисячниками літературних екзегетів» [7]. У пізніх книгах Целана рідко можна знайти магістральні

метафоричні образи, позаяк він вдається до метафоричної реалізації маргінальних словесних значень, шукає в них віддалену перспективу.

Митець, який втратив батьків у нацистських таборах, особисто відчув приниження окупації, взяв за мету свого життя – знайти Слово після катастрофи, тому його творчий доробок – це, перш за все, збереження смислу, коли світ уже зруйновано.

Пауль Целан усвідомлював парадоксальність місії письменника після Освенцима. Своєрідним маніфестом європейської літератури другої половини ХХ століття стала його теза про те, що поезія після Освенцима можлива, але вона повинна бути іншою. Слово відтепер належить пам'яті.

Пауль Целан не шукає краси, а шукає правду, яка б болісна й безнадійна вона не була.

У вірші «Осокір» (Espenbaum) звучить голос особистої втрати:

Осокорє, ти в п'їтьмі сивієш

Моя мати сивини не знала (Переклад Петра Рихла).

Цікаво, що Україна в художній площині поета («Das Fruhwerk») часто набирає символічного значення смертного одра, краю снігових заметів, і, за образним висловом М. Саньоля, нового місця «хрестових походів» [10, с. 15]:

Тепер, матусю, сніжно у Вкраїні ...

Вінець Месії – мов разок страждання ...

Моя сльоза тебе уже не стріне.

З усіх постав – лиш горде німування... [. . .]

Що вирросло б, матусю, – квіт чи рана,

Коли б і я зник у снігах Вкраїни? (Переклад Петра Рихла).

В осередді асоціативів образу України є суперечлива номінація *Heiland*, що експлікує і значення «священна країна», і містить певний натяк на землю, спустошену нацистами, імплікований лексемою *Heil*, що нагадує гітлерівське вітання.

Творчість Пауля Целана – спроба «почути голос тих, хто не може більше говорити».

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. У художньому дискурсі Збігнева Герберта й Пауля Целана травму експліковано не лише як психологічний чи історичний факт, а як онтологічну й мовну проблему. Травматична подія, руйнуючи традиційні нарративні структури, вимагає від мистецтва створення «меморативного простору», де пам'ять передається через фрагментарність, еліптичність та фізичність мови. У Збігнева Герберта це проявляється як етичний імператив, у Пауля Целана – як криза мови.

Творчість обох письменників в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну знову звучить як етичний код культури пам'яті. Вони потрактовують війну не тільки як геополітичну чи історичну подію, а як випробування на людяність, моральну стійкість в умовах історичного зла. Поети є не пасивними спостерігачами, а моральними свідками доби. Попри приналежність авторів до різних мовних дискурсів, їхня творча лабораторія є підтвердженням того, що поезія здатна стати формою опору забуттю, способом утримання пам'яті й моральної ідентичності у світі після катастрофи. Їхнє поетичне слово є своєрідним символічним простором пам'яті, що долає часові та національні межі. Письменники по-різному екстраполюють спротив трагедії історії: у художньому дискурсі польського митця Збігнева Герберта пам'ять про трагедію постає як моральний обов'язок, а не як акт відплати, Пауль Целан репрезентує мовчання як форму свідчення, перетворюючи слово на межовий простір між мовленням і німотою, творить поезику темряви.

Поезія Пауля Целана репрезентує світогляд поета-жертви, екзистенційна рана якого спричинена перетворенням «Muttersprache» (рідної мови) на «Mördersprache» (мову убивць). Целан відмовляється від пафосу, говорячи шепотом одкровення. Його творчість – це акт відчаю та стійкості, молитва без Бога, спрямована на пошук Слова після Освенцима.

У художніх площинах Збігнева Герберта простежуємо етичний стоїцизм, зведення рахунків із ідеологізованим минулим. Митець використовує слово для дисциплінування духу та об'єктивного зважування моральних аргументів. Його світ не підкоряється здоровому глузду,

а постійно аналізується через призму іронії історії. Це поет-мученик, що шукає гідності в руїнах.

Аналіз творів Збігнева Герберта та Пауля Целана крізь призму нинішньої війни дає змогу простежити тяглість європейської культури травми, здатність до переосмислення болю через мову, поезію, метафору.

Осмислення спадщини Збігнева Герберта та Пауля Целана натеper набуває нової значущості, позаяк відкриває шляхи до розуміння природи війни, зцілення через слово та збереження людяності перед лицем історичних катастроф.

Список використаних джерел та літератури

1. Василенко В. Збираючи уламки досвіду: теоретична (ре)концептуалізація травми. *Слово і Час*. 2018. № 11. С. 109–122.
2. Котинська К. Львів, не зовсім реальний. Київ : Критика. 2002. № 7–8. С. 57–58.
3. Кравченко Л. Трансформація художнього образу ангела у поетичній спадщині Райнера Марії Рільке та Збігнева Герберта. *Київські полоністичні студії*. 2015. Вип. 26. С. 384–391.
4. Лук'яненко О. Поетичні образи Збігнева Герберта. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2002. Вип. 52. С. 135–142.
5. Манько Р. Збігнев Герберт і «покоління 56»: штрихи до творчого портрету. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 64. С. 218–220.
6. Манько Р. Феноменологічний аспект поезії Збігнева Герберта. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філологія. Літературознавство*. 2012. Т. 193. Вип. 181. С. 54–58.
7. Рихло П. Пауль Целан. Референції. Наукові студії, статті, есеї. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. 464 с.
8. Рихло П. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 424 с.
9. Рихло П. В. Поетична збірка Пауля Целана «Мак і пам'ять»: історія літературного прориву. *Питання літературознавства*. 2023. Вип. 107. С. 115–127.
10. Рихло П. В. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини. *Шиболет* [наук. дослідження]. Чернівці : Книги–ХХІ, 2008. 304 с.
11. Стороха Б. В. Експрес-урок до підручника «Зарубіжна література. 11 клас» О. Ніколенко та ін. Київ : Грамота, 2024. 192 с.
12. Терещук Г. Збігнев Герберт і Львів. Радіо Свобода. 26 вересня 2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1291695> (дата звернення: 08.09.2025).
13. Шостак О. «Культура покаяння» в художньому тексті: простір кореляцій memory studies і trauma studies. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство)*. 2016. № 1(17). С. 301–305.
14. Łukasiewicz J. Herbert. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2001. 260 s.
15. Mizińska J. Herbert – Odyszeusz. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2001. 136 s.
16. Suleiman S. R. Crises of Memory and the Second World War. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2006. 286 p.

References (translated & transliterated)

1. Vasylenko, V. (2018). Zbyraiuchy ulamky dosvidu: teoretychna (re)kontseptualizatsiia travmy [Gathering fragments of experience: theoretical (re)conceptualization of trauma]. *Slovo i Chas – Word and time*, 11, 109–122 [in Ukrainian].
2. Kotynska, K. (2002). *Lviv, ne zovsim realnyi* [Lviv, not quite real], 7–8, 57–58. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
3. Kravchenko, L. (2015). Transformatsiia khudozhnoho obrazu anhela u poetychnii spadshchyni Rainera Marii Rilke ta Zbignieva Herberta [Transformation of the artistic image of an angel in the poetic heritage of Rainer Maria Rilke and Zbigniew Herbert]. *Kyivski polonistychni studii – Kyiv Polish Studies*, issue 26, pp. 384–391 [in Ukrainian].
4. Lukianenko, O. (2002). Poetychni obrazy Zbignieva Herberta [The Poetic Images of Zbigniew Herbert]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic Studies*, issue 52, pp. 135–142 [in Ukrainian].
5. Manko, R. (2023). Zbigniev Herbert i «pokolinnia 56»: shtrykhy do tvorchoho portretu [Zbigniew Herbert and the «generation of 56»: touches to a creative portrait]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 64, 218–220 [in Ukrainian].
6. Manko, R. (2012). Fenomenolohichnyi aspekt poezii Zbignieva Herberta [Phenomenological aspect of Zbigniew Herbert's poetry]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Serii: Filolohiia. Literaturoznavstvo – Scientific works [of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex]. Series: Philology. Literary studies*. Vol. 193, issue 181, pp. 54–58 [in Ukrainian].

7. Rykhlo, P. (2020). *Paul Tselan. Referentsii. Naukovi studii, statii, eseї [Paul Celan. References. Scientific studies, articles, essays]*. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].
8. Rykhlo, P. (2021). *Poetyka dialohu. Tvorchist Paulia Tselana yak intertekst [The Poetics of Dialogue. Paul Celan's Work as Intertext]*. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].
9. Rykhlo, P. (2023). Poetychna zbirka Paulia Tselana «Mak i pamiat»: istoriia literaturnoho proryvu [Paul Celan's poetry collection «The Poppy and Memory»: the story of a literary breakthrough]. *Pytannia literaturoznavstva – Questions of literary criticism*, 107, 115–127 [in Ukrainian].
10. Rykhlo, P. V. (2008). Poshuky yevreiskoi identychnosti v nimetskomovnii poezii Bukovyny [The Search for Jewish Identity in the German-Language Poetry of Bukovina]. *Shybolet [nauk. doslidzhennia] – Shibolet [scientific research]*. Chernivtsi: Knyhy–XXI [in Ukrainian].
11. Storokha, B. V. (2024). *Ekspres-urok do pidruchnyka «Zarubizhna literatura. 11 klas» O. Nikolenko ta in. [Express lesson for the textbook «Foreign Literature. Grade 11» O. Nikolenko et al.]*. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
12. Tereshchuk, H. (2008). Zbigniev Herbert i Lviv [Zbigniew Herbert and Lviv]. *Radio Svoboda – Radio Liberty*. 26 veresnia. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1291695> (reference date: 08.09.2025) [in Ukrainian].
13. Shostak, O. (2016). «Kultura pokaiannia» v khudozhnomu teksti: prostir koreliatsii memory studies i trauma studies [The «culture of repentance» in artistic texts: the space of correlations between memory studies and trauma studies]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky (Literaturoznavstvo) – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynsky National University. Philological Sciences (Literary Studies)*, 1(17), 301–305 [in Ukrainian].
14. Łukasiewicz, J. (2001). *Herbert [Herbert]*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie [in Polish].
15. Mizińska, J. (2001). *Herbert – Odyseusz [Herbert – Odysseus]*. Lublin: Wydawnictwo UMCS [in Polish].
16. Suleiman, S. R. (2006). *Crises of Memory and the Second World War*. Cambridge, MA: Harvard University Press [in English].

Статтю отримано 12.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

АСОЦІАТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ: СВІТ ПІСЛЯ 24.02.2022

У статті представлено результати українсько-польського асоціативного дослідження, проведеного наприкінці 2022 року після повномасштабного вторгнення росії в Україну. Переживаючи війну, зазнаємо різних травм – фізичних, психологічних тощо. Людина в таких умовах стає особливо чутливою до слів, а нечіткі межі значень слів можуть викликати непорозуміння. У цьому дослідженні шукаємо відповіді на питання, як війна змінює мовну свідомість, які ключові поняття входять в картину світу обох народів – українського та польського, що є спільним; ілюструємо, як польська картина світу розкривається через призму української, оскільки слова-стимули є ключовими реаліями для української повсякденності в боротьбі з російським агресором.

Основним методом студії виступає вільний асоціативний експеримент. За допомогою попереднього пілотажного опитування виокремили список слів для проведення асоціативного дослідження. Список містив 50 понять: БЕЗПЕКА, ДОНАТ, МИР, МОВА, ПОВІТРЯНА ТРИВОГА, УКРИТТЯ, СВОБОДА тощо. У цій статті проаналізувано отримані асоціативні поля з позиції частотності. Найбільш повторювані реакції формують ядро асоціативного значення. Аналіз асоціативних полів двох груп опитаних показав, що з 50 асоціативних полів 13 мають спільне ядро на такі слова-стимули: ВАЛІЗКА (реакція подорож), ВІЙНА (смерть), ВОЛОНТЕР (допомога), ГАЗ (тепло), ДОНАТ (допомога), ЕКОНОМІЯ (гроші), ЗАГРОЗА, ІНФОРМАЦІЯ, МИР (спокій), СІРЕНА, ФРОНТ, УКРИТТЯ (безпека).

Оскільки психолінгвістичні дані створюються на основі масового, вільного асоціативного експерименту, їх можна розглядати як надійне джерело лінгвістичної, соціологічної та культурної інформації. Зібраний і представлений матеріал має високу наукову цінність, адже демонструє зміни в мовній свідомості у зв'язку з переживанням важкого періоду війни, які закодзовані в мовних асоціаціях.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, ядро асоціативного значення, асоціативний словник, мовна свідомість, українці та поляки.

Olena Denysevych. Związki asocjacyjne w świadomości językowej ukraińców i polaków: świat po 22.02.2024

Artykuł przedstawia wyniki ukraińsko-polskiego badania asocjacyjnego przeprowadzonego pod koniec 2022 roku po inwazji Rosji na Ukrainę. Przeżywając wojnę doświadczamy różne traumy, doznajemy urazy i in. Osoba w takich warunkach staje się szczególnie wrażliwa na słowa, a rozmyte granice znaczeń słów mogą powodować nieporozumienia. W tym badaniu szukamy odpowiedzi na pytanie, jak wojna zmienia świadomość językową, jakie kluczowe pojęcia wchodzą w obraz świata obojga narodów – ukraińskiego i polskiego, co jest wspólne. W tym badaniu polski obraz świata ujawnia się przez pryzmat ukraińskiego, ponieważ słowa-bodźce są kluczowymi realiami dla ukraińskiej rzeczywistości w walce z rosyjskim agresorem.

Główną metodą badawczą jest swobodny eksperyment asocjacyjny. Za pomocą wstępnego badania pilotażowego wyodrębniono listę słów do przeprowadzenia badania asocjacyjnego. Lista zawierała 50 pojęć, takich jak: BEZPIECZEŃSTWO, ZRZUTKA, POKÓJ, JĘZYK, ALARM POWIETRZNY, SCHRON, WOLNOŚĆ itp. Najbardziej powtarzające się reakcje tworzą jądro znaczenia asocjacyjnego. Analiza pól asocjacyjnych dwóch grup ankietowanych wykazała, że spośród 50 pól asocjacyjnych 13 ma wspólny rdzeń dla słów bodźców: WALIZKA (reakcja podróż), WOJNA (śmierć), WOLONTARIUSZ (pomoc), GAZ (ciepło), DAROWIZNA (pomoc), EKONOMIA (pieniądze), ZAGROŻENIE, INFORMACJA, POKÓJ (spokój), SYRENA ALARMOWA, FRONT, SCHRON (bezpieczeństwo).

Ponieważ dane psycholingwistyczne są tworzone na podstawie masowego, swobodnego eksperymentu asocjacyjnego, można je uznać za wiarygodne źródło informacji językowej, socjologicznej i kulturowej. Zebrany i przedstawiony materiał ma wysoką wartość naukową, ponieważ pokazuje zmiany w świadomości językowej w związku z przeżywaniem trudnego okresu wojny, które są zakodowane w skojarzeniach językowych.

Słowa kluczowe: swobodny eksperyment asocjacyjny, jądro znaczenia asocjacyjnego, słownik asocjacyjny, świadomość językowa, Ukraińcy i Polacy.

Olena Denysevych. Associative connections in the linguistic consciousness of ukrainians and poles: the world after 24.02.2022

The war causes a lot of reflection, often unsaid, and leaves great injuries in the heart of Ukrainians. Everyone experiences war has different physical, mental, and emotional experiences. A person in such conditions becomes particularly vulnerable to words, fuzzy boundaries of word meanings can cause misunderstandings. How war changes consciousness, what key concepts are included in the picture of the world of both peoples – Ukrainians and Poles, what is common has become the object of our research.

In this study, the Polish picture of the world is revealed through the prism of the Ukrainian one, since the words-incentives proposed for the survey are key realities for the Ukrainian reality in its fight against the Russian aggressor.

The aim of the study is to analyze the associative fields of words-stimuli of Ukrainians and Poles, which are the core of associative fields. The research methodology and the choice of concepts for conducting a free associative experiment were formed on the basis of content analysis and a pilot survey of a group of students. This made it possible to conclude a stimulus list containing 50 concepts. Among them are such words as: SECURITY, DONATE, PEACE, LANGUAGE, AIR ALERT, PEACE, SHELTER, FREEDOM, etc. Since the data of the associative experiment are formed on the basis of a mass free associative experiment, it can be considered as a reliable source of linguistic, sociological and cultural information.

Analysis of the associative fields of two groups of respondents showed that out of 50 associative fields, 13 have a common core for such words-stimuli as: 24.04, SUITCASE (reaction trip), WAR (death), VOLUNTEER (help), GAS (heat), DONATE (help), SAVING (money), THREAT, INFORMATION, CALM (peace), SIREN, FRONT, SHELTER (security). The core reaction fear is caused by such words-stimuli as THREAT, MOBILIZATION, OCCUPATION, CAPTIVITY in the Ukrainian group of respondents and in the Polish group to the words-stimuli THREAT and AIR ALERT. War as the core of the associative meaning is for the stimuli FRONT and FEBRUARY 24 for Ukrainians and for the words-stimuli "CLOSE THE SKY", OCCUPATION, FLAG OF UKRAINE, FRONT and FEBRUARY 24 for Poles.

Key words: free associative experiment, core of associative meaning, associative dictionary, language consciousness, Ukrainians and Poles.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Війна залишає великі травми в серці кожного українця. Людина стає особливо вразливою на слова, нечіткі межі значень слів і переживань, які можуть викликати непорозуміння. Представлені в цій статті дослідження є спробою знаходити ключі до кращого розуміння того, які значення ми вкладаємо в слова та як значення слів змінюються

під впливом екзогенних факторів. Як цей трагічний досвід впливає на прийняття та переживання реальності в українців та поляків.

Психолінгвістичні дослідження можуть служити засобом до заглиблення в людську свідомість, інструментом до діалогу, кращого пізнання й розуміння самих себе та інших. Із настанням війни в житті українців з'явилася потреба в осмисленні фундаментальних змін колективної ідентичності в умовах нової драматичної дійсності. Усі ці фактори призвели до появи багатьох гуманітарних досліджень, що водночас був і психотерапевтичним жестом, «засобом ретравматизації, а також способом архівації українського опору» [12, с. 442, 444].

Які значення ми надаємо словам, як слова окреслюють нашу картину світу і як значення слів змінюються під дією внутрішніх та зовнішніх чинників? Ці питання стали поштовхом до проведення українсько-польського асоціативного дослідження: «Світ після 24.02.2022 р». Це опитування проводилося в момент високої емоційної напруженості, тому передають гостроту переживань, які віддзеркалюються в словах.

У сучасних ситуаціях спілкування ми використовуємо слова механічно, нехтуючи їхньою конденсованою енергією. Ми обмежуємо мову лише інформативною функцією. Дослідження асоціацій доводять, що більшу кількість мовних явищ можна пояснити шляхом відмови від *референційної* семантики на користь *асоціативної* [21, с. 8].

У цій науковій розвідці представимо асоціативне українсько-польське дослідження, яке є основою до укладання асоціативного словника. Асоціативні дослідження мови ніколи не втрачуть своєї актуальності, оскільки, за оцінкою Т. Ковалевської, динамічна нестабільність мови, детермінована постійним впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, вимагає постійного дослідження й наукової кваліфікації [8, с. 142].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Результати асоціативних експериментів стають основою для укладання асоціативних словників. В Україні ця традиція розпочинається з лексикографічних праць Н. Бутенко [1; 2], продовжена фундаментальними словниками С. Мартінек [10]. О. Нестерчук оформила Асоціативний словник власних особових імен [13]. З літературної перспективи вивчення асоціацій унікальним є дослідження Л. Мовчун, яка за допомогою асоціативного методу підготувала «Словник римових асоціацій». Для створення словника обрано 125 респондентів із професійних поетів та поетів-аматорів. Словник є першою працею, що описує римово-асоціативні властивості слова. Дослідження сприятиме вивченню інтелектуально-творчого процесу створення поетичних текстів загалом і встановленню римового узусу зокрема [11].

В українській асоціативній лексикографії присвячено кілька словників рекламної лексики Т. Ковалевської [7], Н. Кутузи [9] та О. Денисевич [4]. Асоціативні рекламні словники уможливають конструювання прогнозованого сприйняття рекламних повідомлень, оптимізуючи їхню ефективність і конкурентоспроможність [8, с. 142].

Із зародженням польської психолінгвістики пов'язана І. Курч [20]. За редакцією Р. Гаваркевича вийшов у 2008 р. словник [18] та два томи Польського асоціативного словника (2024 р.) [19, 23].

Значення асоціативних словників. Такі словники показують новий спосіб сприйняття дійсності мовою – такий, який використовується в літературі та культурі широкого розуміння. Метод вільного асоціативного експерименту дає змогу розкривати стійкі семантичні асоціації, а вводячи окремі слова в незвичайні, контекстуальні семантичні зв'язки, отримуємо нові й різноманітні асоціації [21, с. 7].

Важливим аспектом, який доводить актуальність асоціативних досліджень є те, що в умовах такого експерименту виокремлюються **конотації**, які виходять за межі лексичного значення слова й унаочнюють культурно важливі асоціації, пов'язані з цим словом, а також такі реакції виявляють політичний, культурний та інші впливи, які є актуальними в певний відрізок часу життя народу.

Також разом «з широким спектром особистісних реакцій, асоціативні словники водночас ілюструють полівимірність колективних інтерпретацій, з іншого ж – окреслюють межі

потенційної варіабельності в сприйняттєвих стандартах певної групи / колективу, тим самим визначаючи базові, звичні й природні для останніх пріоритети» [8, с. 141].

Асоціативні словники для перекладачів. У лінгвокультурології стверджують, що лише переклад слова чи знання значення слова не гарантує комунікаційного успіху [22, с. 230]. Перекладачі зазначають, що культурні розбіжності в асоціаціях і семантичних полях мають величезний вплив на художній переклад. Ми повинні знати, що практично вся поезія стосується механізмів сприйняття, заснованих на асоціації та синестезії. Слова не тільки мають значення, але й викликають запахи, смаки, кольори [21, с. 7].

Асоціативний словник значно розвиває не лише методологію дослідження мови, але також і **дослідження культури, вірувань і стереотипів**. Можна помітити, як асоціації відкривають статус значень другорядних у полісемантичній структурі лексеми [21, с. 14]. Мовні асоціації мають як структурально-лексикографічний статус, так і відображають фрагмент вербальної пам'яті, знань людини, але також фрагмент семантичних, граматичних зв'язків та фрагментів образів свідомості, мотивів й оцінок людей [21, с. 18].

Рефлексія війни в гуманітарних дослідженнях. Українські та закордонні науковці досліджують різні аспекти соціальних змін в Україні засобами своїх наук. Постає багато наукових статей, для прикладу – з психології [15], соціології [3, 6], лінгвістики [5] та літератури [14], присвячених різним сферам людського буття, позначеного війною.

До таких праць можемо віднести «Словник війни» авторства О. Сливинського. Літературознавиця О. Нахлік присвятила статтю саме польській рефлексії цього словника, ступінь «відчитання реципієнтами інших культур феномену ословлення межового емоційного та екзистенційного напруження у часи потрясінь [12, с. 444]. «Словник війни» перекладений багатьма мовами, зокрема й польською. Але варто зазначити особливість польської аудиторії, порівняно з іншими народами, що виражається кількома чинниками: 1) територіальна близькість сусідньої країни до місця, де ведуться бойові дії; 2) зіткнення з ризиками міграційної кризи; 3) наслідками появи великої кількості біженців. Це впливає на те, що польське суспільство перебуває в іншій об'єктивній реальності [12, с. 447]. Тому, як підкреслює О. Нахлік, для рефлексій над особливим архівом війни польському суспільству потрібна певна часова дистанція [12, с. 448]. Наше дослідження є спробою дослідити сприйняття дійсності методом вільного асоціативного експерименту. Слова, що стали об'єктом вивчення, містять ключові поняття, котрі стали особливо актуальними з початком повномасштабної війни, увійшли в щоденний обіг та поширюються засобами масової інформації. Ці словами вербалізують реальність війни, у якій опинились українці, але війна не відбувається локально, її вплив поширюється на увесь світ і сусіди відчувають його найбільше. Польща стала країною, через яку прибувала велика кількість біженців і країною, що була активно заангажована в допомозі Україні. Отже, у цих студіях виходить, що дослідник намагається сформулювати висновки про **культуру А** на основі аналізів, виконаних з використанням норм із **культури В** [21, с. 17]. Так, як це зробила сербська дослідниця, провівши польсько-сербське дослідження. Тільки ми підкреслимо, що, крім культури, це асоціативне дослідження буде показувати вплив таких екзогенних факторів, як війна, і тут розкриватимуться значення не лише пов'язані з культурним надбанням народу, але й такі, що є базовими для функціонування людини.

Формулювання мети та завдань. Основна мета цієї статті: 1) показати значимість досліджень, які фіксують зміни в мовній свідомості мовців під дією екзогенних факторів; 2) виокремити слова, що описують дійсність після 24.02.22 р. та провести з ними вільний асоціативний експеримент; 3) проаналізувати асоціативні поля слів-стимулів із позиції частотності та виокремити ядро асоціативного значення; 4) представити основні результати асоціативного дослідження, описати ключові поняття, які входять в картину світу обох народів – українського та польського, що є спільним.

Лінгвістичний матеріал, зібрано в результаті вільного асоціативного експерименту, проведеного після повномасштабного вторгнення росії в Україну 2022 року та відображає

зміни в мовній свідомості цього періоду. Дані асоціативного експерименту висвітлюють особливості картини світу українських та польських носіїв мови разом із впливом культури та ЗМІ. Особливо важливий час проведення експерименту (кінець 2022 р.). Це дало змогу зафіксувати емоційну гостроту, яка може бути втраченою з часом. Про це згадує О. Нахлік, підкреслюючи, що часова перспектива, притуплюючи емоційні складові, безсумнівно, надає виваженості в трактуванні болісних тем, проте іноді вона ж розмиває чіткість оптики, яка потрібна, щоб усвідомити критично важливі для нового сенсотворення процеси [12, с. 454].

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Це асоціативне українсько-польське дослідження було натхненне давньою українською традицією створення словників такого типу, а також польсько-сербським асоціативним словником Р. Лебди. На думку Р. Лебди, культурний образ світу вказує на те, що мова, яку вивчали, є одним із культурних кодів, використовуваних для спілкування, і є об'єднуювальним інтерпретатором усіх семіотичних систем. У кожній культурній системі виділяють два основних рівня: *аксіологічно-нормативний*, що охоплює сферу цінностей; та *семіотичний*, причому перший детермінує другий – різні системи цінностей тягнуть за собою різні погляди на світ [21, с. 9].

Авторка польсько-сербського словника акцентує, що обидва народи, маючи різний соціально-політичний досвід і різні культурні моделі, і це повинно було залишити відбиток на колективному вираженні та мовному образі світу. Очевидно, що асоціації виявляють статус вторинних значень у полісемічній структурі лексеми [21, с. 14]. У сучасному світі помітним є також постійно щораз більший вплив ЗМІ на те, як ми думаємо і як формується наша картина світу.

У нашому дослідженні українці та поляки брали участь добровільно. Українських учасників ми просили зазначити в анкеті свій вік та стать. Загалом взяло участь 222 респонденти, з-поміж яких жінки становили 74 % та чоловіки – 26 %. Опитані віком від 18 до 34 років – 56 % респондентського кола, від 35 до 50 років – 31 %, понад 50 років – 13 %.

Діаграма 1

Польські респонденти брали участь цілком анонімно. Загальна кількість становила 130 особи. Якщо українські респонденти переважно брали участь у дослідженні онлайн, то з польськими респондентами дуже часто експеримент проводився в безпосередньо індивідуальній усно-письмовій формі або ж за допомогою телефонного зв'язку.

Підготовчий етап експерименту. Для виокремлення стимульного списку провели попереднє дослідження, де опитали 100 осіб (українців) у жовтні 2022 року. Респондентів попросили написати слова, поняття та вирази, які вони найчастіше чують з початку війни через засоби масової інформації, уживають самі, дізнаються з вуст інших людей. У такий спосіб завдяки отриманим результатам з подальшим синтезом, верифікацією даних статистичним

аналізом текстів ЗМІ та інформаційного простору у цей період сформували список для вільного асоціативного експерименту. До стимульного списку ввійшли слова, які стали ключовими в щоденній комунікації та медіапросторі з часу повномасштабної війни. Наш стимульний список містив такі слова-стимули: 24.02 (24 ЛЮТОГО), БАЙРАКТАР, БЕЗПЕКА, БІЖЕНЕЦЬ, ВАЛІЗКА, ВДЯЧНІСТЬ, ВИЖИТИ, ВІДБІЙ, ВІЙНА, ВОЛОНТЕР, ГАЗ, ДЕМОКРАТІЯ, ДІМ, ДОНАТ, ДОПОМОГА, ЕКОНОМІЯ, ЄВРОПА, ЖИТТЯ, ЗАГРОЗА, "ЗАКРИЙТЕ НЕБО", ЗБРОЯ, ЗСУ, ІНФОРМАЦІЯ, ІНФРАСТРУКТУРА, КОРДОНИ, КРИЗА, МИР, МОБІЛІЗАЦІЯ, МОВА, НАТО, ОКУПАЦІЯ, ПАТРІОТИЗМ, ПЕРЕГОВОРИ, ПЕРЕМОГА, ПОВІТРЯНА ТРИВОГА, ПОЛІТИКА, ПОЛОН, ПРАПОР УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТ, ПРИЛІТ, РАШИЗМ, СВІТ, СВОБОДА, СИРЕНА, СОЛІДАРНІСТЬ, ТРАВМА, УКРАЇНА, УКРИТТЯ, ФРОНТ, ЯК ТИ?

У першій частині експерименту респондентам було запропоновано 25 слів-стимулів, на які було потрібно написати перше слово, яке спадає на думку. Опитування здійснювалося за допомогою онлайн-платформи google forms або в усно-усній формі, коли опитуваному зачитувалося слово-стимул, а дослідник фіксував відповіді. Дослідження проведено з 18 жовтня по 23 листопада. У другій частині запропоновано стимульний список, який містив 25 слів-стимулів. Опитуваними стали українці, котрі перебували в Україні або ж стали вимушеними переселенцями в Європі через війну.

Для отримання реакцій від польських респондентів створено анкету за допомогою Google form і використано ті ж самі стимульні лексеми, що й для українських респондентів. На першу частину стимульного списку відповіли 82 польських респонденти з 16 листопада по 23 грудня, а на другу – 80 опитуваних від 22 листопада до 23 грудня 2022 року. Для польської групи респондентів проведено додаткове дослідження для залучення більшого кола інформантів, що могло позначитися на формуванні ядра асоціативного значення. Загальна кількість опитаних польських респондентів у першому експерименті становила 129 осіб, у другому – 116 осіб у січні–лютому 2025 року. Проведення додаткового асоціативного дослідження, також дає змогу простежити вплив медіа на зміни, що відбувається в мовній свідомості, а також на особливості формування асоціативного значення.

У результаті експерименту отримали 100 асоціативних полів (50 українських та 50 польських). Дослідження проводилося у 2 етапи для кожної з груп.

Аналіз отриманих результатів. Реакції в асоціативних дослідженнях опрацьовуються за частотністю від найбільш повторюваних до одиничних. Реакції з найвищою частотністю утворюють ядерну реакцію. Сформувавши асоціативні поля з отриманих реакцій, виокремили ті, що мають найчастішу повторюваність в українській та польській групах. Результати подані в Таблиці 1.

Особливості реагування. Основною інструкцією до вільного асоціативного експерименту є відповідь першого слова, яке спадає на думку. Помічено, що респонденти не завжди дотримувалися цієї інструкції та відповідали цілими реченнями.

Наприклад, на слово-стимул БЕЗПЕКА – *спокій душі, що нічого не станеться з тобою; треба робити все, щоб бути в безпеці*; ВДЯЧНІСТЬ – *всім, хто боронить Україну та сприяє її відновленню; всім, хто підтримує Україну*. ВИЖИТИ – *потрібно робити все, щоб жити*; ДЕМОКРАТІЯ – *не найдосконаліше, але найкраще, що є*; ЖИТТЯ – *щось тепле та чудове і водночас болюче*; ЗАКРИЙТЕ НЕБО! – *ховайтесь, прошу, благаю*; ЗСУ – *віддають своє життя заради перемоги і щоб український народ був вільний*; МИР – *найбільш радісний день, про який ми всі мріємо*. У польської групи респондентів теж іноді трапляється реагування понад одне слово, але меншою мірою. ВДЯЧНІСТЬ (WDZIĘCZNOŚĆ) – *sposób na wyrażenie swojego szacunku do innej osoby (спосіб вираження поваги до іншої особи)*; *trudne pytania z bycia szczęśliwym (важке питання як бути щасливим)*; ВОЛОНТЕР (WOLONTARIUSZ) – *poświęcenie swego czasu (присвячення свого часу)*; ŻYCIE (ЖИТТЯ) – *normalne funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie (нормальне функціонування людини в суспільстві)*.

Деякі реакції на слово-стимул «ЗАКРИЙТЕ НЕБО!» указують на те, що слоган меншою

мірою функціонував у польському медійному просторі. В асоціативному полі маємо реакції *św. Piotr, Bóg 2*, які належать до релігійного сприйняття цього гасла. *Св. Петро* як той, хто має ключі від неба і може впустити до раю. Реакція *koniec deszczu (кінець дощу)* указує на етнографічне розуміння слова-стимулу «ZAMKNIJCIE NIEBO» («ЗАКРИЙТЕ НЕБО!») як небо без дощу.

Певні слова-стимули також викликали реакції, виражені нецензурною лексикою. Варто підкреслити, що майже немає реакцій російською мовою.

Деякі вчені, зокрема О. Нахлік, зауважують **мовчання** як реакцію українців на пережиту трагедію і така праця як «Словник війни» є спробою фіксації в словах тих змін, що відбуваються. У наших дослідженнях, проведених саме на початку війни, спостерігаємо навпаки тенденцію до вербалізації пережитого досвіду та шукання підтримки інших [17].

У цій статті зосереджуємо увагу на найчастотніших реакціях, які становлять ядро асоціативного значення. Ядро визначається за допомогою ранжування отриманих реакцій і є найбільш повторюваною реакцією на слово-стимул. Ядро асоціативного поля дає нам уявлення про колективне сприйняття й виявляє те, що є найбільш впізнаваним у мовній картині світу, передає культурний та суспільний контекст і може бути назване асоціативною нормою.

У таблиці 1 заміщені найчастотніші реакції асоціативних полів кожної групи опитаних із зазначенням частотності.

Таблиця 1.

Найчастотніші реакції в українських та польських асоціативних полях

№	Слова-стимули	Українська найчастотніша реакція	Польська найчастотніша реакція
1.	24.02 (24 ЛЮТОГО)	війна 37	wojna 26 (війна)
2.	БАЙРАКТАР	зброя 32	dron 22 (дрон)
3.	БЕЗПЕКА	спокій 25	dom 23 (дім)
4.	БІЖЕНЕЦЬ	українець 13	ucikiniar 15 (втікач)
5.	ВАЛІЗКА	подорож 50	podróż 72 (подорож)
6.	ВДЯЧНІСТЬ	ЗСУ 17	podziękowanie 15 (подяка)
7.	ВИЖИТИ	будь-якою ціною 11	przeżyć 25 (пережити)
8.	ВІДБІЙ	тривоги 61	ulga 33 (полегшення)
9.	ВІЙНА	смерть 38	śmierć 24 (смерть)
10.	ВОЛОНТЕР	допомога 40	potoc 35 (допомога)
11.	ГАЗ	тепло 38	ciepło 9 (тепло)
12.	ДЕМОКРАТІЯ	народ, свобода 23	ustrój 10 (система)
13.	ДІМ	затишок 20	rodzina 33 (родина)
14.	ДОНАТ	допомога 46	potoc 25 (допомога)
15.	ДОПОМОГА	швидка 18	wsparcie 9 (підтримка)
16.	ЕКОНОМІЯ	гроші, світло 29	pieniądze 28 (гроші)
17.	ЄВРОПА	допомога 24	kontynent 38 (континент)
18.	ЖИТТЯ	цінність 19	śmierć 29 (смерть)
19.	ЗАГРОЗА	страх 18, росія 18	strach 20 (страх)
20.	"ЗАКРИЙТЕ НЕБО"	НАТО 16	wojna 15 (війна)
21.	ЗБРОЯ	захист 42	karabin 20 (карабін)
22.	ЗСУ	сила 25	wojsko 9 (війська)
23.	ІНФОРМАЦІЯ	новини 20	wiadomości 9, Internet 9 (новини, Інтернет)
24.	ІНФРАСТРУКТУРА	комфорт 9	budynki 13, miasto 13 (будинки, місто)
25.	КОРДОНИ	обмеження 15	państwa 10 (держави)

26.	КРИЗА	економіка 15	<i>bieda</i> 9 (біда)
27.	МИР	спокій 25	<i>spokój</i> 14 (спокій)
28.	МОБІЛІЗАЦІЯ	<i>страх</i> 14	<i>wojsko</i> 12 (військо)
29.	МОВА	українська 62	<i>Polski</i> 25 (польська)
30.	НАТО	допомога 16	<i>bezpieczeństwo</i> 17 (безпека)
31.	ОКУПАЦІЯ	<i>страх</i> 14	<i>wojna</i> 15 (війна)
32.	ПАТРІОТИЗМ	любов 17	<i>Polska</i> 12 (Польща)
33.	ПЕРЕГОВОРИ	дипломатія 8, мирні 8	<i>rozmowy</i> 17 (розмови)
34.	ПЕРЕМОГА	Україна 25	<i>radość</i> 17 (радість)
35.	ПОВІТРЯНА ТРИВОГА	небезпека 26	<i>strach</i> 22 (страх)
36.	ПОЛІТИКА	Зеленський 12	<i>kłamstwo</i> 9 (брехня)
37.	ПОЛОН	жах 19, страх 19	<i>więzienie</i> 13 (в'язниця)
38.	ПРАПОР УКРАЇНИ	гордість 25	<i>wojna</i> 10 (війна)
39.	ПРЕЗИДЕНТ	Зеленський 54	<i>głowa państwa</i> 19 (голова держави)
40.	ПРИЛІТ	смерть 17	<i>broń</i> 9 (зброя)
41.	РАШИЗМ	фашизм 19	<i>zło</i> 9 (зло)
42.	СВІТ	допомога 14	<i>ziemia</i> 8, <i>kula ziemiska</i> 8 (земля, земна куля)
43.	СВОБОДА	Україна 37	<i>szczęście</i> 10 (щастя)
44.	СИРЕНА	тривога 29	<i>alarm</i> 44 (тривога)
45.	СОЛІДАРНІСТЬ	єдність 16	<i>Wałęsa</i> 20
46.	ТРАВМА	біль 76	<i>strach</i> 11 (страх)
47.	УКРАЇНА	понад усе 39	<i>sąsiad</i> 18 (сусід)
48.	УКРИТТЯ	безпека 28	<i>bezpieczeństwo</i> 21 (безпека)
49.	ФРОНТ	війна 19	<i>wojna</i> 21 (війна)
50.	ЯК ТИ?	нормально 24	<i>dobrze</i> 51 (добре)

Аналіз асоціативних полів двох груп опитаних показав, що з 50 асоціативних полів 13 мають спільне ядро на такі слова-стимули: 24.04, ВАЛІЗКА (реакція *подорож*), ВІЙНА (смерть), ВОЛОНТЕР (допомога), ГАЗ (тепло), ДОНАТ (допомога), ЕКОНОМІЯ (гроші), ЗАГРОЗА, ІНФОРМАЦІЯ, МИР (спокій), СИРЕНА, ФРОНТ, УКРИТТЯ (безпека).

Ядерну реакцію *страх* викликають такі слова-стимули: ЗАГРОЗА, МОБІЛІЗАЦІЯ, ОКУПАЦІЯ, ПОЛОН в українській групі респондентів та в польській групі на слова-стимули ЗАГРОЗА та ПОВІТРЯНА ТРИВОГА. *Війна* як ядро асоціативного значення є для стимулів ФРОНТ та 24 ЛЮТОГО для українців та на слова-стимули «ЗАКРИЙТЕ НЕБО», ОКУПАЦІЯ, ПРАПОР УКРАЇНИ, ФРОНТ та 24 ЛЮТОГО для поляків. Два рази в ролі ядра виступає реакція *смерть* на слово стимул ВІЙНА та ПРИЛІТ в українській групі й на стимули ВІЙНА та ЖИТТЯ – у польській. Особливо часто з'являється реакція *допомога*, яка є найчастотнішою для слів-стимулів ВОЛОНТЕР, ДОНАТ, ЄВРОПА, НАТО та СВІТ. Можемо стверджувати, що ядерна реакція *допомога* на стимули ЄВРОПА, НАТО та СВІТ є неочевидною і ядро асоціативного значення сформувалося під впливом війни.

Найбільш сформоване ядро асоціативного значення, яке можна також назвати певною мірою стереотипними є на слова-стимули ТРАВМА (біль 76), ВІДБІЙ (тривоги 61), ПРЕЗИДЕНТ (Зеленський 54), ВАЛІЗКА (подорож 50) та ДОНАТ (допомога 46) в українській групі опитаних. У польських респондентів – це слова-стимули ЯК ТИ? (*dobrze* 51), СИРЕНА (*alarm* 44), ЄВРОПА (*kontynent* 38), ВОЛОНТЕР (*rotos* 35) та ВІДБІЙ (*ulga* 33).

Приклади асоціативного поля з високою частотністю ядерної реакції: **ВІДБІЙ**: тривоги 61; тривога 27; спокій 22; повітряна тривога 21; полегшення 14; видих 6; тиша 5; добре; нарешті; сон 4; радість; ура! 3; життя; заспокоєння; коридор; розслабленість; спати 2; буває; відпочинок; десь прилетіло; дитячий табір; затишшя; захист; зелений; кара; кінець

напруженості; минулося; можна жити; назад; перепочинок; повернення; робота; Садовий; свобода; «Слава Богу»; служба; спатуньки; стоп; трішки спокою; фух; час спати; щастя 1.

Польське асоціативне поле слова-стимулу зі сформованим ядром асоціативного значення: **EUROPA**: *kontynent 38; Unia Europejska 14; unia 4; dom; podróże; stary kontynent; wspólnota 3; dom 2; flaga; Francja; prawo; wartości 2; Azja; braterstwo, część świata; dobrostan; jedność; kilka krajow w jednym miejscu; klótnia; kolebka; komunizm; konflikt; konflikty; kraje; ludzie; mapa; mała wioska; mój świat; nadzieja; NATO; Niemcy; nowoczesność; obszar; podzielona; pod zagrożą; przyszłość; różnorodność; Schuman; siła; sojusz; spokój; społeczność; świat; terytorium; trudna historia; wolność; wspólnota narodów; wysoki poziom życia; wysoki standard ziemia; wszyscy; związek państw 1.*

Продемонстровані асоціативні поля дають уявлення, у який спосіб твориться поле. Асоціативні поля з високою частотністю ядерної реакції часто мають менш розгалужену периферію. До прикладу асоціативне поле слова-стимулу ПЕРЕГОВОРИ має «найслабше» ядро, яке повторюється всього 8 разів, та водночас більшою мірою представлену ближню та дальню периферію (терміни запропоновані Н. Бутенко).

ПЕРЕГОВОРИ: *дипломатія; мирні 8; мир; неможливі 7; надія 6; президент 5; діалог; Зеленський; компроміс; розмова; стіл 4; безглуздо; безглуздя; відсутні; домовленість; політика; путін 3; безнадійно; безрезультатно; без сенсу; ділові; дискусія; домовленості; зрада; з росією; ніколи; перемога; рішення; спілкування; трата часу; умови 2; бажання спокою; бездіяльність; безнадійність; безрезультатні; безрезультатність; безсенсовність; бла бла бла; в даних умовах неможливі; вже не мають сенсу; відстоювати свої кордони; відповіді; відповідь; віра; даремні; держава; дійти до компромісу; дія; для чого?; договір між двома сторонами; добро; договір; допомога; зацікавленість; Зеленський і Путін; змова; знайти спільні домовленості; зневага; з росією неможливі; з Росією про мир; зустріч; капітуляція рф; кімната; консенсус конструктивні; круглий стіл; люди за столом; маніпуляція; марна трата часу і паперу; мертві; мирна угода; між нами; міжнародні; міркування; можливість; напруга; на часі; не буде; невизначеність; не вихід; не відбудуться, недовіра; не з москалями; непотрібні; ніщо; ніяких; очікування; очікування миру; пізно; після перемоги; полегшення українцям; потрібні; посиденьки; про мир; просити; пустодзвін; пустота; результат; рівність; розмова не про проблему; розмови; розуміння; рулетка; спілкування щодо миру; справа; справедливі; страх; тільки після виведення військ з усієї території України, включаючи Крим; тиша; тільки не з рф; трата ресурсів; тривога; тривожність; українські; чути ближнього; хороши план цирк; фікція; шанс; шлях 1.*

Дані асоціативного експерименту виявляють зміни, що відбуваються в значенні слів у зв'язку з війною та трагічними подіями, що безсумнівно віддзеркалюються в мовній свідомості не лише українців, а й поляків. Незважаючи на культурні відмінності між досліджуваними націями, існує ряд універсальних проблем і процесів, спільних для всіх суспільств [21, с. 17].

Висновки. Оскільки дослідження проведене на основі масового вільного асоціативного експерименту, його можна розглядати як достовірне джерело лінгвістичної та культурологічної інформації. У нашому дослідженні, ми також виявили спільність у ядерних реакціях. Опитування фіксує стан мовної свідомості в період тривання війни та переживання іноді гострих емоційних станів, що знаходять своє відображення в асоціативних полях. Тому глибокий семантичний аналіз отриманих асоціативних полів буде предметом наших подальших наукових розвідок. Зібраний асоціативний матеріал може стати цінним для подальшого аналізу не лише лінгвістики, а й соціології, антропології, психології та допоможе глибше вивчати й розуміти людей, які переживають травматичний досвід війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1979. 120 с.

2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1989. 328 с.
3. Денисевич О. Релігія як стратегія подолання труднощів українцями на початку російського вторгнення в Україну у 2022 році. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 4. С. 85–95.
4. Денисевич О. В. Український асоціативний словник рекламної лексики. Житомир : Житомирський державний університет ім. Івана Франка, 2019. 108 с.
5. Добродум О. В., Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е. Комунікативні рефлексії під час війни: образ ворога в сучасних медіа. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2024. № 3. С. 65–71.
6. Закотюк А., Оксамитна С. Основні канали та наслідки впливу війни на освітню нерівність у суспільстві. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2024. № 7. С. 70–83.
7. Ковалевська Т. Прикладні аспекти укладання асоціативних словників. *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія*. 2013. С. 140–146.
8. Ковалевська Т., Сологуб Г., Ставченко О. Асоціативний словник української рекламної лексики. Одеса : Астропринт, 2001. 116 с.
9. Кутуза Н. В., Ковалевська Т. Ю. Короткий асоціативний словник рекламних слоганів. Одеса : Астропринт, 2011. 80 с.
10. Мартінек С. Український асоціативний словник : у 2 т. Львів : ПАІС, 2008. 468 с.
11. Мовчун Л. Словник римових асоціацій. *Лексикографічний бюллетень : зб. наук. пр.* Київ : Ін-т української мови НАН України, 2017. Вип. 26. С. 100–117.
12. Нахлік О. С. Польська рецепція «Словника війни» Остапа Сливинського. *Київські полоністичні студії*. 2024. С. 442–259.
13. Нестерчук О. Г. Асоціативний словник власних особових імен. Луцьк, 2019. 199 с.
14. Пухонська О. Літературна рефлексія війни: від афективної до раціональної. *Slavia Orientalis*. 2023. Т. LXXII. No 4. С. 799–815.
15. Савелюк Н. М. Переживання стресу в умовах війни: досвід українського студентства. *Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. РДГУ*. 2022. Вип. 18. С. 141–152.
16. Словник війни / упор. О. Сливинський. Київ, 2023. 224 с.
17. Denysevych O., Dubrow J. Emotions, Religious Faith, and Coping Strategies of Ukrainians at the Beginning of the 2022 Russo-Ukraine War: A Qualitative Study. *Relig Health*. 2024. Pp. 1934–1953.
18. Gawarkiewicz R., Pietrzyk I., Rodziewicz B. Polski słownik z suplementem. Szczecin : Print Group, 2008. 291 s.
19. Gawarkiewicz R. Polski słownik asocjacyjny : dwie dekady. Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2024. T. 1. 174 s.
20. Kurcz I. Polskie normy powszechności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa. *Studia psychologiczne*. Warszawa, 1967. T. 8. S. 122–255.
21. Lebeda R. Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata. Kraków, 2006. 125 s.
22. Orzechowska J. Słownik asocjacyjny jako narzędzie przygotowania komentarza lingwokulturologicznego. *Acta Polono-Ruthenica*. 2018. No 1(XX). S. 229–236.
23. Rodziewicz B. Polski słownik asocjacyjny : dwie dekady. Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2024. T. 2. 318 s.

References (translated & transliterated)

1. Butenko, N. P. (1979). *Slovnýk asotsiatyvných norm ukraïnskoï movy [Dictionary of Associative Norms of the Ukrainian Language]*. Lviv: Vydavnyche obiednannia «Vyshcha shkola» [in Ukrainian].
2. Butenko, N. P. (1989). *Slovnýk asotsiatyvných oznachen imennykiv v ukraïnskii movy [Dictionary of Associative Definitions of Nouns in the Ukrainian Language]*. Lviv: Vydavnyche obiednannia «Vyshcha shkola» [in Ukrainian].
3. Denysevych, O. (2024). Relihiia yak stratehiia podolannia trudnoshchiv ukraïntsiamy na pochatku rosiiskoho vtorhnennia v Ukraïnu u 2022 rotsi [Religion as a Strategy for Overcoming Difficulties by Ukrainians at the Beginning of the Russian Invasion in Ukraine in 2022]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 85–95 [in Ukrainian].
4. Denysevych, O. V. (2019). *Ukraïnskyi asotsiatyvnyi slovnýk reklamnoi leksyky. [Ukrainian Associative Dictionary of Advertising Vocabulary]*. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet im. Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Dobrodum, O. V., Martyniuk, E. I., & Nykytchenko, O. E. (2024). Komunikatyvni refleksii pid chas viiny: obraz voroha v suchasnykh media [Communicative reflections during war: the image of the enemy in modern media]. *Akademichni studii. Seriiia «Humanitarni nauky» – Academic Studies. Humanities Series*, 3, 65–71 [in Ukrainian].
6. Zakotiuk, A., & Oksamytna, S. (2024). Osnovni kanaly ta naslidky vplyvu viiny na osvitiu nerivnist u suspilstvi [Main channels and consequences of the impact of war on educational inequality in society]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sociology*, 7, 70–83 [in Ukrainian].
7. Kovalevska, T. (2013). Prykladni aspekty ukladannia asotsiatyvných slovnýkiv [Applied aspects of compiling associative dictionaries]. *Ukraïnska i slovianska tлумachna i perekladna leksykohrafiia – Ukrainian and Slavic explanatory and translation lexicography*, pp. 140–146 [in Ukrainian].

8. Kovalevska, T., Solohub, H., & Stavchenko, O. (2001). *Asotsiatyvnyi slovnyk ukraïnskoi reklamnoi leksyky* [Associative Dictionary of Ukrainian Advertising Vocabulary]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
9. Kutuza, N. V., & Kovalevska, T. Yu. (2011). *Korotkyi asotsiatyvnyi slovnyk reklamnykh slohaniv* [Short associative Dictionary of advertising slogans]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
10. Martinek, S. (2008). *Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk* [Ukrainian associative dictionary]. (Vols. 1–2). Lviv: PAIS [in Ukrainian].
11. Movchun, L. (2017). Slovnyk rymovykh asotsiatsii [Dictionary of rhyming associations]. *Leksykohrafichnyi biuletyn – Lexicographic bulletin*. Kyiv: In-t ukraïnskoi movy NAN Ukrainy, issue 26, pp. 100–117 [in Ukrainian].
12. Nakhlik, O. S. (2024). Polska retseptsiia «Slovyka viiny» Ostapa Slyvynskoho [Polish reception of the dictionary of war by Ostap Slivinsky]. *Kyivski polonistychni studii – Kyiv Polish Studies Studios*, pp. 442–259 [in Ukrainian].
13. Nesterchuk, O. H. (2019). *Asotsiatyvnyi slovnyk vlasnykh osobovykh imen* [Associative Dictionary of proper personal names]. Lutsk [in Ukrainian].
14. Pukhonska, O. (2023). Literaturna refleksiiia viiny: vid afektyvnoi do ratsionalnoi [Literary reflection of war: from affective to rational]. *Slavia Orientalis*. Vol. LXXII, nr 4, pp. 799–815 [in Ukrainian].
15. Saveliuk, N. M. (2022). Perezhyvannia stresu v umovakh viiny: dosvid ukraïnskoho studentstva [Experiencing stress in war conditions: the experience of Ukrainian students]. *Psykhohiia: realnist i perspektyvy: zb nauk. pr. RDHU – Psychology: reality and prospects: collection of scientific works of the RDHU*, issue 18, pp. 141–152 [in Ukrainian].
16. *Slovyk viiny* [The Dictionary of War] (2023) / arranged by O. Slyvynskyi. Kyiv [in Ukrainian].
17. Denysevych, O., & Dubrow, JK. (2024). Emotions, Religious Faith, and Coping Strategies of Ukrainians at the Beginning of the 2022 Russo-Ukraine War: A Qualitative Study. *Relig Health*, pp. 1934–1953 [in English].
18. Gawarkiewicz, R., Pietrzyk, I., & Rodziewicz, B. (2008). *Polski słownik z suplementem* [Polish dictionary with supplement]. Szczecin: Print Group [in Polish].
19. Gawarkiewicz, R. (2024). *Polski słownik asocjacyjny: dwie dekady* [Polish associative dictionary: two decades]. (Vol. 1). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego [in Polish].
20. Kurcz, I. (1967). Polskie normy powszechności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa [Polish standards for the universality of free associations per 100 words from the Kent-Rosanoff list]. *Studia psychologicke – Psychological studies*. (Vol. 8), (pp. 122–255). Warszawa [in Polish].
21. Lebda, R. (2006). *Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata* [Dictionary of Polish and Serbian associations as a cultural picture of the world]. Kraków [in Polish and Serbian].
22. Orzechowska, J. (2018). Słownik asocjacyjny jako narzędzie przygotowania komentarza lingwokulturowego [The associative dictionary as a tool for the preparation of linguistic and cultural commentary]. *Acta Polono-Ruthenica*, 1(XX), 229–236 [in Polish].
23. Rodziewicz, B. (2024). *Polski słownik asocjacyjny: dwie dekady* [Polish associative dictionary: two decades]. (Vol. 2). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego [in Polish].

Статтю отримано 08.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Наталія Павликівська,
доктор філологічних наук
професор кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0002-2297-4872
nataliia.pavlykivska@vspu.edu.ua

Олексій Павлюк,
доктор філософії в галузі богослов'я
доцент кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0002-9520-545X
oleksii.pavliuk@vspu.edu.ua

ТОПОНІМИ З КОМПОНЕНТАМИ -НІЛЬ / -ПОЛЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ОЙКОНІМІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ЛІНГВІСТИЧНА СТРУКТУРА ТА КУЛЬТУРНО- ІСТОРИЧНІ КОРЕЛЯТИ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЕПИСІВ ПОЛЬСЬКИХ ДІЯЧІВ ВІННИЧЧИНИ

У статті йдеться про топоніми з компонентами -ніль / -поль в українському ойконімічному просторі. Вони поширені на теренах сучасної України й становлять особливу наукову цінність. Їх виникнення тісно пов'язане з добою феодального землеволодіння, колонізаційними процесами, практикою персоніфікованого найменування поселень. Такі топоніми мають посесивне забарвлення й зберігають пам'ять про конкретних власників земель чи осіб, причетних до заснування та розвитку того чи того населеного пункту. Об'єкт дослідження становлять ойконіми на території України з компонентами -ніль, -поль у своїй структурі. Увага акцентується на зв'язках топонімів із біографіями представників польської громади, які вплинули на соціально-культурний розвиток регіону. Джерельну базу дослідження становить біографічний словник Вікторії Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини», теоретичну основу – аналіз історичних джерел, лексикографічних праць, інших архівних матеріалів. Важливу роль у топонімній номінації відіграли й польсько-українські традиції.

Топоніми, зокрема ойконіми з компонентом -ніль, -поль, за своїм походженням різняться. Дослідники вважають, що назви населених пунктів із компонентом -ніль – місцевого, слов'янського походження; у них друга частина походить від слова поле (Тернопіль – очевидно, «поле, поросле терном», Ямпіль, найвірогідніше, «поле з ямами» і т. ін.), у назвах інших міст -поль походить не від поле, а від грецького слова polis «місто», і через це в українській мові не змінилося (Сімферополь, Мелітополь і под.).

Отож предметом дослідження є аналіз лінгвістичної структури та культурно-історичних корелятивів ойконімів у контексті життєписів польських діячів Вінниччини.

Ключові слова: *топоніми, ойконіми, ойконімічний простір, компоненти -ніль / -поль, номінація, лінгвістична структура, культурно-історичні кореляти, польсько-українські традиції.*

Nataliia Pavlykivska, Oleksiy Pavlyuk. Toponims z komponentami -pil / -pol w ukraińskiej przestrzeni ojkonimicznej: struktura lingwistyczna i korelaty kulturowo-historyczne w kontekście biografii polskich działaczy Winnicyzyny

W artykule omówiono toponimy zawierające komponenty -pil / -pol w ukraińskiej przestrzeni ojkonimicznej. Są one szeroko rozpowszechnione na obszarze współczesnej Ukrainy i mają szczególną wartość naukową. Ich geneza ściśle wiąże się z okresem feudalnego posiadania ziemi, procesami kolonizacyjnymi oraz praktyką personifikowanej nominacji osad. Toponimy te mają charakter posesywny i zachowują pamięć o konkretnych właścicielach ziemskich lub osobach związanych z założeniem i rozwojem danej miejscowości.

Przedmiotem badań są ojkonimy występujące na terytorium Ukrainy, które zawierają w swojej strukturze komponenty -pil, -pol. Uwaga skupia się na związkach tych toponimów z biografiami przedstawicieli społeczności polskiej, którzy odegrali rolę w społeczno-kulturowym rozwoju regionu.

Bazę źródłową pracy stanowi słownik biograficzny autorstwa Wiktorii Kolesnyk „Znani Polacy w historii Podola”, zaś podstawę teoretyczną – analiza źródeł historycznych, prac leksykograficznych oraz innych materiałów archiwalnych. Istotną rolę w nominacji toponimicznej odegrały również tradycje polsko-ukraińskie.

Toponimy, zwłaszcza ojkonimy zawierające komponenty -pil / -pol, różnią się pod względem pochodzenia. Badacze uważają, że nazwy miejscowości z komponentem -pil mają miejscowe, słowiańskie pochodzenie – ich druga część wywodzi się od słowa „pole” (np. Tarnopol – prawdopodobnie „pole porośnięte tarniną”, Jampol – najpewniej „pole z jamami” itd.). W przypadku innych miast komponent -pol nie pochodzi od „pole”, lecz od greckiego słowa polis („miasto”) – i z tego względu nie uległ zmianie w języku ukraińskim (np. Symferopol, Melitopol itp.).

Zatem przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza struktury lingwistycznej oraz korelatów kulturowo-historycznych ojkonimów w kontekście biografii polskich działaczy związanych z Podolem.

Słowa kluczowe: toponimy, ojkonimy, przestrzeń ojkonimiczna, komponenty -pil / -pol, nominacja, struktura lingwistyczna, korelaty kulturowo-historyczne, tradycje polsko-ukraińskie.

Nataliia Pavlykivska, Oleksiy Pavlyuk. Toponyms with the Components -pil / -pol in the Ukrainian Oikonymic Space: Linguistic Structure and Cultural- Historical Correlates in the Context of Biographies of Polish Public Figures in Vinnytsia region

The article discusses toponyms containing the components -pil / -pol in the Ukrainian oikonymic space. They are widespread across the territory of modern Ukraine and possess particular scientific value.

Their origin is closely related to the era of feudal landownership, colonization processes, and the practice of personified naming of settlements. These toponyms have a possessive character and preserve the memory of specific landowners or individuals associated with the founding and development of particular localities.

The subject of the study is oikonyms on the territory of Ukraine that include the components -pil, -pol in their structure. The focus is placed on the connections between these toponyms and the biographies of members of the Polish community who contributed to the socio-cultural development of the region. The source base of the article is the biographical dictionary “Famous Poles in the History of Podillia” by Viktoriia Kolesnyk, while the theoretical foundation consists of analyses of historical sources, lexicographic works, and other archival materials. Polish-Ukrainian traditions also played a significant role in toponymic nomination.

Toponyms, especially oikonyms containing the components -pil / -pol, differ in their origin. Researchers believe that place names with the component -pil are of local, Slavic origin – their second part derives from the word pole (‘field’) (e.g., Ternopil – likely ‘a field overgrown with blackthorn’, Yampil – most probably ‘a field with pits’, etc.). In the case of other cities, the component -pol does not originate from ‘pole’, but from the Greek word ‘polis’ (‘city’), and for this reason, it remained unchanged in the Ukrainian language (e.g., Simferopol, Melitopol, etc.).

Therefore, the aim of this study is to analyze the linguistic structure and cultural-historical correlates of oikonyms in the context of the biographies of Polish public figures associated with Podillia.

Key words: *toponyms, oikonyms, oikonymic space, components -pil / -pol, nomination, linguistic structure, cultural-historical correlates, Polish-Ukrainian traditions.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Топоніміка як наукова дисципліна виступає важливим індикатором історичних процесів, що впливали на формування культурного та соціального ландшафту певної території. У цьому контексті особливу наукову цінність становлять ойконіми з компонентами *-піль / -поль*, які є поширеними на теренах сучасної України. Їх виникнення тісно пов'язане з добою феодального землевладіння, колонізаційними процесами, а також із практикою персоніфікованого найменування поселень, характерною для середовища польської шляхти в межах Речі Посполитої. Такі топоніми нерідко фіксують у собі ономастичну пам'ять про конкретних власників земель або осіб, які відіграли вагомий роль у заснуванні та розвитку відповідних населених пунктів.

У межах цього дослідження зосереджено увагу на ойконімах із компонентами *-піль / -поль*, які функціонують на території сучасної України, зокрема в межах історико-географічного простору Поділля та Вінниччини. Особливий акцент зроблено на зв'язках цих топонімів із біографіями представників польської громади, які справили істотний вплив на соціально-культурний розвиток регіону. Базовим джерелом емпіричних даних виступає біографічний словник Вікторії Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» [9], що дозволяє окреслити персоналії, пов'язані з конкретними локаціями.

У дослідженні розглянуто як структурно-етимологічну організацію топонімів, так і їхню історико-культурну функціональність у контексті діяльності польських військових, меценатів, письменників, педагогів та інженерів. Теоретичну основу статті становить аналіз історичних джерел, архівних матеріалів, лексикографічних праць, а також польсько-української традиції у сфері топонімічної номінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській ономастиці неодноразово наголошувалося на потребі системного вивчення топонімії, зокрема ойконімії. Ойконімія в Україні є активно досліджуваною галуззю, яка приносить нові знання про історію та культуру країни, містить важливу інформацію про розвиток поселень, мовні та позамовні процеси.

У галузі ойконімії в Україні працює чимало дослідників. Особливо відомий М. Худаш, який досліджував ойконіми Карпат та Прикарпаття, Д. Бучко вивчав ойконімію Покуття, В. Котович студіював ойконіми України в регіональному та структурно-семантичному аспектах, а також вивчав ойконіми Буковини, Гуцульщини, Закарпаття, Львівщини, Поділля та Ровенщини, С. Вербич проаналізував ойконімікон України: минуле й сьогодення (на матеріалі Тернопільщини); назви поселень Чернівеччини (історико-етимологічний словник, 2019). Інші дослідники, як-от: М. Габорака, К. Галаса, Ю. Карпенка, О. Купчинського, З. Купчинська, Я. Пура, М. Торчинського, Н. Торчинська, також внесли свій вклад у вивчення ойконімії України.

Важливими й інформативними для дослідження ойконімії Вінниччини стали наукові розвідки Л. Дикої «Ойконімія Східного Поділля XIV–XX ст.» (Тернопіль, 2009), у якій розглядаються такі питання, як: стан і перспективи регіонального дослідження ойконімії України та Східного Поділля; формування і розвиток ойконіміїної системи Східного Поділля протягом XIV–XX ст., зокрема ойконімія Вінниччини XIV–XX століть; лексико-семантична характеристика етимонів ойконімів Вінниччини; ойконіми Східного Поділля відантропонімного походження; Ойконіми Вінниччини, мотивовані слов'янськими особовими іменами; лексико-словотвірна характеристика ойконіміїної системи Барщини XV–XX ст. та інші дослідження онімного простору Східного Поділля.

Особливу увагу привертають топоніми, зокрема ойконіми з компонентом *-піль, -поль*. За своїм походженням ці компоненти різняться. Дослідники вважають, що назви населених пунктів із компонентом *-піль* – місцевого, слов'янського походження; у них друга частина походить від слова *поле*, де в закритому складі голосний *о* за законами української мови

перейшов в *i* (Тернопіль, очевидно, «поле, поросле терном», Ямпіль, найвірогідніше, «поле з ямами» і т. п.). У назвах інших міст українська мова зберігає компонент -поль, а не -піль. Це пояснюється тим, що в таких випадках -поль походить не від поле, а від грецького слова polis «місто», і через це в українській мові не змінилося (Сімферополь, Мелітополь і под.).

На думку дослідниці ойконімії Вінниччини Л. Дикої, «другим компонентом складних відантропонімних назв поселень, виявлених нами на досліджуваній території, виступають лише два апелятиви, які мають однакову семантику: город „місто” й піль (< гр. polis „місто”). Д. Бучко, дослідивши українські ойконіми з компонентами -город, -град та -піль / -поль, -пілья, -поле, пише, що такі топоніми активно використовувалися на території Правобережної України в XVI–XVII ст. для називання міст (містечок), створених магнатами на базі уже існуючих поселень. Першим компонентом складних назв аналізованого типу було ім'я власника поселення, другим – компонент -поль або -поле, пізніше -пілья [1]. Відповідно, поєднання ОН з апелятивами -город, -поль надає ойконімам Східного Поділля посесивного значення: Івано́піль – „Іванове місто”, Шаргород – „місто Шара” і т. д. [4].

Цікавою й інформативною є праця Н. Торчинської та М. Торчинського «Словник власних географічних назв Хмельницької області» (2008 р.), яка стала першим системним дослідженням топонімікону Хмельниччини. У Словнику подано історичні, географічні та етимологічні відомості про найменування населених пунктів, річок та інших географічних об'єктів регіону. Серед досліджених назв виокремлюються ойконіми, у структурі яких є компонент -піль, -поль (*Адампіль*: назва у форматі композит (Адамове поле) мотивована іменем власника села; *Білопіль*: квалітативна назва, мотивована географічним терміном *білопілья* зі значенням «чисте, незасіяне поле»; *Вишнопіль*: імовірно, сучасна назва трансформована, оскільки прикметник *вишне* в колишній назві мав значення «верхнє», тобто назва вказувала на місцезнаходження поселення – верхнє поле; *Ганнопіль*: сучасна назва – посесивно-меморіальна; *Краснопіль*: назва мотивована прикметником *красний* зі значенням *гарний* та географічний термін *поле* – «гарне поле»; *Теофінопіль*: сучасна назва – посесивна з меморіальним забарвленням; *Ямпіль*: є різні етимологічні гіпотези. Більшість схиляється до думки, що назва посесивна – «*місто Януша*» [Свґнх, с. 46, 69, 127, 453, 518].

Назви з компонентом -піль трапляються й серед інших ономастичних розрядів. У мікрогідронімії Вінниччини – це окремі похідні від ойконімів, які утворилися дериваційним способом за допомогою суфікса *-ськ*: ставок Філіопільський – від назви села Філіопіль (Хмельницький район Вінницької області, ставок Томашпільський – від назви села Томашпіль (Томашпільський район Вінницької області) [21, с. 98].

Мета статті передбачає аналіз топонімів з компонентами -піль / -поль в українському ойконімічному просторі.

Об'єктом дослідження слугували ойконіми України з компонентами -піль / -поль у своїй структурі.

Предмет аналізу – лінгвістична структура та культурно-історичні кореляти ойконімів у контексті життєписів польських діячів Вінниччини.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Отож розглянемо лінгвістичну структуру та культурно-історичні кореляти у контексті життєписів польських діячів Вінниччини.

1. Ада́мпіль (історична назва – пол. *Adampol*, *Адамполь* [PWZ, s. 264]) – село, розташоване в межах Старосинявської селищної територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області. На початку XIX століття населений пункт Адамполь разом з іншими селами Літинського повіту перебував у власності Костянтина Адама Чарторійського (*Konstanty Adam Czartoryski.*, 1773–1860) [9, с. 830]. Назва населеного пункту, імовірно, походить від імені *Адам*, що пов'язується або з батьком Костянтина – Адамом Чарторійським (1734–1823), попереднім власником поселення, або з його сином – Адамом Чарторійським (1804–1880) [Drez, s. 9–15]. У такий спосіб топонім має патронімічне походження.

Слід зазначити, що село з аналогічною назвою – *Адамполь* (пол. *Adampol*) – також існує на території Польщі [SENG, s. 32].

2. Адріанопіль (історична назва – *Адріанополь* [ІМСЛуг, с. 662]) – село, розташоване в межах Алчевського району Луганської області України. Назва села є співзвучною з назвою давнього міста Адріанополь (грец. *Αδριανούπολη*, сучасне Едірне) – населеного пункту в європейській частині Туреччини, поблизу кордону з Грецією. Місто Адріанополь було засноване римським імператором Адріаном (76–138 рр.) на місці стародавнього фракійського поселення, що й зумовило виникнення його назви [УРЕ, с. 77].

У 1716 році до турецького Адріанополя на аудієнції в султана Ахмеда III перебував Домінік Ігнаці Бекерський (*Dominik Ignacy Bekierski*, †1749) [9, с. 39]. У 1913 році в місті Львові була опублікована книга *Bohaterka Adrianopola. Kondża-Gul* («Героїня Адріанополя. Конджа-Гуль»), автором якої є Юзеф Ліпковський (*Józef Lipkowski*, 1863–1949) [9, с. 352].

Версія походження назви села Адріанопіль на території сучасної України – у контексті подій, пов'язаних із Адріанопольським мирним договором 1829 року [УРЕ, с. 77–78]. У документах Російської імперії назва Адріанопіль (попередня назва місцевості – Кокіне) уперше згадується приблизно в середині XIX століття [Снм, с. 121], що може свідчити про вплив геополітичних подій на формування назви, що є прикладом екзоетнонімічного запозичення в топоніміці.

3. Ганнопіль (історична назва – пол. *Annpol*, *Аннополь* [PWZ, с. 118]) – село, адміністративний центр Ганнопільської сільської територіальної громади Шепетівського району Хмельницької області. Історично поселення відоме також під назвою Глинники, яку воно носило до середини XVIII століття [ІМСХмн, с. 482].

У другій половині XVIII століття власник тогочасного міста – князь Антоній Барнаба Яблоновський (*Antoni Barnaba Jabłonowski*, 1732–1799) – перейменував Глинники на *Аннопіль* на честь своєї першої дружини Анни [23, с. 157]. Населений пункт має культурно-історичне значення у зв'язку з діяльністю Марка Яндровича (*Marek Jandolowicz*, 1713–1799) [9, с. 873–874].

Варто зазначити, що в Україні існує кілька населених пунктів із назвою *Ганнопіль*. Деякі з них отримали цю назву від моменту заснування, інші – у результаті адаптації полонізованої ойконіміки антропонімічного походження до правописних норм української мови. У Польщі також зафіксовано не менше десятка поселень і міських районів із назвою *Annpol* (зокрема в місті Варшава) [SENG, s. 34].

4. Антопіль (історична форма – пол. *Antopol*, *Антополь* [PWZ, с. 200]) – село, що входить до складу Вапнярської селищної громади Тульчинського району Вінницької області. Етимологія топоніма Антопіль, з високим ступенем вірогідності, пов'язана з іменем Антонія Яна Непомуцена Святополк-Четвертинського (*Antoni Jan Nepomucen Czetwertyński-Światopełk*, 1744–1830) [9, с. 836], який у 1780-х роках був власником місцевих земель [22, с. 29]. Тут народилася Яніна Словіцька з Четвертинських (*Janina Jelowicka z Czartoryskich*, 1838–1866 [9, с. 187]. У 1885 році в Антополі відбулося весілля Анни Ярошинської, доньки тогочасного власника маєтку Кароля Ярошинського (*Karol Jaroszyński*, 1878–1929) з Ігнацієм Щеньовським (*Ignacy Szeniewski*, 1853–1932) [9, с. 852. 857]. Назва села відображає поширену практику увічнення імен представників шляхетських родів у найменуваннях населених пунктів.

5. Богопіль (історична форма – *Богополь* [БЮЗО, с. 932], пол. *Bohopol* [SG, I, s. 287]) – історичний район сучасного міста Первомайськ, Миколаївської області України. До 1919 року – містечко в складі Балтського повіту Подільської губернії, адміністративний центр Богопільської волості. Богопіль було засновано у 1750 році Юзефом Потоцьким [3, с. 21]. У XIX столітті власником Богополя став Болеслав Потоцький (*Bolesław Potocki*, 1805–1893) [9, с. 525].

Етимологія топоніма *Богопіль* безпосередньо пов'язана з гідронімом – річкою Бог (сучасна назва – Південний Буг), біля якої було розташоване поселення. Це класичний приклад гідронімічного топоніма, утвореного від назви річки, що демонструє характерну для українського топонімічного простору залежність географічних найменувань від водних об'єктів.

6. Вишні́піль (історична назва – *Вишнополь*, пол. *Wisznipol* [PWZ, s. 508]) – село, що входить до складу Тальнівської міської територіальної громади Звенигородського району Черкаської області України. Представник тульчинської гілки польського шляхетського роду Потоцьких – Владзімеж Потоцький (*Włodzimierz Potocki*, 1789–1812) – був одним із власників місцевих маєтностей [9, с. 532].

Назва села, за однією з версій [ІМСЧрн, с. 530], пов'язується зі словосполученням «вишневе поле», що могло відображати характер місцевої флори або особливості земельних угідь у минулому. Відомі також варіанти назви, зокрема: *Вишніпіль*, *Вишнополь*, *Вишне Поле*, які використовувалися щодо низки поселень Уманщини. За іншою версією, назва могла бути перенесена на ці терени переселенцями з Поділля, де також існувало село з такою ж назвою [ІМСЧрк, с. 530]. Така практика топонімічного перенесення є типовим явищем для міграційних процесів, коли нові поселення часто отримували імена, співзвучні з батьківськими селами переселенців.

7. Вішпіль (історична назва – *Вишполь* [20, с. 329], пол. *Wyszpol* [PWZ, s. 526]) – село, що входить до складу Оліївської сільської територіальної громади Житомирського району Житомирської області України. У 1875 році тут народилася Гелена Марія Ярошинська (†1918) – донька лікаря й літератора Вітольда Ярошинського (*Witold Jaroszyński*, 1836–1898) [9, с. 880].

Згідно з однією з народних версій, топонім *Вишпіль* пов'язується з формою земельної ділянки, на якій проживали місцеві селяни. Ця територія, що належала польському шляхтичу, мала видовжену конфігурацію й завершувалася вузькою смугою, яка за формою нагадувала шпильку. Відповідно до цієї версії, саме ця особливість стала основою для утворення назви поселення. Однак більш імовірною є друга версія, пов'язана з походження назви *Вишпіль* зі словом "поль" – давнім слов'янським і польським компонентом, що в історичній топоніміці означає "город" або "місто". Така структура притаманна багатьом давнім назвам поселень, зокрема: *Ігнатполь* (Ігнатове поле – сучасний Овруцький район), *Мирополь* (буквально – "місто миру", Романівський район) тощо. У цьому контексті *Вишполь* може тлумачитися як "високе місто", подібно до назви *Вишгород* поблизу Києва, що також означає "високий город" [2].

Отже, топонім *Вишпіль* становить не лише локальне географічне означення, а й є репрезентативним прикладом історико-топонімічної традиції, у якій поєднуються народна етимологія та соціально-історичні аспекти формування назв поселень.

8. Горноста́йпіль (історична назва – *Горностайполь* [ВЮЗО, с. 566], пол. *Hornostajpol* [SG, III, s. 126]) – село, розташоване у Вишгородському районі Київської області. До 1854 року маєток Горностайпіль перебував у приватній власності Евеліни Ганської (*Ewelina Hańska*, 1800–1882) [9, с. 100]. Перша письмова згадка про місцевість Горностайпіль датована 1492 роком, коли вона перебувала у володінні родини Горностаїв [ІМСК, с. 717]. Назва села Горностайпіль має антропонімне походження, пов'язана з родом Горностаїв. Основу ойконіма становить прізвище Горностай, до якого додано типовий для української топонімії компонент *-піль*, що вказує на поселення, поле чи місцевість.

9. Єзу́піль (історична назва – пол. *Jezupol* [SNM, s. 171]) – селище, розташоване в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області України. До 1597 року ця місцевість мала назву *Чешибіси*, яка, за поширеним припущенням, сприймалася як нехристиянська. Згідно з історичною версією [31, s. 54–57], у 1594 році Яків Потоцький, воєвода брацлавський, дивом врятувався під час оборони замку від турецьких нападників, які повністю зруйнували місто. На знак подяки за порятунок він дав обітницю заснувати костел і монастир домініканців. У 1597 році Потоцький здійснив перейменування поселення на *Єзупіль* (від пол. *Jezus* – Ісус), що мало на меті сакралізувати простір та підкреслити його нову християнську ідентичність. Після смерті Якова Потоцького Єзупіль перейшов у спадок до його сина – Миколая Потоцького (*Mikołaj Potocki*, 1593–1651) [9, с. 545]. Назва *Єзупіль* є показовим прикладом сакралізації топонімічного простору, коли стародавній онім (*Чешибіси*) був навмисно змінений на нову назву з виразним релігійним змістом. Така зміна відбувалася в контексті історичного періоду, коли символіка християнської віри використовувалася для переозначення простору як святого

або підпорядкованого католицькій духовності. Топонім *Єзупіль*, утворений від імені Ісуса (пол. *Jeżus*), відображає тісний зв'язок між сакральною традицією, політичною владою та символічною топонімікою, що є характерним для історико-культурного ландшафту Галичини.

10. Загайпіль (історична назва – пол. *Zahajpol* [SNM, s. 533]) – село Івано-Франківського району Івано-Франківської області України. Розташоване на відстані 88 км від Єзуполя, з яким пов'язане спільною історією володіння родом Потоцьких, зокрема Яковом та Миколаєм Потоцькими (*Mikołaj Potocki*, 1593–1651) [9, с. 543, 545]. Етимологія топоніма *Загайпіль* має прозоре народно-описове походження. Назва села сформувалася зі словосполучення «*за гаєм поле*» – тобто «поле, що знаходиться за гаєм». Вона відображає особливості первинного розташування поселення, жителі якого оселилися за лісовим масивом. Подібний тип найменування є типовим для давньоукраїнської топонімії, де природні орієнтири – ліси, пагорби, річки – визначали просторову організацію людських поселень. Існує також локальна легенда, що пов'язує походження назви села із фольклорними уявленнями. За переказом, після знищення монголо-татарського загону козаки поділили між собою здобуте майно та вирішили оселитися в різних місцях, орієнтуючись на географічні ознаки – гай, підгай та навіть напрямок руху коня. Так, за народною традицією, виникли три поселення: *Загайпіль*, *Підгайчики* та *Кобилець* [8].

Назва *Загайпіль* репрезентує яскравий приклад природно-орієнтованої топонімії, характерної для давнього українського простору. Її формування пов'язане з географічним орієнтиром – лісом (гаєм), що відображає просторову логіку найменувань поселень у середньовіччі та в пізніших епохах. Крім того, поєднання документальної етимології з місцевими легендами засвідчує глибоку інтеграцію топоніма в культурну пам'ять регіону.

11. Софіївка (історична назва – *Зофіполь* [24], до 1946 р.; пол. *Zofipol* [PWZ, s. 294]) – село, розташоване в межах Хмельницького району Вінницької області України. На межі XVIII століття село отримало назву *Зофіполь* – на честь Зофії Кремінської, доньки тодішнього власника прилеглих земель [18, с. 124]. Такий принцип найменування поселення є характерним для антропонімічної топонімічної традиції, коли імена шляхетських осіб, пов'язаних із власністю на землю, ставали основою для географічних назв. У середині XIX століття місцевість перебувала у володінні Пелагії, матері Стефана Бущинського (*Stefan Buszczyński*, 1821–1892) [9, с. 74]. У 1946 році, в умовах радянської політики уніфікації топонімічного простору, назву *Зофіполь* було змінено на *Софіївка* [27], що зберігає фонетичну близькість до оригінального імені, але нейтралізує польське мовне маркування. Назва *Зофіполь* є класичним прикладом антропонімічного топоніма, сформованого на основі особового імені (Зофія) представниці місцевої шляхетської родини. Зміна назви на *Софіївка* в радянський період ілюструє процес адаптації історичних топонімів до нової ідеологічної парадигми, водночас частково зберігаючи первинне ономастичне ядро.

12. Княжпіль (історична назва – *Княжполь* [Свгнх, с. 233], пол. *Kniaźpol* [SG, IV, s. 194]) – село, розташоване в Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області України. Населений пункт уперше згадується на початку XV століття. У другій половині XVIII століття тут перебував Теодор Потоцький (*Teodor Potocki*, 1730–1812) [9, с. 576]. Етимологія топоніма *Княжпіль* має чітке антропо-титулярне походження. Назва є результатом морфологічної модифікації форми *Княже* – імовірної назви місцевості, що в минулому належала представникам князівського роду. Найімовірніше, йдеться про володіння князів Коріатовичів, які володіли Поділлям до кінця XIV століття [26, с. 134]. Назва *Княжпіль* репрезентує класичний приклад титулярно-просторової топонімії, яка засвідчує приналежність території до представників княжої верстви. Поєднання титулу *князь* з локативним компонентом *-піль* формує ономастичну структуру, яка відображає соціально-ієрархічну організацію простору та статус його власників.

13. Кінецьпіль (історична назва – пол. *Koniecpol Nowy* [SG, IV, s. 331], *Конецполь* [ВЮЗО, с. 936]) – село, що входить до складу Первомайської міської громади Первомайського району Миколаївської області. Назва села пов'язана з діяльністю Станіслава Конецпольського

(*Stanisław Koniecpolski*, 1591–1646) [9, с. 302]. Заснування поселення пов'язане з перенесенням назви *Конецьполь* (пол. *Koniecpol*) – міста на півдні Польщі (тепер Ченстоховський повіт Сілезького воєводства) [Rumut, s. 101], де знаходився родовий маєток Конецьпольських і де народився сам гетьман. *Кінецьпіль* є яскравим прикладом транслокації топоніма, пов'язаної з родовою ідентичністю та геополітичною символікою. Походження назви безпосередньо від міста *Конецьполь* у Польщі засвідчує не лише персоніфікований характер назви, пов'язаний з родом Конецьпольських, але й її прикордонну семантику. Термін *кінець* у топонімі набуває подвійного значення: як географічна межа Речі Посполитої та як символічне закріплення волі й влади магната на нових землях.

14. Костянтинопіль (історична назва – *Константинополь* [Снм, с. 127]) – село, розташоване у Волноваському районі Донецької області України. Населений пункт був заснований у 1780 році греками-переселенцями з кримських сіл Демерджи (Фуна), Алушти, Улу-Узень, Кючук-Узень та Куру-Узень у ході примусового переселення християнського населення з Кримського ханства після його анексії Російською імперією [ІМСДон, с. 218]. Назва села *Костянтинопіль* походить від назви столиці Візантійської імперії – Константинополя (дав.-гр. *Κωνσταντινούπολη*, сучасний Стамбул), що до 1930 року залишався офіційною назвою цього міста в європейській традиції. Константинополь упродовж XVIII–XIX століть залишався популярним об'єктом подорожей і паломництв представників польської та української шляхти, зокрема й уродженців Поділля та Вінниччини [9, с. 990]. Назва *Костянтинопіль* є прикладом культурно-меморіального топоніма, що сформувався внаслідок свідомої реплікації імені значного центру християнської цивілізації – Константинополя. Перенесення великої урбаністичної назви на сільське поселення також демонструє типовий процес перенесення топонімів у колонізаційних та переселенських рухах, характерний для імперської політики XVIII століття. Отже, топонім *Костянтинопіль* має подвійне значення: як історико-релігійний маркер і як акт культурної самоідентифікації грецької громади на українських теренах.

15. Краснопіль (історична назва – пол. *Krasnopol*, *Krasnopol* [PWZ, s. 516]) – село в Бердичівському районі Житомирської області. Уже як великим містом з укріпленим замком (з XIV ст.) з 1782 року володів Кастан Гіжицький (*Kajetan Giżycki*, 1720–1785) [9, с. 115]. Історичний ойконім *Краснопіль* постав як композит складанням основ прикметника *красний* – «гарний, красивий» і генетивного топонімічного елемента *поле / -піль*, про що свідчать найдавніші фіксації назви, яка закріпилася у формі чоловічого роду під впливом номенклатурного іменника *город(ок)* або відомих ойконімів з відповідною фіналлю [1, с. 318]. Назва *Краснопіль* є характерним прикладом давньої слов'янської топонімічної моделі, в основі якої лежить поєднання естетичного означення з географічним терміном. Такий тип композитного ойконіма відображає природні особливості місцевості та одночасно виконує ідентифікаційну функцію в історико-культурному просторі.

16. Крижопіль (історична назва – пол. *Krzyżopol* (*Kryżopol*) [PWZ, s. 200]) – селище, адміністративний центр Крижопільської селищної громади Тульчинського району Вінницької області. Виникнення Крижополя пов'язане з будівництвом залізничної лінії Київ – Одеса, роботи над якою розпочалися влітку 1866 року. На момент заснування селище перебувало в приватному володінні Яніни Єловіцької (*Janina Jelowicka*, 1840–1865) [9, с. 187–188]. У 1873 році Крижопіль переходить у власність Юзефа Ярошинського (*Józef Jaroszyński*, 1826–1885) [9, с. 892]. У 1904 році місцевість успадковує Кароль Ярошинський (*Karol Jaroszyński*, 1878–1929) [9, с. 887]. Свою назву селище та залізнична станція отримали від розташованого за 17 км села *Крижопіль* (нині – село Високе), яке на той час вже мало сформовану топонімічну традицію. Існує кілька версій [13, с. 75–76] щодо походження ойконіма *Крижопіль*:

1. Сакральна-символічна версія: назва походить від великого хреста (*криж*), що стояв біля чумацької дороги поруч із селом. Згідно з цією версією, топонім *Крижопіль* утворено шляхом поєднання основи «криж» (від староукраїнського «хрест») і терміна «поле» / «піль»,

що вказує на поселення, розташоване в полі біля хрестоподібного орієнтира або сакрального об'єкта.

2. Географічна версія: назва пов'язується з географічним об'єктом – кряжем, що слугує природним вододілом між басейнами Південного Бугу й Дністра. Назва, відповідно, спершу мала форму *Кряжопіль*, яка пізніше трансформувалась у *Крижопіль*.

3. Зоонімічна версія: ойконім походить від назви птаха *крижень*; за цією версією, слово *криж* у поєднанні зі сполучним голосним *о* та суфіксом *-ніль* (за аналогією з грецьким *polis* – місто) дало назву поселення.

Отже, назва *Крижопіль* репрезентує складну багаторівневу структуру формування ойконімів, характерну для південно-західного регіону України. Найбільш лінгвістично обґрунтованою виглядає перша версія – сакральньо-описова модель, де складова *криж* (хрест) вказує на християнську символіку, а компонент *ніль* – на відкриту місцевість або поселення. У такий спосіб *Крижопіль* – це композитний ойконім сакральньо-просторового типу, в основі якого лежить поєднання релігійного знаку (хреста) з територіальним означенням (*ніль / поле*), що відповідає моделі середньовічної та модерної топонімії східнослов'янських земель.

17. Шептицький (історичні назви – пол. *Krystynopol* [SNM, s. 221], *Кристинополь* [11], *Червоноград* (1951–2004)) – місто, адміністративний центр Шептицького району Львівської області. Місто засноване в другій половині XVII століття й отримало назву *Кристинопіль* на честь Христини з роду Любомирських, дружини магната Фелікса Казимира Потоцького (†1702) [30, s. 19]. У різні періоди в місті мешкали видатні представники родини Потоцьких. Серед них – Катажина Коссаковська (*Katarzyna Kossakowska*, 1722–1803), Юзефа Потоцька (*Józefina Potocka*, 1752–1798) [9, с. 518–519], Станіслав Потоцький (*Stanisław Potocki*, 1751–1805) [9, с. 559–560]. У Кристинополі також відомий барський і тарговицький конфедерат Антоній Злотницький (*Antoni Złotnicki*, 1747–1830) ніс військову службу [9, с. 240]. У XX столітті, унаслідок політичних змін та радянської топонімічної політики, назву міста було змінено на *Червоноград* (1951), а згодом – у 2024 році – перейменовано на *Шептицький*, на честь митрополита Андрея Шептицького.

Первісна назва *Кристинопіль* є прикладом антропонімного ойконіма, утвореного від імені шляхетної особи – Христини Потоцької. Такий тип топонімів широко використовувався в Речі Посполитій і відображав функціональну прив'язаність географічного простору до магнатської родини, яка здійснювала колонізацію, забудову й адміністративне управління. Закінчення *-ніль* (від пол. – *pol*) указує на поширену в польській топонімії модель, що поєднувала особове ім'я з терміном, пов'язаним із «містом», «поселенням», «полем».

18. Соснівце (історичні назви – пол. *Ludwipol* [SG, V, s. 477], *Людвиніль* до 1946 р. [16]) – селище, адміністративний центр Соснівської селищної громади Рівненського району Рівненської області. У цій місцевості в молоді роки мешкав Антоні Анджейовський (*Antoni Andrzejowski*, 1785–1865) [9, с. 27].

Назву *Людвиніль* поселення отримало з моменту його заснування на початку XVIII століття. За поширеною версією, вона була надана на честь Людвіки – дружини одного з фундаторів поселення [Ков., с. 76]. Це відповідає традиційній практиці найменування населених пунктів шляхом увічнення імен шляхетних осіб, що виконувала як меморіальну, так і власницьку функцію в просторі Речі Посполитої. Назва *Людвиніль* – приклад антропонімного композитного ойконіма, сформованого внаслідок поєднання особового імені *Людвіка / Людвіга* та форманта *-ніль / -pol*, який має давньогрецьке походження (*πόλις* – «місто») і закріпився в слов'янській ойконімії внаслідок польсько-грецьких структурних аналогій [ЕСТ, с. 444–445].

19. Маріямпіль (історичні назви – пол. *Mariampol* [SNM, s. 266], *Маринопіль* (у період з 1946 до 2004)) – село в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, розташоване на лівому березі річки Дністер. Населений пункт заснував у 1691 році Станіслав Ян Яблонівський (*Stanisław Jan Jabłonowski*, 1634–1702) [9, с. 867]. Утворення містечка тісно пов'язане з легендою. Згідно з переказом, під час одного з бойових зіткнень із татарами

гетьман Яблоновський, потрапивши в оточення, вигукнув: «*Ісусе, Маріє, врятуйте мене!*», після чого йому вдалося врятуватися. Уважаючи це чудесним спасінням, Яблоновський на знак вдячності розпочав на лівому березі Дністра, біля підніжжя села Вовчків (на території поселення Чортків), будівництво оборонного замку та заклад містечко, якому надав назву Маріямполь [30]. Іменування *Маріямпіль* є прикладом сакралізованого ойконіма, утвореного на основі християнської молитви-звернення «*Ісусе, Маріє!*», виголошеної в критичний момент засновником поселення – гетьманом Станіславом Яном Яблоновським. Назви від імені Марії (*Maria*) у поєднанні з формантом *-піль* (від грец. *πόλις* – «місто») відповідає продуктивній моделі утворення топонімів у польській і ширшій європейській ойконімії, яка передбачає поєднання особового або сакрального елемента з ознакою поселення. Зміна назви на *Марінопіль* у 1946 році в межах радянської топонімічної політики була частиною процесу усунення релігійних елементів із назв населених пунктів. Повернення до історичної форми *Маріямпіль* у 2004 році відображає тенденцію до відновлення історико-культурної спадщини та сакральної складової місцевої ідентичності.

20. Мелітополь (історичні назви – *Киз-Яр* до 1815 року, *Новоолександрівка* до 1842 року) – місто, розташоване в Запорізькій області України. У Мелітополі деякий час проживав Чеслав Нейман (*Czesław Neyman*, 1852–1906) [9, с. 441]. Засноване в 1784 році за ініціативою князя Григорія Потьомкіна, поселення з самого початку передбачалося назвати *Мелітополем*, що відображало античну традицію надання населеним пунктам символічних назв [Янко, с. 226]. Назва походить від грецького (*ή*) *Μελιτόπολις* – «Медове місто», що є поєднанням слів *μέλιτος* (*melitos*, «мед») та *πόλις* (*polis*, «місто»). Такий вибір імені вказував на прагнення асоціювати нове поселення з родючістю, достатком і привабливістю для переселенців [6]. Назва *Мелітополь* має штучно створене античне коріння, що відповідає імперській традиції XVIII століття й утілює символіку родючості та цивілізаційної наступності. Перехід від тюркської назви *Киз-Яр* через імперську *Новоолександрівку* до еллінізованої *Мелітополь* свідчить про послідовну зміну культурно-історичних орієнтирів у процесі колонізації та інтеграції південноукраїнських земель до складу Російської імперії.

21. Миропіль (історичні назви – пол. *Miropol*, *Miropol* [PWZ, s. 504]) – селище, розташоване в Житомирському районі Житомирської області. Поселення засноване в XVI столітті [14]. У XVIII столітті Миропіль перебував у приватній власності Антонія Бенедикта Любомирського (*Antoni Benedykt Lubomirski*, 1718–1761) [9, с. 362]. Назва *Миропіль* є характерним прикладом українського ойконіма, що виник шляхом основокладання двох апелятивів: *мир* («згода», «спокій», «громада», «народ») і *поле* («відкрита місцевість», «рівнина»). У структурі композитів компонент *поле* виступає з нульовим закінченням і зазнає закономірного чергування голосних *e / i* в новозакритому складі (від *поле* → *піль*) [Бучко, с. 317]. Назва передає уявлення про мирну, злагожену громаду, що мешкала на відкритій місцевості, яка цілком узгоджується з географічною та історичною специфікою регіону.

22. Михайлівка (історичні назви – пол. *Michalpol*, *Michalpol* [PWZ, s. 258]) – село, розташоване в складі Розсошанської сільської громади Хмельницького району Хмельницької області. Історичні джерела засвідчують, що місцевість із такою назвою заснував у XVIII столітті Міхал Йозеф Жевуський (*Michał Józef Rzewuski*, †1770) [9, с. 214]. Назва *Михайлівка*, що функціонує з 1946 року як офіційна [Свгнх, с. 316], правдоподібно, походить від імені засновника – Міхала (*Michał*) Жевуського. Такий тип найменування є звичним для українського ойконімного простору й відповідає антропонімічному принципу номінації: назва населеного пункту утворюється від особового імені шляхом додавання продуктивного форманта *-івка*, який вказує на приналежність або заснування певною особою. Історична назва *Michalpol* (у транслітерації – *Михалполь*) також підтверджує зв'язок з іменем власника й відтворює характерну для польської ойконіміки модель утворення назв із компонентом *-pol* (від лат. *polis*, гр. *πόλις* – «місто», «поселення»). Отже, назва *Михайлівка* є еволюційною формою історичної назви *Michalpol*, адаптованою до норм української мови та системи географічних найменувань у період після 1946 року.

23. Ольгопіль (історичні назви – *Розузка Чечельницька*, [ІМСВнц, с. 588], пол. *Olhopol* [SG, VII, s. 481]) – село, розташоване в Ольгопільській сільській громаді Гайсинського району Вінницької області. За згодою імператриці Катерини II, один із новостворених повітів Подільської губернії отримав назву *Ольгопольський* – на честь її онуки, великої княжни Ольги Павлівни, доньки цесаревича Павла Петровича (майбутнього імператора Павла I). Повітовим центром став населений пункт, який отримав імперську назву *Ольгополь* [ІМСВнц, с. 588]. Село Ольгопіль стало місцем народження Ванди Вахновської-Скорупської (*Wanda Wachnowska-Skorupska*, 1908–1994) [9, с. 704].

Назва *Ольгопіль* має штучне антропонімне походження і є композитом з імені *Ольга* та грецького за походженням компонента *-піль* (від *πόλις* – «місто», «поселення»). Цей елемент активно вживався в імперській топоніміці XVIII–XIX ст. у формуванні назв, покликаних підкреслювати зв'язок з керівною династією чи наближеними до неї особами. У такий спосіб формувалася символічна географія імперії, що мала на меті укріплення легітимності влади на нових територіях.

24. Старий Остропіль (історичні назви – *Острополь* [SNM, s. 329], пол. *Ostropol*, *Ostropil*, до 1946 р. [СвГНХ, с. 351]) – село, розташоване в Староостропільській сільській громаді Хмельницького району Хмельницької області. Заснував як місто у 1576 році відомий державний і військовий діяч Великого князівства Литовського – князь Костянтин Острозький [15, с. 112]. У 1946 році, у рамках радянської топонімічної політики, назву *Остропіль* було змінено на *Старий Остропіль* – з урахуванням історичної спадщини населеного пункту. В Острополі народився Роман Бнінський (*Roman Bniński*, 1826–1912) [9, с. 54]. Назва *Остропіль* має кілька конкуруючих етимологічних версій:

1. Фортифікаційна гіпотеза: походження від слова *остріг* – «невелика оборонна споруда», у поєднанні з компонентом *-піль* (від *поле*, *місцевість*). У такій інтерпретації *Остро(з)піль* означає «поселення при укріпленні на відкритій місцевості».

2. Географічна гіпотеза: можливе утворення від словосполучення *острое поле* – вказівка на кам'янистий, твердий ґрунт, де розташоване поселення [СвГНХ, с. 441].

3. Антропонімна (посесивна) гіпотеза: найбільш імовірна – назва походить від імені засновника – Костянтина Острозького. У цьому випадку *Остро(зького)піль(іс)* може трактуватись як «поле (або поселення), що належить Острозькому» [15, с. 115]. Це типова модель посесивної ойконімії, властива для іменування поселень за прізвищем або родом засновника.

Топонім *Остропіль* є глибоко вкоріненим у місцеву історію і має складну багаторівневу структуру. Його походження, імовірно, антропонімне, із прямим зв'язком до засновника – князя Острозького, що характерно для шляхетської традиції найменування міст. Зміна назви на *Старий Остропіль* у 1946 році відображає радянську адміністративно-топонімічну практику, яка водночас зберегла ключовий елемент історичної ідентичності села.

25. Севастополь (від грец. *Σεβαστοῦπολη* – «імператорське місто») – портове місто, розташоване на території Кримського півострова. Є одним із 27-ми адміністративних регіонів України. Засноване в 1783 році після анексії Кримського ханства Російською імперією. У 1784 році за наказом Катерини II місто отримало офіційну назву *Севастополь* [Янко, с. 315]. У 1910 році в Севастополі поселився Броніслав Матієвіч-Мацеєвіч (*Bronisław Matyjewicz-Maciejewicz*, 1882–1911) [9, с. 410]. Назви грецького походження, як-от *Севастополь*, були характерними для низки новозаснованих міст Північного Причорномор'я в кінці XVIII століття [23]. Назва *Севастополь* є класичним прикладом штучного імперського топоніма, що формувався під впливом грецької мови та політичної ідеології. Від грецького *σεβαστός* (*sebastos*) – «імператорський», «величний» і *πόλις* (*polis*) – «місто». Ойконім демонструє прагнення імперії закріпити своє панування не лише адміністративно, а й символічно – через перейменування територій у дусі античної спадщини.

26. Сімферополь (історична назва – *Ак-Мечеть*) – місто, столиця Автономної Республіки Крим, адміністративний центр Сімферопольського району. Засноване в 1784 році на місці

давнього кримськотатарського поселення [ЕСТ, с. 430]. У Сімферополі в 1906 році помер Чеслав Нейман (*Czesław Neyman*, 1852–1906) [9, с. 441]. З містом також пов'язані: Владислав Городецький (*Władysław Horodecki*, 1863–1930) [9, с. 103]; Марія Дзевецька (*Maria Drzewiecka*, 1846–1933) [9, с. 158]; Зигмунт Войніч-Сяножецький (*Zygmunt Wojnicz-Sianożęcki*, 1880–1940) [9, с. 774]. Сучасна назва міста була надана в рамках загальної урядової стратегії Російської імперії кінця XVIII століття, що передбачала присвоєння новозаснованим містам Північного Причорномор'я античних (давньогрецьких) назв. Ойконім *Сімферополь* походить від грец. *ἡ Συμφερόπολις*, що перекладається як «місто користі» або «місто, що приносить загальне благо» (*συμφέρω* – «приносити користь, бути вигідним», *πόλις* – «місто») [19]. Назва відображає просвітницьку та утопічну ідеологію імперського урядування, яка покликана була створити в уявленні підданих образ нових цивілізованих центрів на колонізованих територіях. Ойконім не має органічного зв'язку з автохтонною татарською назвою *Ак-Мечеть*, що, навпаки, відображала ісламський, тюркський пласт історії Криму. У такий спосіб, назва *Сімферополь* символізує процес витіснення попередньої культурної ідентичності та нав'язування нової імперської моделі національного простору.

22. **Теофіполь** (історичні назви – *Камень-Чолганський* до 1740 року, пол. *Teofilpol*, *Teofipol* [Свґнх, с. 441]) – селище, адміністративний центр Теофіпольської селищної громади Хмельницького району Хмельницької області. Уперше згадується в письмових джерелах у першій половині XV століття під назвою *Камень*, пізніше походить розширене найменування *Камень-Чолганський* від прізвища власників Чолганських [ІМСХмн, с. 528]. У 1833 році в Теофіполі перебував у науково-освітніх цілях Ян Совінський (*Jan Sowiński*, 1796–1862) [9, с. 744]. Існує кілька гіпотез щодо етимології сучасної назви *Теофіполь*:

1. Антропонімна гіпотеза: назва селища постала на честь його власниці – *Теофілії Яблоновської* (1677–1754) [SG, XII, s. 298]. Це поширений для XVIII століття випадок найменування поселень за іменами фундаторів або власників, особливо серед шляхетських маєтків.

2. Символічно-грецька інтерпретація: згодом назва *Теофіполь* почала сприйматись як складене утворення з давньогрецьких компонентів: *Θεός* (*Theos*) – «Бог» і *πόλις* (*polis*) – «місто» [7]. Така інтерпретація є пізнішим переосмисленням, але вона узгоджується з традицією створення так званих античних ойконімів, що були особливо поширені в XVIII–XIX ст.

Отже, ойконім *Теофіполь* є класичним прикладом антропонімного та псевдогрецького топоніма, який поєднує шляхетську традицію іменування поселень з модою на античну символіку. Незважаючи на свою штучну етимологізацію, назва стала невід'ємною частиною локальної ідентичності.

23. **Терешпіль** (історична назва – *Терешполь*, пол. *Tereszpol* [PWZ, s. 288]) – село, розташоване в Хмельницькому районі Вінницької області України. Село згадується в контексті подій Барської конфедерації, її представників: Казімежа Пуласького (*Kazimierz Pulaski*, 1745–1779) та його брата Антонія Пуласького (*Antoni Pulaski*, 1747–1813) [9, сс. 611, 615].

Походження топоніма *Терешпіль* має кілька версій. Найпоширенішою є етимологія, що виводить назву від особового імені *Терешко* – першого поселенця, який нібито оселився на цих землях і розпочав будівництво поселення в полі [17, с. 256]. Така версія є типовою для народної топонімії, у якій назви населених пунктів формуються на основі імен перших поселенців у поєднанні з описовими географічними орієнтирами.

Інша версія ґрунтується на можливому зв'язку назви з іменем власниці земель – *Тереса*, що дало підставу для первинної форми *Тересполь*, яка з часом трансформувалася у *Терешполь* [SNM, s. 464], а пізніше – у сучасну форму *Терешпіль*. Цю гіпотезу опосередковано підтверджує наявність однойменного міста *Тересполь* (пол. *Terespol*) у східній Польщі (Підляшшя), названого на честь Терези – дружини віленського каштеляна Юзефа Богуслава Слушки, який надав цій місцевості статус міста [SENG, s. 243]. Традиція надання географічних назв на честь власниць жінок є характерною для польської шляхетської топонімічної культури

XVII–XVIII століть. Отже, назва *Терешпіль* є результатом багаточасового ономастичного процесу, у якому поєднуються елементи народної (антропонімної) і шляхетської (антропотитулярної) топонімії. У першому випадку назва виводиться з імені першого поселенця, що відповідає традиційній моделі формування назв за типом «особа + ландшафтний елемент». У другому випадку, імовірно, більш формалізованому, *Терешпіль* постає як вторинна адаптація шляхетського топоніма *Тересполь*, поширеного в Речі Посполитій. Така еволюція назви свідчить про вплив польської топонімічної традиції на формування місцевих назв на Поділлі в умовах культурного взаємовпливу.

24. **Тернопіль** (історичні назви – пол. *Tarnopol* [SNM, s. 461], *Тарнополь* – до 1944 р., *Тернополь* [ЕСТ, с. 469]) – місто, адміністративний центр Тернопільської області. Заснування міста пов'язане з діяльністю польського шляхтича та воєначальника Яна Амора Тарновського, який отримав ці землі в дарунок від короля Сигізмунда I Старого [Янко, с. 350]. Пов'язаний з містом Адам Подоський (*Adam Podoski*, 1866–1938) [9, с. 491]. Юзеф Потоцький (*Józef Potocki*, 1673–1751) був фундатором домініканського монастиря в Тернополі [9, с. 589]. Існує дві основні гіпотези походження ойконіма *Тернопіль / Тарнополь*:

1. Антропонімна гіпотеза: назва *Тарнополь* могла походити від імені засновника – Яна Амора Тарновського, з доданням компонента *-поль*, що інтерпретується як скорочення від грец. *πόλις* – «місто» [Ант., с. 244]. Така практика, коли міста називалися на честь власників чи засновників шляхом поєднання їхнього імені або прізвища з елементом *-поль*, була поширеною в Речі Посполитій (пор. *Тарнобжег*, *Тарногород* – назви, що походять від прізвища Тарновських [SENG, s. 242]).

2. Етимологія від природного об'єкта: згідно з іншою версією, назва *Тарнополь / Тернопіль* утворена від поєднання пол. *tarn* – «терен» (терновий кущ) та *pole* – «поле» [ІМСТерн, с. 66]. Це підтверджується першими письмовими згадками у формі *Tarnopole*. У цій версії відбувається закономірне фонетичне чергування голосних *-o/-i-* в новозакритому складі при переході до сучасної форми *Тернопіль* із чоловічим родом, що типово для давньої української топоніміки, але не характерно для штучних композитів XVIII–XIX ст. з другим компонентом *-поль*, які імітували грецький *πόλις* [ЕСТ, с. 469].

Отже, назва *Тернопіль* є полісемічним ойконімом, який поєднує в собі два можливих витоки: а) шляхетсько-антропонімний – від прізвища Тарновський; б) географічно-природничий – від тернового поля. З огляду на ранню форму згадки (*Tarnopole*) та фонетичні закономірності, етно-природна версія вважається більш автентичною. Водночас популярність грецьких формантів *-поль/-поліс* у тогочасній топонімії не виключає символічної подвійності назви, що закріпилася в різних етапах історичного функціонування міста.

25. **Томашпіль** (історичні назви – пол. *Tomaszpol* [SNM, s. 469], *Томашполь* [ВЮЗО, с. 1158]) – селище міського типу, розташоване на східному Поділлі, на берегах річки Томашпільки (притоки Русави), уходить до складу Тульчинського району Вінницької області. Уперше згадується в історичних джерелах на початку XVII століття, коли регіон перебував у складі Речі Посполитої [ІМВСВнц, с. 576]. У Томашполі народився Станіслав Войцех Потоцький (*Stanisław Wojciech Potocki*, 1837–1884) [9, с. 574]. На початковому етапі свого розвитку поселення перебувало у володінні Яна Замойського (*Jan Zamoyski*, 1541–1605). У такий спосіб *Tomaszpol* міг бути названий як «поле Томаша», тобто маєток, що асоціюється з представником родини – Томашом Замойським (1594–1638) [25, с. 245]. Така модель назв була поширеною в тогочасній ойконімії Речі Посполитої, а згодом адаптована до української мовної системи як *Томашпіль*. Отже, ойконім *Томашпіль* відображає характерну для того періоду антропонімну традицію найменування поселень [ЕСТ, с. 475], закріплену в польсько-українській магнатській культурі.

27. **Томашпіль** (історичні назви – пол. *Tomaszpol*, *Томашполь* [PWZ, s. 286]) – село, розташоване в Хмільницькій міській громаді Хмільницького району Вінницької області. Тут також є гідронім, пов'язаний з назвою поселення, – став *Томашпільський* [21, с. 98]. Історична згадка про існування поселення трапляється вже в першій половині XVII століття [SNM, s. 469]. У Томашполі Літинського повіту народився Едвард Тадеуш Белінський (*Edward Tadeusz Bieliński*,

1795–1864) [9, с. 43]. Від 1817 року селом володіла Феліція Івановська (*Felicja Iwanowska*, 1799–1876) [9, с. 242]. Точне походження назви *Томашніль* остаточно не встановлено, однак найпоширеніша антропонімна гіпотеза – назва походить від імені одного з можливих ранніх власників або фундаторів поселення – Томаша (імовірно Томашевського) [28, с. 197], що відповідає поширеній на Поділлі традиції найменування сіл за іменем шляхтича чи магната. Така практика була типовою для місцевостей в Речі Посполитій. Назва *Томашніль* є результатом основокладання: *Томаш* – власне ім'я, *-ніль* – українська адаптація пол. *pole* або грецького *πόλις* («місто»), що вказує на поселення або населений пункт. Отже, назва *Томашніль* є класичним прикладом антропонімного ойконіма, що відповідало культурі іменування поселень у Речі Посполитій.

28. Філіопіль (історичні назви – пол. *Filiopol*, [PWZ, s. 286]) – село, розташоване в межах Хмельницької міської громади Хмельницького району Вінницької області. Територія сучасного села впродовж XIX століття перебувала в приватному володінні шляхетської родини Івановських. Селом володіла Феліція Івановська (*Felicja Iwanowska*, 1799–1876) [9, с. 242]. Її іменем, за деякими джерелами, уже за життя власниці було названо поселення *Філіополь* [26, с. 202], що відповідало поширеній у XIX столітті традиції персоніфікованого найменування сіл. Відповідно, гідронім селища зберіг назву з характерним суфіксом *-ськ-* – *Філіопольський* став [21, с. 98]. Назва *Філіопіль* має антропонімне походження, поєднуючи ім'я власниці з грецько-латинською моделлю утворення топонімів: *філіо-* – імовірно, від латинської форми імені *Феліція* (*Felicia*), яке в польській традиції трапляється також у варіантах *Filicyja* [31]. Варіант *філіо-* є адаптованим до фонетичних норм польської шляхетської номінації і *-ніль* – українська адаптація пол. *pole*. Комонім утворено від усеченого варіанта імені Філі (ція) + *-о-піль* → *Філіопіль*. Ойконім *Філіопіль* є яскравим прикладом жіночої антропонімної номінації. Отже, *Філіопіль* – це не лише географічна назва, а й культурно-історичний маркер, який фіксує жіноче ім'я в просторі соціальної пам'яті та ієрархії шляхетського ландшафту Поділля.

29. Косогірка (історичні назви – пол. *Frampol*, *Franpol* [PWZ, s. 230], *Фрамполь*, *Фрампіль* (1926–1946) [Свгнх, с. 247]) – село, що входить до складу Ярмолинецької селищної громади Хмельницького району Хмельницької області. З XVIII століття територія сучасної Косогірки належала Теодору Потоцькому (*Teodor Potocki*, 1730–1812) [9, с. 577]. У містечку *Фрампіль* народився Маврицій Гославський (*Maurycy Goslawski*, 1802–1834) [9, с. 121]. На межі XVIII–XIX століть населення містечка значно поповнилося завдяки єврейській колонізації, що була характерною для подільських містечок. Нову частину поселення почали називати *Фрамполь* (або *Франполь*, від пол. *Frampol*), а старіша християнська частина, за деякими джерелами, продовжувала називатися *Франівка* [4, с. 9–10]. Назва *Фрампіль*, що використовувалася в 1926–1946 роках, є адаптацією польського (російського) варіанта до українського мовного середовища. Назва *Косогірка*, закріплена за селом після 1946 року, має географічно-місцевий характер і є прозорою за своєю етимологією: вона походить від поєднання слів *косо* («похилено», «навскіс») та *гірка* («пагорб»), тобто буквально — «похилий пагорб», що відображає морфологію місцевості [Свгнх, с. 247].

Попередній ойконім *Фрамполь* / *Франпіль* має інше походження – імовірно, утворений за зразком польських штучних назв із другим компонентом *-pol* (від *pole* або грецьк. *πόλις* – «місто»), із першим компонентом, має семантику прив'язаності до засновника чи функціональної ролі місцевості. Назва стала характерною саме для частини містечка, заселеної єврейською громадою, що вказує на етно-релігійне розшарування простору та окрему культурну ідентичність поселення. У такий спосіб ойконім *Фрамполь* / *Франпіль* – приклад інтеретнічного та конфесійного нашарування в топонімії Поділля, а назва *Косогірка* репрезентує радянську адміністративну практику уніфікації назв на користь географічно нейтральних або описових термінів. *Фрамполь* (пол. *Frampol*) – місцевість у східній Польщі. Належить до Білгорайського повіту Люблінського воєводства. Польські дослідники етимології назви виводять її від засновника поселення у XVIII ст. Франциска Бультера [SENG, s. 78-79], що є прикладом антропонімного ойконіма.

30. Чемєрніль (історичні назви – пол. *Czemerpol* [SG, I, s. 792], *Чемирполь*, *Чемерполь* [Тпек, с. 97]) – село в Україні, розташоване в межах Заваллівської селищної громади Голованівського району Кіровоградської області. У першій половині XIX століття місцевістю володів Мечислав Потоцький (*Mieczysław Potocki*, 1799–1879) [9, с. 538]. Згідно з локальними переказами, село *Чемерніль* отримало назву від імені першого поселенця – *Чемерука*, який у XVIII столітті нібито заснував тут хутір [Тпек, с. 97]. У цьому випадку назва має антропонімне походження: *Чемер-* (від особового імені чи прізвища) та *-ніль*, як українська адаптація поширеного в польській ойконімії компонента *-pol / -pole*, що означає «поле», «поселення».

Назва *Чемерніль* є типовим прикладом антропонімного ойконіма, що походить від імені засновника (*Чемерука*) та уміщує компонент *-ніль* як вказівку на заселену територію. Ойконім демонструє поєднання української усної традиції з польсько-шляхетською системою топонімічної фіксації, що була поширена в межах Правобережної України.

31. Ямпіль (історичні назви – пол. *Jampol*, *Ямполь* [PWZ, s. 206]) – місто, розташоване в Могилів-Подільському районі Вінницької області, на лівому березі річки Дністер, поблизу кордону з Республікою Молдова. Заснування поселення традиційно пов'язується з діяльністю Яна Замойського (*Jan Zamoyski*, 1541–1605). У джерелах 1570 року згадується замок *Янушпольський*, що, імовірно, дав початок майбутньому місту. До 1650 року поселення вже фігурує під назвою *Ямполь*, що свідчить про поступову фонетичну еволюцію та адаптацію назви до місцевої мовної традиції [10, с. 219]. У XVIII столітті важливу роль у розвитку Ямполья відіграв Антоній Протазій Яцек Потоцький (*Antoni Protazy Jacek Potocki*, 1761–1801) [9, с. 545]. Назва *Ямпіль* має складну структуру й відображає як історичну, так і мовну трансформацію: *Ян + поль* → *Ямполь* → фонетична редукція → *Ямпіль*. Зміна відбулася під впливом української мовної системи: зникнення *n*, спрощення *o* → *i* у закритому складі, та редукція двох складових до легшої для вимови форми [10, с. 219]. Ойконім *Ямпіль* є типовим прикладом антропонімної топонімії, що сформувалася на основі імені засновника або власника поселення – Яна Замойського. Його поєднання з грецько-латинським компонентом *-ніль* (адаптованим з *polis / pol*) відображає поширену в Речі Посполитій практику формування шляхетських урбанонімів.

32. Іванопіль (історичні назви – пол. *Janopol*, *Янополь* [PWZ, s. 356]) – село, розташоване в межах Іванівської сільської громади Хмільницького району Вінницької області. У XIX столітті поселення входило до маєтностей графа Альфреда Потоцького (*Alfred Potocki*, 1786–1862) [9, с. 522]. Історія заснування села та витоки його назви точно не задокументовано. Однак, згідно з адміністративними обліками XIX століття, у поселенні налічувалося лише 27 будинків, що свідчить про його незначний розмір і, вірогідно, порівняно пізнє виникнення – не раніше XVIII століття [SG, III, s. 414]. Історична назва *Янополь* є типовим антропонімним композитом, сформованим за моделлю, поширеною в польській топонімічній традиції, де перший компонент – *Jan* (відповідник імені Іван), а другий компонент – *-pol* (< гр. *polis* – «місто»), що в польсько-латинському варіанті топоніміки позначає заселений пункт, поселення або адміністративну одиницю. Назва *Janopol* буквально означає «місто Яна» (або «поселення, засноване Яном»). Це відповідає шляхетській практиці називання поселень на честь засновників або власників маєтків.

33. Іванопіль (історичні назви – пол. *Januszpol*, *Янополь* [PWZ, s. 514]) – селище міського типу, розташоване в межах Бердичівського району Житомирської області. Поселення тривалий час перебувало у володінні Северина Букаря (*Seweryn Bukar*, 1773–1853) [9, с. 70]. У 1891 році в Янушполі помер Міхал Єзерський (*Michał Jezierski*, 1811–1891) [9, с. 186]. У XVII столітті територія населеного пункту перебувала у володінні *Януша Острозького* – представника одного з найвпливовіших князівських родів Речі Посполитої. Від його імені, за поширеною в шляхетському середовищі практикою, було утворено назву поселення – *Янушполе*, пізніше трансформовану у *Янушніль* (укр.) або *Januszpol* (пол.), що буквально означає «поле Януша» або «місто Януша» [12]. Отже, назва *Іванопіль* є трансформованим варіантом історичного ойконіма *Янушніль*, що виник на основі антропоніма засновника або власника – Януша Острозького. Це класичний приклад персоніфікованої топонімії, характерної для земель Речі Посполитої. Зміна назви на *Іванопіль* відбила поступову національну трансформацію місцевої ідентичності та мовну

адаптацію в умовах зміни політичного устрою. Водночас зберігся змістовий зв'язок з первісною назвою, що підкреслює історичну спадковість топоніма.

Висновки. Проаналізовані ойконіми з формантами *-ніль / -поль*, поширені на теренах сучасної України, зокрема в межах Центральної України, засвідчують багаторівневу мовну та культурну стратифікацію. Їхня морфолого-етимологічна структура є результатом синтезу античної традиції найменування (зокрема через грецький елемент *polis*), польської антропонімної номінації шляхетського походження, а також процесів мовної адаптації й українізації, що активізувалися впродовж XIX–XX століть.

Назви населених пунктів, таких як *Філіопіль, Теофіполь, Томашпіль, Ямпіль, Іванопіль*, не лише фіксують у собі антропонімні маркери, пов'язані з представниками польської аристократії, а й постають у статусі мовно-культурних артефактів, що увиразнюють соціально-історичну пам'ять у топонімичному ландшафті України. Разом з тим назви типу *Адріанопіль, Костянтинопіль, Мелітополь, Севастополь* репрезентують іншу топонімичну парадигму – зразки ойконімів елліністичного походження, які не тільки зафіксували семантичні проєкції античної урбаністики, але й увійшли до просторового обрію присутності польської громади з Поділля. Життєвий шлях і громадська активність видатних польських діячів, таких як Феліція Івановська, Ян Совінський, представники роду Потоцьких, Владислав Городецький, Міхал Єзерський та інші, дозволяють глибше осмислити історико-культурну роль польської спільноти у формуванні локального і транскордонного культурного простору. Через призму ойконімії простежується стійкий зв'язок між мовною практикою та колективною історичною пам'яттю, яка репрезентується у трансформованих, але не втрачених топонімах.

Отже, топоніми із суфіксами *-ніль / -поль* становлять важливе джерело для дослідження локальної історії, інтеркультурної взаємодії польської та української спільнот, а також для вивчення етапів мовної еволюції на території України.

Умовні скорочення:

Drez – Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wyd. drugie przejrane i uzupełnione. T. 9 : Województwo podolskie. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. 444 s.

PWZ – Epsztein T. Polska własność ziemiska na Ukrainie: Gubernia kijowska, podolska i wołyńska w 1890 r. Warszawa : Wydawn. Neriton, 2008. 618 s.

Rymut – Nazwy miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany / red. K. Rymut. Kraków : Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2003. T. 5 : Ko-Ky. 533 s.

SENG – Malec M. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. 290 s.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.

SNM – Pluskota T. Słownik nazw miejscowych i ich wariantów od XVI do XVIII wieku: województwo bełskie, ruskie, wołyńskie, podolskie, braclawskie. Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2019. 578 s.

Ант. – Антонюк Д. Замки і резиденції в Україні, пов'язані з польськими родами. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 720 с.

Бучко – Бучко Д. Інверсійний словник ойконімів. Lublin : Redakcja Wydawnictwa KUL, 2001. 325 s.

БЮЗО – Довнар-Запольский М. В. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской, Подольской губерниям. Киев, 1913. 1158 с.

ЕСТ – Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

ІМСВнц – Історія міст і сіл української РСР : у 26 т. Вінницька область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 777 с.

ІМСДон – Історія міст і сіл української РСР : у 26 т. Донецька область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 992 с.

ІМСК – Історія міст і сіл української РСР : у 26 т. Київська область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 792 с.

ІМСЛуг – Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Луганська область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. 939 с.

ІМСТерн – Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Тернопільська область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 638 с.

ІМСХмн – Історія міст і сіл української РСР : у 26 т. Хмельницька область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 708 с.

ІМСЧрк – Історія міст і сіл української РСР : у 26 т. Черкаська область / ред. П. Т. Тронько. Київ : АН УРСР Ін-т історії – Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 788 с.

Наталя Павликівська, Олексій Павлюк. Топоніми з компонентами –піль / -поль в українському ойконімічному просторі: лінгвістична структура та культурно-історичні кореляти в контексті життєписів польських діячів вінниччини

Ков. – Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. Київ : Либідь, 2001. 304 с.

Свгнх – Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький : Авіст, 2008. 549 с.

Снм – Списки населенных мест Российской Империи / ред. И. Вильсон. Санкт-Петербург : Центральный статистический комитет Министерства внутр. дел, 1863. Т. 8 : Екатеринославская губерния с таганрогским градоначальством. Списки населенных мест по сведениям 1859 года. 152 с.

Тпек – Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. Каменец-Плодольск, 1901. 1267 с.

УРЕ – Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 1 : А – Борона. 542 с.

Янко – Янко М. Т. Топонімічний словник України. Київ : Знання, 1998. 432 с.

Список використаних джерел та літератури

1. Бучко Д. Українські ойконіми з компонентами -город/-град та -піль/-поль, -пілля, -поле на загальнослов'янському тлі. *До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. 2004. Т. 1. С. 243–253.
2. Вишпіль. *Житомирські новини – Суспільно-інформаційний ресурс громади*. 2019. URL: <http://www.novini-zt.info/dealers/vishpil.html> (дата звернення: 24.05.2025).
3. Войтов О. М. Первомайськ : нарис-путівник. Первомайськ: Самойлов, 2022. 157 с.
4. Дика Л. Л. Ойконімія Східного Поділля XIV–XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2009. 176 с.
5. Забанджала М. Список давніх унійних парафій на території сучасної Кам'янець-Подільської єпархії УГКЦ. *Новини УГКЦ*. 2017. URL: https://archives.ugcc.ua/documents/spisok_davnih_uniynih_parafiy_na_teritorii_suchasnoi_kamyanetspodilskoi_eparhii_ugkts_78673.html (дата звернення: 22.11.2025).
6. Інтеркультурний путівник. Мелітополь. Мелітополь, 2019. 50 с. URL: https://stan.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/STAN.put_Melitopol.pdf (дата звернення: 17.05.2025).
7. Історія краю – Теофіпольська ЦРБ. Теофіпольська ЦРБ. 2020. URL: http://teofcbr.zzz.com.ua/history_of_the_region (дата звернення: 31.05.2025).
8. Історія села Загайпіль, Назірна та Кобилець. Підгайчиківська сільська рада Івано-Франківська обл., Коломийський р-н, с. Підгайчики. Підгайчиківська сільська рада. 2021. URL: <https://surli.cc/uipiuc> (дата звернення: 26.05.2025).
9. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : біографічний словник. Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. 1008 с.
10. Котович В. В. Ойконімічний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2020. 845 с.
11. Кристинополь. Енциклопедія Сучасної України. 2014. Т. 15. URL: <https://esu.com.ua/article-1610> (дата звернення: 28.05.2025).
12. Кругликов Л. В. Івано-Пілля. Енциклопедія Сучасної України. 2011. Т. 11. URL: <https://esu.com.ua/article-13411> (дата звернення: 03.06.2025).
13. Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста: походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. Київ : Наук. думка, 1978. 154 с.
14. Кухарук А. Д., Гиндич В. П. Миропіль. Енциклопедія Сучасної України. 2018. Т. 20. URL: <https://esu.com.ua/article-65366> (дата звернення: 29.05.2025).
15. Липко С. А. З історії заснування міста Острополь. *Український історичний журнал*. 1974. № 3. С. 112–115.
16. Ляшук В. О., Масний О. С. Соснове, Березнівський район, Ровенська область. Історія міст і сіл Української РСР. 2016. URL: <https://ukrskr.com.ua/rovenska/bereznivskiy/sosnove-bereznivskiy-rayon-rovenska-oblast> (дата звернення: 28.05.2025).
17. Маринич В. М., Михалиця О. А. Величайся, Хмельницький Роде. Вінниця : Твори, 2020. 576 с.
18. Михалинчук Т. Є. В полях лежить село моє чудове. Історія сіл Держанівка, Софіївка, Терешпіль, Українське. Житомир : Євенок О. О., 2020. Т. 62 : Моя Вінниччина. 440 с.
19. Мустафін О. Вигадані міста Причорномор'я. Краплені карти Російської імперії. *Новини Espresso. espreso.tv*. 2022. URL: <https://espreso.tv/vigadani-mista-prichornomorya-krapleni-karti-rosiyskoi-imperii> (дата звернення: 30.05.2025).
20. Острозька давнина / ред.: І. Пасічник, І. Тесленко. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2019. Т. 6. 496 с.
21. Павликівська Н. Мікрогідронімія Вінниччини: від емпірики до узагальнень : монографія. Вінниця : Планер, 2014. 292 с.
22. Подкопаєва Н., Сидорчук Т. Мов два крила – Антопіль і Марківка. Житомир : Євенок О. О., 2020. Т. 59 : Моя Вінниччина. 512 с.

23. Роздобудько А. Г. До родинних зв'язків Яблоновських (гербу Prus III). *Житомиру – 1120 (884 –2004) : науковий збірник «Велика Волинь»*. 2004. Т. 31. С. 154–157.
24. Рубрика – до дня громади. *Війтівецька сільська територіальна громада*. 2023. URL: <https://viitivtsi-gromada.gov.ua/news/1692011482/> (дата звернення: 26.05.2025).
25. Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / упоряд.: Д. Ващук, М. Мошак. Кам'янець-Подільський, 2009. 160 с.
26. Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час : довідник / упоряд.: М. Дорош, В. Степанюк. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 248 с.
27. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 07.06.1946 «Про збереження історичних найменувань та уточнення ... назв ... Вінницької області». *Вікіджерела – вільна бібліотека*. 2019. URL: <https://surli.cc/yoafyt> (дата звернення: 26.05.2025).
28. Czernecki J. Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol. Kraków : Księgarnia J. Czerneckiego, 1938. 501 s.
29. Czołowski A. Z przeszłości Jezupola i okolicy. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1890. 163 s.
30. Dorosz S. Historia Mariampola. *Kurier galicyjski. Dodatek specjalny*. 2008. 31 липца. S. 2. URL: https://www.duszki.pl/kurier_galicyjski/artykuly/2008_07_31/KG_14-66_dodatek_specjalny.pdf (дата звернення: 10.04.2025).
31. Waleczek A. Mówią, że to najszczęśliwsze imię. Było modne w latach 20-tych i wraca do łask. TOP.PL – lifestyle, poradniki, przepisy, ciekawostki. 2024. URL: <https://top.pl/styl-zycia/news-mowia-ze-to-najszczesliwsze-imie-bylo-modne-w-latach-20-tych,nId,7773194> (дата звернення: 02.06.2025).

References (translated & transliterated)

- Drez** –Aftanazy, R. (1996). *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej [The history of residences in the former borderlands of the Polish-Lithuanian Commonwealth]*. Vol. 9: *Województwo podolskie [Podolia Voivodeship]*. Wyd. drugie przejrzone i uzupełnione. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
- PWZ** – Epsztejn, T. (2008). *Polska własność ziemska na Ukrainie: Gubernia kijowska, podolska i wołyńska w 1890 r. [Polish land ownership in Ukraine: Kiev, Podolia and Volhynia Governorates in 1890]*. Warszawa: Wydawn. Neriton [in Polish].
- Rymut** – Rymut, K. (2003). *Nazwy miejscowe Polski: historia, pochodzenie, zmiany [Polish place names: history, origins, changes]*. (Vol. 5: Ko–Ky). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN [in Polish].
- SENG** – Malec, M. (2003). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski [Etymological dictionary of geographical names of Poland]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
- SG** – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich [Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic countries]*. (1880–1902). Vols. I–XV. Warszawa [in Polish].
- SNM** – Pluskota, T. (2019). *Słownik nazw miejscowych i ich wariantów od XVI do XVIII wieku: województwo belskie, ruskie, wołyńskie, podolskie, braclawskie [Dictionary of local names and their variants from the 16th to the 18th century: Belz, Ruthenian, Volhynian, Podolia, Braclaw Voivodeships]*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego [in Polish].
- Ant.** – Antoniuk, D. (2023). *Zamky i rezidentsii v Ukraini, poviazani z polskymy rodamy [Castles and residences in Ukraine, connected with Polish people]*. Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].
- Buchko** – Buchko, D. (2001). *Inversyniyi slovnyk oikonimiv [Inversion dictionary of oikonyms]*. Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL [in Ukrainian].
- VIUZO** – Dovnar-Zapolskyi, M. V. (1913). *Ves Yugo-Zapadniy kraj: spravochnaia i adresnaia kniga po Kievskoi, Volynskoi, Podolskoi guberniiam [The entire Southwestern Territory: reference and address book for the Kyiv, Volyn, and Podolsk provinces]*. Kiev [in Russian].
- EST** – Luchyk, V. V. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]*. Kyiv: VTs «Akademii» [in Ukrainian].
- IMSVnts** – Tronko, P. T. (Ed.). (1972). *Istoriia mist i sil ukrainskoi RSR: u 26 t. Vinnytska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Vinnytsia region]*. Kyiv: AN URSSR In-t istorii – Holovna red. URE AN URSSR [in Ukrainian].
- IMSDon** – Tronko, P. T. (Ed.). (1970). *Istoriia mist i sil ukrainskoi RSR: u 26 t. Donetsk oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Donetsk region]*. Kyiv: AN URSSR In-t istorii – Holovna red. URE AN URSSR [in Ukrainian].
- IMSK** – Tronko, P. T. (Ed.). (1971). *Istoriia mist i sil ukrainskoi RSR: u 26 t. Kyivska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Kyiv region]*. Kyiv: AN URSSR In-t istorii – Holovna red. URE AN URSSR [in Ukrainian].
- IMSLuh** – Tronko, P. T. (Ed.). (1968). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: u 26 t. Luhanska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Luhansk region]*. Kyiv: AN URSSR In-t istorii – Holovna redaktsiia URE AN URSSR [in Ukrainian].
- IMSTern** – Tronko, P. T. (Ed.). (1973). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: u 26 t. Ternopilska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Ternopil region]*. Kyiv: AN URSSR In-t istorii – Holovna redaktsiia URE AN URSSR [in Ukrainian].

Наталя Павликівська, Олексій Павлюк. Топоніми з компонентами –піль / -поль в українському ойконімічному просторі: лінгвістична структура та культурно-історичні кореляти в контексті життєписів польських діячів вінниччини

IMSKhmn – Tronko, P. T. (Ed.). (1971). *Istoriia mist i sil ukrainskoi RSR: u 26 t. Khmelnytska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Khmelnytskyi region]*. Kyiv: AN URSS In-t istorii – Holovna red. URE AN URSS [in Ukrainian].

IMSchrk – Tronko, P. T. (Ed.). (1972). *Istoriia mist i sil ukrainskoi RSR: u 26 t. Cherkaska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Cherkasy region]*. Kyiv: AN URSS In-t istorii – Holovna red. URE AN URSS [in Ukrainian].

Kov. – Koval, A. P. (2001). *Znaiomi neznaiomtsi: Pokhodzhennia nazv poselen Ukrainy [Familiar Strangers: The Origin of the Names of Ukrainian Settlements]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Svhnkh – Torchynska, N. M., Torchynskyi, M. M. (2008). *Slovnnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti [Dictionary of proper geographical names of Khmelnytskyi region]*. Khmelnytskyi: Avist [in Ukrainian].

Snm – Vylson, Y. (1863). *Spiski naselennykh mest Rossiiskoi Imperii [Lists of populated areas of the Russian Empire]*. Vol. 8: *Ekaterinoslavskaia guberniia s taganrogskim gradonachalstvom. Spisok naselennykh mest po svedeniim 1859 goda [Ekaterinoslav Province with Taganrog City Council. List of populated areas according to 1859 data]*. Sankt-Peterburg: Tsentralnyi statisticheskii komitet Ministerstva vnutr. del [in Russian].

Tpek – Setsinskii, E. (Ed.). (1901). *Trudy Podolskogo eparkhialnogo istoriko-statisticheskogo komiteta [Proceedings of the Podolsk Diocesan Historical and Statistical Committee]*, issue 9: *Prikhody i tserkvi Podolskoi eparkhii [Parishes and Churches of the Podolsk Diocese]*. Kamenets-Plodolsk [in Russian].

URE – Bazhan, M. P. (Ed.). (1977). *Ukrainska radianska entsyklopediia: u 12 t. [Ukrainian Radian Encyclopedia: 12 volumes]*. (Vol. 1: A – Borona). O. K. Antonov et al. (Ed.). 2-he vyd. Kyiv: Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].

Yanko – Yanko, M. T. (1998). *Toponimichnyi slovnnyk Ukrainy [Toponymic dictionary of Ukraine]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

1. Buchko, D. (2004). Ukrainski oikonimy z komponentamy -horod/-hrad ta -pil/-pol, -pillia, -pole na zahalnoslovianskomu tli [Ukrainian oikonyms with the components -horod/-hrad and -pil/-pol, -pillia, -pole on the general Slavic background]. *Do dzherel: zb. nauk. pr. na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody ioho 70-richchia –To the sources: collection of scientific works in honor of Oleg Kupchynsky on the occasion of his 70th anniversary*. Vol. 1, pp. 243–253 [in Ukrainian].

2. Vyshpil [Vyshpil]. (2019). *Zhytomyrski novyny – Suspilno-informatsiyni resurs hromady – Zhytomyr News – Public information resource of the community*. Retrieved from <http://www.novini-zt.info/dealers/vishpil.html> (reference date: 24.05.2025) [in Ukrainian].

3. Voitov, O. M. (2022). *Pervomaisk: narys-putivnyk [Pervomaisk: a travel guide]*. Pervomaisk: Samoilov [in Ukrainian].

4. Dyka, L. L. (2009). Oikonimiiia Skhidnoho Podillia XIV–XX st. [Oikonymy of Eastern Podillia 14th–20th centuries]. *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].

5. Zabandzhala, M. (2017). Spysok davnikh uniinykh parafii na terytorii suchasnoi Kamianets-Podilskoi yeparkhii UHKTS. [List of ancient union parishes on the territory of the modern Kamianets-Podilskiy eparchy of the UGCC]. *Novyny UHKTS* – UGCC News. Retrieved from https://archives.ugcc.ua/documents/spisok_davnih_uniynih_parafiy_na_teritorii_suchasnoi_kamyanetspodilskoi_ieparhi_i_ugkts_78673.html (reference date: 22.11.2025) [in Ukrainian].

6. *Interkulturnyi putivnyk. Melitopol [Intercultural guide. Melitopol]*. (2019). Melitopol. Retrieved from https://stan.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/STAN.put_Melitopol.pdf (reference date: 17.05.2025) [in Ukrainian].

7. *Istoriia kraiu – Teofipolska TsRB. Teofipolska TsRB [History of the region – Teofipolskaya CRB. Teofipolskaya CRB]*. (2020). Retrieved from http://teoficrb.zzz.com.ua/history_of_the_region (reference date: 31.05.2025) [in Ukrainian].

8. *Istoriia sela Zahaipil, Nazirna ta Kobylets. Pidhaichyivska silska rada Ivano-Frankivska obl., Kolomyiskyi r-n, s. Pidhaichyky. Pidhaichyivska silska rada [History of the villages of Zagaypil, Nazirna and Kobylets. Pidhaichyiv village council Ivano-Frankivsk region, Kolomyia district, village of Pidhaichyiv. Pidhaichyiv village council]*. (2021). Retrieved from <https://surl.cc/uipiuc> (reference date: 26.05.2025) [in Ukrainian].

9. Kolesnyk, V. (2007). *Vidomi poliaky v istorii Vinnychchyny: biohrafichnyi slovnnyk [Famous Poles in the history of Vinnytsia: biographical dictionary]*. Vinnytsia: VMHO «Rozvytok» [in Ukrainian].

10. Kotovych, V. V. (2020). Oikonimnyi prostir Ukrainy: onomastychnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguocultural aspects]. *Doctor's thesis*. Lutsk [in Ukrainian].

11. *Krystynopol. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Krystynopol. Encyclopedia of Modern Ukraine]*. (2014). (Vol. 15). Retrieved from <https://esu.com.ua/article-1610> (reference date: 28.05.2025) [in Ukrainian].

12. Kruhlykov, L. V. (2011). *Ivanopil. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Ivano-Pol. Encyclopedia of Modern Ukraine]*. (Vol. 11). Retrieved from <https://esu.com.ua/article-13411> (reference date: 03.06.2025) [in Ukrainian].

13. Kruhliak, Yu. M. (1978). *Imia vashoho mista: pokhodzhennia nazv mist i selyshch miskoho typu Ukrainskoi RSR [The name of your city: the origin of the names of cities and urban-type settlements of the Ukrainian SSR]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

14. Kukharuk, A. D., & Hyndych, V. P. (2018). *Myropil. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Myropil. Encyclopedia of Modern Ukraine]*. (Vol. 20). Retrieved from <https://esu.com.ua/article-65366> (reference date: 29.05.2025) [in Ukrainian].

15. Lypko, S. A. (1974). Z istorii zasnuvannia mista Ostropol [From the history of the founding of the city of Ostropol]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 112–115 [in Ukrainian].

16. Liashchuk, V. O., & Masnyi, O. S. (2016). *Sosнове, Bereznivskiy raion, Rivnenska oblast. Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR [Sosнове, Bereznivskiy district, Rivne region. History of cities and villages of the Ukrainian SSR]*. Retrieved from <https://ukrskr.com.ua/rovenska/bereznivskiy/sosнове-bereznivskiy-rayon-rovenska-oblast> (reference date: 28.05.2025) [in Ukrainian].
17. Marynych, V. M., & Mykhalysia, O. A. (2020). *Velychaisia, Khmilnytskyi rode [Grow great, Khmelnytskyi Rod]*. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
18. Mykhalynchuk, T. Ye. (2020). *V poliakh lezhyt selo moie chudove. Istoriia sil Derzhanivka, Sofiivka, Tereshpil, Ukrainske [In the fields lies my wonderful village. The history of the villages of Derzhanivka, Sofiivka, Tereshpil, Ukrainske]*. Vol. 62: *Moia Vinnychchyna [My Vinnytsia]*. Zhytomyr: Yevenok O. O. [in Ukrainian].
19. Mustafin, O. (2022). Vyhadani mista Prychornomorja. Krapleni karty Rosiiskoi imperii [Fictional cities of the Black Sea region. Dotted maps of the Russian Empire]. *Novyny Espresso. espresso.tv – Espresso News. espresso.tv*. Retrieved from <https://espresso.tv/vigadani-mista-prichornomorja-krapleni-karti-rosiyskoi-imperii> (reference date: 30.05.2025) [in Ukrainian].
20. Pasichnyk, I., & Teslenko, I. (Eds.). (2019). *Ostrozka davnyina [Ostroh antiquity]*. (Vol. 6). Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademii» [in Ukrainian].
21. Pavlykivska, N. (2014). *Mikrohidronimiia Vinnychchyny: vid empyryky do uzahalnen: monohrafiia [Microhydronymy of Vinnytsia: from empirics to generalizations: monograph]*. Vinnytsia: Planer [in Ukrainian].
22. Podkopaieva, N., & Sydorchuk, T. (2020). *Mov dva kryla – Antopil i Markivka [It's like two wings – Antopil and Markivka]*. (Vol. 59). Zhytomyr: Yevenok O. O. [in Ukrainian].
23. Rozdobudko, A. H. (2004). Do rodynnykh zviazkiv Yablonovskyykh (herbu Prus III) [To the family ties of the Yablonovskys (coat of arms of Prus III)]. *Zhytomyru – 1120 (884–2004): naukovyi zbirnyk «Vehyka Volyn» – Zhytomyr – 1120 (884–2004): scientific collection «Great Volyn»*. Vol. 31, pp. 154–157 [in Ukrainian].
24. Rubryka – do dnia hromady [Column – to the community day]. (2023). *Vitivetska silska terytorialna hromada – Vitivetsya rural territorial*. Retrieved from <https://vitivetsi-gromada.gov.ua/news/1692011482/> (reference date: 26.05.2025) [in Ukrainian].
25. Sitsynskiy, Yu. (2009). *Podillia pid vladoiu Lytvy [Podolia under Lithuanian rule]* / arranged by D. Vashchuk, & M. Moshak. Kamianets-Podilskiy [in Ukrainian].
26. *Toboiu, kraiu mii, zhyvu... Khmilnychchyna: podii, osoby, chas: dovidnyk [By you, my land, I live... Khmelnytskyi region: events, people, time: a guide]*. (2013) / arranged by M. Dorosh, & V. Stepaniuk. Vinnytsia: Merkiuri-Podillia [in Ukrainian].
27. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 07.06.1946 «Pro zberezhenia istorychnykh naimenuvan ta utochnennia ... nazv ... Vinnytskoi oblasti» [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR of 07.06.1946 «On the preservation of historical names and clarification of ... names ... of the Vinnytsia region»]. (2019). *Vikidzherela – vilna biblioteka – Wikisource is the free library*. Retrieved from <https://surli.cc/yoafyt> (reference date: 26.05.2025) [in Ukrainian].
28. Czernecki, J. (1938). *Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol [The Little King in Ruthenia and his capital, Krystynopol]*. Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego [in Polish].
29. Czołowski, A. (1890). *Z przeszłości Jezupola i okolicy [From the past of Jezupol and the surrounding area]*. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt [in Polish].
30. Dorosz, S. (2008). Historia Mariampola [History of Mariampol]. *Kurier galicyjski. Dodatek specjalny – Galician Courier. Special supplement, july 31, pp. 2*. Retrieved from https://www.duszki.pl/kurier_galicyjski/artykuly/2008_07_31/KG_14-66_dodatek_specjalny.pdf (reference date: 10.04.2025) [in Polish].
31. Waleczek, A. (2020). Mówią, że to najszczęśliwsze imię. Było modne w latach 20-tych i wraca do łask [They say it's the luckiest name. It was fashionable in the 1920s and is now back in favor]. *TOP.PL – lifestyle, poradniki, przepisy, ciekawostki – TOP.PL – lifestyle, guides, recipes, interesting facts*. Retrieved from <https://top.pl/styl-zycia/news-mowia-ze-to-najszczesliwsze-imie-bylo-modne-w-latach-20-tych,nld,7773194> (reference date: 02.06.2025) [in Polish].

Статтю отримано 11.07.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Наталя Шарманова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету
ORCID: 0000-0003-4820-3619
nmsharm@gmail.com

АКСІОЛОГІЙНІ МАРКЕРИ ДУХОВНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ В ПОЛЬСЬКІЙ АФОРИСТИЦІ

Національний спосіб світосприйняття в корпусі польської мови яскраво представлено афоризмами, які є повчальними, сентенційними одиницями мови, що подають узагальнення й типізацію лінгвокультурної польської спільноти. Афоризм становить образно-логічний вислів, який репрезентує систему філософських, етичних, естетичних імперативів і має структуру речення. Афористичний вислів виступає знаковим явищем мови й ґрунтується на різних архетипах міфологічної, релігійної, моральної, ідеологічної, наукової свідомості, для яких властиве розходження в інваріантах світосприйняття, світорозуміння та рефлексії.

Важливим цивілізаційним надбанням є те, що афористика постає ціннісно-смісловим феноменом духовної культури, формує концептосферу мови й репрезентує систему збереження національної самосвідомості, самобутності, культури. Окремим вектором наукового інтересу є дослідження кодів культури крізь призму афористики, і зокрема трансляції цього лінгвокультурного феномену через знакові для польської культури одиниці.

Мета статті полягає в репрезентації полікодовості польських афоризмів як семіотичних знаків і репрезентантів духовного коду лінгвокультури. Завдання полягають у тому, аби: 1) репрезентувати лінгвокультурні особливості польської афористики; 2) з'ясувати сутність коду культури; 3) визначити маркери духовного коду в системі кодів польської лінгвокультури. Афоризм як результат лінгвокогнітивної діяльності пов'язаний зі складними інтелектуальними, психоментальними механізмами кодування й декодування інформації про Всесвіт, її актуалізації під час комунікації шляхом звернення до структур ментефактів і конвенційних способів їх репрезентації у свідомості комунікантів.

Різноманітність представлення кодів, лінгвокультурних традицій, соціально-економічних викликів багатьох епох є підставою розглядати польські афоризми в епідигматиці мовної свідомості авторів як такі, що зберігають образ світу, сформований в етнокультурних, суспільних, етичних та естетичних ментефактах історичної пам'яті польської нації. Лінгвокультурологічне осмислення польських афоризмів як національних ментально-лінгвальних комплексів у світлі етнокультурного простору представляють аксіологічні інваріанти етнолінгвістичної моделі Всесвіту у вигляді прецедентних феноменів, символів і лінгвокультурних кодів, зокрема духовного коду. Вони мають аксіологічні маркери, що виявляє пріоритет цінностей, маніфестованих афоризмами, відображають суспільно-історичний контекст, сутність людини та її буття, взаємини в соціумі, особливості життєдіяльності в різних сферах, систему оцінних, етичних, психоемоційних та естетичних приписів у формуванні загальнокультурної сфери сакрального.

Ключові слова: афористика, афоризм, лінгвокультура, код культури, лінгвокультурний код, цінність, аксіологічний маркер лінгвокультурного коду, прецедентний феномен, семантика, символ, картина світу.

*Natalia Szarmanowa. Aksjologiczne markery duchowego kodu kultury w aforystyce polskiej
Narodowy sposób percepcji świata w języku polskim jest wyraźnie reprezentowany przez aforyzmy,*

które są pouczającymi, sentencjonalnymi jednostkami językowymi, przedstawiającymi generalizację i typizację lingwokulturowej społeczności polskiej. Aforyzm stanowi wyrażenie obrazowo-logiczne, które reprezentuje system imperatywów filozoficznych, etycznych, estetycznych i ma strukturę zdania. Aforyzm jest znakowym fenomenem językowym i opiera się na różnych archetypach świadomości mitologicznej, religijnej, moralnej, ideologicznej i naukowej, dla których charakterystyczne są różnice w inwariantach postrzegania świata, jego rozumienia i refleksji.

Ważnym spadkiem cywilizacyjnym jest to, że aforystyka jest fenomenem wartościowo-sensowym kultury duchowej, tworzy koncepcyjną sferę języka i reprezentuje system zachowania świadomości narodowej, tożsamości i kultury. Osobnym wektorem zainteresowań naukowych jest badanie kodów kultury przez pryzmat aforystyki, a w szczególności translacja tego lingwokulturologicznego fenomenu poprzez jednostki znakowe dla kultury polskiej.

Celem artykułu jest przedstawienie wielokodowości polskich aforyzmów jako znaków semiotycznych i reprezentantów duchowego kodu kultury językowej. Zadania polegają na: 1) reprezentacji lingwokulturowych cech polskich aforyzmów; 2) wyjaśnieniu podstawy kodów kultury językowej; 3) określeniu markerów duchowego kodu w systemie kodów polskiej kultury etnicznej.

Aforyzm jako produkt działalności lingwokognitywnej jest powiązany ze złożonymi intelektualnymi i psychomentalnymi mechanizmami kodowania i dekodowania informacji o uniwersum, jej aktualizacji podczas komunikacji poprzez odwołanie się do struktur mentefaktów i konwencjonalnych sposobów ich reprezentacji w świadomości osób komunikujących się.

Różnorodność przedstawiania kodów, tradycji lingwokulturowych, wyzwań społeczno-ekonomicznych wielu epok stanowi podstawę do traktowania aforyzmów polskich w epigramatyce świadomości językowej autorów jako zachowujących obraz świata ukształtowany w etnokulturowych, społecznych, etycznych i estetycznych mentefaktach pamięci historycznej narodu polskiego.

Rozumienie lingwokulturowe aforyzmów polskich jako narodowych kompleksów mentalno-językowych w świetle przestrzeni etnokulturowej przedstawia aksjologiczne inwarianty etnojęzykowego modelu uniwersum w zakresie fenomenów precedensowych, symboli oraz kodów lingwokulturowych, w szczególności kodu duchowego. Występują w nich markery aksjologiczne, które eksponują priorytet wartości, wyrażonych aforyzmami, które odzwierciedlają kontekst społeczno-historyczny, istotę człowieka i jego egzystencji, stosunki w społeczeństwie, cechy życia w różnych sferach, system ocen, norm etycznych, psychoemocjonalnych i estetycznych w kształtowaniu ogólnokulturowej sfery sacrum.

Słowa kluczowe: *aforystyka, aforyzm, kultura językowa, kod kultury, kod lingwokulturowy, wartość, marker aksjologiczny kodu lingwokulturowego, fenomen precedensowy, semantyka, symbol, obraz świata.*

Natalia Sharmanova. Axiological Markers of Spiritual Cultural Code in Polish Aphoristics

The national mode of world-perception in the corpus of Polish is vividly represented by aphorisms – didactic, sententious verbal units that condense generalizations and typifications of the Polish linguocultural community. An aphorism is an imagistic-logical utterance that embodies a system of philosophical, ethical, and aesthetic imperatives and takes the form of a sentence. As a salient semiotic phenomenon of language, the aphoristic utterance rests on diverse archetypes of mythological, religious, moral, ideological, and scientific consciousness, which display divergences in their invariant schemas of perceiving, construing, and reflecting upon the world.

A crucial civilizational achievement is that aphoristics emerges as a value-semantic phenomenon of spiritual culture: it shapes the language's conceptsphere and serves as a vehicle for preserving national self-awareness, distinctiveness, and culture. A distinct vector of scholarly interest is the exploration of cultural codes through the prism of aphoristics – and, in particular, the transmission of this linguocultural phenomenon via units emblematic for Polish culture.

The aim of the article is to demonstrate the polycoding of Polish aphorisms as semiotic signs and as representatives of linguocultural codes. The tasks of the study are: (1) to present the linguocultural specificities of Polish aphorisms; (2) to clarify the essence of the linguocultural code; and (3) to identify the markers of the spiritual code in the system codes of Polish ethnoculture.

As a product of linguo-cognitive activity, the aphorism is bound up with complex intellectual and

psychomental mechanisms of encoding and decoding information about the Universe and with its activation in communication through recourse to the structures of mentefacts and the conventional modes of their representation in the consciousness of interlocutors. The diversity of code realizations, linguocultural traditions, and the socio-economic challenges of many epochs justifies viewing Polish aphorisms within the epidigmatic dimension of author's linguistic consciousness as preservers of a world-image formed in the ethnocultural, social, ethical, and aesthetic mentefacts of the Polish nation's historical memory.

A linguoculturological interpretation of Polish aphorisms as national mental-lingual complexes, situated within the ethnocultural space, foregrounds axiological invariants of the ethnolinguistic model of the Universe in the form of precedent phenomenones, symbols and linguocultural codes, including the spiritual code. These codes possess axiological markers that reveal the priority of values manifested by aphorisms; they reflect the socio-historical context, the essence of the human being and existence, social relations, the modalities of life across spheres of activity, and the system of evaluative, ethical, psycho-emotional, and aesthetic prescriptions that shape the overarching cultural sphere of the sacred.

Key words: *aphoristics, aphorism, linguoculture, cultural code, linguocultural code, value, axiological marker of cultural code, precedent phenomenon, semantics, symbol, world picture.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Однією з актуальних тенденцій сучасної лінгвістики є вивчення мовних явищ у їх взаємозв'язку з етнічною культурою. Проблема вивчення національно-культурних компонентів – важливий напрямок сучасних мовознавчих інтересів, і зокрема опис такого об'єкта дослідження, як аксіологічні маркери кодів культури визначає двополярність дослідницьких пошуків, окреслених репрезентацією водночас і новітніх глобалізаційних процесів у полікультурному світі, і збереженням національної ідентичності. Особливості такого наукового зацікавлення детерміновано специфікою національної ментальності, а самі елементи маніфестують глибинне маркування етнічного характеру, адже мова постає виразником лінгвокультури.

Розвиток сучасних аспектів тріади «мова – нація – культура» дає вихід на дослідження мовних одиниць в аксіологічному вимірі, і це стосується, перш за все, такої презентабельної частини цивілізаційного культурного фонду, як афористика. Афоризми, які активно функціонують у багатьох суспільних практиках, інтерпретують світ згідно з універсальними нормами людської моралі або індивідуально-авторською профілізацією певних світоглядних установок, етичних позицій.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Теоретико-методологічні засади афористики, її семіотичну сутність, аксіологічне спрямування, структурно-семантичний і функційний прикладні аспекти в лінгвістичному світлі досліджено на матеріалі різних національних мов у наукових розвідках мовознавців, як-от: J. Geary, B. Grant, D. Kin, G. Laub, M. Алексеевко, Н. Барлі, В. Калашника, Е. Кокаре, Ж. Колоїз, Т. Манякіна, А. Смерчко, Н. Шарманової та інших лінгвістів.

Польська афористика постає об'єктом наукового зацікавлення в роботах таких дослідників: M. Bałowski [8], W. Chlebda, G. Gazda, A. Jarzyna, E. Jędrzejko, M. Krysztofiak, S. H. Kaszyński, K. Orzechowski [25], A. Skąła, E. Szczęсна [19], K. Szymborski, K. Wichary та ін. Зважаючи на різні мовознавчі підходи польські науковці розглядають афористичні вислови чи то серед об'єкта фразеології, чи то в царині пареміології спільно з іншими її одиницями, що номінують як „przysłowie”, „skrzydlate słowa”, (A. Bogucki, S. Wasiuta, J. Tarsa та ін.) і „fragment” – унікальними стилістичними конструкціями, яким притаманна виняткова „gatunkowa” форма (D. Plucińska [14], S. Skwarczyńska та ін.).

Науковці M. Bałowski, M. Głowiński, A. Gasz, M. Glensk-Prądyńska, E. Filipczuk, L. Kukulski, P. Michałowski, C. Rowiński, A. Skorupka, J. Stawnicka, W. Wiercioch [23] дослідили особливості польського афоризму як окремого літературного жанру, їх структуру і семантику у світлі літературознавства, специфіку представлення у творчій майстерні того або того митця.

Відтак порушена проблематика про лінгвокультурний аспект польської афористики є нині на

часі, оскільки відображає сучасні суспільні потреби й запити в опануванні цією важливою цариною польської національної мови й культури, а також з погляду глоттодидактичного при вивченні польської мови як іноземної та актуалізації гаслової картини світу на кшталт „aforyzm dnia” (або *sentencja / myśl mądrości*) у щоденній польськомовній комунікації.

Формулювання мети та завдань. Мета наукової розвідки передбачає лінгвокультурологічний опис польських афоризмів як семіотичних знаків і репрезентантів духовного коду лінгвокультури. Задля реалізації мети посталено низку дослідницьких завдань: 1) розкрити відкритість і лінгвокультурну специфіку польської афористики; 2) з'ясувати сутність коду культури та мовні засоби його представлення; 3) визначити маркери духовного коду в системі кодів польської етнокультури.

Джерельною базою послуговували афористичні вислови зі збірників польських афоризмів і корпусу PAWUK(ALPHA) [13; 21; 23; 24; 25].

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підхід до мови як до загальнонаціональної скарбниці естетичної інформації та філософського досвіду розкривається при вивченні афористики як сукупності афоризмів. Саме в цих логічних та образних словесних комплексах закодовано певну інформацію, що представлена глибиною висловленої думки.

У наукових джерелах відсутнє єдине визначення дефініцій «афористика» та «афоризм», самі терміни характеризуються своєю багатоаспектністю, неординарністю й неоднозначністю трактування, оскільки на сьогодні недостатньо вивчено семіотичну природу афористичних висловів. Тому варто, на нашу думку, зупинитися на питаннях щодо семіотики самої афористики загалом.

Афористика в термінологічному розумінні, як представлено в лексикографічній праці „Wielki słownik języka polskiego”, означає декілька дефініцій: 1) мистецтво продукування афоризмів; 2) зібрання афористичних творів; 3) властивий для афоризму стиль викладу [6]. Одиницю ж афористичної площини – „aforyzm” – витлумачено як „sformułowanie ujmujące jakąś prawdę ogólną w sposób zwięzły i błyskotliwy” [7].

У низці польських спеціалізованих словників і праць універсального типу знаходимо дещо схожі між собою трактування термінів „aforystyka” й „aforyzm”, зокрема в таких лексикографічних джерелах: „Słownik rodzajów i gatunków literackich” (red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska), „Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny” (red. H. Zgólkowa), „Uniwersalny słownik języka polskiego” (red. S. Dubisz) тощо [17; 15; 20].

Зважаючи на подвійну природу, афоризми розглядаються у двох контекстах – літературному й мовному. З погляду літературознавства, афоризми відображають явища художньої дійсності, у них чітко відстежується творча індивідуальність авторів, чого не можна сказати про інші різновиди відтворюваних мовних одиниць, позбавлених авторства, хоч вони за своєю природою зараховані до об'єкта фразеології в широкому смислі, як було зазначено вище. У двомовному фразеологічному словнику, власне, уміщено фразеологізми й зі структурою словосполучення, і з реченневою будовою [22].

Незважаючи на наявність різноманітних визначень афоризму, науковці сходяться на думці, що він постає мінімальним текстом, спродукованим на підставі оригінальності форми й змісту, естетики формулювання, влучності семантичного наповнення, що має філософський і моральний характер та розкриває своєрідність світогляду, ціннісних установок, світорозумінь митців.

Дослідниця польського афоризму Ewa Szczęsna, звертаючися до питання про епістемологію авторських висловів, говорить про особливий статус афористичного пізнання: „W powszechnym przekonaniu, ale także i tym słownikowym, aforyzm ujawnia jakąś prawdę o świecie” [19, с. 253]. Мовознавчиня зауважує натомість: прагматика використання афоризму спирається і на власний досвід індивіда в його інтерпретації, проте єдине, що не викликає сумнівів, – це те, що „w aforyzmie zawarta jest jakaś głęboka prawda, życiowa mądrość” [19, с. 254]. У передмові до збірки афоризмів „Wielka księga myśli polskiej” укладачі підтверджують таку онтологічну сутність афоризму: „Aforyzm to krótkie, błyskotliwie sformułowane powiedzenie zawierające jakąś myśl

filozoficzną, naukę moralną lub maksymę życiową» [21, с. 5].

Афоризм постає оригінальною завершеною думкою, репрезентованою в лаконічній формі, що є оптимальною для запам'ятовування та часто актуалізованою людьми в процесі комунікації. Наприклад: *Wola ludzka kończy się tam – gdzie zaczyna się miłość* (Henryk Sienkiewicz); *Ziemia to kropka pod znakiem zapytania*; *Bolesny jest poród człowieka, zwłaszcza gdy rodzi siebie sam w wieku dorosłym* (Stanisław Jerzy Lec).

Афористику можемо розглядати як одну з найдавніших форм аксіологічного, філософського освоєння світу, адже знаковою є її ціннісно-антропологічна спрямованість, бо протягом тривалої історії цивілізації вона фіксує еволюцію суспільних норм, загальнолюдських цінностей, транслює соціальні й міжособистісні стосунки. Різноманітність проблематики, лінгвокультурних традицій, соціально-економічних викликів багатьох епох є підставою розглядати досліджувані мовні одиниці в епідигматиці мовної свідомості автора й реципієнтів як такі, що зберігають образ світу, сформований в етнокультурних, суспільних, етичних та естетичних аналах історичної пам'яті тієї чи тієї нації.

Так, про значущість „aforystycznego Olimpu”, який долучив до кращих світових персоналій і польських афористів, Kazimierz Orzechowski написав: „«Polskie aforyzmy» – to etykieta nie tylko czysto informacyjna, ale zarazem znak dodrej jakości» [25, с. 163].

Лінгвокультурологічне осмислення польських афоризмів як національних ментально-лінгвальних комплексів у світлі етнокультурного простору представляють аксіологічні інваріанти етнолінгвістичної моделі Всесвіту у вигляді кодів польської лінгвокультури.

Код культури як одне з центральних понять лінгвокультурологічного вектора сучасної мовознавчої думки постає базовою семіотичною дефініцією. Під кодом культури розуміють систему знаків духовного й матеріального світу людини, що увібрали глибинні національно-культурні смисли.

Флорій Бацевич у «Словнику термінів міжкультурної комунікації» подає визначення цього терміна шляхом осмислення його семіотичної сутності, а саме: «1. Спосіб, яким конкретна культура членує, категоризує, структурує, оцінює світ, що оточує членів певної національної лінгвокультурної спільноти. 2. Сукупність знаків (символів), смислів та їхніх комбінацій, котрі наявні у будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти» [1, с. 74].

Лінгвокультурні коди стали предметом досліджень у працях таких мовознавців, як-от: J. Bartmiński [9], S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Grzegorzczkowska, A. Wierzbicka, В. Бадюл, Т. А. Космеда, К. І. Мізін, О. С. Пальчевська, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, Н. Скоробагатько, О. С. Снитко [2], І. Чибор та ін.

Видається доцільним звернути вектор дослідницького інтересу саме на мовний вимір реалізації культурних кодів, окреслити їх співвіднесеність із національними уявленнями, етнічними символами й національним типом мислення. Наприклад: *Do świadomości ogółu Polaków jedna sprawa całkowicie nie dotarła. Przeoczyli ją wśród własnych poświęceń i bohaterstwa. Taka niezależność polityczna, o jakiej myśleli i myślą Polacy, już nie istnieje* (Jerzy Andrzejewski); *Czyż naprawdę wiecznie ma być w Polsce, że wiedza o historii pada ofiarą aktualnych zabiegów politycznych?* (Paweł Jasienica); *Wartość Polaka mierzy się stosunkiem do tego, co polskim nie jest* (Maria Dąbrowska).

Символ – це словесний сигнал стійкого образного уявлення; слово або словосполучення, що вводить у цілісну текстову побудову певну образну асоціацію [3, с. 350]. В основі символу міститься прототипна інформація, тобто те, що є елементом етномовної та концептуальної картин світу. Як вербальний предметний знак, ґрунтований на метафоричному або метонімічному перетворенні, символ перебуває в стійкому зв'язку з прецедентними феноменами.

До семантичної будови афоризмів входять слова-символи, які є аксіологічними маркерами і обов'язковими сегментами етнокультурного тла: духовний світ; макро- і мікрокосм людини, її оточення – найближчого й далекого; світ матеріальний; ірреальний світ у вигляді ідеологем. Тільки занурення в історичний і соціокультурний контекст дає підстави декодувати афоризми на зразок *Aby kraj mógł żyć, trzeba, aby żyły prawa* (Adam Mickiewicz); *Polak – sierota świata* (Henryk Sienkiewicz) і под. Актуалізовані в афоризмах символи опрацьовано за двома

лексикографічними працями, які упорядкував Władysław Kopaliński: «Словником символів» та «Словником міфів і традицій культури» [16; 18].

Усвідомлюємо, що код культури як семіотична знакова система окреслює світогляд лінгвостільності й акумулює ціннісні для польської культури ідеологеми за вектором «позитивно – негативно», тому потрібний опис поверхового й глибинного шарів семантичної будови афоризмів-репрезентантів духовного коду.

Флорій Бацевич кваліфікує **духовний код** як код, що відображає моральні цінності й еталони, а також пов'язані з ними базові опозиції культури, такі як «добро» – «зло», «добре» – «погано», «верх» – «низ» [1, с. 74–75].

Під духовним кодом услід за українським мовознавцем розуміємо аксіологізований код культури, що відображає моральні цінності й еталони та представлений основними векторами, спрямованими чи то на позитивне начало, чи на негативне. Власне, за допомогою духовного коду може бути реалізовано систему моральних проскрипцій, імперативів і настанов. Духовний код як лінгвокультурний еталон нації нами розглянуто на матеріалі усталених комплексів, паремійних кліше [4; 5; 10].

Низка польських афоризмів містить у своїй семантичній будові духовні релігійні символи, які номінують:

– Бога – найвищу духовну сутність: *Bóg szanuje wolność woli człowieka aż do granic grzechu* (Stefan Wyszyński);

– Ісуса Христа, Пресвяту Діву Марію: *Niebo otworzy się nad nimi i tam wejdą w wesele, w szczęśliwość, jako morze bez granic. Tam Jezus Chrystus je przyjmie i ta Matka Najświętsza, i wyjdzie przeciw nich, a one jako pszczoły złote siedą na Jej płaszczu i w światłości się zanurzą, i w oblicze Boga patrzeć będą* (Henryk Sienkiewicz);

– духовний сонм (ангели, святі): *Czasami ciemno od skrzydeł anielich* (Stanisław Jerzy Lec);

– біблійні й культові персоналії (апостол, пророк, ксьондз): *Ksiądz bez dobrego przykładu, mieszek bez pieniędzy, senator bez rozsądku – jednej wagi* (Jan Żabczyc);

– предметні й абстрактні поняття (хрест, храм, молитва, гріх): *Miał szerokie plecy i dlatego krzyż zawiesili mu na piersiach* (Józef Jotem); *Zwracając się do Boga myślami i modlitwą, opuszczamy niejako świat i siłą skupienia pragniemy przebić Niebo* (Jerzy Zawieyski);

– прецедентні часові та просторові феномени (назви релігійних об'єктів, державних символів, свят) тощо: *Każda prawdziwa miłość musi mieć swój Wielki Piątek* (Stefan Wyszyński); *Od tej pory jedynym znakiem dla was jest Orzeł Biały* (Józef Piłsudski); *A jeśli komu droga otwarta do nieba, tym co służą Ojczyźnie* (Jan Kochanowski).

Великою частотністю позначені символічні слова, згруповані навколо концепту «Бог». Вони дають змогу комунікантам співвіднести власну життєдіяльність із засадами, догматикою католицизму та розкривають характерологічні риси Бога, які мають виразне емотивне профілювання – від канонів теологічного (католицького) абсолютизму до стану осмисленого споглядання християнських таїнств, і навіть далі – до парадоксальної інтерпретації, нетривіального представлення образу Найвищої духовної істоти, що суперечить Катехизму Католицької Церкви й естетиці віри. Наприклад: *Tylko ten, kto trwa w miłości Boga, jest spokojny* (Jan Twardowski); *U Boga nie masz nic niepodobnego* (Zbigniew Jerzyna); *Ludzie postanowili, aby Boga nie było, ale nie wiedzą, że On nie ma obowiązku stosować się do ich uchwał* (Stefan Wyszyński); *Kiedy Bóg śpi, dymią krematoria* (Tadeusz Borowski).

Актуалізовано досить часто ще один номен на позначення Бога – Pan: *Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary? Czego za dobrodziejstwa, którym nie masz miary? Kościół Cię nie ogarnie, wszędy pełno Ciebie, i w otchłaniach, i w morzu, na ziemi, na niebie* (Jan Kochanowski); *...gdy się czasem Polka Panu Bogu uda, to już, mówiąc po prostu, klękajcie narody!* (Henryk Sienkiewicz). Як пересвідчилися, образ Бога в наведених афоризмах є багатогранним і неоднозначним. Бог є найбільш неупередженим, уособлює найбільшу милість – любов, яка є нагородою для людини, запорукою її внутрішньої гармонії, злагоди із собою й оточенням та суспільного успіху. А відповідно, без Нього людина не може повноцінно прожити власне життя, відтак актуальним є

індивідуально-авторський вислів, що подає спробу вповні досягнути Божу іпостась: *Żadne studium o Bogu nie może być wiara w Boga* (Ryszard Klimczak).

Відображено також у афористичному корпусі зв'язок, спосіб взаємодії людини з Богом, причому не тільки окремої особи, а й усього соціуму, наприклад: *Nie każdego iskra Boża rozpała* (Andrzej Janczur); *Nie rzekł jako żyw żaden większej prawdy z wieka, jako kto nazwał Bożem igrzyskiem człowieka* (Jan Kochanowski). Почасти митці подають парадоксальні окреслення питань щодо виправдання людських поневірян, ролі в них божественного начала.

Якщо ж людина віддалила себе від Бога, то тільки вона сама є причиною власних страждань за умови духовної (чуттєвої) сліпоті. Таке розуміння пов'язано з особливим ставленням до екзистенційності біблійних заповідей і слова Божого. Aleksandra Jakóbczyk, досліджуючи символіку у сфері сакрального, указує на зв'язок слова Божого зі створенням Всесвіту, наголошує на абсолютній цілісності й досконалої рівноваги світу, якому Бог вдихнув вічність *sacrum* [11, с. 3]. Розглядаючи власне лінгвістичний аспект, авторка трактує слово-символ як сенс і фрагмент духовної царини.

У польській афористиці фіксуємо велику кількість мовних одиниць, які розкривають сутність гріха та увагу до дотримання моральних норм, як-от: *Nauczcie się nazywać białe białym, a czarne czarnym; zło złem, a dobro dobrem. Nauczcie się grzech nazywać grzechem, a nie wyzwoleniem i postępem* (Jan Paweł II); *Grzech przybrał ciało cnoty. Imponderabilia moralności spłowiwały, a spod ich rysunku wyłoniły się... impoderabilia amoralności. Zło włączyło się w nasze kody etyczne i stało się dobrem. Fatalnym, rakowatym dobrem* (Tadeusz Konwicki). Гріх як першопричина справжніх людських страждань полягає у відході від духовних приписів й універсальних істин, як указують творці афоризмів, а отже, людина винна в стражданнях, бо свідомо свого вибору.

У афоризмах, як засвідчують наведені мовні факти, розкрито сутність поняття гріха через дефініції, що створюють ефект калейдоскопічності. Гріх, за теологічною точністю й лаконічністю, – це порушення Божих заповідей, нехтування релігійними і моральними нормами, а відповідно, незгода з Богом, протистояння, у такий спосіб людство вступає в розв'язання спору із собою, за що потім кара за гріхи, страждання, неминуча смерть: *Grzech jest jedynym nieszczęściem na świecie i on jedynie może słusznie zasmucić człowieka* (Honorat Koźmiński).

З позиції людини нової інформаційної свідомості в умовах посттехнологійного розвитку, а не тільки кризь призму національної культури можна інтерпретувати афористичні вислови на зразок: *U współczesnego chrześcijaństwa z nauki biblijnej pozostaje tylko woda... chrzcielna* (Robert Karpacz); *Od kiedy Pan Bóg kule nosi, mają go na posyłki* (Jerzy Andrzejewski). Останній афоризм є модифікацією відомої паремії *Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi* (варіант *Żołnierz strzela, Pan Bóg kule nosi*), потрактованої у Великому словнику польської мови: „w życiu nie wszystko zależy od człowieka, dlatego nasze działania nie zawsze prowadzą do wyznaczonego przez nas celu” [10].

Актуалізація в афоризмах символів духовності з католицького компендіуму, тих або тих кодексів християнського вчення й конфесійних догм дає змогу переосмислити причини багатьох цивілізаційних катастроф, підживити віру «осучасненої» людини у вік цифрових технологій, трансконтинентальної міграції, мультикультурності новітніх традицій та спроб переформатувати світ.

У лінгвокультурному вираженні духовного коду серед афоризмів прямої закономірності та імперативних афоризмів часто виявляємо слова-символи, які втілюють звернення до таких сакральних понять:

– віра, вияв божественності, а саме: *Na światło Boga trzeba patrzeć przez okulary wiary* (Aldona Różanek); *Znać prawdę, boska rzecz – a ludzka jej szukać; Kto kocha – ten wierzy* (Henryk Sienkiewicz). Віру потрактовано як „przeświadczenie, ufność, że coś jest prawdą, że się spełni; przeświadczenie o prawdziwości twierdzeń i dogmatów religii; religia, wyznanie; wierność, zwł. w stosunku do osoby kochanej; towarzysze broni, żołnierze” [16, с. 1271]. У лінгвокультурологічному словнику заходимо серед коментарів для номена *віра* не тільки універсалиї з Біблії (*Wiara, Nadzieja, Miłość, wyznanie wiary, akt wiary*), а й приклади кліше на кшталт *dobra wiara, obrońca wiary, dochować wiary, zła wiara*, тобто такі, що мають етнокультурне тлумачення: *Bez czci i wiary; Życ na wiarę; Sen mara,*

Bóg wiara [16, с. 1271];

– добро як домінантна філософська категорія, що виступає абстрактним символом узагальненої позитивної (доброї) оцінки в універсальній опозиції «добро – зло», завжди верифікована за наявністю «плюса» / «мінуса» в оцінюванні предметів, явищ, процесів: *Dobroć serca jest tym, czym ciepło słońca: ona daje życie* (Henryk Sienkiewicz); *My wiemy, że jest dobro. Wiemy, że stoi ono wyżej niż piękno. Piękno ukazuje nam istotę spraw, ale musi mieć na sobie szatę sztuki. Dobro zaś jest niewidzialne... a sięga ducha i działa w nim tajemnie* (Stefan Żeromski);

– протиставлення категорії «зло», що опозиціонує з категорією добра й дає негативну оцінку чому-небудь: *Albowiem dobro osiąga siłę tylko wtedy, gdy świadomie walczy ze złem. Dobro nie wystawiane na pokusy traci na wartości, jest jak fałszywe złoto; ...albowiem dobro rozpoznamy natychmiast, żeby zaś rozpoznać zło, musimy uruchomić rozum. I w tym sensie zło jest niezbędne* (Dorota Terakowska); *Jedno jest zło na świecie – to śmierć. Wszystko, co jest życiem – jest dobrem* (Stefan Żeromski). Категорія зла в міфологічній свідомості позначена символами темряви, потойбічного світу, виявом сил природи, негативними вчинками людини [15; 17];

– кордоцентризм як відлуння чуттєвого, духовного серця, де концентр „serce” є символом самого життя, репрезентує особливу чуттєву сферу поляків у царині сакрального: *Bez serc, bez ducha – to szkieletów ludy; Wiedźcie, że dla poety jedna tylko droga: w sercu szukać natchnienia i dążyć do Boga!* (Adam Mickiewicz); *Wszystko, co wielkie, jest wielkie przez serce!* (Norwid Cyprian Kamil). У словнику символів представлено, крім біблійного тлумачення лексеми *serce*, ще 14 груп символічних значень саме для польської лінгвокультури [17, с. 370]. Польська афористика репрезентує кордоцентризм через вияв християнсько-ісихастського вектору філософування, що розгортає ідеологію «релігії серця» та «мудрості серця» (Блез Паскаль), яка лине до Бога. Відповідно, відкритість до пізнання вищих духовних засад – «філософії одкровення» (Фрідріх Шеллінг) – винятково можлива за допомогою відкритого серця, наповненого любов'ю й зверненого до Бога, сакральних цінностей, як-от: *A siły ducha są w człowieku. I działa też w sercach ludzkich miłość, która jest z Ducha Świętego* (Jan Paweł II); *Otwarte serce jest zaproszeniem do przyjaźni* (Aldona Różanek); *Otwarte serce jest akceptujące, nie oceniające* (Małgorzata Braunek); *Nieszczęśliwszym jest ten, kto w sercu nie ma żadnej miłości, niż ten, kto ma w nim wszystkie cierpienia* (Aleksander Świętochowski);

– полонієцентризм як найвища національна цінність; оцінка вартості за приналежністю, виявом патріотизму й ставлення до вільної країни, віри, світу й життя, а саме: *Ojczyzna i wiara to jeden wielki ołtarz; Choć są różne grzeczne nacje na świecie, przecie Bóg naszą szczególnie w miłosierdziu swoim przyozdobił; Nacyonalizm polski nie tuczył się nigdy cudzą krwią i łzami, nie smagał dzieci w szkołach, nie stawiał pomników katom. Zrodził się z bólu, największej tragedii dziejowej. Przelewał krew na rodzinnych i na wszystkich innych polach bitew, gdzie tylko chodziło o wolność. Wybuchnął i rozgorzał w niewoli, jako poryw ku wolności* (Henryk Sienkiewicz).

Духовний код реалізується за допомогою аксіологічних маркерів на позначення таких культурно маркованих символів, як Польща, Вітчизна, свобода, знакових постатей історії та культури, які мають великий вплив на цивілізаційний розвиток: *Idea Ojczyzny powinna zawsze zajmować pierwsze miejsce w życiu każdego Polaka* (Henryk Sienkiewicz); *Chcemy Polski niepodległej, abyśmy tam mogli urządzić życie lepsze i sprawiedliwsze dla wszystkich* (Józef Piłsudski); *Bo kto siedzi w Ojczyźnie i cierpi niewolę, aby zachować życie, ten straci Ojczyznę i życie; a kto opuści Ojczyznę, aby bronił Wolności narażeniem życia swego, ten obroni Ojczyznę i będzie żyć wiecznie* (Adam Mickiewicz); *W naszej ludowej Ojczyźnie uważa się Chopina za panaceum wpływające dodatkowo nawet na mleczność krów w PGR-ach* (Jerzy Waldorff) і т. п.

Зауважимо, що почасти важко диференціювати афористичні вислови за кодами культури, оскільки спостерігаємо актуалізацію слів-символів, які увиразнюють той чи той лінгвокультурний код, розкривають їх специфіку, що засвідчує полікодовість польської афористики. Наприклад:

– духовний, соматичний: *A jeśli serce jest tylko mięśniem, cóż po urodzie wszechrzeczy* (Maria Pawlikowska-Jasnorzewska);

- духовний, предметний, соматичний: *Księga Natury zapisana jest pazurami* (Feliks Rajczak); *Mieczów ci u nas dostatek, ale i te przyjmują jako wróżbę zwycięstwa, którą mi sam Bóg przez wasze ręce zsyła* (Henryk Sienkiewicz);
- духовний, гастрономічний: *Gorzki to chleb jest polskość* (Norwid Cyprian Kamil);
- предметний, духовний: *Nie rzeczywistość sama, ale serce, z jakim ku niej przystępujemy daje rzeczom kształty i kolory* (Henryk Sienkiewicz);
- духовний, антропологічний, часовий: *Serce roście patrząc na te czasy!* (Jan Kochanowski);
- духовний, часовий, числовий: *Nie ulega wątpliwości, że Sowietci gwałtownie eksportują komunizm do Polski nie dla przebudowy społecznej, lecz dla rozsadzenia państwa i ułatwienia sobie podboju* (Maciej Rataj);
- духовний, антропологічний: *Człowiek bez cnoty, uroda bez serca, serce bez siły – za nic nie stoją* (Jan Żabczyński) і т. ін.

Прецедентні феномени й символи якраз і створюють аксіологічні сенси афористичного вислову та мають відповідний емоційний вплив на реципієнта своєю парадоксальністю, передаючи тонкі грані авторських світовідчуттів. Наприклад: *Wszystko jest w rękę Boga. Jedynie Historia wymknęła się spod Jego kontroli* (Zbigniew Jerzyzna); *Ludzie złotego serca! Sprzedawajcie je drogo* (Stanisław Jerzy Lec). Під час співвіднесеності маркерів-символів із тим чи тим культурним кодом здійснюється аперцепція до глибинних культурних смислів.

Відтак розуміння духовного коду в системі лінгвокультурних кодів ґрунтовано з урахуванням різних аксіологічних маркерів та їх специфіки, що дає змогу більш виразно представити національно-мовну картину світу поляків відповідно до усталених у польській лінгвокультурі способів сприйняття та оцінки світу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми Коди лінгвокультури є універсальними за своєю природою феноменами, які номінують і трансклюють культурну інформацію, відображаються через систему символів, прецедентних феноменів і впливають на формування стереотипів – ментальних і мовних. Система лінгвокультурних кодів уміщує низку кодів культури, інтерпретованих через базові культурні поняття.

Своєрідністю польської афористики є полікодовість, відкритість у репрезентації кодів культури, і зокрема духовного, прагматична зорієнтованість на інтелектуальний чи емоційний вплив на комунікантів, позитивна чи негативна оцінність. Реалізація духовного коду польської лінгвокультури, що становить систему духовних цінностей і вартостей, вироблених нацією в процесі її історичного поступу, означає зосередження на високо духовних людських потребах і суспільних запитах, їх цінності в життєдіяльності соціуму, утвердженні сакральних сутностей: добра, любові, милосердя, патріотизму, свободи, шляхетності, протиставлення негативним чинникам.

Перспективою в дослідженні польської афористики вбачаємо опис лінгвокультурологічних і комунікативно-прагматичних ознак афоризмів у різних типах дискурсу.

Список використаних джерел та літератури

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Снитко О. С. Коди культури у мовній об'єктивації дійсності. *Studia Linguistica* : зб. наук. праць КНУ ім. Т. Шевченка. Київ : «Київський університет», 2008. Вип. 1. С. 115–121.
3. Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір : колективна монографія / за заг. ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : Видавець Р. А. Козлов, 2025. С. 269–370. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/11615> (дата звернення: 18.08.2025).
4. Шарманова Н. М. Духовний код як лінгвокультурний сталон нації (на матеріалі паремійних кліше). *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2016. Вип. 15. С. 81–104.
5. Шарманова Н. М. Коди культури та їх репрезентація в усталених словесних комплексах. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2013. Вип. 9. Ч. 2. С. 194–204.
6. Афористика. *Wielki słownik języka polskiego* / PAN ; Komitet red. : B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek ; red. P. Żmigrodzki. 2025. URL:

<https://wsjp.pl/haslo/podglad/48276/aforystyka> (дата звернення: 02.09.2025).

7. Aforyzm. *Wielki słownik języka polskiego* / PAN ; Komitet red. : B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek ; red. P. Żmigrodzki. 2025. URL : <https://wsjp.pl/haslo/podglad/47026/aforyzm> (дата звернення: 02.09.2025).

8. Balowski M. Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim). Opole : WSP, 1992. 122 s.

9. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu «matki». *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne* / red. J. Anusiewicz i J. Bartmiński. Wrocław : Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998. S. 63–83.

10. Chaika (Čajka) O., Sharmanova N. Paremic Cliches as a Spiritual Layer of Multicultural Communication: Cultivating Respective Values for Educators. *International Journal of Social Science And Human Research*. 2021. Vol. 4. Issue 4. Pp. 812–823. URL: <http://ijsshr.in/v4i4/36.php> ; <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v4-i4-36> (дата звернення: 17.08.2025).

11. Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi. *Wielki słownik języka polskiego* / PAN ; Komitet red. : B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek ; red. P. Żmigrodzki. 2025. URL: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2669/czlowiek-strzela-pan-bog-kule-nosi#modyfikacje> (дата звернення: 02.09.2025).

12. Jakóbczyk A. Symbol jako fragment rzeczywistości sacrum. *Tekstualia*. 2005. No 2. S. 3–10.

13. PAWUK(ALPHA). Польський автоматичний веб-корпус. URL: https://pawuk.ipipan.waw.pl/query_corpus/ (дата звернення: 01.09.2025).

14. Plucińska D. Poetycka filozofia i aksjologia fragmentu. *Tekstualia*. 2005. No 2. S. 11–21.

15. Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / red. H. Zgólkowa. Poznań : Wydawnictwo «Kurpisz», 1994. T. 1. 313 s. URL: <http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/24/praktyczny-sownik-wspczesnej-polszczyzny-pozna-1994-2005> (дата звернення: 03.09.2025).

16. Słownik mitów i tradycji kultury / upor. W. Kopaliński. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. 1368 s.

17. Słownik rodzajów i gatunków literackich / red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska. Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 814 s.

18. Słownik symboli / upor. W. Kopaliński. Warszawa : Oficyna Wydawnicza «Rytm», 2012. 521 s.

19. Szczegęsna E. Aforyzm i clogan – język jako zdarzenie fikcji. *Teksty Drugie*. 2004. No 1–2. S. 252–266.

20. Uniwersalny słownik języka polskiego / red. S. Dubisz. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1. 1313 s. URL: <https://usjp.pwn.pl/> (дата звернення : 02.09.2025).

21. Wielka księga myśli polskiej / upor. Danuta i Włodzimierz Masłowsky. Warszawa : Klub Dla Ciebie, 2005. 1112 s.

22. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem / Великий польсько-український фразеологічний словник з реєстром / upor. I. Kononenko. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego ; PWN, 2023. 734 s.

23. Wiercioch W., Szyska-Wiercioch J. Dowcip i mądrość. Cytaty, paradoksy i aforyzmy. Kraków : Wydawnictwo MG, 2022. 394 s.

24. Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945–1984 / upor. J. Glensk. Łódź : Wydawnictwo Łódzkie, 1984. 449 s.

25. Żądło i miód mądrości. Antologia aforyzmu polskiego / upor. K. Orzechowski. Wrocław : OSSOLINEUM, 1984. 148 s.

References (translated & transliterated)

1. Batsevych, F. (2007). *Slovnýk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of intercultural communication terms]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

2. Snytko, O. S. (2008). Kody kultury u movnii obiektyvatsii diisnosti [Codes of culture in the linguistic objectification of reality]. *Studia Linguistica: zb. nauk. prats KNU im. T. Shevchenka – Studia Linguistica: collection of scientific works of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, (issue 1), (pp. 115–121). Kyiv: «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].

3. Koloiz, Zh. (Ed.). (2025). *Suchasnyi khudozhnii dyskurs: movnostylistychnyi vymir: kolektyvna monohrafiya. [Contemporary artistic discourse: linguistic and stylistic dimension: collective monograph]*. Kryvyi Rih: Vydavets R. A. Kozlov, pp. 269–370. Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/11615> (reference date: 18.08.2025) [in Ukrainian].

4. Sharmanova, N. M. (2016). Dukhovnyi kod yak linhvokulturnyi etalon natsii (na materiali paremiinykh klishe) [Spiritual code as a linguistic and cultural standard of the nation (based on paremic clichés)]. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : zb. nauk. prats – Philological Studies: Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University: Collection of Scientific Works*, (issue 15), (pp. 81–104). Kryvyi Rih [in Ukrainian].

5. Sharmanova, N. M. (2013). Kody kultury ta yikh reprezentatsiia v ustalenykh slovesnykh kompleksakh [Codes of culture and their representation in established word complexes]. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : zb. nauk. prats – Philological Studies: Scientific Bulletin of the Kryvyi Rih State Pedagogical University: Collection of Scientific Works*, (issue 9), (part 2), (pp. 194–204). Kryvyi Rih: FOP

Marynchenko S. V. [in Ukrainian].

6. Aforystyka [Aphoristics]. Żmigrodzki, P. (Ed.). (2025). *Wielki słownik języka polskiego – The great dictionary of the Polish language* / PAN; komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek. Retrieved from <https://wsjp.pl/haslo/podglad/48276/aforystyka> (reference date: 02.09.2025) [in Polish].

7. Aforyzm [Aphorism]. Żmigrodzki, P. (Ed.). (2025). *Wielki słownik języka polskiego – The great dictionary of the Polish language* / PAN; komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek. Retrieved from <https://wsjp.pl/haslo/podglad/47026/aforyzm> (reference date: 02.09.2025) [in Polish].

8. Balowski, M. (1992). *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim) [Linguistic structure of aphorisms (based on Polish and Czech material)]*. Opole: WSP [in Polish].

9. Bartmiński, J. (1998). Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu «matki» [Basics of linguistic research on stereotype – on the example of the «mother» stereotype]. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne – Stereotype as a subject of linguistics: theory, methodology, empirical analyses*. J. Anusiewicz, & J. Bartmiński (Eds.). (pp. 63–83). Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej [in Polish].

10. Chaika (Čajka), O., Sharmanova, N. (2021). Paremic Cliches as a Spiritual Layer of Multicultural Communication: Cultivating Respective Values for Educators. *International Journal of Social Science And Human Research*. Vol. 4, issue 4, pp. 812–823. Retrieved from <http://ijsshr.in/v4i4/36.php>; <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v4-i4-36> (reference date: 17.08.2025) [in Polish].

11. Człowiek strzela, Pan Bóg kule nosi [Man shoots, God carries the bullets]. Żmigrodzki, P. (Ed.). (2025). *Wielki słownik języka polskiego – The great dictionary of the Polish language* / PAN; komitet red.: B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek. Retrieved from <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2669/czlowiek-strzela-pan-bog-kule-nosi#modyfikacje> (reference date: 02.09.2025) [in Polish].

12. Jakóbczyk, A. (2005). Symbol jako fragment rzeczywistości sacrum [Symbol as a Fragment of the Reality of the Sacred]. *Tekstualia – Textiles*, 2, 3–10 [in Polish].

13. PAWUK(ALPHA). *Польський автоматичний веб-корпус [PAWUK(ALPHA). Polish automatic web corpus]*. Retrieved from https://pawuk.ipipan.waw.pl/query_corpus/ (reference date: 01.09.2025) [in Polish].

14. Plucińska, D. (2005). Poetycka filozofia i aksjologia fragmentu [Poetic philosophy and axiology of the fragment]. *Tekstualia – Textiles*, 2, 11–21 [in Polish].

15. Zgólkowa, H. (Ed.). (1994). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny [The practical dictionary of modern Polish]*. (Vol. 1). Poznań: Wydawnictwo «Kurpisz». Retrieved from <http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slovníki/24/praktyczny-sownik-wspczesnej-polszczyzny-pozna-1994-2005> (reference date: 03.09.2025) [in Polish].

16. *Słownik mitów i tradycji kultury [The dictionary of myths and cultural traditions]*. (1988) / arranged by W. Kopaliński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy [in Polish].

17. Gazda, G., & Tynecka-Makowska, S. (Eds.). (2006). *Słownik rodzajów i gatunków literackich [The dictionary of literary genres and species]*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].

18. *Słownik symboli [The dictionary of symbols]*. (2012) / arranged by W. Kopaliński. Warszawa: Oficyna Wydawnicza «Rytm» [in Polish].

19. Szczęśna, E. (2004). Aforyzm i clogan – język jako zdarzenie fikcji [Aphorism and clogan – language as a fictional event]. *Teksty Drugie – Second Texts*, 1–2, 252–266 [in Polish].

20. Dubisz, S. (Ed.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego [The universal dictionary of the Polish language]*. (Vol. 1). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Retrieved from <https://usjp.pwn.pl/> (reference date: 02.09.2025) [in Polish].

21. *Wielka księga myśli polskiej [The great book of Polish thought]*. (2005) / arranged by Danuta i Włodzimierz Masłowski. Warszawa: Klub Dla Ciebie [in Polish].

22. *Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem / Великий польсько-український фразеологічний словник з реєстром [The great Polish-Ukrainian phraseological dictionary with index]*. (2023) / arranged by I. Kononenko. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; PWN [in Polish].

23. Wiercioch, W., & Szymska-Wiercioch, J. (2022). *Dowcip i mądrość. Cytaty, paradoksy i aforyzmy [Wit and Wisdom. Quotes, paradoxes and aphorisms]*. Kraków: Wydawnictwo MG [in Polish].

24. *Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945–1984 [The modern Polish Aphoristics. Anthology 1945–1984]*. (1984) / arranged by J. Glensk. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie [in Polish].

25. *Żądło i miód mądrości. Antologia aforyzmu polskiego [The sting and honey of wisdom. Anthology of Polish Aphorism]*. (1984) / arranged by K. Orzechowski. Wrocław: OSSOLINEUM [in Polish].

Статтю отримано 05.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Ярослав Білик,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри культурології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

ORCID: 0000-0002-9611-3733

bilyk2008@ukr.net

ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНОЗНАВСТВІ ТА ПОЛОНІСТИЦІ

Ідея культуротворчості належить до групи провідних понять в сучасній філософії культури. З самого початку XIX століття в багатьох країнах Європи відбувались важливі процеси національно-культурної самоідентифікації. У Польщі та Україні, які перебували в ті часи в колоніальній залежності від Російської імперії, такі процеси проходили багато в чому паралельно та були зумовлені розвитком й поширенням ідей романтизму, найбільш яскравими представниками якого були визнані корифеї: Адам Міцкевич у Польщі і Тарас Шевченко в Україні. Створені ними яскраві художні образи та наступні соціокультурні інтерпретації багато в чому визначали особливості самоідентифікації як польського, так й українського національного характеру. Філософською основою сучасного осмислення процесів культуротворчості слід вважати важливі ідеї І. Канта про роль гри як основи сприйняття та розбудови мистецтва, а також як медіатора між світами необхідності й свободи (об'єктивного і суб'єктивного). Саме під впливом таких ідей кантівської філософії Фрідріх Шіллер обґрунтовував свою концепцію «естетичної діяльності», яка очолює всю ієрархію різновидів діяльності людини, постає ігровою за своєю сутністю та завжди лежить в основі процесів культуротворення. Також важливими були ідеї кордоцентризму у філософських пошуках Гьоте, які, у свою чергу, виникли в результаті появи й осмислення відповідних ідей Шіллера та Фіхте. Всі вони суттєво вплинули на характер і розвиток романтизму. Важливою методологічною основою сучасного розуміння проблематики культуротворення залишається класична лудологічна концепція Хьюїтінґа з врахуванням пізніших доробок та уточнень Гадамера.

Ключові слова: філософія культури, культуротворчість, національний характер, ігровий феномен, Кант, Шіллер, Міцкевич, Шевченко.

Yaroslav Bilyk. Pojęcie kulturotwórczości w ukrainoznawstwie i polonistyce

Idea kulturotwórczości należy do najważniejszych pojęć we współczesnej filozofii kultury. Od początku XIX stulecia w wielu krajach Europy zachodziły procesy samoidentyfikacji narodowej i kulturowej. W Polsce i w Ukrainie, będących wówczas w kolonialnej zależności od Imperium Rosyjskiego, procesy te przebiegały w dużej mierze równolegle i były uwarunkowane rozwojem i rozprzestrzenianiem się idei romantyzmu, którego najwybitniejszymi przedstawicielami uznano Adama Mickiewicza i Tarasa Szewczenkę. Stworzone przez nich żywe obrazy artystyczne, i dalsze socjokulturowe interpretacje ich twórczości w znacznym stopniu zadecydowały o cechach samoidentyfikacji zarówno polskiego, jak i ukraińskiego charakteru narodowego. Za filozoficzną podstawę współczesnego rozumienia procesów kulturotwórczości uważa się idee Kanta o roli gry rozumianej jako podstawę percepcji i rozbudowy sztuki, oraz jako mediatora pomiędzy koniecznością a wolnością (pomiędzy tym co obiektywne a tym co subiektywne). Pod wpływem idei filozofii Kanta Friedrich Schiller uzasadnił swoją koncepcję "działalności estetycznej", która stoi

na czele całej hierarchii rodzajów działalności ludzkiej, ma w swej istocie charakter gry i zawsze leży u podstaw procesów kulturotwórczych. Ważne były także idee kordocentryzmu w filozoficznych poszukiwaniach Goethe, które z kolei zrodziły się w wyniku poznania i przemyślenia odpowiednich idei Schillera i Fichtego. Wszyscy oni wywarły istotny wpływ na charakter i rozwój romantyzmu.

Naszym zdaniem istotną podstawą metodologiczną dla współczesnego pojmowania zagadnień kulturotwórczości pozostaje klasyczna koncepcja ludologiczna Huizingi, z uwzględnieniem późniejszego rozwinięcia i wyjaśnienia Gadamera.

Słowa kluczowe: filozofia kultury, kulturotwórczość, charakter narodowy, fenomen gry, Kant, Schiller, Mickiewicz, Szewczenko

Yaroslav Bilyk. The Notion of Culture-making in Ukrainian and Polish Studies

An idea of culture-making belongs to the group of leading notions in the contemporary philosophy of culture. Important processes of national and cultural self-identification took place in many European countries since the early beginning of the 20th century. In Poland and Ukraine, which were dependencies of the Russian empire at that time, these processes were parallel in many features and were caused by development and dissemination of romanticism ideas. Adam Mickiewicz in Poland and Taras Shevchenko in Ukraine were well-known representatives of romanticism. They created bright artistic images which, as well as their next socio-cultural interpretations, defined peculiarities of both Polish and Ukrainian national character self-identification in many ways. We should consider that the philosophical ground for the contemporary comprehension of culture-making processes are Kant's important ideas on a role of a game as a base of art perception and art development, as well as a mediator between worlds of necessity and freedom (the objective and the subjective). Under the influence of these Kant's philosophical ideas Friedrich Schiller built his concept of an "aesthetic activity", which heads the whole hierarchy of human activities, which is a game in its essence and which is always a base for culture-making processes. Also, cordocentrism ideas in Goethe's philosophical search, which had appeared as a result of corresponding Schiller's and Fichte's ideas and their comprehension, were very important. All of them essentially influenced the character and development of romanticism. In our opinion, classical ludological Huizinga's concept combined with later modifications and elaboration by Gadamer remains an important methodological ground for the contemporary understanding of culture-making problems.

Key words: philosophy of culture, culture-making, national character, a game phenomenon, Kant, Schiller, Mickiewicz, Shevchenko.

Постановка проблеми. Поняття культуротворчості має великий евристичний потенціал в сучасній науці і філософії. Воно досить широко використовується в філософії культури, історико-культурних дослідженнях, а також регіональних культурознавчих студіях. Саме використання цього поняття дозволяє зрозуміти та осмислити особливості еволюції національних культурно-історичних типів через творчу діяльність відомих митців.

Важливою методологічною основою сучасного розуміння проблематики культуротворення, на наше переконання, залишається класична лудологічна концепція Й. Хьюїзінґи з врахуванням пізніших доробок та уточнень Х.-Г. Гадамера.

Ступінь наукової розробленості. Сучасне широке використання поняття культуротворчості – в різних наукових дисциплінах – дозволяє існувати доволі різним (і подекуди занадто широким) інтерпретаціям його змісту. Досить часто це поняття використовується як самоочевидне: саме таку картину можна спостерігати як в українознавстві, так в полоністиці. Така ситуація потребує, на наше переконання, фахового філософського дослідження щодо походження цього поняття.

Метою дослідження є аналіз умов появи та особливостей еволюції поняття культуротворчості в філософії культури.

Виклад основного матеріалу. Ідея культуротворчості належить до групи провідних понять в сучасній філософії культури. Філософською основою сучасного осмислення процесів культуротворчості слід вважати важливі ідеї Іммануїла Канта про роль гри в якості

основи сприйняття та розбудови мистецтва, а також як медіатора між світами необхідності і свободи (об'єктивного і суб'єктивного).

Видатний німецький філософ зробив предметом філософського аналізу не мистецтво як соціальний інститут, а мистецтво як феномен свідомості людини. У такому випадку провідною ним сприймалася художньо-образна сторона мистецтва, яка була показана основою естетичного сприйняття людини, згідно загальних принципів його філософської системи.

Розгортання філософської системи відбувалось у Канта у трьох його знаменитих роботах: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму» і «Критика здатності судження». Саме в останній з них (в сучасному українському перекладі: Критика сили судження) Кант найкращим чином осмислює місце і роль гри [8, § 13; § 22]. Послідовно досліджуючи різноманітні чинники свідомості, які, на його думку, укладають собою норми пізнання природи (закони) і волі (хотіння), Кант виводить міркування щодо особливого світу – естетичного, основою якого постає судження.

Здатність до судження, на думку Іммануїла Канта, перебуває між розумом та розсудком, між необхідністю та свободою, пізнанням та бажанням, органічно поєднуючи їх. Однак, слід зауважити, що єдиною та необхідною умовою існування таким чином зображеного світу, на переконання видатного німецького філософа, може бути тільки гра. Таке розуміння природи та сутності ігрового феномену у славетного мислителя було зумовлене, на наш погляд, насамперед особливостями його власної епістемологічної концепції, задекларованої в його наступному вислові: «...тобто не можемо пізнати природу, а можемо лише помислити її» [8, § 27]. Отже, на думку Іммануїла Канта, не понятійний апарат розуму і не «чуттєве споглядання індивіда», а лише «...стан вільної гри пізнавальних можливостей» – може розглядатись як субстанціональна основа процесів пізнання [8, § 29].

Важливим і цікавим висновком кантівської філософії є сприйняття і осмислення ігрового феномену переважно у якості єдиної можливої основи існування його системи трансцендентальної естетики. Саме ігровий феномен в філософській системі Іммануїла Канта постає необхідною основою сприйняття суб'єктом прекрасного [8, § 67] та величного в природі. Крім того, гра також виконує в кантівській філософській розбудові ще й низку досить важливих епістемологічних функцій. Так, саме гра, наприклад, зумовлює побудову обрисної схеми та композицію предмета, що поданий у чуттєвому сприйнятті суб'єкта, який активно задіяний у процесі пізнання. Також через гру сприймається Кантом об'єктивна цілеспрямованість природи як об'єкту філософського пізнання. Зазначені властивості гри, на його переконання, роблять взагалі можливим існування всього пізнавального процесу.

Постаючи корелятом суб'єктивності, гра пояснюється Кантом також як своєрідний медіатор, що закономірно й органічно поєднує світ суб'єктивного з об'єктивним, зовнішнього з внутрішнім. Тому зовсім не випадковою постає також і знаменита кантівська антиномічна дефініція гри як «закономірності без закону та цілеспрямованості без цілі» [8, § 22].

Саме під впливом таких ідей кантівської філософії Фрідріх Шіллер обґрунтовував свою концепцію «естетичної діяльності», яка очолює всю ієрархію різновидів діяльності людини, постає ігровою за своєю сутністю та завжди лежить в основі процесів культуротворення.

Аналізуючи сам феномен гри, Фрідріх Шіллер свідомо залишав за межами свого аналізу найнижчі форми гри. Такий аналіз найбільш детально був проведений в його творі «Листи про естетичне виховання людини» [14]. Найнижчі форми гри, на переконання Ф. Шіллера, за своєю сутністю та походженням завжди були мало пов'язаними зі сферою культури. Адже цей видатний мислитель, на відміну від Іммануїла Канта, був переконаний у тому, що гра завжди має певну структурованість, тому з'являється можливість говорити про різні форми її існування. Власне цим в найбільшій мірі відрізняються його лудологічні уявлення від поглядів його старшого сучасника. Навіть фантазія, яка, на думку Іммануїла Канта, завжди постає «грою уяви» і тому властива власне тільки людині, на відміну від найнижчих форм ігор, постає у Фрідріха Шіллера набагато нижчою за рівень так званої «естетичної» гри. Тому

саме естетична гра розглядається в його концепції саме у якості культурного феномену і є основним предметом його філософсько-культурологічного дослідження [14, XXVІІ].

Гра як поєднальна ланка між світом суб'єктивного та об'єктивного, найвища ступінь пізнавальних здібностей людини та найповніший прояв її особистої свободи – насамперед саме ці ідеї щодо медіативних та епістемологічних функцій гри були творчо сприйняті Ф. Шіллером з філософії І. Канта та послуговували необхідною основою його власних філософських розбудов. Але найвища форма ігрового феномену позначається Ф. Шіллером як «естетичне» та розглядається невід'ємним від поняття прекрасного.

Естетична гра в онтологічному плані постає необхідною основою буття всієї культури, яку, на переконання Ф. Шіллера, потрібно розглядати лише в якості певної форми синтезу між раціональним та чуттєвим. Гра постає органічно пов'язаною з поняттям екзистенції (буттям людини у часі) та творчим началом у людині [14, ХІІІ]. Варто також зауважити, що шіллерівське відродження у філософії поняття екзистенції та подальше його використання там як спеціальної філософської категорії започатковує традицію новітнього ренесансу цього середньовічного за своїм походженням філософсько-теологічного поняття.

Весь процес сприйняття прекрасного вимагає наявності естетичної гри. Адже прекрасне, за висновками Ф. Шіллера, не може бути «просто життям», феномен його існування для людини не зумовлений будь-якими життєвими потребами. Динамічний стан прекрасного для людини завжди постає позачасовим. Людину, на його переконання, взагалі не можна примусити до сприйняття прекрасного, як і до процесів пізнання в цілому. Прекрасне, на переконання Шіллера потрібно сприймати як необхідну умову розуміння сутності людства [14, X].

Для людини як особистості прекрасне може існувати тільки у формі гри. Така особлива форма існування (тобто екзистенції) людини оцінюється Фрідріхом Шіллером як найвищий (онтологічний) прояв сутності людини. Адже саме завдяки грі для людини поєднуються реальність і форма, необхідність і випадковість, пасивність і свобода, а сутність людини досягає свого логічного завершення. Оскільки ні розум, ні досвід не можуть, за думкою німецького мислителя, показати можливість об'єктивного існування прекрасного, воно в такій же мірі, як і власна сутність людини (особистості), пізнається тільки в грі та через гру.

Прекрасне не пізнається у спогляданні, але воно також не пізнається і через форми чуттєвого досвіду. Єдиною формою пізнання естетичного може бути названа тільки гра, тому що прекрасне перебуває поміж сферами чуттєвого та раціонального. Гра не потребує ні зовнішнього, ні внутрішнього примусу, оскільки перебуває поза сферами дії соціальних та етичних норм, а також будь-яких з усіх можливих потреб людини.

Цілком закономірним виглядає наступний висновок Фрідріха Шіллера. На його переконання, саме гра фактично постає тим фактором, що створив і продовжує створювати людину (особистість) як соціальну високоморальну істоту, піднімаючи її, а також суспільство в цілому, над світом природи. Тобто буття ігрового феномену робить людину людиною, як засвідчує Ф. Шіллер у своїй відомій сентенції: «Людина грає тільки тоді, коли вона є людиною у повному значенні цього слова, і постає сповна людиною лише тоді, коли грає» [8, ХУ]. Таким чином саме ігровий феномен зображується в філософії Фрідріха Шіллера тим важливим фактором, що сприяє піднесенню людини (особистості) від рівня чисто фізичного життя до його найвищої форми – життя культурного, тобто естетичного. Останнє розуміється в цій концепції також як найвища з всіх можливих форм існування духовності, тільки на рівні якої можливе існування справжньої високої моральності. Не випадково, таке розуміння лудологічного, у якому співпадає етичне й естетичне, лежить в основі всієї філософії Фрідріха Шіллера.

Слід підкреслити й роздуми Фрідріха Шіллера про епістемологічні параметри лудологічного. Оскільки естетичне сприймається ним як найвище в людині (особистості), гра постає доцільним епістемологічним інструментом, що й дозволяє людині взагалі сприйняти істину. Остання постає фактично як зконструйована в процесі гри. Зауважимо, що успадкувавши від Іммануїла Канта ідею про ігровий феномен як важливу основу

епістемології, Ф. Шіллер суттєво її розвинув. Адже, на його переконання, практично всі пізнавальні процеси можуть бути проінтерпретовані як такі, що побудовані на лудологічній основі.

Заслуговує також на увагу і наступна теза Шіллера. На своєму найнижчому рівні (рівні фізичного стану), який розглядається першим в епістемологічній ієрархії видатного німецького мислителя і дослідника, пізнання може відбуватися тільки у формі пасивного чуттєвого сприйняття, але на найвищому рівні пізнання – естетичному, особистість із необхідністю виходить за свої межі, сприймаючи світ саме через гру, яка знімає в собі протилежність між раціональним і чуттєвим, і тим самим гармонізує пізнання.

Поняття гри в філософських розбудовах Фрідріха Шіллера органічно поєднує в собі змістовне та формальне, раціональне та чуттєве. Саме гра інтерпретується ним як маніфестація справжньої сутності людини. Саме в грі і через гру людина стає особистістю, творить себе та свій світ суб'єктивного, продукуючи реальність найвищого рівня («естетичну видимість»), організує цивілізоване суспільство («естетичне суспільство»). Гра постає також у якості компенсаційного засобу, оскільки вона є одним з провідних засобів набуття втраченої цілісності особистістю, яка на думку дослідника, порушена в сучасному йому суспільстві.

Також важливими слід визнати ідеї кордоцентризму у філософських розбудовах Гьоте, які, у свою чергу, виникли в результаті появи і осмислення відповідних ідей Шіллера та Фіхте.

Зауважимо, що постать Й.-В. Гьоте є багато в чому унікальною в історії європейської філософської думки. Ця людина не створила власної філософської системи, не залишила помітних філософських робіт. Однак Гьоте був знайомий і багато спілкувався зі своїми видатними сучасниками – Кантом, Фіхте, Шеллінгом, Гегелем, чудово орієнтувався в філософії своїх сучасників. Він свідомо відмовився від написання класичних філософських творів, його ідеї знайшли втілення в менш традиційних для його часу формах філософування: листах, бесідах, публічних лекціях, художніх творах.

Філософський спадок Гьоте не часто привертав увагу дослідників. Тут першочергово слід згадати у цьому контексті дослідження Кассірера, Гадамера, Ортеги-і-Гасета. Гьоте визнавав вплив філософії Канта на формування власних філософських ідей. Особливо високо він оцінював його роботу «Критика здатності судження», яка, за висновком Кассірера, сприяла систематизації його власного світогляду [11]. Ще одним важливим джерелом впливу на світогляд Гьоте була філософія Шіллера.

Поєднання ідей гьотевського кордоцентризму з шіллерівським спадком багато в чому зумовила формування поняття культуротворчості. Важливою і цікавою є й та обставина, що в українській соціокультурній спільноті традиційно існувала ідея кордоцентризму (наприклад, у філософії Григорія Сковороди). Тому програмові засади романтизму досить легко сприймалися та поширювалися українськими землями. Провідні художні образи у Тараса Шевченка органічно пов'язувалися з кордоцентризмом «сковородинівського» зразка. Оцінюючи місце і роль цього видатного представника українського народу, ми маємо визнати культуротворчу спрямованість його мистецької діяльності. Аналіз провідних художніх образів у Адама Міцкевича, їх співставлення з творчими здобутками Тараса Шевченка дозволяє говорити про певну структурну подібність і паралельний розвиток в наступні десятиліття. У кожного з них власна мистецька творчість виходить за свої межі, впливає на формування національного характеру і тому кваліфікується як культуротворча.

Висновки. Поняття культуротворчості має власну історію. Воно пов'язане з гносеологічними дослідженнями Іммануїла Канта та його висновками щодо «естетичної діяльності» і показане лудологічним за своєю природою. Філософською основою сучасного осмислення процесів культуротворчості слід вважати важливі ідеї Іммануїла Канта про роль гри як в якості основи сприйняття та розбудови мистецтва, а також як медіатора між світами необхідності і свободи, тобто об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього для людини.

У Фрідріха Шіллера така «естетична діяльність» ототожнена з певними характеристиками

культури, кваліфікується як вища форма соціальної гри та постає необхідною основою культуротворення. Естетична гра в онтологічному плані постає необхідною основою буття всієї культури, яку, на переконання Фрідріха Шіллера, потрібно розглядати лише в якості певної форми синтезу між раціональним та чуттєвим. Також гра постає органічно пов'язаною з поняттям екзистенції (буттям людини у часі) та творчим началом у людині. Людину, на його переконання, взагалі не можна примусити до сприйняття прекрасного, як і до процесів пізнання в цілому. Прекрасне, на переконання Шіллера, потрібно сприймати як необхідну умову розуміння сутності людства.

Також важливими слід визнати ідеї кордоцентризму у філософських розбудовах Гьоте, які, у свою чергу, виникли в результаті синтезу відповідних ідей Канта, Шіллера та Фіхте. Сучасну інтерпретацію поняття культуротворчості отримує у Хьойзінги і Гадамера.

Список використаних джерел та літератури

1. Білик О. Міф і філософія. Харків: Тов. «Едена», 2010. 188 с.
2. Білик Я.М. Дослідження ігрового феномену в культурі. Харків: Константа, 1998. 144 с.
3. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Київ: Юніверс, 2001. 288с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т.1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. Київ: Юніверс, 2000. 464 с.
5. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Т.2: Герменевтика II: Доповнення. Київ: Юніверс, 2000. 478 с.
6. Камю А. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1991. 655 с.
7. Кант І. Критика практичного розуму. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
8. Кант І. Критика сили судження. Київ: Темпора, 2022. 702 с.
9. Ортега-і-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота. Київ: Дух і Літера, 2012. 216 с.
10. Ортега-і-Гассет Х. Спортивне походження держави. *Філософська і соціологічна думка*. 1990. № 6. С. 38–47.
11. Cassirer E. Kant's Life and Thought. Yale University Press, 1983. 430 p.
12. Kant I. Krytyka czystego rozumu. Warszawa: Hachette Polska, 2022. 734 s.
13. Rickert H. Przedmiot poznania. Warszawa: PWN, 2022. 596 s.
14. Schiller F. Listy o estetycznym wychowaniu człowieka. Warszawa, 1972. 415s.
15. Ortega y Gasset J. Uber des Lebens sportlich-festischen Sinn // Jahrbuch des Sports (1955/56). Frankfurt am Mein, 1955. S.7–32.

References (translated&transliterated)

1. Bilyk, O. (2010). Mif i philosophy [Myth and philosophy]. Kharkiv: Edena [in Ukrainian].
2. Bilyk, Y. M. (1998). Doslidjennya igrovogo fenomena v kulturi [Research into the gaming phenomenon in culture]. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
3. Gadamer, H.-G. (2001). Hermenevtyka i poetyka [Hermeneutics and poetics]. Kyiv: Univers [in Ukrainian].
4. Gadamer, H.-G. (2000). Istyna i metod [Truth and Method. Vol. 1: Hermeneutics I: Fundamentals of Philosophical Hermeneutics]. Kyiv: Univers [in Ukrainian].
5. Gadamer, H.-G. (2000). Istyna i metod. Truth and Method. Vol. 2: Hermeneutics II: Supplement [Truth and Method. Vol. 2: Hermeneutics II: Addition]. Kyiv: Univers [in Ukrainian].
6. Camu, A. (1991). Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
7. Kant, I. (2004). Krytyka praktychnogo rozumu [Criticism of practical reason]. Kyiv: Univers [in Ukrainian].
8. Kant, I. (2022). Krytyka syly sudjennya [Criticism of the power of judgment]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Ortega y Gasset, J. (2012). Rozdumy pro Don Kihota [Reflections on Don Quixote]. Kyiv: Duh i litera [in Ukrainian].
10. Ortega y Gasset, J. (1990). Sportyvne pohodjennya derjavy [The state's sporting origins]. *Filosofska i sociologichna dumka*. № 6. 38–47. [in Ukrainian].
11. Cassirer, E. (1983). Kant's Life and Thought. Yale University Press/ 430 p. [in USA].
12. Kant, I. (2022). Krytyka czystego rozumu. Warszawa [Critique of pure reason]: Hachette Polska [in Polish].
13. Rickert, H. (2022). Przedmiot poznania [The object of knowledge]. Warszawa: PWN. [in Polish].
14. Schiller, F. (1972). Listy o estetycznym wychowaniu człowieka [Letters on the aesthetic education of man]. Warszawa [in Polish].
15. Ortega y Gasset, J. (1955). Uber des Lebens sportlich-festischen Sinn. In. Jahrbuch des Sports (1955/56) [Uber the sporty-festive sense of life. In: Yearbook of Sport (1955/56)]. Frankfurt am Mein. 7–32. [in Deutsch].

Статтю отримано 18.09.2025 року.

Прийнято до друку 16.10.2025 року.

Mariia Blikhar,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative and Information Law,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
National University "Lviv Polytechnic" (Lviv, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-2974-0419

blikharm@ukr.net

Viacheslav Blikhar,

Doctor of Philosophy, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Management,
Psychology and Security of the Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7545-9009

e-mail: blikharv@ukr.net

INTERACTION BETWEEN ADMINISTRATIVE INSTITUTIONS, ADMINISTRATIVE AND LEGAL NORMS OF THE CATHOLIC CHURCH, AND PHILOSOPHICAL DOCTRINES IN THE CONTEXT OF BILATERAL RELATIONS BETWEEN POLAND AND UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the interaction between the Catholic Church, administrative law, and philosophy in the historical and contemporary contexts of Poland and Ukraine. It examines the influence of the Catholic Church on the formation of the legal systems of both countries, in particular on the development of administrative practices, moral and ethical principles, and legal institutions. It considers the role of the Catholic Church as an important institution that not only exercised religious leadership but also actively influenced politics and administrative management, particularly during the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Particular attention is paid to the interaction between the Catholic and Orthodox worlds, as well as between religious and secular institutions in the context of Polish-Ukrainian cooperation. Key aspects of the development of administrative law in Poland and Ukraine are studied in the context of philosophical and legal principles, in particular the ideas of natural law, which gained popularity in Europe during the Enlightenment. Of particular importance is the study of the historical context in which the Catholic Church was an important political and legal actor, providing spiritual and legal support to the Polish authorities and actively influencing administrative processes in Ukraine. The authors also address the issue of the current state of interaction between the church and the law in both countries, particularly in the context of the European integration of Poland and Ukraine. Analyzing the role of the Catholic Church in the context of inter-state relations between Poland and Ukraine, the article emphasizes its importance as a mediator in peace-making processes, as well as an institution that helped maintain political stability and law and order within both states. Particular attention is paid to the development of legal culture in both countries as a result of this interaction, as well as the challenges facing contemporary law in the light of secularization and globalization. The article makes a significant contribution to understanding the role of religious institutions in the legal and political life of Poland and Ukraine, considering their influence on administrative reforms and inter-state relations.

Key words: Poland, Ukraine, Catholic Church, administrative law, governance, philosophy, inter-state relations, religious influence.

Марія Бліхар, В'ячеслав Бліхар. Взаємодія управлінських інститутів, адміністративно-правових норм католицької церкви та філософських доктрин у контексті двосторонніх відносин між Польщею та Україною

Стаття присвячена аналізу взаємодії католицької церкви, адміністративного права та філософії в історичних і сучасних контекстах Польщі та України. Досліджується вплив католицької церкви на формування правових систем обох країн, зокрема на розвиток адміністративних практик, морально-етичних засад та правових інститутів.

Розглядається роль католицької церкви як важливого інституту, що не лише здійснював релігійне керівництво, а й активно впливав на політику та адміністративне управління, зокрема в період Речі Посполитої. Особливу увагу приділено взаємодії між католицьким і православним світом, а також між релігійними та світськими інститутами в умовах польсько-української співпраці. Вивчаються ключові аспекти розвитку адміністративного права в Польщі та Україні в контексті філософсько-правових засад, зокрема ідей природного права, які набули популярності в Європі в епоху Просвітництва. Особливе значення має дослідження історичного контексту, коли католицька церква була важливим політичним і правовим актором, надаючи духовну та правову підтримку польській владі, активно впливаючи на адміністративні процеси в Україні. Автори також звертаються до питання сучасного стану взаємодії церкви і права в обох країнах, зокрема в контексті європейської інтеграції Польщі та України. Аналізуючи роль католицької церкви в контексті міждержавних відносин Польщі та України, у статті підкреслюється її значення як посередника в миротворчих процесах, а також як інституту, що допомагав зберігати політичну стабільність і правопорядок у межах обох держав. Особлива увага приділяється розвитку правової культури в обох країнах у результаті цієї взаємодії, а також викликам, які постали перед сучасним правом у світлі секуляризації та глобалізації. Стаття вносить вагомий внесок у розуміння ролі релігійних інститутів у правовому та політичному житті Польщі та України, розглядаючи їхній вплив на адміністративні реформи та міждержавні відносини.

Ключові слова: Польща, Україна, католицька церква, адміністративне право, управління, філософія, міждержавні відносини, релігійний вплив.

Mariia Blikhar, Viacheslav Blikhar. Wzajemne działanie instytucji zarządczych, norm administracyjno-prawnych kościoła katolickiego i doktryn filozoficznych w kontekście dwustronnych stosunków między Polską a Ukrainą

Artykuł poświęcony jest analizie interakcji między Kościołem katolickim, prawem administracyjnym i filozofią w kontekście historycznym i współczesnym Polski i Ukrainy. Badany jest wpływ Kościoła katolickiego na kształtowanie się systemów prawnych obu krajów, w szczególności na rozwój praktyk administracyjnych, zasad moralno-etycznych i instytucji prawnych. Rozważana jest rola Kościoła katolickiego jako ważnej instytucji, która nie tylko sprawowała przywództwo religijne, ale także aktywnie wpływała na politykę i zarządzanie administracyjne, w szczególności w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Szczególną uwagę poświęcono interakcji między światem katolickim i prawosławnym, a także między instytucjami religijnymi i świeckimi w warunkach współpracy polsko-ukraińskiej. Badane są kluczowe aspekty rozwoju prawa administracyjnego w Polsce i na Ukrainie w kontekście filozoficzno-prawnych podstaw, w szczególności idei prawa naturalnego, które zyskały popularność w Europie w epoce oświecenia. Szczególne znaczenie ma badanie kontekstu historycznego, kiedy Kościół katolicki był ważnym podmiotem politycznym i prawnym, zapewniając duchowe i prawne wsparcie władzom polskim, aktywnie wpływając na procesy administracyjne na Ukrainie. Autorzy poruszają również kwestię współczesnego stanu interakcji między Kościołem a prawem w obu krajach, w szczególności w kontekście integracji europejskiej Polski i Ukrainy. Analizując rolę Kościoła katolickiego w kontekście stosunków

międzypaństwowych Polski i Ukrainy, w artykule podkreślono jego znaczenie jako pośrednika w procesach pokojowych, a także jako instytucji, która pomagała zachować stabilność polityczną i porządek prawny w obu państwach. Szczególną uwagę poświęcono rozwojowi kultury prawnej w obu krajach w wyniku tej współpracy, a także wyzwaniom, przed którymi stoi współczesne prawo w świetle sekularyzacji i globalizacji. Artykuł wnosi istotny wkład w zrozumienie roli instytucji religijnych w życiu prawnym i politycznym Polski i Ukrainy, analizując ich wpływ na reformy administracyjne i stosunki międzypaństwowe.

Słowa kluczowe: *Polska, Ukraina, Kościół katolicki, prawo administracyjne, zarządzanie, filozofia, stosunki międzypaństwowe, wpływ religii.*

Statement of the problem. The historical ties between Poland and Ukraine are multifaceted and multilayered, covering political, social, cultural, and religious aspects. In this context, one of the most important components is the influence of the Catholic Church on the development of administrative structures and legal norms in both states. The Catholic Church not only influenced moral and ethical principles, but also actively interacted with the administrative authorities, shaping legal systems, particularly in Poland and in Ukrainian lands under Polish influence. One of the main aspects explored in this article is the interaction between philosophical and legal concepts that formed the basis for the development of administrative management in Poland and Ukraine. During the Renaissance, the Enlightenment, and periods of reform in both countries, philosophical ideas played an important role in shaping administrative practices. The ideas of human rights, civil liberties, moral and religious principles, which were declared by the philosophers of that time, were reflected in the legal systems that were formed in Polish and Ukrainian lands.

The purpose of this article is to examine the role of the Catholic Church in the development of administrative law and administrative structures, as well as to study how philosophical trends influenced these processes in the context of Polish-Ukrainian relations. An important component of this goal is also to identify the peculiarities of interaction between religious and legal institutions that contributed to the formation of legal culture and administrative structures in both countries.

In this context, the novelty of the article lies in its interdisciplinary approach to studying the links between the Catholic Church, administrative law, and philosophy, as well as examining their role in interstate relations between Poland and Ukraine. In addition, the article focuses on current trends in the development of administrative legal systems, particularly in the context of the influence of religious institutions on political and legal processes.

Analysis of key studies and publications on the issue. The history of interaction between Poland and Ukraine has always been rich in research, but few have addressed the integration of religious, legal, and philosophical aspects that determine the development of state and administrative structures in both countries. There are a number of works that focus on individual aspects of this topic, but until recently, joint research on the influence of the Catholic Church and philosophy on administrative law remained understudied. That is, existing works mostly focus on individual aspects of administrative law or state-church relations, but do not integrate these elements into a single comprehensive analysis.

In the domestic scientific tradition, studies on the development of Polish administrative law play an important role, allowing us to understand its religious, procedural, and philosophical foundations. In particular, I. Boiko analyzes the formation and evolution of administrative justice in the Republic of Poland, emphasizing that the modern model of administrative justice in Poland was formed gradually and under the influence of pan-European legal standards [1, pp. 16–20]. This study allows us to outline the general concept of Polish administrative and legal institutions, which subsequently determined the nature of state-church interaction. At the same time, V. Bulkat in his work examines in detail the internal development of Ukrainian administrative law, which is key to understanding how foreign models, including the Polish one, influenced the Ukrainian legal field [2, pp. 20–24]. This study makes it possible to trace which approaches to administrative procedures were adopted and which were adapted to Ukrainian legal realities.

Among Polish researchers, the work of A. Dąbrowska occupies an important place, providing a comprehensive analysis of the evolution of Polish administrative procedural law in the European context

[4, pp. 403–436]. The author emphasizes that the modernization of the Polish administrative process was largely influenced by European legal doctrines, including those relating to religious freedom, church self-government, and human rights. This work is important for our study, as it traces the interaction between the philosophy of law and religious institutions. Another valuable source from an interdisciplinary point of view is the study by W. Cynarski, S. Dyndał, and J. Wąsik, devoted to the religiosity of young people and adults in Poland and Western Ukraine and its impact on social practices [5]. Although its main focus is on the sociology of religion, the results of this study demonstrate the importance of the religious factor in Polish public life, which indirectly influenced legal culture and administrative processes. At the same time, the issue of state-church relations in Poland is thoroughly explored in an article by Kotylko, which analyzes the model of state-religious interaction that emerged in Poland after the democratic changes [6, pp. 35–45]. This model demonstrates a balance between the constitutional principle of secularism and the historically deep influence of Catholicism on state institutions, which is key to understanding the ideological foundations of Polish administrative law.

The issue of typical models of administrative proceedings in Ukraine is explored in the work of O. Kapinos, who analyzes various forms of administrative process and determines their evolution [7]. This allows us to draw parallels between Polish and Ukrainian administrative practices, as both systems have undergone modernization under the influence of European standards. Also, a significant historical and legal contribution belongs to P. Lepishevich, who studies the development of administrative and legal protection of human rights [8, pp. 161–166]. His conclusions are important in the context of our topic, since the formation of human rights protection systems in Poland and Ukraine was largely influenced by religious and philosophical concepts. O. Markova provides an overview of the development of legal regulation of administrative procedure in Poland, emphasizing the stages of formation of the modern Code of Administrative Procedure of Poland [9, pp. 123–127]. The author emphasizes the influence of Western European models, which played an important role in the transformation of the Polish legal system during the reform period.

Moreover, the issue of state-church relations was also studied by M. Palinczak and O. Andriiv, who describe in detail the political transformations in the Republic of Poland and their impact on the relationship between the church and the state [10, pp. 96–100]. Their conclusions confirm that the Catholic Church remains an important actor in the sphere of public communication and political life in Poland. In a broader historical context, the issue of the development of Christian denominations in Ukrainian lands in the first half of the 20th century is studied by Prodanyuk F. [11, pp. 3–18]. This is important because religious processes in Ukraine during this period were closely linked to the Polish model of religiosity and church governance, which formed the preconditions for further legal changes.

Finally, O. Radyshevska made a significant contribution to the understanding of the Europeanization of Ukrainian administrative law, analyzing the interaction between international institutions and Ukrainian administrative legislation in her works [12, pp. 34–42; 13, pp. 150–154]. These studies are important for assessing how external legal models, including the Polish one, were implemented in the Ukrainian legal system.

Thus, despite the significant influence of the Catholic Church in the historical context, the modern approach to administrative law in Poland and Ukraine is more secular, but the deep philosophical and religious foundations underlying administrative structures cannot be ignored.

Presentation of the main material with justification of the scientific results obtained. The Catholic Church played a significant role in the formation of administrative law in Poland and Ukraine, especially in the context of their shared history during the Polish-Lithuanian Commonwealth. Its influence on the legal systems of these two countries cannot be underestimated, as church institutions not only managed religious affairs but also actively participated in resolving secular issues such as land disputes, property conflicts, and even administrative reforms. The church was a kind of parallel institution to the state, which significantly strengthened its authority. Historically, ecclesiastical law and canon law not only complemented state laws, but sometimes even contradicted them, especially when it came to moral norms and citizens's; obligations. This is particularly true of the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth, when the legal influence of the church extended to many aspects of the population's; life. Another

important aspect is that Polish administrative law was often based on the moral and ethical principles of the Catholic faith. Thus, Poland's administrative system was, at least in part, "religiously oriented," as church hierarchs actively set priorities regarding human rights, especially in the context of land management and legal issues.

In Ukraine, the role of the Catholic Church was somewhat different, though no less significant, especially in the west of the country. In territories under Polish control, the Greek Catholic Church played an important role not only in religious life but also in socio-political processes. It actively contributed to the development of cultural identity and the formation of local legal norms. Through its infrastructure, the church influenced administrative structures, regulating interactions between peasants and landowners, as well as controlling land issues. This was a period when the church simultaneously performed the functions of spiritual leadership and, in part, secular authority. In such conditions, administrative bodies often relied on church institutions to organize law and order and manage the population.

It should be noted that the Catholic Church, having such a significant role in shaping administrative and legal processes, did not always act with good intentions. Sometimes its political influence was aimed at subjugating local communities, which caused controversy and conflict. However, this also provided an opportunity for the development of more complex and multifaceted legal systems based on the principles of justice and law and order.

Therefore, the philosophy of law has always been an important foundation for the development of administrative law, and Poland has played a leading role in this context in Central and Eastern Europe. The ideas of natural law, which became popular in Europe during the Renaissance and the Enlightenment, especially through the works of philosophers such as Montesquieu, Rousseau, and Locke, had a significant impact on legal reforms in Poland. They promoted the idea of the separation of powers, which was reflected in the Constitution of May 3, 1791. This important legal achievement laid the foundation for a more balanced distribution of powers between different institutions of government, particularly in the administrative sphere. In Ukraine, on the other hand, the ideas of natural law were adopted much later, and their implementation in the country's legal system was complicated by the lack of a centralized legal mechanism and the deep influence of traditional Orthodox institutions. However, in the Ukrainian lands under Polish control, these ideas gradually gained popularity through the exchange of intellectual and cultural traditions between Polish and Ukrainian figures. Many Polish reformers, such as Stanisław Kostka and Jan Komensky, had a significant influence on the development of legal norms in Ukraine, particularly through educational institutions operating in Galicia and Volhynia.

It is particularly noteworthy that during this period, both countries began to gradually abandon absolutism, which allowed certain elements of democracy and human rights to be introduced into administrative structures. This was reflected, in particular, in attempts to reform local administrative bodies, increase their accountability to citizens, and ensure clearer legal regulation of land relations. At the same time, this process was not rapid and encountered many obstacles, as established customs and political orders required significant changes, and the religious factor remained the main direction in governance.

The Catholic Church also played a key role in Poland's foreign policy and its relations with Ukraine, especially during the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It acted not only as a religious but also as a political mediator, ensuring stability between Poland and its neighboring states. The diplomatic role of the church became important in the context of international relations, when peace agreements were often concluded with its assistance. In interstate conflicts, the church was a mediator, facilitating the conclusion of peace treaties and the protection of minority rights. This was particularly evident in the context of the Union of Lublin in 1569, which contributed to the unification of Poland and Lithuania into a single federation. This was possible thanks to the support of the Catholic Church, which justified the need for a joint struggle to protect Christian values and territorial interests. At the same time, it was through the church that Poland tried to exert influence in Ukraine, providing it with religious and cultural support, as well as economic and social guarantees, which contributed to the preservation of Polish power in these lands.

In the modern context, the Catholic Church in Poland retains its influence on public life, although it does not have the same direct political power as in previous centuries. However, its moral authority and involvement in social and political issues remain important for state policy. The Polish Church actively opposes phenomena such as abortion, euthanasia, and same-sex marriage, reflecting its influence on social norms and political discussions. This contributes to the preservation of traditional moral principles, but at the same time often draws criticism from European institutions that support more liberal views on these issues.

In Ukraine, the Catholic Church, in particular the Greek Catholic Church, continues to actively influence moral and ethical issues. It supports European integration and promotes the development of the legal system, emphasizing the importance of protecting human rights, supporting democratic processes, and fighting corruption. However, the Church's influence on politics in Ukraine is less strong than in Poland, which allows for more open discussion of social issues related to religious and moral questions.

When discussing the current points of contention, it is necessary to highlight several key aspects of the interaction between the Catholic Church, administrative law, and philosophy in the context of Polish-Ukrainian relations, especially from a historical perspective, and to consider their significance in the current context. The Catholic Church, as a religious and socio-political force, not only influenced the development of administrative management, but also the moral and ethical foundations of legal systems, which in turn determined the nature of inter-state relations between Poland and Ukraine.

First, it is important to note that the role of the Catholic Church in the formation of administrative law was not always unambiguous. On the one hand, the Church became an active participant in legal reforms in Poland and Ukraine, providing a moral and ethical basis for administrative procedures, which helped to implement the principles of the rule of law. But on the other hand, its influence was not always directed towards the development of democratic processes. In particular, in Poland, the Catholic Church, especially during the era of absolutism, sometimes actively supported centralized forms of government, which contributed to the preservation of old social and political hierarchies. For Ukraine, where various church organizations and denominations operated, these moments had a double meaning. On the one hand, the Greek Catholic Church helped to build a certain legal infrastructure, which contributed to the development of local autonomy. On the other hand, the church sometimes acted as an instrument of Polish policy, which limited the development of indigenous legal institutions. Therefore, the issue of interaction between religion and law has always been complex and multifaceted.

Secondly, the philosophy of law in both Poland and Ukraine formed the basis for administrative reforms. However, the application of natural law principles in real life often caused conflicts between ideals and practice. Poland attempted to combine the ideas of separation of powers and human rights, especially in the context of the Constitution of May 3, 1791, but these ideas were not always implemented in administrative practices, largely due to the excessive political influence of the church and landowners. In Ukraine, on the other hand, natural law had less practical application, but under Polish rule, the Ukrainian intelligentsia actively imported European ideas of law. In particular, through interaction with Polish intellectuals, Ukrainian lawyers began to work on creating their own legal system, guided by the philosophical principles of human rights. However, the practical implementation of these principles was significantly complicated by the long-standing political and religious influence of Poland, which created conditions for the adaptation of European ideas to local realities, often to the detriment of progressive legal reforms.

Thirdly, in the current conditions, after Ukraine gained independence, the role of the Catholic Church in administrative processes has significantly decreased, although it retains its moral authority in society. In Poland, where the Catholic Church remains an important social and political player, its influence on administrative reforms continues to be significant. Interestingly, however, in the context of European integration and globalization, the Church in Poland is often under pressure from the liberal standards of the European Union, which require Poland to adhere to the principles of secularism and human rights. Unlike Poland, in Ukraine the Catholic Church retains its influence largely only in the western regions, where its traditions are most widespread. However, national administrative reforms often face the problem of political and social diversification in the country, which also affects how religious institutions interact

with the state. At the same time, the role of the Greek Catholic Church in the development of Ukraine's legal system and its European integration is important, as the church actively supports democratic values and human rights.

Conclusions. The historical role of the Catholic Church in the administrative law of Poland and Ukraine is undeniable. The church was an important institution that not only performed religious functions but also influenced administrative structures, helping to create legal norms and systems that regulated social relations. In particular, its participation in the formation of Polish legal traditions and its influence on Ukrainian lands under Polish control contributed to the development of legal structures and ensured stability during a difficult period. The philosophy of law and natural law became the basis for many legal reforms in Poland, particularly in the context of the Constitution of May 3, 1791. In Ukraine, although later, these ideas also found application through contacts with Polish reformers, but under conditions of external political pressure, these processes often encountered obstacles, which significantly delayed the introduction of democratic norms.

The contemporary role of the Catholic Church in Poland and Ukraine is different. In Poland, it continues to have an important influence on social and moral issues, although its influence on administrative law has diminished due to Poland's integration into European structures. In Ukraine, the Catholic Church has a significant influence in the western regions, particularly on the formation of legal norms, but its role in national governance is gradually diminishing due to processes of secularisation and modernisation.

Interstate relations between Poland and Ukraine, mediated by the Catholic Church, also played an important role in the development of legal relations. Through the Church, Poland sought to maintain its influence over Ukrainian lands, which became the basis for their cultural and legal integration. This became an important factor for further political and social changes in these territories. Moreover, the interaction between religion and law in Poland and Ukraine continues to be an important topic for research, as this interaction determines the foundations of statehood and legal reform in both countries. For Ukraine, especially in the context of European integration, the issues of balance between religious influences and the need to comply with European human rights standards are important.

In general, the Catholic Church remains an important socio-political actor in the formation of legal systems, even in the context of global change and modernization. Its role in the development of administrative law in Poland and Ukraine underscores the importance of religion in legal processes in general.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойко І. Й. Становлення та розвиток правового регулювання адміністративного судочинства в Республіці Польща. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 75, ч. 1. С. 16–20. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.2>
2. Булгат М. С. Внутрішньогалузевий розвиток адміністративного права України: процедурне і процесуальне право. *Право*. 2023. Вип. 2. С. 20–24. <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.2.4>
3. Markova O. O. Overview of the genesis of the legal regulation of administrative procedure in Poland. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 123–127. <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3239>
4. Dąbrowska A. Ewolucja regulacji polskiego prawa procesowego administracyjnego na tle europejskim. *Prawo i Więś*. 2025. т.58. Р. 403–436. <http://dx.doi.org/10.36128/jvz0qa29>
5. Synarski W. J., Dyndał S., Wąsik J. At all. The Relationship of the Religious Faith and Practice of Student Youth and Adults in Southeastern Poland and Western Ukraine with Their Health Status and Attitudes toward Physical Culture. *Religions*. 2024. Vol. 15. No 7. Article 756. <http://dx.doi.org/10.3390/rel15060756>
6. Kotylko Ya. Model of state-religious relations in the Republic of Poland. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2022. № 4. С. 35–45. <https://doi.org/10.32886/INSTZAK.2022.04.04>
7. Kapynos O. Administrative Proceedings in Ukraine: main types, structures and models. *KELM*. 2021. № 1(37). Vol. 2. <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.2.18>
8. Лепісевич П. М. Історія розвитку інституту судового адміністративно-правового захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 161–166. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.25>
9. Палінчак М. Політологічний зміст поняття «Державно-церковні відносини». *ПОЛІТИКУС*. 2015. Вип. 1. С. 77–83.

10. Палінчак М. М., Андріїв О. Б. Державно-церковні відносини у Польській Республіці в умовах політичних трансформацій. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 96–100. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.16>
11. Prodanuk F. Christian Denominations on the Territory of Ukraine in the First Half of the 20th Century. *OCCASIONAL PAPERS ON RELIGION IN EASTERN EUROPE*. 2023. Vol. XLIII. Iss. 7. P. 3–18. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu>
12. Радишевська О. Р. Особливості впливу діяльності ОБСЄ на реформування адміністративного права України. *Публічне право*. 2020. Vol. 1 (37). С. 34–42. <https://doi.org/10.37374/2020-37-03>
13. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: особливості сучасної тектоніки механізмів впливу. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 150–154. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.30>

References (translated&transliterated)

1. Boiko, I. Y. (2022). Stanovlennia ta rozvytok pravovoho rehuliuвання administratyvnoho sudochynstva v Respublitsi Polshcha [Formation and development of legal regulation of administrative proceedings in the Republic of Poland]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series: Law. Vol. 75, Iss. 1. P. 16–20. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.2> [in Ukrainian].
2. Bulkhath, M. S. (2023). Vnutrishnohaluzevyi rozvytok administratyvnoho prava Ukrainy: protsedurne i protsesualne pravo [Intra-sectoral development of administrative law in Ukraine: procedural and procedural law]. *Law*. Vol. 2. P. 20–24. <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.2.4> [in Ukrainian].
3. Markova, O. O. (2021). Overview of the genesis of the legal regulation of administrative procedure in Poland. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Vol. 91. P. 123–127. <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3239> [in English].
4. Dąbrowska, A. (2025). Ewolucja regulacji polskiego prawa procesowego administracyjnego na tle europejskim. *Prawo i Wieś*. t.58. P. 403–436. <http://dx.doi.org/10.36128/jvz0qa29> [in Polish].
5. Cynarski, W. J., Dyndał, S., Wąsik, J. At all. (2024). The Relationship of the Religious Faith and Practice of Student Youth and Adults in Southeastern Poland and Western Ukraine with Their Health Status and Attitudes toward Physical Culture. *Religions*. Vol. 15. No 7. Article 756. <http://dx.doi.org/10.3390/rel15060756> [in English].
6. Kotylko, Ya. (2022). Model of state-religious relations in the Republic of Poland. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 4. P. 35–45. <https://doi.org/10.32886/INSTZAK.2022.04.04> [in English].
7. Kapynos, O. (2021). Administrative Proceedings in Ukraine: main types, structures and models. *KELM*. № 1(37). Vol. 2. <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.2.18> [in Ukrainian].
8. Lepisevich, P. M. (2024). Istoriia rozvytku instytutu sudovoho administratyvno-pravovoho zakhystu prav liudyny [History of the development of the institution of judicial administrative and legal protection of human rights]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series: Law. Vol. 81. Iss. 2. P. 161–166. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.25> [in Ukrainian].
9. Palinchak, M. (2015). Politolohichniy zmist poniattia «Derzhavno-tserkovni vidnosyny» [Political science meaning of the concept of "State-church relations"]. *POLITICUS*. Vol. 1. P. 77–83. [in Ukrainian].
10. Palinchak, M. M., Andriiv, O. B. (2023). Derzhavno-tserkovni vidnosyny u Polskii Respublitsi v umovakh politychnykh transformatsii [State-church relations in the Republic of Poland in the context of political transformations]. *Regional Studies*. Vol 34. P. 96–100. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.16> [in Ukrainian].
11. Prodanuk, F. (2023). Christian Denominations on the Territory of Ukraine in the First Half of the 20th Century. *OCCASIONAL PAPERS ON RELIGION IN EASTERN EUROPE*. Vol. XLIII. Iss. 7. P. 3–18. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu> [in English].
12. Radyshevska, O. R. (2020). Osoblyvosti vplyvu diialnosti OBSiE na reformuvannya administratyvnoho prava Ukrainy [Features of the OSCE's influence on the reform of administrative law in Ukraine]. *Public Law*. Vol. 1 (37). P. 34–42. <https://doi.org/10.37374/2020-37-03> [in Ukrainian].
13. Radyshevska, O. R. (2020). Yevropeizatsiia administratyvnoho prava Ukrainy: osoblyvosti suchasnoi tektoniky mekhanizmv vplyvu [Europeanization of Administrative Law in Ukraine: Features of Contemporary Tectonics of Influence Mechanisms]. *Journal of Kyiv University of Law*. № 1. P. 150–154. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.30> [in Ukrainian].

Статтю отримано 06.05.2025 року.

Прийнято до друку 16.06.2025 року.

Ольга Гольд,
PhD, професор
Інститут політичних наук Екс-ан-Провансу (Sciences Po Aix), Франція
ORCID: 0000-0003-1689-227X
olgoldios@gmail.com
Максим Васалатій,
аспірант кафедри філософії,
Одеський національний політехнічний університет,
ORCID: 0009-0003-5191-5542
maksym.vasalatij@stud.op.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТИЛІВ ПОЛЬСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ: АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ

Століттями українська та польська історії багато разів перепліталися. Про це свідчить не лише дружба та партнерство народів двох країн, а й архітектурна спадщина, матеріальний слід їхнього спільного минулого. Таке багаторазове переплетення долі є одним із матеріальних проявів цієї історії, а саме архітектурної спадщини. Досвід багатьох країн Європи протягом століть "пройшовся" зміщенням кордонів, де пам'ятки архітектури одночасно змінювали свою філософію та призначення. У мирні часи архітектурна історична спадщина, насамперед, нагадує про спільну історію. У воєнний час вони стають об'єктами спільної турботи. Історична архітектурна спадщина – це не лише туристична пам'ятка, а й метод подання історії минулого, важлива інвестиція для майбутніх поколінь. Метою розвідки є дослідження впливу стилів польської архітектури на українських теренах в аспектах можливості захисту архітектури на прикладах минулого досвіду. Звертаючи увагу на сучасні обставини Польщі та України, автори обґрунтовують необхідність збереження архітектурної спадщини України, яка є самобутньою і зробила свій внесок у світову історію мистецтва. Праця спрямована на розуміння алгоритмів та механізмів збереження архітектурної самобутньої особливої спадщини та її впливу на світову історію. Сьогодні необхідно з наукової точки зору повертати увагу європейської та світової спільноти архітекторів щодо збереження спільної соціально–культурної спадщини. Зазначимо, що факт мультикультурності архітектурної спадщини України тільки підкреслює своєрідність – унікальність її витворів. Збереження архітектурної спадщини потребує комплексного підходу та заснування архітектурних ательє. Звертаючись до багатого досвіду спільного існування та цивілізованих сусідських відносин з архітекторами та культурологами Польщі, розраховуємо на сумісну працю на відбудову та відновлення варварським руйнаціям в часи півномаштабного вторгнення. Руйнування та знецінення української архітектури є неприпустимими фактом сучасного варварства. Тому, після перемоги постане завдання, яке є запрошенням до відкритої дискусії: чи відтворювати, і наскільки подібним до того, що було раніше; будувати нові міста, використовуючи можливості, які ми матимемо.

Ключові слова: збереження культурної спадщини, стилі архітектури, Україна, Польща, архітектурна філософія, відбудова, реставрація.

Olga Gold, Maksym Wasalatij. Cechy wpływu polskich stylów architektonicznych na ziemię ukraińskie: aspekty ochrony dziedzictwa

Na przestrzeni wieków historia Ukrainy i Polski wielokrotnie się przeplatała. Świadczy o tym nie tylko przyjaźń i partnerstwo obu krajów, ale także dziedzictwo architektoniczne, materialny ślad ich

wspólnej przeszłości. Takie wielokrotne splecenie losów jest jednym z materialnych przejawów tej historii, a mianowicie dziedzictwem architektonicznym. Doświadczenia wielu krajów europejskich na przestrzeni wieków "przeminały" wraz ze zmieniającymi się granicami, gdzie zabytki architektury jednocześnie zmieniały swoją filozofię i przeznaczenie. W czasie pokoju zabytkowe dziedzictwo architektoniczne przypomina przede wszystkim o wspólnej historii. W czasie wojny staje się przedmiotem wspólnej troski. Historyczne dziedzictwo architektoniczne to nie tylko atrakcja turystyczna, ale także sposób opowiadania o przeszłości, ważna inwestycja dla przyszłych pokoleń. Celem jest, w kontekście współczesnej Polski i Ukrainy, zbadanie wpływu polskich stylów architektonicznych na ziemię ukraińską pod kątem możliwości ochrony architektury w oparciu o przykłady doświadczeń z przeszłości. Zwracając uwagę na fakt, że stoimy po stronie zachowania dziedzictwa architektonicznego Ukrainy, które jest oryginalne i ma swój osobisty wkład w światową historię sztuki. Czerpiąc z naszego bogatego doświadczenia współistnienia i cywilizowanych, sąsiedzkich stosunków z polskimi architektami i kulturoznawcą, z niecierpliwością oczekujemy współpracy mającej na celu odtworzenie i naprawienie barbarzyńskich zniszczeń dokonanych podczas masowej inwazji. Zniszczenie i dewaluacja ukraińskiej architektury są niedopuszczalnym faktem współczesnego barbarzyństwa.

Słowa kluczowe: ochrona dziedzictwa kulturowego, style architektoniczne, Ukraina, Polska, filozofia architektury, rekonstrukcja, restauracja.

Olga Gold, Maxym Vasalatiy. Features of the influence of polish architectural styles on ukrainian territories: aspects of heritage preservation

Over the centuries, Ukrainian and Polish history has intertwined many times. This is evidenced not only by the friendship and partnership of the two countries, but also by the architectural heritage, the material trace of their common past. Such a multiple intertwining of fate is one of the material manifestations of this history, namely, the architectural heritage. The experience of many European countries over the centuries has "passed" by shifting borders, where architectural monuments simultaneously changed their philosophy and purpose. In peacetime, architectural historical heritage, first of all, reminds of a common history. In wartime, they become objects of common concern. Historical architectural heritage is not only a tourist attraction, but also a method of telling the story of the past, an important investment for future generations. The goal is taken, based on the circumstances of modern Poland and Ukraine, to study the influence of Polish architectural styles on Ukrainian lands in terms of the possibility of protecting architecture based on examples of past experience. Drawing attention to the fact, we stand on the side of preserving the architectural heritage of Ukraine, which is original and has its own personal contribution to the world history of art. Referring to the rich experience of social existence and civilized neighborly relations with architects and culturologists of Poland, we must work to rebuild and restore the barbaric destruction during the full-scale invasion. The destruction and devaluation of Ukrainian architecture are an unacceptable fact of modern barbarism.

Key words: preservation of cultural heritage, architectural styles, Ukraine, Poland, architectural philosophy, reconstruction, restoration.

Вступ. Протягом століть історія України та Польщі постійно перепліталася. Про це свідчить не лише дружба та партнерство народів двох країн, а й архітектурна спадщина, матеріальний слід їхнього спільного минулого. Таке багаторазове переплетення долі двох народів є одним із матеріальних проявів цієї історії, а саме архітектурної спадщини.

Історичний досвід багатьох країн Європи «пройшовся» зміщенням кордонів, де пам'ятки архітектури одночасно змінювали свою філософію та призначення. У мирні часи архітектурна історична спадщина нагадує, насамперед, про спільну історію, спільний зв'язок, а у воєнний час її об'єкти стають предметами спільної турботи, захисту і збереження. Історична архітектурна спадщина – це не лише туристична пам'ятка, а й метод розповіді про історію минулого, важлива інвестиція у майбутнє.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Аналізуючи літературні джерела із заявленої проблеми, вплив польського стилю архітектури на матеріальну спадщину України можна охарактеризувати як сукупність ідей, теорій і концепцій, керованих ідеями та цінностями. Знецінення, тим більше знищення архітектурної та культурної спадщини, як матеріальної, так і нематеріальної, є неприйнятним фактом сучасного цивілізованого світу.

Оволодіваючи стратегіями та ідеями, заснованими на минулому досвіді збереження культурної спадщини, ми ставимо собі нові питання, що виникають у суспільстві. Це ще раз підкреслює необхідність поглибленого вивчення зазначеного питання. Наприклад, багато об'єктів історичного значення було взято під охорону ЮНЕСКО. Щоправда, основними сферами компетенції ЮНЕСКО є культура та освіта. Хоча й існує статут ЮНЕСКО, однак він не містить конкретних процедур щодо захисту об'єктів архітектурної спадщини під час військових дій, а також не передбачає механізму їх захисту та реконструкції.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Серед робіт, присвячених проблематиці архітектурних стилів спадщини, слід назвати праці Ю. Асєєва, О. Слепцова, Б. Ясієвича, С. Сусуму. Дослідження архітектурної філософії було здійснено В. Карповим, Л. Бармашиною, Г. Башляром, Г. Делітц, А. Плешкановською, О. Савченко, Й. Фішером, Д. Чижевським, П. Шидловським та іншими. На культуру будівництва двох країн значно вплинули й польські архітектори П. Айгнер, Г. Брунсберг, З. Горголевський, Е. Шрьогер.

Метою статті є дослідження на прикладах минулого впливу стилів польської архітектури на українських теренах у контексті захисту об'єктів архітектурної спадщини в сучасних умовах.

Методологічна основа ґрунтується на принципах триангуляційного підходу, що складається з польового українсько-польського спостереження; аналізу досвіду минулих епох та дискусій зі спеціалістами з питань збереження спадщини; систематичного аналізу відповідних документів. Аналіз документів забезпечив дослідження документів урядової політики щодо збереження цінностей, вивчення матеріалів освітніх бюро, культурологічної літератури та повідомлень ЗМІ щодо теми статті. Використано також методологічні досягнення соціології, культурології та історії впливу стилів архітектури Польщі як гуманітарного досвіду на перетині урбаністичних, релігійних, культурних та соціологічних галузей досліджень. У контексті охорони стилів культурної спадщини важливим є й опора на принципи верховенства права та демократії при прийнятті рішень щодо будівництва та реконструкції.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Суспільства не вперше стикаються з проблемою збереження культурної спадщини під час війни. Вже в давнину людство замислювалося про збереження свого рукотворного та нерукотворного мистецтва. Питання збереження, реконструкції та відбудови особливо гостро поставали після світових війн.

Відомо, що для позначення як європейського культурного стилю XVII–XVIII століть в цілому, так й окремих стилів, течій і навіть індивідуального стилю використовується поняття «бароко». Слово «вагосса» походить з італійської мови і спочатку означало «витіюватий» або «чудернацький», а також пов'язане з португальським словом «*pérola bagosa*», яким називали перлину неправильної форми, щось незвичайне. Саме це визначення найбільш точно характеризує архітектурний стиль бароко. Він уособлює щось фантастичне: дивні форми, поєднані з витонченістю, пишністю й оздобленістю. Спочатку цей термін мав негативний відтінок – ним називали химерні картини, які не мали класичної побудови. Першим, хто використав термін «бароко» для позначення художнього стилю, був мистецтвознавець Генріх Вельфлін у праці «Ренесанс і Бароко», яка побачила світ у 1888 р. у Римі. У світовій архітектурі найвідомішими спорудами в цьому стилі є площа Св. Петра в Римі, Версальський палац у Франції та Софійський собор у Києві [6].

Історія польської культури в XVIII ст. значно збагатилась завдяки діяльності короля Станіслава Августа Понятовського. Станіслав Август – представник епохи Просвітництва, освічена людина, прихильник французької культури та англійського державного устрою, вольтерянець, любитель Шекспіра, ініціатор суспільно-політичних реформ. В часи його правління починається піднесення стилю бароко у Варшаві.

Незважаючи на еkleктичність теми, автори статті у праці «Філософія архітектури України: історично – соціальний аспект» зазначають, що стиль бароко в ці часи стає популярним в будівництві й на теренах України, маєтки заможних громадян будувались під наглядом європейських архітекторів, в тому числі й польських [1, с. 167–173].

Відомий український філософ, історик філософії та культури, лінгвіст і славіст Дмитро Чижевський стосовно стилю бароко в українському мистецтві писав: «Бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток» [7, с. 445].

Історично склалося, що території України зазнавали впливу ідей філософії та архітектури держав, які панували на той час і надавали містам індивідуального стилю. Тому збереження архітектурної спадщини України, яка є унікальною та зробила свій внесок у світову історію мистецтва є важливим питанням сьогодні. Руйнування та знецінення української архітектури є неприйнятним фактом і свідченням сучасного варварства [1, с. 167–173].

На перетині XVI–XVII століть на території низки історичних українських земель, а саме: у Буковині, Волині, Галичині, Поділлі, Закарпатті, а також у Західному Поліссі виникає особлива архітектурна філософія стилів маньєризму, ранішнього бароко і залишків пізнього Відродження. Найяскравішим прикладом цієї суміші став головний фасад Бернардинського костелу в місті Львові. При цьому зважимо, що однією з перших будівель стилю бароко був єзуїтський костел Петра і Павла у Львові, побудований італійським зодчим Джакомо Бріано (1610–1630). А справжньою перлиною нового стилю справедливо вважається греко-католицький собор Св. Юра у Львові за проектом архітектора Бернарда Меретина (1744–1762).

В Батурині палац гетьмана Івана Мазепи («Мазепина палата») також був збудований в «польському стилі», тобто західноєвропейському, який зруйнували московські війська під командуванням Меншикова після Полтавської битви. Ділянку батуринської палати поділили побудовані за сприяння Мазепи й інші будівлі в Києві, Дехтярівці та Поросючці. Не зберігся й первісний будинок Академії в Києві, збудований при Мазепі в 1704 р. [4].

Яскравий зразок подібної до барокової гігантоманії на Поділлі є Палац Потоцьких (Тульчин). Ще на етапі проектування володар вимагав барокової стилістики для власної резиденції в Тульчині. Але його вдалося переконати і побудувати споруди – за новомодними зразками класицизму. Однак комплекс споруд в Тульчині зберіг велетенський курдонер, ансамблевий зв'язок з головним костелом міста тощо. Палац Потоцького разом з костелом та низкою господарських споруд створювали враження невеликого міста. Чинovníки від культури часів радянської влади не вважали барокове мистецтво великою цінністю, усіляко нівелювали тему історії та ролі козаччини. Але зовсім знищити не вдалося [4].

Звернемо також увагу на польський вплив на будівництво синагог, особливість яких полягала у специфіці архітектури з укріпленими стінами на вимогу держави для захисту від постійних набігів сусідніх держав. Відомою була Велика синагога в Белзі, у містечку на території нинішньої України, яке на початку XIX століття було важливим центром хасидизму. Синагогу збудували у 1834–1843 рр. з ініціативи місцевого рабина цадика Шолома Рокеаха. Вона була стилізована під синагогу «Собескі шуль» у Жовкві, з такими ж карнизами з глухими нішами, пілястрами та специфічними «польськими» аттиками.

Продовженням традиції у 1986 р. в Єрусалимі почалося будівництво синагоги Белз, за твердженням польського дослідника М. Глінського, на згадку про зруйновану польську синагогу, яка була відкрита у 2000 р. й досі залишається однією з найбільших в Ізраїлі. Це унікальний взірєць польської синагогальної архітектури за кордоном. Глінський зазначає, що найбільші з польських синагог були побудовані у Жешуві, Новоміська синагога, Ланцуті, Пінську та Львові Підміська синагога. Останні дві були зруйновані під час Другої світової

війни. Незважаючи на це, польські дерев'яні синагоги дивовижним чином вплинули на синагогальну архітектуру, особливо в США [12].

У 1627 р. у турецьку неволю потрапив магнат, військовий і політичний діяч Речі Посполитої двох народів Януш Тишкевич. Після звільнення у 1630 р. Тишкевич стає київським воєводою, віддає босим кармелітам свій замок у Бердичеві та землю навколо нього. Таким чином, Я. Тишкевич побудував не лише фортифікаційну споруду, а й поєднану з нею церкву та монастир. Через свій оборонний характер цей величезний комплекс отримав назву «Фортеця Пресвятої Богородиці» [8].

У місті Жовква в ці часи функціонували п'ять церков, чотири костели, синагога. Будівлі сприйняли вплив польської архітектури концептуально. Стала відомою своєю художністю жовківська збірка живопису, графіки, різьблення, гобеленів, порцеляни, зброї. Прославили місто іконописці та різьбярі Жовківського мистецького осередку кінця XVII – початку XVIII ст.

Продовжуючи дослідження архітектурних стилів, Цимер у статті «10 скарбів польсько-української архітектурної спадщини» говорить про 1920-і роки. Тоді радянська влада перетворила костел босих кармелітів на музей атеїзму та в'язницю. У 1991 р. будівлю все ж таки передали кармелітам. З 2007 р. ремонт будівлі фінансує польський уряд; натомість, як зазначає автор, на території кляштору можна було б створити музей, присвячений уродженцю міста Бердичев Юзефу Конраду-Коженьовському [Цимер]. В цей же час під керівництвом польського архітектора Зигмунта Горголевського у Львові за три роки звели споруду оперного театру [9].

Протягом майже всього XX століття поняття «спадщина» було предметом спеціального управління. Сьогодні ми спостерігаємо відновлення багатьох об'єктів, пов'язаних зі спадщиною, які прагнуть бути традиційними, важливими, однак залишилися непоміченими. Ці явища іноді претендують на те, щоб бути відповідними науковим вимогам, іноді пам'ятними поточними подіями, або бути політичними та адміністративними важелями. Одні з них є природним продовженням збереження, інші відроджуються в новій формі та інтересах науки, а деякі поєднуються з конкретними корпоративними чи громадськими вимогами. Усі вони мають на меті, окрім необхідного збереження колекцій чи пам'яток, викликати повагу, задовольнити аудиторію або навіть просувати різні «продукти». Нині різні фахівці послідовно обговорюють роботу з визначення спадщини, стратегії збереження, пов'язані з пошуком автентичності, та практики колективної пам'яті. Кожен з дослідників демонструє, як спадщина сприяє уявленню, що об'єднують нашу сучасність [14].

Останнім часом у Києві та Варшаві пройшла низка заходів, присвячених відбудові. Так, у 2023 р. в Києві відбувся міжнародний форум, на якому було ініційовано створення стратегії збереження пам'яток, історико-культурних об'єктів та територій. Було вирішено, що спочатку обговорюватиметься питання реставрації пам'яток національного значення.

У 2025 р. у Варшаві відбулася виставка, присвячена післявоєнній відбудові та реконструкції столиці Польщі після Другої світової війни, проливаючи світло на складний і часто міфологізований процес. Під час заходу експерти з Польщі та Хорватії поділилися своїм досвідом у реставрації пам'яток та культурних об'єктів. Польський архітектор Рафал Серачинський розповів про реконструкцію Саксонського палацу у Варшаві та тонкощі роботи архітектора з державними закупівлями. Міхал Красуцький, головний реставратор пам'яток Польщі та координатор Будинку реконструкції України – ініціативи Варшавської міської ради, поділився Варшавським досвідом відбудови історичного міста після 1945 р. та його застосуванням в Україні, а Шимон Войцеховський, президент правління, співвласник та архітектор-партнер АРА Wojciechowski Architects (Польща), поділився досвідом своєї компанії на тему «Переосмислення будівель. Приклади реконструкції на практиці» [15].

Саксонський палац був одним із центральних елементів Саксонської осі, міської забудови XVII ст., яка також включала репрезентативну громадську площу, що з 1928 р. називалася площею Пілсудського, та Саксонські сади. Після 1918 р. інтер'єри цього місця слугували штаб-квартирою Генерального штабу Польської армії. Під час нацистських бомбардувань в роки Другої світової війни більша частина історичної міської структури була зруйнована. Хоча

наміри щодо відбудови та реставрації були озвучені одразу після закінчення воєнних дій, лише археологічні роботи, проведені протягом 2000-х років, дозволили розробити концепцію реконструкції. Аналізи проводилися у підвалах палацу, деякі з яких датуються XVII ст. і збереглися й донині [11].

Саксонський палац був збудований у класичному стилі в 1661 р. у Варшаві. Палац був зруйнований після поразки Варшавського повстання в 1944 р. й досі не відновлений. Після Другої світової війни руїни палацу були повністю зруйновані. У 2006 р. розпочалися дослідження можливості відновлення палацу. Були розкопані фундаменти та оголошений конкурс на проєкт реконструкції будівлі.

Показовим прикладом післявоєнної реконструкції міста є відбудова Варшави наприкінці 1940-х років. Варшава, як стверджує польський архітектор Пйонтек, «була жахом з точки зору планувальника-модерніста». Перенаселене місто з хаотичною забудовою, заплутаною системою вулиць і низькою якістю житла, без електрики, газу, води та каналізації, без публічних просторів та дерев. У 1944 році як помсту за Варшавське повстання нацистські війська фактично стерли місто з лиця землі. Було знищено до 80% будинків, музеї, театри, церкви, палаци. Зруйнували найкращу частину міста на лівому березі Вісли. Руйнування були такими масштабними, що лунали пропозиції лишити місто в руїнах і перевезти уряд до Лодзі. Але почали повертатися люди, вони самотужки розбирали завали і лагодили будинки [5].

Поляки досить швидко змогли не лише відбудувати столицю, а й виправити архітектурні недоліки, які вона мала до війни. У результаті реконструйований старий центр Варшави був внесений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО [2]. На додаток до евристичного дослідження, зазначимо, що після перебудови якість житла значно покращилася. Квартири хоч і невеликі, але були функціонально сплановані. Біля будинків з'явилася зелень.

Наведемо й інший європейський досвід. Так, Франція досить поширює підтримку вчених та політиків, коли йдеться про прийняття рішень щодо культурної сфери. У цьому контексті вчений відіграє роль експерта, тоді як політик бере на себе роль актора, відповідального за регулювання та дії. В інших випадках, наприклад, таких як Бразилія, яку досліджував Карлос Сандроні, ролі дипломата, вченого та політика набувають іншої форми: вчений не просто виступає посередником для політиків, а скоріше опиняється у самому центрі процесу [10, р. 13].

Щодо німецького досвіду, то у 1990-х рр., після воз'єднання Німеччини, об'єкти архітектурної спадщини, зруйновані під час Другої світової війни, були відбудовані. Як приклад німецькі відбудови, А. Плешкановська та О Савченко, Потсдамську площу, пустир поруч з Берлінською стіною, який був безлюдним з кінця війни, але було відбудовано у 1990-х роках [3].

Відбудова повоєнної України матиме багато спільного з відновленням Європи після Другої світової. Деякі українські міста перетворено на руїни. Ми солідарізуємося з М. Костомаровим, який писав: «Україна впала. Але це тільки так здається». І далі він наголошує: «Вона має воскресити та виконати свою місію, принісши світові нову еру торжества свободи» [13]. Після війни перед українськими архітекторами постане важливе завдання відновлення, реставрації, відбудови архітектурних ансамблів міст, що зруйновані.

Архітекторам, які братимуться за відбудову Маріуполя, Харкова, Чернігова та інших міст, радять не повертатися до старих проблем міста, а спробувати перетворити післявоєнне жахіття на щось прекрасне. «Найголовніше – вже зараз формувати інституції та аналітичні центри, щоб на основі їхніх даних і напрацювань почати діяти вже в перші дні після закінчення війни. Це може здатися цинічним, але польські архітектори та планувальники під час війни продовжували думати, обговорювати, малювати. При цьому вони не знали, коли саме закінчатися воєнні дії» [5].

Як відомо, суспільство будується на культурних засадах, однією з яких є якість та естетика оточуючого середовища. Базуючись на світовому досвіді, практикуючі будівельники та архітектори, на нашу думку, мають удосконалювати своє мистецтво, долучаючи українських та польських соціологів, культурологів, мистецтвознавців та інженерів для відновлення міст

після російського вторгнення. Такий досвід та обмін буде мати користь для архітектури та конструювання для майбутнього.

Висновки. Звертаючи увагу на факти сучасної руйнації, ми стоїмо на боці збереження архітектурної спадщини України, яка є самобутньою і зробила особливий внесок в світову історію мистецтва. Руйнування та знецінення української архітектури є неприпустимими фактом сучасного варварства. Звертаючись до багатого досвіду спільного існування та цивілізованих сусідських відносин з архітекторами, соціологами та культурологами Польщі, маємо розробити спільний механізм відбудови та відновлення об'єктів архітектурної спадщини, зруйнованих під час повномасштабного російського вторгнення. Слід врахувати й європейський досвід, зокрема, польський, та яких помилок необхідно уникнути, щоб зруйновані агресором українські міста стали ще кращими, ніж були раніше.

Список використаних джерел та літератури

1. Гольд О., Васалатій М. Філософія архітектури України: історико-соціальний аспект. *ПЕРСПЕКТИВИ: соціально-політичний журнал*. 2024. № 3. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.3.20>. С. 167 –173
2. Ідея почати реконструкцію Варшави під час війни виявилася вдалою : Архітектор про те, як Друга світова зробила польську столицю кращою (2022) – <https://birdinflight.com/architectura-uk/20220411-grzegorz-piatek.html> (дата звернення: 12.10.2025).
3. Плешкановська А. М., Савченко О. Д. Епохи та міста. Вид. 2-е, доповн. Київ: Логос, 2019. 264 с.
4. Семчишин М. Тисяча років української культури ((Історичний огляд культурного процесу). Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Шевченка, 1985. 550 с.
5. Стасюк І. Як відбудована після Другої світової війни Варшава стала кращою? Польський архітектор Гжегож Пйонтек дає поради щодо відновлення українських міст. Available online at – <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/13/yak-vidbudovana-pislya-drugoyi-svitovoyi-vijny-varshava-stala-krashhoju/> (дата звернення: 12.10.2025).
6. Українське бароко в архітектурі – Available online at : <https://www.lib.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=40&idg=193> (дата звернення: 12.10.2025).
7. Чижевський Д. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. Київ: Обереги, 2003. 576 с.
8. Цимер А. 10 скарбів польсько-української архітектурної спадщини. 2020. – Available online at: <https://culture.pl/ru/stattia/10-skarbiv-polsko-ukrayinskoji-arkhitekturnoyi-spadshchynu> (дата звернення: 12.10.2025).
9. Які відомі архітектурні споруди України збудували поляки. 2015. Available online : https://24tv.ua/yaki_vidomi_arhitekturni_sporudi_ukrayini_zbuduvali_polyaki_n642005 (дата звернення: 12.10.2025).
10. Bortolotto, Chiara. Le patrimoine culturel immatériel Enjeu d'une nouvelle catégorie. ISBN électronique: 9782735118182, 2015. р.13. (дата звернення: 12.10.2025).
11. Florian Maria-Cristina. WXCA Wins Competition for the Reconstruction of Warsaw's Saxon Palace, a Pre-World War II Landmark. 2023. – Available online at – : <https://www.archdaily.com/1008942/wxca-wins-competition-for-the-reconstruction> (дата звернення: 12.10.2025).
12. Gliński Mikołaj. Landscape with a Synagogue: The (Un-)Lost Tradition of Polish Synagogue Architecture – Available online at. 2020 : <https://culture.pl/pl/artikul/krajobraz-z-synagoga-zagubiona-tradycja-polskiej-architektury> (дата звернення: 12.10.2025).
13. Kostomarov. Księgi rodzaju narodu ukraińskiego, Lviv – K. z 1921 roku
14. Poulot Dominique. Patrimoine et Modernité, Editions L'Harmattan, ISBN-10: 2738462871. 1998. 320 p.
15. Restoration and renewal of the cultural decline of Ukraine after the Great war. 2023. - Available online at : <https://mitec.ua/restavracziya-ta-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny>
16. UNESCO. World Heritage list. 2025. – Available online at: <https://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=31&l=en&&mode=table&&order=region> (дата звернення: 12.10.2025).

References (translated & transliterated)

1. Gold, O., Vasalatiy, M. (2024). Filosofiya arkhitektury Ukrayiny: istoryko – sotsial'nyy aspekt [Philosophy of architecture of Ukraine: historical and social aspect]. *PERSPEKTYVY: sotsial'no-politychnyy zhurnal*. № 3. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.3.20>. p. 167 - 173 [in Ukrainian].
2. Ideya pochaty rekonstruktsiyu Varshavy pid chas viny vyavylasya vdaloyu : Arkhitektor pro te, yak Druha svitova zrobyla pol's'ku stolytsyu krashchoyu [The idea to begin the reconstruction of Warsaw during the war turned out to be successful: An architect on how the Second World War made the Polish capital better] (2022) - <https://birdinflight.com/architectura-uk/20220411-grzegorz-piatek.html> (reference date: 10.09.2025) [in Ukrainian].
3. Pleshkanovska, A. M., Savchenko, O. D. (2019). Epokhy ta mista. [Epochs and cities]. Vyd. 2-e, dopovn. Kyiv: Lohos. 264 s. [in Ukrainian]

4. Semchyshyn, M. (1985). Tysiąc lat kultury ukraińskiej. Tysiąc lat kultury ukraińskiej: historyczny przegląd procesu kulturowego [A thousand years of Ukrainian culture. One thousand years of Ukrainian culture: historical review of the cultural process]. N'yu-York: :Nauk. t-vo im. Shevchenka. 550 p. [in Ukrainian].
5. Stasiuk, I. (2022). Jak Warszawa, odbudowana po II wojnie światowej, stała się lepsza? Polski architekt Grzegorz Piontek udziela porad na temat odbudowy ukraińskich miast. [How did Warsaw, rebuilt after the Second World War, become better? Polish architect Grzegorz Piontek gives advice on the restoration of Ukrainian cities]. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/13/yak-vidbudovana-pislya-drugoyi-svitovoyi-vijny-varshava-stala-krashhoyu/> (reference date: 20.09.2025) [in Ukrainian].
6. Barok ukraiński w architekturze [Ukrainian Baroque in architecture] – <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=40&idg=193> (reference date: 20.09.2025) [in Ukrainian].
7. Chizhevsky, D. (2003). Ukrains'ke literaturne baroko: Vybrani pratsi z davn'oyi literatury [Ukrainian Literary Baroque: Selected Works from Ancient Literature]. Kyiv: Oberehy. 576 s. [in Ukrainian].
8. Tcimer, A. (2020). 10 skarbów polsko-ukraińskiego dziedzictwa architektonicznego. [10 treasures of Polish-Ukrainian architectural heritage]: <https://culture.pl/ru/stattia/10-skarbiv-polsko-ukrayinskoyi-arkhitekturnoyi-spadshchyny> (reference date: 20.09.2025) [in Ukrainian].
9. Jakie znane budowle architektoniczne na Ukrainie zbudowali Polacy? [What famous architectural structures in Ukraine were built by Poles?] (2015). : https://24tv.ua/yaki_vidomi_arhitektorni_sporudi_ukrayini_zbuduvali_polyaki_n642005 (reference date: 20.09.2025) [in Ukrainian].
10. Bortolotto, Chiara (2015). Le patrimoine culturel immatériel Enjeu d'une nouvelle catégorie. ISBN électronique : 9782735118182, p.13 (reference date: 20.09.2025) [in English].
11. Florian, Maria-Cristina. (2023). WXCA. Wins Competition for the Reconstruction of Warsaw's Saxon Palace, a Pre-World War II Landmark: <https://www.archdaily.com/1008942/wxca-wins-competition-for-the-reconstruction> (reference date: 20.09.2025) [in English].
12. Gliński, Mikołaj. (2020). Landscape with a Synagogue: The (Un-) Lost Tradition of Polish Synagogue Architecture. <https://culture.pl/pl/artykul/krajobraz-z-synagoga-zagubiona-tradycja-polskiej-architektury> (reference date: 20.09.2025) [in English].
13. Kostomarov. (1921). Księgi rodzaju narodu ukraińskiego, Lviv –K. z 1921 roku [in Polish].
14. Poulot, Dominique. (1998). Patrimoine et Modernité, Editions L'Harmattan, ISBN-10: 320, 2738462871 p. [in Francaise].
15. Restoration and renewal of the cultural decline of Ukraine after the Great war. 2023. - Available online at : <https://mitec.ua/restavracziya-ta-vidnovlennya-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny> (reference date: 20.09.2025) [in English].
16. UNESCO. World Heritage list (2025): <https://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=31&l=en&&mode=table&&order=region> (reference date: 20.09.2025) [in English].

Статтю отримано 28.10.2025 року.

Прийнято до друку 16.11.2025 року.

Mykola Kozlovets,
Doctor of Sciences (Phylosophy), Professor
Zhytomyr Ivan Franko State University
ORCID:000-0002-5242-912X
mykola.kozlovets@ukr.net

Liudmyla Hutsalo,
PhD in History, Associate Professor,
Zhytomyr Ivan Franko State University,
ORCID:0000-0002-2627-3520
Hutsalo-L@zu.edu.ua

MONASTYCYZM JAKO FENOMEN DUCHOWOŚCI WEWNĘTRZNEJ W WYMIARZE ANTROPOLOGICZNYM I EGZYSTENCJALNYM

Artykuł poświęcony jest filozoficzno-religioznawczej analizie monastycyzmu jako holistycznemu uczeniu duchowemu, łączącemu praktyki ascetyczne, modlitwę wewnętrzną, mistyczną kontemplację i refleksję teologiczną. Monastycyzm jest postrzegany jako szczególnie rodzaj duchowego doświadczenia, którego celem jest radykalna transformacja ludzkiej podmiotowości poprzez proces oczyszczenia serca, skupienia świadomości i intensyfikacji postrzegania sakralnej obecności. Ujawniono istotę monastycznej ascezy jako praktyki duchowej, zorientowanej na przemianę świadomości i osiągnięcie harmonii między wewnętrznym i zewnętrznym wymiarem bytu. Szczególną uwagę zwraca się na zjawisko modlitwy wewnętrznej jako metody uzyskania głębokiej ciszy umysłu, która stwarza warunki do kształtowania mistycznego horyzontu bytu. Ustalono duchowo-praktyczne formy realizacji ideału monastycznego. Ustalono, że monastycyzm nie sprowadza się do indywidualnego mistycyzmu, ale stanowi szczególnie model wspólnoty duchowej, w której ascetyczny styl życia łączy się z służbą etyczną, praktykami kulturotwórczymi, myśleniem teologicznym i tradycją liturgiczną. W wymiarze filozoficznym monastycyzm jest interpretowany jako projekt transformacji ludzkiej egzystencji, mający na celu przewyciężenie fragmentacji i wyobcowania charakterystycznego dla zwykłego doświadczenia. Stan wewnętrznej ciszy jawi się jako ontologiczny warunek osiągnięcia jedności i otwartości na absolutyzowane źródło bytu. Duchowość monastyczna jest opisywana jako przejście od zewnętrznej różnorodności do wewnętrznej prostoty, od dyskursywności do holistycznej wizji, od egocentrycznego doświadczenia do odnowionej struktury podmiotowości, która jest zdolna do współistnienia z transcendencją. Udowodniono, że monastycyzm jest nie tylko odrębnym kierunkiem praktyki duchowej, ale fundamentalną doktryną filozoficzno-antropologiczną, oferującą uniwersalny model duchowego wzrostu, w którym wewnętrzna modlitwa, kontemplacja, powściągliwość moralna i wolność duchowa tworzą holistyczną ścieżkę samostworzenia. To uczenie łączy głębię ontologiczną i praktykę etyczną, co czyni jego jedną z najbardziej pojęciowych tradycji mistyki chrześcijańskiej.

Słowa kluczowe: antropologia religijna, bizancjum, prawosławie, duchowa asceza, ontologia, transcendencja, ideologia, doświadczenie duchowe, doskonałość, osobowość, samotność.

**Микола Козловець, Людмила Гуцало. Чернецтво як феномен внутрішньої
духовності в антропологічному та екзистенційному вимірах**

Стаття присвячена філософсько-релігієзнавчому аналізу чернецтва як цілісного духовного вчення, яке поєднує аскетичні практики, внутрішню молитву, містичне споглядання та богословську рефлексію. Чернецтво розглянуто як специфічний тип духовного досвіду, спрямований на радикальну трансформацію людської суб'єктивності

через процес очищення серця, зосередження свідомості та інтенсифікації сприйняття сакральної присутності. Розкрито сутність чернечої аскези як духовної практики, зорієнтованої на перетворення свідомості та досягнення гармонії між внутрішнім і зовнішнім виміром буття. Особлива увага приділяється феномену внутрішньої молитви як методу набуття глибинної тиші розуму, що створює умови для формування містичного горизонту буття. Встановлено духовно-практичні форми реалізації чернечого ідеалу. Визначено, що чернецтво не зводиться до індивідуального містицизму, а формує особливу модель духовної спільноти, де аскетичний спосіб життя поєднується з етичним служінням, культуротворчими практиками, богословським мисленням і літургійною традицією. У філософському вимірі чернецтво інтерпретується як проект трансформації людського існування, спрямований на подолання роздробленості та відчуженості, характерних для звичайного досвіду. Стан внутрішньої тиші постає як онтологічна умова осягнення єдності та відкритості абсолютизованому джерелу буття. Чернеча духовність описується як рух від зовнішньої багатоманітності до внутрішньої простоти, від дискурсивності до цілісного бачення, від егоцентричного досвіду до оновленої структури суб'єктивності, яка здатна до співбуття з трансцендентним. Доведено, що чернецтво є не лише окремим напрямом духовної практики, а фундаментальним філософсько-антропологічним вченням, що пропонує універсальну модель духовного зростання, де внутрішня молитва, споглядання, моральна стриманість і духовна свобода формують цілісний шлях самотворення. У цьому вченні поєднуються онтологічна глибина й етична практика, що робить його однією з найконцептуальніших традицій християнської містики.

Ключові слова: релігійна антропологія, візантизм, православ'я, духовна аскеза, онтологія, трансцендентність, ідеологія, духовний досвід, досконалість, особистість, усамітнення.

Mykola Kozlovets, Liudmyla Hutsalo. *Monasticism as a Phenomenon of Inner Spirituality in Anthropological and Existential Dimensions*

The article is devoted to the philosophical and religious analysis of monasticism as a holistic spiritual teaching that combines ascetic practices, inner prayer, mystical contemplation and theological reflection. Monasticism is considered as a specific type of spiritual experience aimed at the radical transformation of human subjectivity through the process of purification of the heart, concentration of consciousness and intensification of the perception of the sacred presence. The essence of monastic asceticism as a spiritual practice oriented towards the transformation of consciousness and achieving harmony between the inner and outer dimensions of being is revealed. Special attention is paid to the phenomenon of inner prayer as a method of acquiring deep silence of the mind, which creates conditions for the formation of the mystical horizon of being. Spiritual and practical forms of realizing the monastic ideal are established. It is determined that monasticism is not reduced to individual mysticism, but forms a special model of spiritual community, where an ascetic lifestyle is combined with ethical service, cultural practices, theological thinking and liturgical tradition. In the philosophical dimension, monasticism is interpreted as a project for the transformation of human existence, aimed at overcoming the fragmentation and alienation characteristic of ordinary experience. The state of inner silence appears as an ontological condition for the attainment of unity and openness to the absolutized source of being. Monastic spirituality is described as a movement from external diversity to internal simplicity, from discursiveness to holistic vision, from egocentric experience to a renewed structure of subjectivity, which is capable of coexistence with the transcendent. It is proven that monasticism is not only a separate direction of spiritual practice, but a fundamental philosophical and anthropological teaching that offers a universal model of spiritual growth, where inner prayer, contemplation, moral restraint and spiritual freedom form a holistic path of self-creation. This teaching combines ontological depth and ethical practice, which makes it one of the most conceptual traditions of Christian mysticism.

Keywords: *religious anthropology, Byzantium, Orthodoxy, spiritual asceticism, ontology, transcendence, ideology, spiritual experience, perfection, personality, solitude.*

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi.

Monastycyzm jako tradycja duchowo-ascetyczna stanowi jedno z najbardziej złożonych i najmniej jednoznacznie interpretowanych zjawisk mistyki chrześcijańskiej. Pomimo znacznej liczby badań teologicznych, historyczno-doktrynalnych i kulturoznawczych, jego treść filozoficzno-antropologiczna, wewnętrzna struktura praktyk duchowych i podstawy ontologiczne są nadal przedmiotem dyskusji. Głównym problemem jest określenie, w jaki sposób hezychastyczna praktyka wewnętrznej ciszy, skupienia świadomości i ciągłej modlitwy tworzy szczególnie rodzaj duchowego doświadczenia, wykraczającego poza tradycyjne kategorie religijne i wymagającego własnego aparatu pojęciowego.

Problematyka wynika również z ambiwalencji zjawiska hezychastycznego: z jednej strony hezychazm pojawia się jako tradycja mistyczna o czysto religijnym charakterze, a drugiej jako antropologia filozoficzna zorientowana na transformację struktury podmiotu ludzkiego i jego wewnętrznego świata. To właśnie ta dwoistość, duchowo-praktyczna, a jednocześnie ontologiczno-filozoficzna, utrudnia jej interpretację i wymaga zintegrowanych badań, które łączyłyby podejścia religioznawcze, filozoficzne, antropologiczne i psychologiczne.

Dodatkowej aktualności problemu nadaje fakt, że hezychazm nie sprowadza się do historycznie zlokalizowanej praktyki, ale jest uniwersalnym modelem duchowej transformacji, który opiera się na wewnętrznej pracy nad świadomością, przewyciężaniu duchowego rozdrobnienia i uzyskaniu stanu całości. Jednocześnie dyskurs naukowy wciąż nie wypracował całościowego zrozumienia, w jaki sposób wewnętrzną modlitwę, ciszę umysłu i ascetyczną samodyscyplinę można opisać w kategoriach antropologii filozoficznej i czy można je uznać za formę fenomenologii wewnętrznego doświadczenia.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Problematyka monastycyzmu ma długą historię badań w literaturze teologicznej, filozoficznej, religioznawczej i kulturoznawczej, jednak jej konceptualne opracowanie pozostaje fragmentarycznym. Najbardziej rozwiniętym aspektem jest tradycyjnie element dogmatyczno-teologiczny, w ramach którego podejmowano próby usystematyzowania doktryny hezychastycznej, analizy jej miejsca w chrześcijańskiej tradycji duchowej, zrozumienia sporów teologicznych, które towarzyszyły powstaniu doktryny wewnętrznej modlitwy i uczenia o ubóstwie.

Znaczną uwagę przyciągała również historyczno-doktrynalna rekonstrukcja dziedzictwa hezychastycznego, ukierunkowana na badanie powstawania praktyk ascetycznych, rozwoju monastycznych form organizacji i przekazywania literatury patrystycznej. Badano liturgiczne cechy praktyki, symboliczną strukturę modlitwy, specyfikę duchowego kierownictwa, a także recepcję tradycji hezychastycznej w różnych środowiskach kulturowo-religijnych.

Filozoficzny wymiar hezychazmu, pomimo indywidualnych prób jego interpretacji, do tej pory nie uzyskał wystarczającej konceptualizacji systemowej. Poza wystarczającą uwagę pozostaje kwestia wewnętrznej struktury doświadczenia hezychastycznego, jego ontologicznych podstaw, antropologii kordocentrycznej, mechanizmów tworzenia mistycznej „wizji” i fenomenologii ciszy jako szczególnego stanu świadomości. Niedostatecznie rozwinięty pozostaje również aksjologiczny aspekt hezychazmu, w szczególności sposób, w jaki jego duchowe praktyki kształtują paradygmat etyczny, strukturę podmiotowości i model duchowego samozgłębienia.

We współczesnym dyskursie naukowym wciąż wyczuwalna jest fragmentaryczność podejść interdyscyplinarnych: istniejące badania często koncentrują się na odrębnych liniach, teologicznych, historycznych lub psychoduchowych, bez oferowania integralnego modelu analizy fenomenu. Wymaga pogłębienia i zbadania mistycyzmu hezychastycznego w kontekście współczesnej antropologii filozoficznej, fenomenologii religii, psychologii duchowości i etyki doświadczeń wewnętrznych.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Tradycja prawosławna pojawiła się w kulturze ukraińskiej nie tylko jako system wiary lub obrzędowości, ale

jako strukturalnie tworzący duchowy uniwersum, który zintegrował archetypowe głębokie warstwy mentalności i stał się podstawą formowania się ukraińskiej jaźni kulturowo-egzystencjalnej. To właśnie w prawosławiu odbyła się konstytucja tych symbolicznych form, które nakreśliły horyzont tożsamości narodowej, modele pamięci zbiorowej, wyobrażenia o człowieku i wspólnocie, duchową hierarchię wartości. Przyjęcie chrześcijaństwa Bizantyjskiego, które na zewnątrz wygląda jak historycznie uwarunkowany akt polityczno-kulturowy, w rzeczywistości miało charakter głębokiego przejścia światopoglądowego od pogańskiej religijności kosmicznej do personalistycznej antropologii chrześcijańskiej.

Starożytna rusińska świadomość religijna okazała się wystarczająco dojrzała, aby przyjąć monoteistyczny transcendentálny Absolut, który w warunkach istniejących kosmogonicznych wyobrażeń wymagał całościowego przemyślenia wszechświata, miejsca człowieka i natury sakralnej. Fakt, że bizantyjski model chrześcijaństwa został zintegrowany bez znaczących konfliktów kulturowych, wynika z otwartości tradycji wschodniochrześcijańskiej na lokalne formy etnokulturowe: jej symboliczna struktura nie zniszczyła autochtonicznych archetypów, ale włączyła je do szerszego uniwersalistycznego horyzontu [5, c. 93]. W tym sensie prawosławie stało się nie tylko mediatorem religijnym, ale także antropologicznym, formą kultury, która wyznaczała granice tego, co dopuszczalne, pożądane i duchowo znaczące.

Ponieważ Kościół Bizantyjski przez prawie półtora tysiąclecia był centrum duchowo-ontologicznej refleksji cywilizacji prawosławnej, "bizantynizm" stał się nie tylko zbiorem norm liturgicznych lub kanonicznych, ale szczególnym rodzajem myślenia kulturowo-duchowego. Wpłynął nie tylko na praktykę kościelną Rusi-Ukrainy, ale także na strukturę światopoglądu, na tryby postrzegania czasu i historii, na fenomenologię doświadczenia sakralnego. Współdziałając z autochtonicznymi pojęciami sakralności, paradygmat bizantyjski stał się podstawą do kształtowania ukraińskiej wersji prawosławnego światopoglądu, w którym pojęcia "ukrainiec" i "prawosławny" zaczęły funkcjonować jako synkretyczne kategorie tożsamości kulturowej [9].

Autonomiczna w funkcjonowaniu w ramach patriarchatu Konstantynopola ukraińska tradycja kościelna rozwinęła swoisty typ kultury eklezjalnej, która opierała się na takich zasadach, jak soborowość, jakościowo różniąca się od zachodniego racjonalistycznego indywidualizmu; pociąg apostołski jako forma historycznej samoidentyfikacji; dystansowanie się od władzy świeckiej jako aksjomatyczna zasada wolności bytu kościelnego; dydaktyczność jako forma intelektualno-duchowego drutu; tolerancja jako przejaw antropologicznej otwartości. Wszystko to ukształtowało swoisty ontologiczny typ ukraińskiego prawosławia nie tylko zjawiska religijnego, ale także zjawiska antropologii kulturowej.

Rozprzestrzenianie się hezychazmu w ukraińskiej przestrzeni duchowej było świadectwem głębokiej wewnętrznej potrzeby kultury w doświadczeniu wewnętrznego skupienia, w intencji "oczyszczenia serca" i mistycznego poznania Boga. Tradycja hezychastów, importowana poprzez kontakty monastyczne athos-bułgarskie, znalazła w Ławrze Pieczerskiej sprzyjające środowisko do rozwoju. Wspomniane w liście archimandryty Dositheusa praktyki modlitwy Jezusowej, milczenia, „inteligentnego działania” otworzyły przestrzeń do kształtowania szczególnego rodzaju podmiotowości duchowej-podmiotowości zorientowanej na wewnętrzną transformację, przewyciężenie namiętności psychicznych i uzyskanie integralności ontologicznej [10].

Dlatego Kijowsko-Pieczerska tradycja monastycyzmu, ustanowiona przez mnicha Teodozjusza w X-XI wieku, ukształtowała model życia duchowego, który łączył ascezę, pracowitość, służbę innym i praktyki kulturalne od przepisywania ksiąg po kronikę. W tych procesach wyrzeczenia pełniła nie tylko funkcję doskonalenia moralnego i etycznego, ale także funkcję dyscypliny ontologicznej mającej na celu ukształtowanie pewnego rodzaju antropologii duchowej, w ramach której osoba ludzka była uważana za zdolną do deifikacji poprzez oczyszczenie i wewnętrzną pracę.

Wpływ hezychazmu można również prześledzić w sferze edukacyjnej: kształtowanie się ukraińskiej tradycji duchowo-intelektualnej jest nierozdzielnie związane z kulturowo-cywilizacyjnym gestem księcia Włodzimierza Wielkiego. Reforma edukacyjna Włodzimierza była nie tyle decyzją administracyjną, ile transformacją ontologiczną poprzez wprowadzenie nowego

sposobu myślenia kulturowego opartego na antropologii chrześcijańskiej [1, c. 15]. Tworzenie szkół, tworzenie wielojęzycznej wykształconej elity, wprowadzenie greckojęzycznej książki wszystko to odzwierciedlało powstanie nowego typu duchowości, zorientowanej na tekst, znaczenie, logos, a nie tylko na obrzęd czy zwyczaj.

"Dioptra" Filipa Monotropa zajęła ważne miejsce w recepcji myśli hezychastycznej, ponieważ oferowała nie tylko ascetyczną technikę, ale także rozbudowany model antropologiczny, w ramach którego ludzką podmiotowość rozumiano jako wewnętrznie podzieloną, ale powołaną do całości [3, c. 79]. "Dusza-władczyni" i "ciało-służąca" w strukturze tekstu nie stanowią dualistycznej opozycji, ale dynamiczne bieguny jednej ludzkiej natury, która jest w trakcie tworzenia. Takie podejście jest zgodne z bizantyjskim neoplatonizmem i hezychastyczną koncepcją "oczyszczenia serca", w której wewnętrzny konflikt nie jest oznaką zepsucia, ale strukturalną przesłanką duchowego wzrostu. W ten sposób "dioptra" wprowadzała ukraińskiego czytelnika w przestrzeń wschodniochrześcijańskiej ascetyki filozoficznej, gdzie samowiedza jest postrzegana jako droga powrotu do pierwotnej harmonii ontologicznej.

Rozpowszechnienie tego dzieła w ukraińskich przestrzeniach świadczy o tym, że kultura duchowa Rusi-Ukrainy zmierzała w kierunku pogłębienia wewnętrznego, intymnego i osobistego wymiaru doświadczenia religijnego. To właśnie ta intencja do "życia wewnętrznego", nieodłącznie związana z tradycją hezychastyczną, okazała się bliska mentalności Ukraińców, dla których charakterystyczny jest kordocentryzm – skłonność do doświadczenia świata przez serce jako centrum wiedzy duchowej [13]. Ukraiński typ religijności dążył do integracji doświadczeń emocjonalno-zmysłowych, intuicyjnych i bezpośrednio egzystencjalnych, co stworzyło korzystny grunt dla postrzegania hezychastycznych koncepcji oczyszczenia myśli, wewnętrznej koncentracji i nieustannej modlitwy.

Ta psycho-i duchowo-antropologiczna otwartość doprowadziła do tego, że idee hezychazmu nie tylko zostały włączone do życia kościelnego, ale także stały się składnikiem szerszego paradygmatu kulturowo-duchowego. Ukraińska duchowość przez wieki zachowywała priorytet nie racjonalno-teoretycznej, a mianowicie wiedzy doświadczałnej, co czyni ją bliższą tradycyjnej mistyce chrześcijańskiej niż logoscentrycznej scholastyce zachodniej. W tym sensie kultura ukraińska nie dążyła do transformacji świata zewnętrznego, ale do samodoskonalenia człowieka, do kształtowania wewnętrznej integralności, do osiągnięcia harmonii między duchowym a cielesnym. Dlatego religia, moralność i sztuka stały się wiodącymi formami duchowej ekspresji Ukraińców, podczas gdy nauki racjonalnego typu są drugorzędne w stosunku do etosu serca.

Na tym tle nie jest zaskakujące, że praktyki religijne „uświęcania życia” błogosławieństwa życia codziennego, wydarzeń rodzinnych, cykli życia poprzez tradycje bizantyjskiego brewiarza stały się długotrwałym elementem ukraińskiej kultury duchowej. Idea sakralizacji życia codziennego, głęboko zakorzeniona w tradycji prawosławnej, nabrała na Ukrainie szczególnej formy: wiara nie była uważana za sferę odrębnej działalności religijnej, ale za sposób istnienia, przenikający życie, pracę, relacje pokrewieństwa, relacje z naturą [11].

W swoim historycznym rozwoju Kościół Prawosławny na Ukrainie zachował wysoki poziom autonomii-liturgicznej, teologicznej, językowej i kulturowej. Wprowadzenie języka staroukraińskiego (starosłowiańskiego) do użytku liturgicznego i muzycznego, przeprowadzonego przez Cyryla i Metodego i wspieranego przez ukraińskich uczonych w piśmie, przyczyniło się nie tylko do rozpowszechnienia wiedzy chrześcijańskiej, ale także do powstania tożsamości językowej, dzięki której sakralne słowo zyskało specyficzne brzmienie narodowe. Stało się to podstawą dalszego kształtowania ukraińskiej tradycji duchowej i książkowej.

Metropolia Kijowska, znajdująca się pod jurysdykcją Konstantynopola, była otwarta na intelektualne impulsy z Bizancjum, więc idee hezychazmu przenikały do ukraińskiego środowiska kościelnego nie tylko poprzez pojedyncze dzieła, ale także poprzez ogólną atmosferę życia duchowego. Rola metropolity Teognosta była szczególnie znacząca: jako Grek z pochodzenia i człowiek z duchowej szkoły Athos, przyczynił się do zakorzenienia etosu hezychastycznego na ziemiach ukraińskich, w szczególności w regionie Wołyńskim.

Rozprzestrzenianie się hezychazmu na Ukrainie w XIV-XVI wieku przejawiało się przede wszystkim w tłumaczeniu i rozpowszechnianiu korpusu literatury patrystycznej. Wzrost zainteresowania dziełami chrześcijańskich neoplatonistów, Jana z Synaju, Izaaka Syryna, Symeona nowego Teologa, Hesychiusza z Synaju, Maksyma Wyznawcy, Pseudo-Dionizego Areopagita, świadczy o tym, że ukraińska kultura duchowa wchodziła w kontekst filozoficzno-mistycznego dyskursu charakterystycznego dla chrześcijańskiego Wschodu [8].

Tak więc ukraińska recepcja hezychazmu nie była mechanicznym przeniesieniem praktyk bizantyjskich, ale procesem głębokiej integracji kulturowej i fenomenologicznej reinterpretacji, w wyniku której hezychazm stał się organicznym elementem ukraińskiej duchowości. Rozprzestrzenianie się hezychazmu na terytorium mitropolii Kijowskiej w XIV–XV wieku było nierozzerwalnie związane z działalnością wielu wybitnych postaci kościelnych, którzy występowali nie tylko jako nosiciele tradycji monastycznej, ale także jako tłumacze filozoficzno-ascetycznego światopoglądu Wschodu. Metropolita Kuprijan (ok. 1330–1406), uformowany w duchowym środowisku Bułgarii, Konstantynopola i Athos, stał się jednym z kluczowych pośredników między bizantyjskim hezychazmem a ukraińską sferą mentalno-kulturową. Jego działalność nie ograniczała się do spraw liturgicznych: miała charakter głęboko intelektualny. Przywiezione przez niego serbskie i bułgarskie korpusy teologiczne zawierały teksty polecane przez mistrzów hezychastów jako narzędzia duchowego samokształcenia i kultu. Praca tłumaczeniowa i kopiująca, którą zainicjował Kuprijan, świadczyła o tym, że ukraińska duchowość stopniowo wkraczała w szeroką przestrzeń wschodniochrześcijańskiej ascetyki.

Jeszcze większy wpływ ideologiczny wywarł Metropolita Grigorij Camblak (1364–1426) – wybitny przedstawiciel bułgarsko-bizantyjskiego środowiska intelektualnego i uczeń patriarchy Eutymiusza. Dzieła Camblaka, w szczególności "słowo pochwały dla Eutymiusza Tyrnowskiego", "Opowieść o przeniesieniu relikwii św. Paraskewy" i "Życie Stefana Dechańskiego", stanowiły holistyczny system pedagogiki duchowej, w którym hezychastyczne doświadczenie wewnętrznej koncentracji przedstawiało jako dominujący sposób chrześcijańskiego samopoznania [3, c. 200]. Dzieła te, nasycone motywami ontologicznymi, opisami wewnętrznego działania łaski i filozoficznymi dysputami serbskich mnichów z XIV wieku, ukształtowały w środowisku ukraińskim specyficzny typ myślenia religijno-praktycznego, który skupiał się nie na kulcie zewnętrznym, ale na wewnętrznej transformacji ludzkiej natury.

W XV–XVI wieku hezychazm stopniowo stał się elementem ukraińskiej kultury religijnej, wpływając na religijno-konserwatywne kręgi intelektualne, ostrogskich uczonych w piśmiectwie tradycjonalistów, Iwana Wszeńskiego, Hioba Kniaginickiego, później Paisija Welickowskiego, a nawet myślicieli o wyraźnie filozoficznym światopoglądzie, takich jak Hryhorij Skowroda i Pamfil Jurkiewicz. Wpływ ten nie był przypadkowy: ukraińska duchowość zawsze była wrażliwa na te formy wiedzy religijnej, które kładą nacisk na wewnętrzną wolność, serdeczną samowiedzę i osobiste poszukiwania egzystencjalne, czyli na to, co stanowi istotę doświadczenia hezychastycznego.

Athos jako centrum prawosławnej ascezy i praktyki hezychastycznej odegrał kluczową rolę w życiu duchowym świata prawosławnego. Jego wpływ na Bałkany, Kaukaz, Europę Środkowo-Wschodnią, a zwłaszcza Ruś-Ukrainę, determinował nie tylko świadomość religijną, ale także kulturę polityczną, ponieważ hezychazm tworzył rodzaj ascetycznego przywództwa, w którym władza była postrzegana jako służba, a nie dominacja. Dlatego pielgrzymki ukraińskich mnichów na Athos w XIV-XVI wieku, ich powrót z nowymi tłumaczeniami dzieł patrystycznych, traktatami Grzegorza Palamy, Nila Kawasili i innymi tekstami ascetycznymi przyczyniły się do powstania pewnego rodzaju intelektualnego „energicznego kręgu” między Athosem a metropolią Kijowską, dzięki któremu upadek po najeździe mongolskim został zrekompensowany duchową odnową.

Mnisi z Athos aktywnie przyłączyli się do przywrócenia ukraińskiego życia monastycznego, przekazując techniki modlitwy, nauki o "oczyszczeniu umysłu", schemat duchowej samokontroli i wewnętrzne działanie łaski. W tym sensie Athos stał się nie tylko geograficzną lokalizacją wyrzeczenia, ale także symbolem transcendentalnej pionu, łączącej to, co ziemskie i niebiańskie, człowieka i Absolut [12].

Ciekawą i mało zbadaną stroną jest wsparcie finansowe książąt kijoworusińskich i świeckich dla klasztorów Athos. Darowizny, które mnisi Athos zbierali na ziemiach ukraińskich, zapewniały materialną podstawę do istnienia klasztorów, które cierpiały z powodu presji podatkowej Imperium Osmańskiego. W ten sposób społeczność ukraińska przyłączyła się do zachowania duchowej autonomii Athos, który w środowisku dominacji Islamskiej przekształcił się w rodzaj "duchowej cytadeli" chrześcijaństwa. To pokazuje, że duchowa wymiana między Afonem a Ukrainą miała charakter dwustronny: nie tylko Afon dawał Ukraińcom duchowość, ale także Ukraińcy chronili Afon jako świętą przestrzeń wszechprawosławnej wagi.

Szczególną rolę w podtrzymywaniu tradycji afońskich odegrała Wołyń. W XVI wieku miasto Ostrog stało się centrum interakcji między ukraińską, grecką i Athoską tradycją monastyczno-ascetyczną. Tutaj, dzięki księciu Wasilijowi-Konstantinowi Ostrogskiemu, Akademia Ostrogska stała się pierwszym ośrodkiem pełnoprawnej systemowej edukacji chrześcijańsko-humanitarnej. Akademia łączyła słowiańsko-grecko-łacińską naukę z duchowością prawosławną, co czyniło ją wyjątkowym zjawiskiem w krajobrazie kulturowym Europy Wschodniej.

To właśnie w Ostrogu powstało środowisko intelektualne, które utrzymywało aktywne kontakty z Athosem. Nauczali tu Cyryl Lukaris, Nikifor Kantakuzen i inni działacze związani z konstantynopolitańskim kręgiem duchowym. Pracowali tu HiobKniaźnicki i Kuprijan Ostrożanin, którzy później zostali mnichami z Athos. Do tego środowiska należał również Iwan Wszeński, jeden z najbardziej oryginalnych ukraińskich pisarzy duchowych, którego monastycyzm Athos ukształtował jego ascetyczną filozofię.

Założenie drukarni w Ostrogu miało nie tylko znaczenie kulturowo-edukacyjne, ale także głębokie hezychastyczne: czyniło ono teksty tradycji ascetycznej dostępnymi dla szerokich kręgów ukraińskich czytelników. Książka przekazana przez księcia Ostrogskiego z dziełami Palamy i Kawasili stała się kluczowa dla rozpowszechnienia teologii palamickiej w regionie.

Nowy etap ewolucji tradycji hezychastycznej na ziemiach ukraińskich po upadku Rusi Kijowskiej był spowodowany silnym wpływem południowo-słowiańskiego odrodzenia duchowego i intelektualnego wzrostu, który historiografia określa jako "odrodzenie hezychastyczne" XIV–XV wieku. proces ten miał nie tylko znaczenie teologiczne, ale także kulturowo-cywilizacyjne: przyczynił się do powstania nowej jakości starożytnej kultury ukraińskiej, literatury i sztuki chrześcijańskiej, określając ich ontologiczną i aksjologiczną orientację.

W XVI wieku Wołyń, przede wszystkim Ostrog i Łuck, pojawia się jako kluczowy region duchowo-kulturowej recepcji hezychazmu i intensywnego dialogu z Athosem. To tutaj, w środowisku Ostrogskiego kręgu uczonych w piśmie i monastycyzmu, w przeddzień Unii Berestejskiej miała miejsce głęboka integracja tradycji Athoskiej ascetycznej w struktury życia społecznego i kościelnego. Okres ten można określić jako "ukraińskie odrodzenie hezychastyczne" końca XVI – początku XVII wieku, ponieważ właśnie wtedy hezychazm staje się systemowym czynnikiem odnowy ukraińskiego prawosławia.

Jednym z najbardziej znanych afonitów ukraińskiego pochodzenia był starzec Iwan Wszeński – postać, w której asceza Athoska przybrała formę filozoficzno-polemicznego światopoglądu. Wszeński, po prawie czterech dekadach życia na świętej górze, przeniósł na Ukrainę nie tylko doświadczenie monastyczne, ale także głęboką intelektualną tradycję duchowego oporu i moralnego oczyszczenia. Jego dzieła polemiczne stały się podstawą nowego gatunku ukraińskiej literatury duchowej, który kładł nacisk na wewnętrzne oczyszczenie Kościoła i powrót do pierwotnej prostoty Apostolskiej [6, c. 140]. To nie był tylko kierunek literacki – była to próba stworzenia nowego rodzaju podmiotowości chrześcijańskiej.

W ścisłej współpracy z Wszeńskim działał hieroschimnichHiob (Kniaźnicki), założyciel Maniawskiej pustelni, który stał się ukraińskim odpowiednikiem życia monastycznego Athoskiego. Pustelnia Maniawska przekształciła się w sieć duchową, która zjednoczyła dziesiątki klasztorów i pustelni Zachodniej Ukrainy, ustanawiając precedens dla rozwoju lokalnej, ale głęboko zakorzenionej w powszechnej tradycji "geografii hezychast" ukraińskiego monastycyzmu.

Odbudowa klasztoru Poczajowskiego przez Hioba Żelaznego była kontynuacją tego procesu ucieleśnieniem duchowości Athoskiej w lokalnej tradycji [7, c. 85–87].

W XVI–XVII wieku monastycyzm Athos odegrał wyjątkową rolę w zachowaniu i odnowie prawosławia na Ukrainie. To właśnie duchowe impulsy Athos przyczyniły się do reformy klasztorów, ożywienia działalności literackiej, artystycznej, estetycznej i muzycznej, rozwoju tradycji polemicznej, a także mobilizacji ukraińskich Kozaków do udziału w obronie Kościoła. Kozacy z kolei twórczo zinterpretowali tradycję monastyczną: ukształtował się swoisty model "kozackiej pobożności", który obejmował braterstwo, przestrzeganie ślubów, czczenie Bogurodzicy jako Niebiańskiej Patronki, tworzenie własnych pustelni, udział w pielgrzymkach, przyjmowanie mnichów przez poszczególnych kozaków. Była to wyjątkowa synteza: etos monastyczny i kodeks wojskowy tworzyły duchowo-moralny rdzeń tożsamości kozackiej.

Szczególną wagę w tym kontekście nabiera zasnowany na Athosie ukraińskim starcem Paisijem Welyczkowskim "małorosyjska" pustelnia Ilinska, która stała się ikonicznym zjawiskiem nie tylko w historii słowiańskiego monastycyzmu na świętej górze, ale także w ogólnej strukturze bractwa monastycznego Athos XVIII wieku. W pustelni Ilinskiej nastąpiło przywrócenie i twórcza asymilacja tradycji starzości i hezychazmu, powstała własna szkoła duchowa, która przekształciła klasztor w ważne ognisko duchowości, oświecenia i książki, którego wpływ odczuwano daleko poza Athos – na Ukrainie, ziemiach rumuńsko-mołdawskich, na Bałkanach i w Grecji. Później pustelnia stała się również duchowym i kulturalnym centrum ukraińskiej emigracji kozackiej XVIII wieku, nabierając wyrazistych cech "małorosyjskiego" klasztoru, w którym znaczną część bractwa stanowili byli Kozacy zaporozscy z Zadunajskiej Siczy i Kubania [7].

Pomimo konfliktów zbrojnych i niestabilności politycznej drugiej połowy XVII–XVIII wieku, które towarzyszyły istnieniu państwowości kozacko-hetmańskiej, więzi duchowo-kulturowe między ukraińskim monastycyzmem, kozactwem i Athosem nie tylko nie są przerywane, ale nabierają nowej dynamiki. Ważną formą tej syntezy była współpraca w dziedzinie księgi w XVII–XVIII wieku na zamówienie klasztorów Athos w ukraińskich drukarniach klasztornych wydawano książki liturgiczne i teologiczne, które były przekazywane na Athos do użytku liturgicznego i duchowo-intelektualnego. Szczególną rolę w tym procesie odegrała ukraińska starszyna Kozacka, która postrzegała materialne wsparcie athoskich siedzib jako integralny element własnego statusu i duchowego powołania. Jak świadczą listy pamięci, wśród ktytorów, donatorów i ofiarodawców klasztorów athoskich w tym czasie było wielu ukraińskich getmanów i przedstawicieli szlacheckiej warstwy kozackiej.

Do wzmocnienia kontaktów ukraińsko-athoskich przyczyniło się również pojawienie się w XVIII wieku nowych ukraińskich komórek zakonnych na Athos, założonych przy wsparciu Kozaków. Ożywiło to wymianę duchowo-kulturową, wzmocniło autorytet Athosa w ukraińskiej świadomości religijnej, pobudziło cyrkulację modeli duchowych, teologicznych, artystycznych i liturgicznych. Jednocześnie upadek ukraińskich komórek monastycznych na górze Athos był związany z wydarzeniami Greckiej rewolucji narodowo-wyzwoleńczej w latach 1821–1829, w wyniku której wiele ukraińskich pustelni i klasztorów zostało spustoszonych i zamkniętych; ich pełne odrodzenie nigdy się nie wydarzyło.

W tym kontekście szczególnie wymowna jest interpretacja ukraińskiej pobożności w pracy N. Kostomarowa "Księga bytu narodu ukraińskiego". Analizując narodowy model pobożności, badacz podkreśla, że w epoce moralnego i kulturowego kryzysu realizmu Europejskiego XIX wieku, kiedy zsekularyzowana "pseudokultura" dała początek duchowej dzikości, to prawosławna Ukraina, która "zawsze trzymała się prawa Bożego", zachowała potencjał duchowej odnowy Europy. Ukraińskie kozactwo, kultywujące ideały równości, braterstwa i wysokich cnót moralno-estetycznych, wraz ze sprawiedliwymi mnichami-hezychastami tworzyło, według Kostomarowa, duchowe jądro tożsamości narodowej [2, c. 7]. Do tego rdzenia zalicza również wychowanków szkół braterskich i Akademii Kijowsko-Peczerskiej, postrzegając w nich nosicieli mądrości hezychastycznej i pobożności ukraińskiej.

Ukraiński hezychazm XVIII-XIX wieku reprezentowany jest przez trzy podstawowe formy pobożności: Ławrską, Afonską i Podolsko-akademicką. Forma ławr związana z statutem Studyckim

przejawiała się w anachoretizmie, pustelnicwie, praktykowaniu ciągłej modlitwy Jezusowej jako sposobu na osiągnięcie mistycznego stanu wewnętrznego skupienia. Pierwszą hezychastyczną pustynią studycką z pustelnikami Peczerskimi założył Piotr Mogila w lesie Golosejewskim, co symbolicznie kontynuowało tradycję Kijowsko-Peczerską "lokalnego Athos". Żywoty mnichów hezychastów z Kijowa, takich jak Hryhorij-towarzysz, który według legendy był podnoszony podczas modlitwy, pokazują, jak głęboko zakorzeniony w tradycji Kijowskiej jest mistyczny model doświadczenia ascetycznego.

Druga fala hezychazmu kijowskiego wiąże się z działalnością metropolity Filareta, który będąc w bliskim duchowym związku z tradycją pustyni Optyńskiej, spadkobiercą szkoły paisijskiej, potajemnie przyjął schemat i dokonał ascetycznego wyczynu Hezychasta, łącząc posługę arcybiskupską z praktyką wewnętrzną modlitwy, dobroczynności, służby biednym i pokrzywdzonym. Wśród kijowskich ascetów epoki ukraińskiego baroku i późniejszych czasów wymienieni są hieromnisi Parteniusz, Teofil, Wassian, Hiob, o. Aleksy-wszystkie oni tworzyli specyficzny typ "mistycznej służby", w której konturowanie nie przeciwstawiało się duszpasterstwu [4].

Wśród ukraińskich teologów, filozofów, działaczy społecznych i muzyków epoki baroku warto wyróżnić postacie Paisia Weliczkowskiego, Wasilija Grygorowicza-Barskiego, Hryhorija Skoworody, protopiereusza katedry Sofijskiej Jana Lewandy i Artemiusza Wedela. Każdy z nich w swój sposób dokonał twórczego przyswojenia tradycji hesychastycznej. Tak więc Artemiusz Wedel, według świadectwa badacza W. Askoczenskigo, był w ciągłym stanie modlitwy, znał Psalterz na pamięć, słuchał wyłącznie muzyki duchowej i często płakał podczas wewnętrznego oczyszczenia duszy. Społeczność kijowska czciła go już za życia jako sprawiedliwego, w którym artystyczny geniusz łączył się z głęboką ascetyczną duchowością.

Jeszcze jednym rodzajem ukraińskiej pobożności, który wyróżnia A. Makarow, była pobożność "chutorowa", powszechna wśród społeczności kijowskiej XVIII–XIX wieku. Jej nosiciele świadomie odmówili miejskich udogodnień, przenieśli się na chutor Kureniwka, gdzie prowadząc proste życie gospodarcze wraz z Kozakami–strażnikami granicy, kultywowali chrześcijańską pracę, ciszę, modlitwę i duchową koncentrację. Chutor Kureniwka stał się dla nich symbolicznym środowiskiem, w którym asceza łączyła się z braterską pracą i duchowym poszukiwaniem. Ten styl życia znalazł odzwierciedlenie w dziełach Hryhorija Skoworody, Mikołaja Kostomarowa, w tekstach "chutorowych" Tarasa Szewczenki, a także w dziedzictwie Pantelejmona Kulisza. W ten sposób etos hezychastyczny organicznie wszedł do kulturowego kodu ukraińskiej literatury i filozofii społecznej.

Tak więc w pobożności chujtorowej barokowej Ukrainy harmonijnie połączyły się trzy źródła duchowości: starożytna klasztorna "święta bieda", bractwo kozackie oparte na wolnej pracy na ziemi oraz akademicka mądrość chrześcijańska z jej ideałami bezsrebrnictwa, powściągliwości i "zdobywania darów Ducha Świętego" [4, c. 110]. Ta synteza ukształtowała nowy model ukraińskiego doświadczenia religijnego, w którym osobista praca duchowa była nierozzerwalnie związana z etyczną służbą wspólnocie.

Nauczanie i duchowa praktyka hezychazmu wywarły zatem głęboki wpływ na prawosławną myśl teologiczną i ogólnie na ukraińską duchowość. Hezychaci łączyli ascetyczne odosobnienie z aktywną walką o czystość wiary, wewnętrzną dyscyplinę z odpowiedzialnością wobec świata, modlitwę z twórczością duchową. Rezultatem takiej syntezy był szczególnie rodzaj światopoglądu, w którym mistyczna kontemplacja przechodziła w działanie etyczne, a duchowe oczyszczenie w zdolność do refleksji teologicznej i tworzenia kultury. Z wielkości, jaką osiąga ludzkie serce w doświadczeniu żywej komunii z Bogiem, narodziła się nowa odpowiedzialność za świat, śmiałość myśli i głębia religijno-filozoficznej wizji – te cechy, które ukształtowały ukraińską ścieżkę duchową.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Monastycyzm jest całościową tradycją duchowo-antropologiczną, łączącą dyscyplinę ascetyczną, modlitwę wewnętrzną, praktykę kontemplacyjną i specyficzną formę doświadczenia mistycznego. Centralnym elementem uczenia hezychastycznego jest skupienie się na wewnętrznej ciszy i oczyszczeniu serca, co zapewnia przejście od rozdrobnionej, fragmentarycznej struktury świadomości do stanu duchowej całości i harmonii ontologicznej. Hezychazm pokazuje wyjątkowy sposób rozumienia ludzkiej natury. Z jednej strony pojawia się jako

duchowa praktyka mająca na celu przekształcenie psychicznych i cielesnych sił człowieka; z drugiej strony, jako model antropologiczny, oferujący holistyczną wizję człowieka w jego dzieleniu się z transcendentnym. W tradycji modlitwy wewnętrznej powstaje koncepcja "antropologii serca", w ramach której wewnętrzne skupienie jest postrzegane jako metoda przywrócenia pierwotnej głębi ludzkiego bytu. Wykazano, że praktyki hezychastycznej nie można sprowadzić jedynie do doświadczenia mistycznego lub do techniki religijnej. Stanowi wielowymiarowy paradygmat duchowy, który integruje medytacyjne formy samoleczenia, powściągliwość moralną, ascetyczną samodyscyplinę i specyficzne nastawienie etyczne. Ten paradygmat może tworzyć trwałe wspólnoty duchowe, które łączą wymiar kontemplacyjny z działalnością intelektualną, kulturową i edukacyjną. Hezychazm pojawia się nie tylko jako składnik tradycji mistyki chrześcijańskiej, ale jako koncepcja filozoficzno-antropologiczna, która zapewnia człowiekowi narzędzia duchowej integracji i samorealizacji. Zachowuje znaczenie we współczesnym dyskursie humanitarnym, ponieważ oferuje głęboki model interakcji człowieka z transcendentnym, a jednocześnie wyznacza ścieżkę kształtowania wewnętrznej wolności, całości i duchowej dojrzałości.

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury

1. Біднов В. О. Церковні справи на Україні. Тарнів: Видавництво «Українська Автокефальна Церква», 1921, 47 с.
2. Костомаров М. І. Книга буття українського народу. [Б. м. : б. и., 2015]. 23 с.
3. Крالیук П. М., Якубович М. М. Василь Суразький: апологія православної традиції. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 212 с.
4. Макаров А. М. Барокові корені київського благочестя. *Духовний світ бароко. Збірник статей*. 1997. С. 105–112.
5. Огієнко І. Українське монашество [Упоряд., авт. іст.–біогр. нарису та коментарів М. С. Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2002. 393 с.
6. Чижевський Д. Іван Вишенський. Філософські твори: у 4 т. Київ: Смолоскип, 2005. С. 130–141.
7. Шумило С. В. Розвиток українсько-афонських духовно-культурних зв'язків у XVII – першій третині XIX ст. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. 26.00.01 – Теорія та історія культури. Київ, НАКККІМ, 2021. 303 с.
8. Krocak J. Hezychazm na Rusi. Wpływy, idee, postaci. *Teologia i Człowiek*. 2017. T. 36. № 4. S. 51–72. URL: <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2016.043/0> (дата звернення: 12.09.2025).
9. Leśniewski K. W poszukiwaniu otwartej duchowości chrześcijańskiej: (perspektywa prawosławna). *Elpis*. 2002. Vol. 4. S. 53–73. URL: <https://www.elpis.uwb.edu.pl/index.php/Elpis/article/view/483> (дата звернення: 12.09.2025).
10. Мутник І. Модлітва Jezusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraińców. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2019. № 7. S. 97–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/338029105_Modlitwa_Jezusowa_jako_dziedzictwo_duchowe_Polakow_i_Ukraincow (дата звернення: 12.09.2025).
11. Przybył-Sadowska E. Naturalne metody stymulacji doświadczenia ekstazy w praktykach prawosławnych hezychastów. *Studia Religiosa*. 2011. Tom 44. S. 121–133. URL: <https://ejournals.eu/czasopismo/studia-religiologica/artukul/naturalne-metody-stymulacji-doswiadczenia-ekstazy-w-praktykach-prawoslawnych-hezychastow> (дата звернення: 12.09.2025).
12. Sobczyk A. Hezychia jako owoc modlitwy Jezusowej według pism wybranych ojców z XIII/XIV wieku z góry Athos. *Teologia i Człowiek*. 2013. T. 21. № 1. S. 107–122. URL: <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2013.006> (дата звернення: 12.09.2025).
13. Tofiluk J. Hezychazm i jego wpływ na rozwój duchowości. *Elpis*. 2002. Vol. 4. Iss. 6. S. 97–106. URL: <https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/elpis/2002-tom-4-numer-6/elpis-r2002-t4-n6-s87-106.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).

References (translated & transliterated)

1. Bidnov, V. O. (1921). Tserkovni sprawy na Ukraini [Church affairs in Ukraine]. Tarniv: Vydavnytstvo "Ukrainska Avtokefalna Tserkva" [in Ukrainian].
2. Kostomarov, M. I. (2015). Knyha buttia ukrainskoho narodu [The Book of the Life of the Ukrainian People]. [Б. м. : б. и.]. [in Ukrainian].
3. Kraliuk, P. M., Yakubovych, M. M. (2011). Vasyl Surazkyi: apolohiia pravoslavnoi tradytsii [Vasy I Sourazhsky: an apology for the Orthodox tradition]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" [in Ukrainian].

4. Makarov, A. M. (1997). Barokovi koreni kyivskoho blahochestia [Baroque roots of Kyivan piety]. *Dukhovnyi svit baroko. Zbirnykstatei*, 105–112 [in Ukrainian].
5. Ohienko, I. (2002). Ukrainiske monashestvo [Ukrainian monasticism]. [Uporiad., avt. ist. – biohr. narysu ta komentariv M. S. Tymoshyk]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
6. Chyzhevskiy, D. (2005). Ivan Vyshenskiy. Filosofski tvory: u 4 t. [Ivan Vyshensky. Philosophical works: in 4 volumes]. Kyiv: Smoloskyp, 130–141 [in Ukrainian].
7. Shumylo, S. V. (2021). Rozvytok ukrainsko-afonskykh dukhovno-kulturnykh zviazkiv u XVII – pershiitretyni XIX st. [The development of Ukrainian-Athonite spiritual and cultural ties in the 17th – first third of the 19th century]. *Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. 26.00.01 – Teoriia ta istoriia kultury*. Kyiv, NAKKKIM [in Ukrainian].
8. Krocak, J. (2017). Hezychazm na Rusi. Wplywy, idee, postaci [Hesychasm in Ruthenia. Influences, Ideas, and Figures]. *Teologii i Człowiek*, 36 (4), 51–72. URL: <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2016.043/0> (reference date: 12.09.2025) [in Polish].
9. Leśniewski, K. (2002). W poszukiwaniu otwartej duchowości chrześcijańskiej: (perspektywa prawosławna) [In Search of an Open Christian Spirituality: (An Orthodox Perspective)]. *Elpis*, 4, 53–73. URL: <https://www.elpis.uwb.edu.pl/index.php/Elpis/article/view/483> (reference date: 12.09.2025) [in Polish].
10. Mytnik, I. (2019). Modlitwa Jezusowa jako dziedzictwo duchowe Polaków i Ukraińców [The Jesus Prayer as the spiritual heritage of Poles and Ukrainians]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 7, 97–108. URL: https://www.researchgate.net/publication/338029105_Modlitwa_Jezusowa_jako_dziedzictwo_duchowe_Polakow_i_Ukraińcow (reference date: 12.09.2025) [in Polish].
11. Przybył-Sadowska, E. (2011). Naturalne metody stymulacji doświadczenia ekstazy w praktyka chprawosławnych hezychastów [Natural methods of stimulating the experience of ecstasy in the practices of Orthodox hesychasts]. *Studia Religiologica*, 44, 121–133. URL: <https://ejournals.eu/czasopismo/studia-religiologica/artikul/naturalne-metody-stymulacji-doswiadczenia-ekstazy-w-praktykach-prawoslawnych-hezychastow> (reference date: 12.09.2025) [in Polish].
12. Sobczyk, A. (2013). Hezychia jako owoc modlitwy Jezusowej według pism wybranych ojców z XIII/XIV wieku z góry Athos [Hesychia as the fruit of the Jesus Prayer according to the writings of selected 13th/14th century fathers from Mount Athos]. *Teologia i Człowiek*, 21 (1), 107–122. URL: <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2013.006> (reference date: 12.09.2025) [in Polish].
13. Tofiluk, J. (2002). Hezychazm i jego wpływ na rozwój duchowości [Hesychasm and its influence on the development of spirituality]. *Elpis*, 4 (6), 97–106. URL: <https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/elpis/2002-tom-4-numer-6/elpis-r2002-t4-n6-s87-106.pdf> (reference date: 12.09.2025) [in Polish].

Статтю отримано 01.09.2025 року.

Прийнято до друку 16.10.2025 року.

Gustaw Ostasz,
doktor habilitowany, profesor nauk humanistycznych,
Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych
Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza (Rzeszów, Polska)
ORCID: 0000-0001-5924-2715
gost@prz.edu.pl

POEZJA KAZIMIERZA WIERZYŃSKIEGO I JEJ ORIENTACJA IDEWA W OKRESIE WOJNY ŚWIATOWEJ

Celem artykułu jest zbadanie poezji znanego polskiego poety Kazimierza Wierzyńskiego i jego orientacji ideowej w okresie II wojny światowej. Metodologia badań opiera się na zasadach naukowości, obiektywizmu i historyzmu. Aby ukazać treść i istotę ideologiczną poezji, zastosowano tekstocentryczne metody analizy utworów oraz badania porównawcze. Wnioski. Artykuł analizuje twórczość Kazimierza Wierzyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego poezji politycznej z okresu II wojny światowej, a w szczególności wiersza "Na proces moskiewski". Autor dowodzi, że poezja autora z lat 1939–1945 charakteryzowała się wysokim poziomem artystycznym i często łączyła elementy liryczne, epickie i dramatyczne, pomimo powszechnie przyjętego stwierdzenia, że "podczas wojny muzy milczą". Wiersze Wierzyńskiego, zwłaszcza tomik "Krzyże i miecze" (1946), pełniły funkcję kroniki wojennej i często przybierały formę "anty-od", wyrażając gniew i ironię wobec sowieckiej agresji oraz procesu szesnastu przywódców polskiego podziemia w Moskwie w 1945 roku. Autor oskarża sędziów, nazywając ich zdrajcami i sugerując, że "przestępcą na tej sali sądowej nie jesteśmy my, lecz wy". "Wolność" jest opisana jako "słowo wam nieznane" i "wieczny zabobon" dla strony moskiewskiej. Używając lirycznego języka, wiersz wspiera wewnętrzną dyscyplinę i wzmacnia siłę uczuć, charakterystyczną dla tragedii. Wierzyński posługuje się kategorią tragedii, utożsamiając czytelników z oskarżonymi, którzy doświadczyli polskiego losu. Trybunał moskiewski jest sądzony przez kolektyw oratorski (naród polski) i potępiany za ucieczkę od rozumu i sojusz z diabłem na polskich grobach. Artykuł szczegółowo analizuje strukturę i cechy akustyczne tego wiersza, podkreślając jego tragizm, związek z tradycją polskiego romantyzmu oraz ideę "bolesnego piękna", odsłaniając narodową tragedię Polskiego Państwa Podziemnego.

Słowa kluczowe: twórczość Kazimierza Wierzyńskiego, wiersz "O procesie moskiewskim", "anty-oda", II wojna światowa, agresja sowiecka.

Густав Осташ. Поетія Казімежа Вежинського та її ідеологічна спрямованість під час Другої світової війни

Метою статті є дослідження поезії відомого польського поета Казімежа Вежинського, його ідеологічної спрямованості в роки Другої світової війни. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності та історизмі. З метою розкриття змісту та ідеологічної сутності поезії використано текстцентричні методи аналізу творів та компаративістські студії. Висновки. В статті проаналізовано творчість Казімежа Вежинського, зокрема увага зосереджена на його політичній поезії часів Другої світової війни, зокрема на вірші "Na proces moskiewski" ("На московський процес"). Стверджується, що поезія автора 1939–1945 років була високомистецькою і часто поєднувала ліричні, епічні та драматичні елементи, незважаючи на загальноприйняте твердження, що "під час війни музи мовчать". Вірші Вежинського, особливо збірка "Krzyże i miecze" (1946), функціонували як хроніка воєнного часу і часто набували форми "анти-оди", виражаючи гнів та іронію щодо радянської агресії та суду над шістнадцятьма лідерами польського підпілля в Москві у 1945 році. Автор звинувачує суддів, називаючи їх

зрадниками та натякаючи, що "злочинець у цій залі суду – не ми, а ви". "Свобода" описується як "невідоме вам слово" та "вічне марновірство" для московської сторони. За допомогою ліричної мови вірш підтримує внутрішню дисципліну та посилює силу почуття, що характерно для трагедії. Вежинський використовує категорію трагедії, ототожнюючи читачів з обвинуваченими, яких спіткала польська доля. Московський трибунал судиться ораторським колективом (польською нацією) та засуджується за втечу від розуму та союз з дияволом на польських могилах. В статті детально досліджується структура та акустичні особливості цього вірша, підкреслюється його трагізм, зв'язок із традицією польського романтизму та ідеєю "болісної краси", розкриваючи національну трагедію Польської підпільної держави.

Ключові слова: творчість Казімежа Вежинського, вірш "На московський процес", "анти-ода", Друга світова війна, радянська агресія.

Gustav Ostasz. The Poetry of Kazimierz Wierzynski and Its Ideological Orientation During World War II

The aim of the article is to study the poetry of the famous Polish poet Kazimierz Wierzynski and his ideological orientation during the Second World War. The research methodology is based on the principles of scientificity, objectivity, and historicism. In order to reveal the content and ideological essence of poetry, text-centric methods of analysis of works and comparative studies were used.

Conclusions. The article analyzes the work of Kazimierz Wierzynski, focusing in particular on his political poetry from the Second World War, in particular on the poem "Na proces moskiewski" ("To the Moscow Trial"). It is argued that the author's poetry of 1939–1945 was highly artistic and often combined lyrical, epic, and dramatic elements, despite the commonly accepted statement that "in times of war the muses are silent". Wierzynski's poems, especially the collection "Krzyże i miecze" (1946), functioned as a chronicle of wartime and often took the form of "anti-odes", expressing anger and irony towards the Soviet aggression and the trial of sixteen leaders of the Polish underground in Moscow in 1945. The author accuses the judges, calling them traitors and implying that "the criminal in this courtroom is not us, but you". "Freedom" is described as "an unknown word to you" and "an eternal superstition" for the Moscow side. Through lyrical language, the poem maintains internal discipline and enhances the power of feeling that is characteristic of tragedy. Wierzynski uses the category of tragedy, identifying readers with the accused who suffered the Polish fate. The Moscow tribunal is trying the oratorical collective (the Polish nation) and condemning them for escaping from reason and alliance with the devil on Polish graves. The article examines in detail the structure and acoustic features of this poem, emphasizing its tragedy, connection with the tradition of Polish romanticism and the idea of "painful beauty", revealing the national tragedy of the Polish Underground State.

Keywords: works of Kazimierz Wierzynski, poem "On the Moscow Trial", "anti-ode", World War II, Soviet aggression.

Analiza badań i publikacji podstawowych. Od czasów antyku utarło się przekonanie, że *interarmasilentMusae*. Wbrew owemu przekonaniu lata 1939-1945 owocowały nie tylko literaturą okolicznościową [1]. Przyniosły również sztukę słowa wysokiej rangi, która – zgodnie z tradycją literatury romantyzmu – scalała materię liryki, epiki i dramatu. To Jana Lechonia spora część *Lutni po Bekwarku* (1942) i niemal cała *Aria z kurantem* (1945), to Beaty Obertyńskiej *Otawa* (1945) i niektóre segmenty późniejszego tomu *Miód i piołun* (1972), to Stanisława Balińskiego *Wielka podróż* (1941), Władysława Broniewskiego *Bagnet na broń* (1943) i *Drzewo rozpaczające* (1945), Antoniego Słonimskiego *Alarm* (Londyn 1940). To zbiór wierszy Bolesława Redzisz *Droga do Polski* (Bagdad 1943), to Janusza Wedowa *Wracające żagle* (Roma 1944). To mowa wiązana pisarzy samorodnych [2] i anonimowych [3]. A przede wszystkim ówczesna twórczość Kazimierza Wierzyńskiego.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Kazimierz Wierzyński pisywał wiersze, które nieco później, w czasach PRL-u, dezawuuując, określano mianem

politycznych. Najwięcej ich zawiera tom *Krzyże i miecze* (1946), spuentowany dedykacją: "Zostań dla żołnierzy" (*Do książki*). Układają się w rejestr zdarzeń smutnych dla nas i gorzkich, co poświadczają tytuły: *Na rozwiązanie Armii Krajowej, Na zajęcie Warszawy przez Rosjan, Polsko, którą przewano, Do sumienia świata, Na proces moskiewski, Na dzień zwycięstwa, Do moich zmarłych*. One wszystkie, razem wzięte, mogłyby stanowić kronikę wojennego czasu.

Wiersz okolicznościowy spełniał funkcje przeróżne. Był dokumentem zdarzeń. Niekiedy swoją strukturą i semantyką zbliżał się do eseju z rodowodem romantycznym [4]. Zwykle zaś, za sprawą dialogowości języka, rozumianej jako

sceniczne gesty poety, osiągał równowagę dramatu. Bowiem język liryki, będąc budulcem sztuki słowa, utrzymuje jej dyscyplinę wewnętrzną, uwzniośla zdarzenia, wzmacnia siłę uczuć, "ma charakter syntetyczny, polega na zgęszczeniu, kondensacji", jest "intelektualny, właściwy tragedii" [5, s. 279]. Żeby co do tego nabrać pewności, trzeba wnikać w filozofię Wierzyńskiego, ulubieńca żołnierzy wojny z lat 1939–1945 [6, s. 30]. Kategoria długiego trwania jest tej filozofii lejtmotywem. Oto jej sygnał znamieny, który stanowi zapowiedź analizy interpretacyjnej wiersza *Na proces moskiewski*. Zbiorowy podmiot mówiący konstatuje z sarkazmem. "Cokolwiek się zdarzy, jak świat się pozmienia, || Niezmienna wasza przemoc i gwałt i nienawiść". Ów sarkazm wynika z całokształtu naszych, wielowiekowych zetknięć z Moskalami.

W *Krzyżach i mieczach* Tymon Terlecki dostrzegł ślady zaprzeczonych gatunków o proveniencji antycznej. Konstatował "coś, co można by nazwać anty-odą (*Na proces moskiewski, Na dzień zwycięstwa*)". Argumentował. Wprawdzie "stylizacja tytułów" zda się wskazywać na odę, «lecz struktura, porządek wewnętrzny jest odwrócony: poeta zajmuje postawę moralnie wyższą wobec przedmiotu, osądza go i potępia akcentami ironii, gniewu, odrazy ("jaki w naszych czasach urodzaj kanalii"; "stypa pochroniów i skrzętnej hieny")» [6, s. 29]. Swoją wywód uzasadniał Terlecki wtrąceniami, cytatami z anty-ody *Na dzień zwycięstwa*. Być może, iż sam zamysł pisania o wierszu drugim, *Na proces moskiewski*, działał na krytyka paraliżująco, rzeczony próby Terlecki nie podjął. Dopiero wiele lat później ktoś inny [7, s. 164–173] odważył się spróbować i – siłą rzeczy – wywołał niniejsze odczytania interpretacyjne.

Sześciostopowy trzynastozgłoskowiec *Na proces moskiewski* – którego aura duchowo-artystyczna wskazuje na pokrewieństwo z cierpkim lirykiem Adama Mickiewicza *Do matki Polki* – ma zdolność rażenia nasw samo serce. Będąc strukturalnym *analogonem* słów ostatnich oskarżonego – tu: zbiorowej osoby mówiącej – może nas obezwładniać duchowo. To ledwie część prawdy o nim. Niepokoi on również swą warstwą brzmień, rezultatem zabiegów poety, by umuzykalnić najbardziej sztywne metrum polskie [8, s. 406.], za który uchodzi trzynastozgłoskowiec. Wiersz *Na proces moskiewski* może nas szokować, ranić ostrzem okrutnego piękna, jednak – akcentując długie trwanie – zda się inicjować heroiczną drogę ku zdrowiu duchowemu. Dlatego trzeba się mu przyjrzeć z należytą uwagą.

Oskarżajcie nas wszystkich, nie tylko szesnastu,
Sądźcie poległych w grobie, to też winowajcy,
Sądźcie szkielec, co z wojny pozostał się miastu,
Gdy wyście jeszcze z diabłem kumali się, zdrajcy.

Oskarżcie także wolność, nieznaną wam słowo,
Ten odwieczny zabobon, co zawsze nas dzieli,
Cały kraj polski weźcie, zamknijcie go w celi
I wprowadźcie pod sztykiem na salę sądową.

I choć wyrok spiszecie w ciemnicach swych na dnie
By w kremlńskiej go potem ujawnić asyście,
Jeszcze ten, kto jest wolny, bez trudu odgadnie,
Że zbrodniarzem w tej sali nie my, ale wyście.

My przyjmujemy wasz werdykt. Nie zdoła was zawieść
Polska pamięć i długie pokoleń wspomnienia,
Bo cokolwiek się stanie, jak świat się pozmienia,
Niezienna wasza przemoc i gwałt i nienawiść.

Lecz kto wolny, a myśli, że z oczu odpędzi
Upiora waszych jaskiń, bagienny wasz opar,
Błądzi, bo moskiewskiego świat uląkł się sędzi,
Wolnych w walce opuścił, ciemieźcę ich poparł.

I osądził się hańbą i skazał sam siebie,
Uciekły od rozumu, szaleńczy trybunał,
I z diabłem się na polskich mogiłach pokumał
I potępiony będzie na ziemi i niebie.

Swoją dialogowością i emotywnością anty-oda *Na proces moskiewski* wciąga nas w głąb świata wewnętrznego. Przy tym od razu, jakby mimo woli, zaczynamy deklamować, gdyż metrum trzynastozgłoskowca (7 + 6) – trocheje i amfibrachy – wymusza skandowanie. Za sprawą inicjalnych czasowników, "oskarżajcie", "sądźcie", "oskarżcie", ulegamy wrażeniu, że trafiliśmy na scenę tragedii nie do końca imaginowanej. Znaleźliśmy się oto na scenie *theatrum*-sądu, pomiędzy anonimowymi, a naprawdę rzeczywistymi bohaterami, rozgniewanymi bandyckim uwięzieniem i bezprawnym, krzywdzącym procesem. Z przekazów dziejowych znamy ich liczbę: szesnastu, znamy także ich imiona, nazwiska, funkcje rządowe [Zob.: 9, s. 513-526]. I wprost bezwiednie, od razu, czujemy, że należymy do ich grona, a nie do grona sędziów i nie do przezroczystej, mało wyraźnej względem oskarżonych i nas, widowni [Zob.: 10, s. 398].

Z kategorią tragizmu wiążą się ostre rozgraniczenia. Najpierw – dzięki dialogowości języka wiersza – zachodzi nasze utożsamienie z oskarżonymi, których dosięgło polskie *fatum*. Wszak to my teraz, czytając, razem z nimi skandujemy z bólem i gniewem zdania, adresowane do Rosjan: "Oskarżajcie nas wszystkich, nie tylko szesnastu, || Sądźcie poległych w grobie, to też winowajcy,

|| [...] || Cały kraj polski weźcie, zamknijcie go w celi || I wprowadźcie pod szykiem na salę sądową". Ale też, za sprawą precyzji języka Wierzyńskiego, nie słabnie w nas nieufność wobec interlokutorów, których wprawdzie nie słyhać bezpośrednio, lecz fibrami ciał i dusz odbieramy wypowiedziane przez nich kwestie, pełne cynizmu, obliczone na efekt propagandowy. Słyszymy kwestie wygłoszone w czasie historycznym, utrwalone w moskiewskich protokołach. Ale Wierzyński bynajmniej nie opowiada, nie buduje fabuły, nie wprowadza przed-akcji. Nie przywdziewa kostiumu kronikarza. Według niego fakty są dobrze znane; co dziś budzi wątpliwości. Literatura przedmiotu nie jest dziś znana poza wąskim kręgiem historyków, specjalistów. Oczywiście, należy je znać, abyśmy pojmowali to, co – wtopione w materię sztuki słowa – dzieje się ciągle *da capo* *fine* w owym przeraźliwym teatrze, w rzeczywistej Moskwie, w mającym ponurą sławę Domu Związków¹, między 18 a 21 czerwca 1945 roku. Powinniśmy znać tę okrutną prawdę, abyśmy, pomimo zdrętwienia duchowego, przeżyli *katharsis*, co nie nastąpi od razu, chociaż w strofie końcowej słyhać opinię bezstronną, pogłos rzymskiej zasady, że siła nie stoi nad prawem. "I osądził się hańbą i skazał sam siebie, || Uciekły od rozumu, szaleńczy trybunał, || I z diabłem się na polskich mogiłach pokumał || I potępiony będzie na ziemi i niebie". Godzi się podkreślić, że zbiorowość mówiąca, którą w tym miejscu wydaje się już być cały naród polski, unika form czasownikowych *praesens* na rzecz

¹ To pałac, wcześniej miejsce "spotkań szlachty rosyjskiej, która tam często podejmowała carów. Po rewolucji oddany został na siedzibę zawodowych związków sowieckich. W kolumnowej sali tego pałacu [...] od czasu rewolucji bolszewickiej odbywały się [...] wielkie publiczne procesy [...]. Tu poskramiano [...] odchylenia ideologiczne takich wodzów rewolucji proletariackiej jak Bucharin, Rykow, Zinowjew i Kamienjew, tu też karano za »zdradę« marszałków i dowódców sowieckich: Tuchaczewskiego, Jegorowa i Jakira. Tutaj miano również sądzić wybitnych przywódców narodów, których podbój zamierzeli czerwoni carowie idąc śladami swych białych poprzedników" (Zob.: 10. Stypułkowski Z., *op. cit.*, s. 397).

perfectum. Nie ukrywa wewnętrznego bólu, przyjmuje postawę bezstronną w imię racji wyższych, dyktowanych kulturą chrześcijańską.

Kanwa wiersza, zdarzenia historyczne, mogą służyć za dobry fundament analizy interpretacyjnej. Gdyby je przedstawić od początku aż do końca, z zachowaniem chronologii – w nomenklaturze sztuki słowa byłyby to odpowiedniki wątków – zaistniałaby fabuła dramatu o asercji niepodważalnej. Dramatu rzeczywistego, spoza literatury. Jego etap finalny okazałby się punktem wyjścia dla retorycznego teatru-sądu Wierzyńskiego *Na proces moskiewski*. Zaś zdarzenia inicjalne z fabuły owego – nienapisanego – dramatu rzeczywistego mogłyby spełniać wobec utworu funkcję przedakcji. Materia historii wniknęła weń tak bardzo, że można by mówić o stopie nierozdzielny, choć wyobrażonym.

Rosjanie, osadziwszy w Polsce – w roku 1944 – marionetkowy PKWN, nie poprzestali na tym. Dążeń imperialnych nie zamierzali hamować, czego Wierzyński był świadom. Ze sceny *theatrum* dochodzi, skandowana głosami męskimi – akustycznie męskość głosów imitują: niska, ze względu na miejsce artykulacji, samogłoska "o" oraz dwie spółgłoski nosowe, "m", "n" – pełna sarkazmu reakcja szesnastu: "wolność, nieznanne wam słowo, || Ten odwieczny zabobon, co zawsze nas dzieli || [...]". Słychać jakby ekstrakt naszych przeświadczeń plemiennych, rezultat dramatycznych zetknięć z imperium moskiewskim; ewokowany na zasadzie odruchu warunkowego.

Komentarzami kontekstualnymi niech tu staną się dwa cytaty. Pierwszy z książki Wierzyńskiego *Krzyże i miecze*, gdzie w wierszu *Na zajęcie Warszawy przez Rosjan* padają słowa, które kwestionują niedawne powstanie (1944 r.). "Kreml takiej zakazał wolności". Cytat drugi, eseistyczny, pochodzi z dzieła Andrzeja Bobkowskiego *Szkice piórkiem*. Ten wytrawny obserwator zdarzeń z perspektywy Paryża – gdzie wtedy przebywał – utrwalił nie mniej gorzką refleksję, sygnowaną datą: 13. 08. 1944. «Rosja, odwieczna Rosja, [...] nie zna i nie rozumie pojęcia "wolność" do tego stopnia, że jej nie potrzebuje» [11, s. 529.]. Ilustrował ten zapis fabułą. "Stoją [wojska sowieckie] tuż [na warszawskiej Pradze], po drugiej stronie Wisły i przyglądają się, jak tam [na Starym Mieście] tysiąc młodych, w najszlachetniejszym porywie, walczy kamieniami [niby biblijny Dawid z Goliatem] przeciwko najbardziej nowoczesnej armii. Jest w tym [Armii Czerwonej zachowaniu] cynizm, który przekracza wprost [ludzka] zdolność reakcji [...]. Do wielu rzeczy, których nie możemy im przebaczyć, [Rosjanie] dodają to, czego nie będzie wolno im nigdy przebaczyć" [11, s. 530].

Abyrefleksje autora *Szkiców piórkiem* pogłębić znaczeniowo – i ująć – w zasadnej przeciw perspektywie "długiego trwania", wróćmy do wiersza Wierzyńskiego *Na zajęcie Warszawy przez Rosjan*. Ożywają tam "ciemne stulecia innych, minionych wieczorów". W porządku dziejów jawi się "szturm na Pragę" wojsk Aleksandra Suworowa (1794) i "widmo rzezi", a sto czterdzieści sześć lat później "straszny kopiec", góra „czaszek” w "lasach katyńskich".

A teraz siłą wyobraźni przenieśmy się z powrotem na scenę teatru-sądu *Na proces moskiewski* i poddajmy się złudzeniu, iż to stamtąd dolatuje swarliwe echo konstatacji fabularnych Andrzeja Bobkowskiego, choć naprawdę słychać chór szesnastu oskarżonych. "Sądzicie szkielet, co z wojny pozostał się miastu, || Gdy wyście jeszcze z diabłem kumali się zdrajcy". Pomimo wzmiankowanego złudzenia, skonstatujmy, że gdy chodzi o asercję i semantykę, nie ma różnic w tekstach obu pisarzy – Wierzyńskiego i Bobkowskiego – dbałych o prawdę żywą.

Rosjanie przyglądając się z aprobatą, jak armie Hitlera burzą Warszawę, nie byli bierni, własnymi metodami miażdżyli struktury wojskowe i cywilne Polski Podziemnej. Dwufazowo, 27 i 28 marca 1945 roku, za pomocą fortelu, porwali w Pruszkowie szesnastu najwyższych reprezentantów naszego państwa. W niecałe trzy miesiące później urządzili w moskiewskim Domu Związków proces pokazowy. Trwał on cztery dni, "zaczął się 18 czerwca o godzinie 11 przed południem, a zakończył 21 czerwca o godzinie 4.30 nad ranem ogłoszeniem wyroku. Obywatele państwa polskiego odpowiadali przed sądem radzieckim i wedle obowiązującego tam prawa" [12].

W akcie oskarżenia prokuratorzy sowieccy określali więźniów mianem zdrajców i zbrodniarzy. Zarzucali im, że sterowali organizacją podziemną «na tyłach Armii Czerwonej na terytorium zachodnich obwodów Białorusi i Ukrainy, na Litwie i w Polsce i, działając według instrukcji tzw. polskiego "rządu" emigracyjnego w Londynie, kierowali robotą wywrotową przeciwko Armii

Czerwonej i Związku Radzieckiemu, dokonywaniem aktów terroru w stosunku do oficerów i żołnierzy Armii Czerwonej, organizowaniem zamachów zbrojnych, prowadzeniem propagandy wrogiej wobec Związku Radzieckiego i Armii Czerwonej [...]».

Wedle prokuratorów oskarżeni nie dopilnowali wykonania rozkazów "radzieckiego dowództwa wojskowego co do oddania aparatów radiowych, drukarni, broni i amunicji" przez polskie podziemie i dopuszczali do używania tych przedmiotów "w celach przestępczych" [13].

Moskiewski sąd, narzędzie propagandy ZSRR, demonstrował cynizm. Bezprawnie orzekł karę więzienia dla polskich patriotów. Spośród nich trzech zmarło w kazamatkach sowieckich: naczelny dowódca AK gen. Leopold Okulicki (24. XII. 1946 r.), Delegat Rządu na Kraj, wicepremier Jan Stanisław Jankowski (13. III. 1953 r.), minister Stanisław Jasiukowicz (22. X. 1946 r.). Oczywiście, powyższe zdania wybrzmiewają tu niczym epilog, który w anty-odzie *Na proces moskiewski* się nie uobecnił, należąc do fizykalnego *futurum*.

Na czym polega piękno utworu Wierzyńskiego? W czym się wyraża? Kierunki odczytań tkwią w materii wiersza, pełnej paradoksów i aluzji do naszej historii i tradycji romantyzmu. Takie piękno można by nazwać pięknem okrutnym, albo – synonimicznie – bolesnym. Nie tylko stąd, że apoteozuje cierpienie w dobrej sprawie; kultura chrześcijańska przypisała mu aspekt *sacrum*, szanując prawdę dziejów i głosząc zasadę: *historia magistra vitae*. I nie dlatego, że wszystko przepowiedział romantyzm. A mianowicie – co w czasie listopadowych walk antycypował autor ody *Do matki Polki* (1830) – że każdego rycerza niepodległości spotka okrutny los z semantyką archetypu. "Wyzwanie przyszłe mu szpieg nieznajomy, || Walkę z nim stoczy sąd krzywoprzysiężny, || A placem boju będzie dół kryjomy, || A wyrok o nim wyda wróg potężny". Od pokoleń spiskowcy, którzy wznecali bój o niepodległość, wiedzieli, co robią. Inna sprawa, że nie zawsze bywali rycerzami bez skazy. Jednak ich działania niosły wyjątkową semantykę i aksjologię.

Pamięć walk o niepodległość podtrzymywała nadzieję na zwycięstwo. Wszakże – towarzysząca tej pamięci – świadomość licznych porażek, które towarzyszyły zmaganiom, implikowała destrukcję; jak chroniczna choroba. W wewnętrznym świecie miniatury Wierzyńskiego *Na proces moskiewski* podmiot zbiorowy zna ową, spękaną u podstaw, prawdę historyczną z naddatkiem obserwacji niedawnych. Wie o ustaleniach z Teheranu (1943–1944), Jałty (4–11. II. 1945), Poczdamu (17. VII. 1945). Jest świadom zdrady Zachodu, stąd w wierszu *Polsko, którą przewano słyhać sarkazm*. „Wolność znaczy tyle, co rozbój wolności”. Zbiorowość mówiącaż anty-ody *Na proces moskiewski* – określona liczbą szesnastu – wie o oddaniu nas na łup "aliantowi naszych aliantów", Rosji Sowieckiej, która raz za razem, podstępnie, anektowała swoich sąsiadów. Demoralizowała. Niszczyła duchowo. Wprowadzała anty-kulturę [14, s. 403].

Do realizacji tego procederu pozyskiwała kolaborantów, ogłaszając ich "prawdziwymi" patriotami. Zniewalała świadomościowo, by wynarodowić. Realizowała *pierekowkę* dusz, a jeśli ta zawodziła, sięgała po terror, żeby przerazić. Od wieków Rosja postępuje tak samo. Ze sceny *theatrum* Wierzyńskiego padają słowa: "Niezmienna wasza przemoc i gwałt i nienawiść".

Porwanie szesnastu – w marcu 1945 roku, w Pruszkowie – nie było incydentalnym uprowadzeniem Polaków przez Rosjan. Zdarzały się już podobne w czasie konfederacji barskiej (1768–772) i po insurekcji kościuszkowskiej

(1794); a zaczęły się wiek wcześniej. Były zjawiskiem nagminnym w stuleciu dziewiętnastym jako główna kara za udział w spiskach i powstaniach – listopadowym (1830–1831) i styczniowym (1863–1864). Wymiar totalny osiągnęły po wrześniu 1939 roku, gdy wywózki na Syberię dotknęły setek tysięcy naszych rodaków zza Buga i Sanu; a w roku 1944 żołnierzy Armii Krajowej, których NKWD aresztował podstępnie, unicestwiając powstańczą akcję "Burza". Pierwowzorem *pierekowki* dusz polskich na rosyjskie była konfederacja targowicka (1792 r.), zawiązana pod egidą carycy Katarzyny II.

Piękno bolesne teatru-miniatury *Na proces moskiewski* jest uwypuklone przez warstwę akustyczną; poddaną eufonii. Warstwę dźwiękową wiersza współkształtują amfibrachy i trocheje, ułożone w porządku znaczącej zmienności, aby retoryczny, pełen gniewu i sarkazmu, monolog podmiotu zbiorowego korespondował z metrum, inkrustowanym różnorodnymi rymami; o których

dalej. Rytm anty-ody cechuje falistość. To rytm żywy, pulsujący. W każdym wersecie od nagłosu do średniówki (po siódmej sylabie) jest obecny jeden amfibrach w towarzystwie dwóch trochejów, przy czym owe metra nie tworzą sztywnego schematu, układają się rozmaicie. A tuż dalej, przed klauzulą, stwierdzimy dwa amfibrachy; zasada nieregularności przed średniówką zmienia się więc po średniówce w zasadę ścisłego porządku. Na skutek tych zabiegów akustycznych zachodzi sugestia krzyku, który mówi o rozpaczliwej implikowanej klęską polityczną, aczkolwiek wojny o niepodległość kraju oskarżeni nie powinni byli przegrać militarnie; wszak należą do zwyciężczych aliantów. Akcent logiczny pada na niewinność i krzywdę sądzonych. Oto bronią się rycerze, zranieni duchowo przez odwiecznych wrogów, którzy raz za razem operują serią perfidnych kłamstw. Rycerze ulegną przemocy bez zasad, jednak nie potrafią zamilczeć, bowiem z natury są ludźmi wolnymi. Przemawiają, skandując niczym chór w greckiej tragedii. "I choć wyrok spisiecie w ciemnicach swych na dnie || By w kremlńskiej go potem ujawnić asyście, || Jeszcze ten, kto jest wolny, bez trudu odgadnie, || Że zbrodniarzem w tej sali nie my, ale wyście". Napomykają z goryczą, dalekowzrocznie. "My przyjmujemy wasz werdykt. Nie zdoła was zawieść || Polska pamięć i długie pokoleń wspomnienia". Wiedzą, że naród istnieje za sprawą pamięci. Naród trwa, bo epoce zaborów zawdzięczamy wysoką kulturę, która kształtowała pietyzm dla świadomości patriotycznej, duchowo-religijnej, idealizowała spiskowców oraz powstania. Budziła nadzieję.

Warstwa brzmień, akustyka anty-ody *Na proces moskiewski* jest współkształtowana przez bogactwo rymów. Spełniają one funkcje nie tylko podstawowe, czyli wierszo-twórczą i rytmotwórczą. Rymy klauzulowe, żeńskie, ułożone z maestrią, realizują schemat: a, b, a, b; i potem: c, d, d, c; itd., który wskazuje na syntaksę jako spoiwo strof sąsiadujących. Każda z nich to osobne zdanie, segment wyróżniony składniowo; pod względem myślowym jednak są powiązane. Prócz rymów klauzulowych dają o sobie znać rymy wewnętrzne (na przykład: "wyście", "weźcie", "zamknijcie", "wprowadźcie", "wolny", "bagienny"), anafory ("sądźcie", "sądźcie") i różne powtórzenia. Nasycają wiersz charakterystycznym brzmieniem i rytmem. To rytm gniewu wywołanego rozpaczą; towarzyszy retoryce z akcentami moralitetu. Funkcję szczególną spełnia, rozsiana gęsto, samogłoska "i". Jej obecność ma sugerować przerażenie; nawet twardzi mężczyźni przeżywają lęk. To samogłoska wysoka, długa pod względem czasu artykulacji, jak się zdaje, może ona i nas, jako uczestników *theatrum* niepokoić, a nawet drażnić. Towarzyszą jej samogłoski niskie: o, u, y; wnosząc kontrast, sygnując zimną krew rycerzy. Częste spółgłoski szczelinowe i zwarto-szczelinowe, s, sz, dź, c, imitując szum złowieszczy, bądź syk węża, sugerują stan zagrożenia. Taka jest ich rola, określona zamiarem pisarza. Chciał, przypomnijmy, umuzykalnić trzynastozgłoskowiec, sztywne metrum naszej poezji.

Stworzył Wierzyński miniaturę teatru, który unaczynia tylko jedną spośród wielu rzeczywistych scen z zakresu tragedii narodowej Polskiego Państwa Podziemnego. Strukturalny monolog, gdzie można usłyszeć spór z cynicznymi „maskami”, co myśl swą ukrywają; jakby żywe echo *Wyzwolenia* Wyspiańskiego. W istocie nader gorzki ciąg naszego, zadawnionego sporu z Rosją. Sporu nie tyle mentalnego, co tyającego się aksjologii, dokumentowanej przez zdarzenia historii. Obrzmiała bólem konfrontację postaw i argumentów.

Wnioski i perspektywy dalszych badań. Wiersz jest określany mianem "anty-ody". Ma on formę sześciostrofowego trzynastozgłoskowca (metrum 7 + 6), którego metrum (trocheje i amfibrachy) wymusza skandowanie, co potęguje jego emocjonalny charakter. Utwór osiąga równowagę dramatu dzięki swojej dialogowości (za sprawą "scenicznych gestów poety"). Wiersz bezpośrednio odnosi się do Procesu Szesnastu (procesu pokazowego), który odbył się w Moskwie, w Domu Związków, między 18 a 21 czerwca 1945 roku. Wiersze tego typu, które Wierzyński pisywał, były później w czasach PRL-u dezawuowane i określane mianem politycznych. Centralną kategorią w filozofii Wierzyńskiego, widoczną w wierszu, jest "długie trwanie". Wiersz konstatuje sarkastycznie niezmienną rosyjską postawę w wielowiekowych zetknięciach z Polską: "Niezmienna wasza przemoc i gwałt i nienawiść".

Zbiorowy podmiot mówiący w wierszu, utożsamiany z oskarżonymi (szesnastoma przywódcami Polskiego Państwa Podziemnego), wyraża gniew i ból. Oskarża on sędziów, nazywając ich zdrajcami

i sugerując, że "zbrodniarzem w tej sali nie my, ale wyście". "Wolność" jest określana jako "nieznane wam słowo" i "odwieczny zabobon" dla strony moskiewskiej. Poprzez język liryki, wiersz utrzymuje dyscyplinę wewnętrzną i wzmacnia siłę uczuć, co jest właściwe tragedii. Wierzyński operuje kategorią tragizmu, utożsamiając czytelników z oskarżonymi, których dosięgło polskie fatum. Trybunał moskiewski zostaje osądzony przez zbiorowość mówiącą (naród polski) i potępiony za ucieczkę od rozumu i sprzymierzenie się z diabłem na polskich mogiłach. Piękno utworu polega na jego okrutnym lub bolesnym charakterze, który apoteozuje cierpienie w słusznej sprawie. Akustyka anty-ody, współkształtowana przez amfibrachy i trocheje oraz bogactwo rymów, potęguje sugestię krzyku, który mówi o rozpaczliwej politycznej klęsce. Wiersz inicjuje heroiczną drogę ku zdrowiu duchowemu. W sumie, miniatura ta jest nader gorzkim ciągiem naszego, zadawnionego sporu z Rosją, który dotyczy aksjologii i jest dokumentowany przez zdarzenia historii, unaoczniając tragedię narodową Polskiego Państwa Podziemnego.

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury

1. Justyny Chłap-Nowakowa Sybir. Bliski Wschód. Monte Cassino. Środowisko poetyckie 2. Korpusu i jego twórczość. Kraków: Arcana, 2004. 634 s.
2. Orlicki J. Poprzez Starobielsk do Piątej Dywizji Kresowej. Pamiętnik wojenny lekarza rezerwisty. Londyn – Warszawa, 1992. 127 s.
3. Przeciwno złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944–1956. Zebrała Barbara Otwinowska. Warszawa: "Akces", 1995. 488 s. :
4. Mickiewicz Adam. Dziadów części III; Stanisław Marek. Przedmowy romantyków. Kreacje autorskie, idee programowe, gry z czytelnikiem. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007. 347 s.
5. Sławińskiej Irena. Sceniczny gest poety. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1960. 298 s.
6. Terlecki Tymon. Wierzyński czyli poeta. W "Przebitym światłem". Pożegnanie z Kazimierzem Wierzyńskim. Księga zbiorowa. Londyn 1969. Ss. 17–40.
7. Zbigniew Andres. Kazimierz Wierzyński – szkice o twórczości literackiej. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997. 206 s.
8. Wierzyński Kazimierz. Pamiętnik poety. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Interim, 1991. 487 s.
9. Proces szesnastu. Dokumenty NKWD. Warszawa 1995. Ss. 513–526.
10. Stypułkowski Z. Zaproszenie do Moskwy. Wydanie III. Warszawa: Wydawnictwo Interim, 1991. 486 s.
11. Bobkowski Andrzej. Szkice piórkami. Warszawa: Wydawnictwo CiS, 1997. 559 s.
12. Duraczyński Eugeniusz. Wprowadzenie. W: Sprawozdanie sądowe w sprawie organizatorów, kierowników i uczestników polskiego podziemia w zapleczu Armii Czerwonej na terytorium Polski, Litwy oraz obwodów zachodnich Białorusi i Ukrainy, rozpatrzonej przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 18-21 czerwca 1945 r. w Moskwie. Moskwa 1945. Reprint: Rzeszów 1991, s VI.
13. Akt oskarżenia. Wewnętrzna strona okładki książki Proces szesnastu. Dokumenty NKWD. Warszawa, 1995. 312 s.
14. Terlecki Tymon. Szukanie równowagi. Szkice literackie i publicystyczne. Londyn: Pol. Fundacja Kultur, 1988. 417 s.

References (translated & transliterated)

1. Justyny, Chłap-Nowakowa Sybir. (2004). Bliski Wschód. Monte Cassino. Środowisko poetyckie 2. Korpusu i jego twórczość [The Middle East. Monte Cassino. The Poetic Community of the 2nd Corps and Its Works]. Kraków: Arcana, 634 [in Polish].
2. Orlicki, J. (1992). Poprzez Starobielsk do Piątej Dywizji Kresowej. Pamiętnik wojenny lekarza rezerwisty [Through Starobielsk to the Fifth Kresowa Division. War Diary of a Reservist Doctor]. Londyn – Warszawa, 127 [in Polish].
3. Przeciwno złu. Wiersze i piosenki więzienne 1944-1956 [Against Evil: Prison Poems and Songs 1944-1956. Collected by Barbara Otwinowska]. Zebrała Barbara Otwinowska. Warszawa 1995. [in Polish].
4. Mickiewicz, Adam. (2007). Dziadów części III; Stanisław Marek. Przedmowy romantyków. Kreacje autorskie, idee programowe, gry z czytelnikiem [Dziady, Part III; Stanisław, Marek. Forewords by the Romantics. Authorial Creations, Programmatic Ideas, and Games with the Reader]. Kraków: Księgarnia Akademicka, 347 [in Polish].
5. Sławińskiej, Irena. (1960). Sceniczny gest poety [The poet's stage gesture]. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 298. [in Polish].
6. Terlecki Tymon. (1969). Wierzyński czyli poeta. [W:] Przebitym światłem. Pożegnanie z Kazimierzem Wierzyńskim. Księga zbiorowa [Wierzyński or the Poet. [In:] Pierced by Light. Farewell to Kazimierz Wierzyński. Collective Book]. Londyn, 17–40 [in Polish].
7. Andres, Zbigniew (1997). Kazimierz Wierzyński – szkice o twórczości literackiej [Kazimierz Wierzyński – sketches on literary works]. Rzeszów Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 206 [in Polish].
8. Wierzyński Kazimierz. Pamiętnik poety [A poet's diary]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Interim, 406 [in Polish].

9. Proces szesnastu. (1995). Dokumenty NKWD [The Trial of the Sixteen. NKVD Documents]. Warszawa, 513-526 [in Polish].
10. Stypułkowski, Z. (1991). Zaproszenie do Moskwy [Invitation to Moscow]. Wydanie III. Warszawa: Wydawnictwo Interim, 398 [in Polish].
11. Bobkowski Andrzej. Szkice piórkami [Pen sketches]. Warszawa: Wydawnictwo CiS, 529 [in Polish].
12. Duraczyński Eugeniusz. Wprowadzenie. W: Sprawozdanie sądowe w sprawie organizatorów, kierowników i uczestników polskiego podziemia w zapleczu Armii Czerwonej na terytorium Polski, Litwy oraz obwodów zachodnich Białorusi i Ukrainy, rozpatrzonej przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 18-21 czerwca 1945 r. w Moskwie [Introduction. [In:] Court report on the case of the organizers, managers, and participants of the Polish underground in the rear of the Red Army in the territory of Poland, Lithuania, and the western regions of Belarus and Ukraine, considered by the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR on June 18-21, 1945, in Moscow]. Moskwa 1945. Reprint: Rzeszów 1991, s. VI. [in Polish].
13. Akt oskarżenia. Wewnętrzna strona okładki książki Proces szesnastu. Dokumenty NKWD [Indictment. Inside cover of the book The Trial of the Sixteen. NKVD documents.]. Warszawa 1995. [in Polish].
14. Terlecki, Tymon. (1988). Szukanie równowagi. Szkice literackie i publicystyczne [Finding Balance: Literary and Journalistic Sketches]. Londyn: Pol. Fundacja Kultur, 403. [in Polish].

Статтю отримано 11.08.2025 року.

Прийнято до друку 13.11.2025 року.

Олена Поліщук,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Житомирського державного університету імені Івана Франка (Україна)
ORCID: 0000-0002-1095-8031
polishchuk.o.p.2015@gmail.com

УЯВА ТА ДИЛЕМА «ПІДНЕСЕНЕ – ПОТВОРНЕ» В ЕСТЕТИЧНІЙ ТЕОРІЇ І ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Метою розвідки є аналіз трактувань уяви у різних галузях сучасного наукового знання, зокрема філософії, естетиці й мистецтвознавстві, для з'ясування його евристичного потенціалу в багатьох теперішніх художніх практиках. Методологія: застосовано методи порівняльного аналізу, індукції, дедукції і герменевтичний метод при виявленні спектру думок про змістове насичення поняття уяви, естетичного досвіду, естетичного переживання, естетичного почуття та їх денотатів. Для цієї розвідки значущість має принцип «неповного осягнення об'єкта», враховуючи складність оцінки явища внутрішнього життя людей як спонуки до художньої чи технічної творчості. Результати: досліджено спектр думок вітчизняних та зарубіжних науковців про антропологічну, естетичну, художню уяву, як різноманітні спроможності людини, коли йдеться про вихід за межі наявного досвіду й породження чого нового, за сферами її прояву; проаналізовано зв'язок естетичної та технічної уяви із естетичними феноменами потворного і піднесеного; здійснено аналіз напрацювань польського філософа й естетика В. Татаркевича про естетичне переживання й указано на теоретико-методологічну цінність подальших досліджень естетичної уяви та естетичного переживання. Наукова новизна: розглянуто зв'язок естетичної уяви споживачів та естетичних феноменів потворного і піднесеного при спогляданні штучних об'єктів дійсності; наголошено на потребі подальшого опрацювання цієї проблеми для розвитку теоретико-методологічної основи у дослідженнях з філософської антропології, естетики, теорії дизайну й мистецької освіти. Практичне значення дослідження полягає в тому, що воно привертає увагу до потреби аналізу чинників детермінації естетичної уяви, естетичного переживання й естетичного почуття для покращення естетичної компетентності фахівців, котрі займаються формоутворенням, креативними проєктами у сучасних художніх практиках. Це необхідно в умовах диджиталізації та швидкого розвитку індустрії розваг й споживання з використанням креативних продуктів, що стимулюють активне використання уяви сучасниками.

Ключові слова: В. Татаркевич, антропологічна уява, естетична уява, художня уява, диджиталізація, естетичний досвід, художній досвід, дилема «піднесене-потворне», художня практика, формоутворення, дизайн.

Olena Polishczuk. Wyobrażenia i dylemat „wzniosłe – niskie” w teorii estetycznej i praktyce artystycznej: analiza teoretyczno-metodologiczna

Adnotacja. Celem tego wywiadu jest analiza interpretacji wyobraźni w różnych dziedzinach współczesnej wiedzy naukowej, w szczególności filozofii i estetyki, historii sztuki, w celu wyjaśnienia jej potencjału heurystycznego w wielu obecnych praktykach artystycznych. Metodologia: zastosowano metody analizy porównawczej, indukcji, dedukcji i metody hermeneutycznej w identyfikacji spektrum myśli o znaczącym nasyceniu pojęcia wyobraźni, doświadczenia estetycznego, doświadczenia estetycznego, zmysłu estetycznego i ich denotatów. Dla tego wywiadu znaczenie ma zasada "niepełnego osiągnięcia przedmiotu", biorąc pod uwagę trudność oceny zjawiska życia wewnętrznego ludzi jako zachęty do twórczości artystycznej lub technicznej. Wyniki: zbadano spektrum opinii naukowców

krajowych i zagranicznych na temat wyobraźni antropologicznej, estetycznej, artystycznej, jak różnorodne zdolności człowieka, jeśli chodzi o wyjście poza istniejące doświadczenie i generowanie tego, czegoś nowego, poza sferami jej przejawu; przeanalizowano związek wyobraźni estetycznej i technicznej z fenomenami estetycznymi niskiego i wzniosłego; przeanalizowano osiągnięcia polskiego filozofa i estetyka W. Tatarkiewicza na temat doświadczenia estetycznego i wskazano na teoretyczno-metodologiczną wartość dalszych badań nad wyobraźnią estetyczną i doświadczeniem estetycznym. Nowość naukowa: zbadano związek estetycznej wyobraźni konsumentów i estetycznych fenomenów niskiego i wzniosłego w kontemplacji sztucznych obiektów rzeczywistości; podkreślono potrzebę dalszego opracowania tego problemu w celu rozwoju podstawy teoretyczno-metodologicznej w badaniach antropologii filozoficznej, estetyki, teorii projektowania i edukacji artystycznej. Praktyczne znaczenie badania polega na tym, że zwraca uwagę na potrzebę analizy czynników determinujących wyobraźni estetycznej, doświadczenie estetyczne i zmysł estetyczny w celu poprawy kompetencji estetycznych specjalistów zajmujących się formotwórstwem, kreatywnymi projektami we współczesnych praktykach artystycznych. Jest to konieczne w obliczu digitalizacji i szybkiego rozwoju przemysłu rozrywkowego i konsumpcyjnego z wykorzystaniem kreatywnych produktów, które stymulują aktywne wykorzystanie wyobraźni przez współczesnie żyjących.

Słowa kluczowe: W. Tatarkiewicz, wyobraźnia antropologiczna, wyobraźnia estetyczna, wyobraźnia artystyczna, digitalizacja, doświadczenie estetyczne, doświadczenie artystyczne, dylemat "wzniosłe-niskie", praktyka artystyczna, formotwórstwo, projektowanie.

Olena Polishchuk. Representation and dilemma of the "dream – creative" in aesthetic theory and artistic practice: a theoretical and methodological analysis

The aim of this study is to analyze interpretations of imagination in various fields of contemporary scientific knowledge, in particular philosophy and aesthetics, art history, in order to clarify its heuristic potential in the study of various artistic practices. Methodology: comparative analysis, induction, deduction, and hermeneutics were used to identify a range of ideas about the content of the concepts of imagination, aesthetic experience, aesthetic feeling, and their denotations. The principle of "incomplete understanding of the object" is important for research, given the complexity of assessing the phenomena of people's inner lives as motivation for artistic or technical creativity. Results: the spectrum of opinions of domestic and foreign scientists on anthropological, aesthetic, and artistic imagination as different human abilities when it comes to going beyond existing experience and creating something truly new in various spheres of human activity has been studied; The connection between aesthetic and technical imagination and the aesthetic phenomena of the ugly and the sublime is analyzed. The ideas of Polish philosopher and aesthetician W. Tatarkiewicz on aesthetic experience are analyzed, and the theoretical and methodological value of further research on aesthetic imagination and aesthetic experience is indicated. Scientific novelty: the connection between consumers' aesthetic imagination and the aesthetic phenomena of the ugly and the sublime is examined when it comes to the contemplation of artificial objects of reality; the need for further development of this issue is noted with the aim of developing a theoretical and methodological basis for research in philosophical anthropology, aesthetics, design theory, and art education. The practical significance of the study lies in the fact that it draws attention to the need to analyze the factors that determine aesthetic imagination, aesthetic experience, and aesthetic feeling in order to improve the aesthetic competence of specialists engaged in form creation and creative projects in contemporary artistic practices. This is necessary in the context of digitalization and the rapid development of the entertainment and consumer industries, which use creative products that stimulate the active use of imagination by contemporary people.

Keywords: W. Tatarkiewicz, anthropological imagination, aesthetic imagination, artistic imagination, digitization, aesthetic experience, artistic experience, the sublime-ugly dilemma, artistic practice, form creation, design.

Вступ. Досить не легко однозначно окреслити, що із себе представляє уява як антропологічний феномен та особливий чинник соціально-культурних презентацій

естетичного чи художнього досвіду, як в його індивідуальних проявах, так і на рівні стильових проявів творчих колективних напрацювань. Адже йдеться про особливу людську пізнавальну спроможність виходити за межі наявного досвіду, з одного боку, і вагомий чинник творчості, який призводить до появи інновацій в різних видах діяльності, – з другого. Без уяви, фактично, не є можливою будь-яка інноваційна діяльність, але у різноманітних художніх практиках вона найяскравіше виявляє багатство чуттєвого досвіду конкретної особистості в сенситивному й емоційно-почуттєвому зрізах.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. В сучасних наукових візіях, однак, зв'язку цього явища із естетичним досвідом людини не приділено належної уваги. Хоча в умовах технологічного прогресу й новітніх технологій, посилення ролі диджиталізації різних сфер людського життя і популярності соціальних мереж, значної соціальної міфотворчості й інтенсивного розвитку художніх продуктів у жанрах фентезі, фантастики, аніме, коміксів відбувається стрімке стимулювання уяви і розвитку фантазійних переживань людей різних вікових груп. Такі продукти є не лише вагомою складовою сучасної поп-культури, а й вагомими творчими новаціями, що впливають на внутрішні стани людей та їх зрушення. Також вони завдають впливу на естетосферу сучасного суспільства та естетичні почуття, смаки, оцінки й ідеали сучасників, а також художню культуру теперішнього суспільства.

У сучасній філософській антропології, гносеології, естетиці, мистецтвознавстві, теорії дизайну спостерігається відсутність уваги до поглибленого теоретико-методологічного аналізу зв'язку уяви та явищ потворного й піднесеного, як своєрідних оцінок фрагментів дійсності в естетичному плані, при створенні креативної продукції та її використанні. Не привертає значного інтересу й питання квазіестетичних феноменів, напрацьованих на базі художньої уяви, як стимулів негачії людського життя.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Вважаємо, що уява та її роль у розвитку людського капіталу, в цілому, й естетичному розвитку особистості задля зростання її креативної спроможності, зокрема, знаходиться на маргінесах інтересу сучасних вітчизняних науковців, філософів, естетиків. Торкається зв'язку споглядання, міркування, уяви й уявлення при аналізі синтетичного характеру критичного мислення М. Макаренка, спираючись на філософсько-антропологічний й естетичний доробок І. Канта, пише про «сили судження» [6]. Але йдеться насамперед у розмірковуваннях дослідниці про їх значення для STEM іSTEAM освіти. Творчу уяву та асоціативну уяву розрізнено Т. Сільченко при аналізі зв'язку способів візуалізації художнього образу, його виразності із фантазією, уявою як складових образного мислення. Уява розглядається дослідницею як властивість, здатність людини до творчої переробки набутих вражень і результатів сприйняття, внаслідок чого виникає новий чуттєвий і мислений образ. Також нею наголошується на значущості вигадки – привнесення у чуттєвий досвід особистості нового складника і руйнації відомого логічного ланцюга при сприйнятті конкретного елемента/елементів світу, що надає «непередбаченого повороту». Тоді як фантазія постає як певне «відсторонення від дійсності» і «створення нових, насправді не існуючих, казкових, невірогідних ситуацій та об'єктів» [8, с. 44]. Природа цих явищ зумовлена «образною генеративністю», тобто людською спроможністю «формувати і модифікувати образи наявних і вдуманих ситуацій» [8, с. 45]. Коли ж йдеться про асоціативну уяву, то варто зважати на перекладність засобів художньої виразності одного виду мистецтв формами, засобами іншого виду.

У прикладних аспектах запитів теперішньої художньої практики також фіксується цілеспрямована увага розробників продукції, створеної на основах досягнень диджиталізації, на посилене використання уяви та уявлень, фантазії, щоб керувати чуттєвими станами споживачів візуальних продуктів [10–12]. Це спостерігаємо, зокрема в рекламістиці, дизайні та ін. Так, технології віртуальної /доповненої реальності (VR/AR), застосовані для розробок з графічного, мультимедійного і продуктового дизайну, створюють середовище для експлуатації уяви через персонажі, фони, освітлення, спецефекти. Варто зазначити, що поняття віртуальної реальності

було уведено до вжитку не фахівцями з інженерії чи психології, а американським художником Джароном Ланьє в 1985 році [12]. Тож теперішня візуальна культура посилено стимулює навантаження на уяву людей у різних сферах їхнього життя.

Відтак, дослідниками наголошується цінність розвинутої уяви як у представників творчих професій, зокрема рекламистів, митців, дизайнерів, викладачів дизайн-освіти й мистецьких спеціальностей, так і стимулювання розробниками творчих, інноваційних продуктів активного використання уяви у користувачів, споживачів цієї продукції.

Мета дослідження: проаналізувати вплив значення уяви на формування естетичного досвіду людей, їхньої спроможності до «суджень смаку» крізь призму дилем прекрасного – потворного та піднесеного – ничого – жахливого, а також з'ясувати теоретико-методологічний потенціал понять класичної естетики при аналізі різноманітних рукотворних об'єктів, створених у межах сучасних художніх практик.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У філософських напрацюваннях під уявою розуміють насамперед пізнавальну здатність людини до вільної переробки чуттєво зафіксованого образу або утворення нових образів на «довільних засадах» [4, с. 660]. На погляд польського антрополога культури А. Менцвеля, завдяки антропологічній уяві створюється «світ, який не є природним, а навпаки, будується всупереч природі або над нею. Цей світ ми називасмо культурою...» [7, с. 13]. Однак вона залежить від етноцентризму, коли йдеться про оцінювання носіїв конкретної локальної культури та їхніх здобутків, – переконаний дослідник.

Тож уява, як феномен, постає існуючою у двох виявах: 1) зміні або трансформації конкретного образу дійсності (його презентують різноманітні природні чи ж рукотворного походження об'єкти; 2) формоутворення нового образу предмета, виробу, персонажа тощо. У такому її розумінні вона є, власне, антропологічним явищем, адже стосується кожного представника виду *Homo sapiens*; без неї не відбувався б розвиток людства й суспільства, не ускладнювалося б предметне середовище повсякденного буття людей та їхня орудійна діяльність, не можливим був би розвиток духовного життя і комунікаційної активності та ін. «Уява – необхідний компонент творчої діяльності людини, що виявляється в побудові на основі наявного досвіду образу форми діяльності. До того ж досвід виступає тут як знання тих дій, які треба здійснити, щоб досягти певних практичних результатів», – переконаний Д. Говорун [3, с. 135].

У філософській традиції підкреслюється не тотожність понять «уява» та «уявлення» [5, с. 660], якими фіксуються не однакові людські спроможності. Проте творча уява проявляється у стимулах та результативному зрізах неоднаково у різних практиках, як варто наголосити. Тому не можна лише звертати увагу на уяву винятково за критерієм корисності її продуктів. Не менш важливо, як видається, розглядати її за витоками, хоча б тому, що потреба її застосування може коренитися у бракові достовірної інформації, дефіциті часу для ретельного і тривалого вивчення чогось актуального, наявності схильності до гри, посиленому прагненні до новизни, сенсорному голоді, компенсаторному реагуванні на стрес та ін.

Прикметними ознаками уяви виступають деякі пізнавально-мисленнєві та досить часто й конкретні, практичні моменти діяльності, що призводять до появи нових штучних форм, речей, систем та ін. Останні є важливими в організації повсякденного людського життя та добробуту конкретних людей, але не існує «уяви без чогось уявленого» [1, с. 13]. Насамперед йдеться про вигадку чогось нового із використанням знайомого, знаного як аналогу, і при цьому до наявних складових при будові образу привноситься щось нове (на основі запозичення елементу/елементів іншого об'єкта природного чи штучного походження). Наприклад, у художній практиці, зокрема дизайні, вигадка має місце при імітації природних форм рослинного або тваринного походження, їх текстоники, текстур, фактур, застосованих у формоутворенні нового предмета, речі. Зокрема, це стосується такого напряму розробок як органічний дизайн, представники якого намагаються наслідувати у формоутворенні природним об'єктам.

У дизайні середовища останнім часом спостерігається популярність надавати вічнозеленим рослинам для прикрашання й урізноманітнення урбанізованого простору зооморфні форми або ж стилізувати форми під об'ємні фігури: іноді вони презентують куб, паралелепіпед, кулю, конус, а іноді йдеться про більш вигадливі абстракції. Можна навести й наступний приклад із інженерної практики та інженерно-конструкторської діяльності – поява Ейфелевої вежі (la Tour Eiffel) відбулася не на порожньому місці: створення цього об'єкту стала можливим на перетині знань головного автора розробки про особливості будови стегнових кісток людини та тогочасних новітніх технічних і технологічних досягнень у металургії. Створений Г. Ейфелем та його командою з інженерів і архітектора об'єкт не лише привернув увагу своєю оригінальністю на Всесвітній виставці (1889 р.), він продовжує дивувати туристів й донині, тому і став прикметною «візитівкою» французької столиці та одним із важливих чинників у сприянні наповненню місцевого бюджету від міжнародного і локального туризму, а також вагомим надбанням культурної спадщини людства загалом. Адже Ейфелева розробка виступає своєрідним «розривувачем шаблонів» у штучному формоутворенні та локації «виробу виставкового призначення» в урбанізованому просторі.

Тож наголосимо, що наведені приклади стосуються проявів антропологічної уяви як спроможності виходу за межі відомого чи усталеного при створенні чогось нового. Однак вони стосуються різних її форм прояву за результатом: естетичної уяви та технічної уяви. А оскільки йдеться про появу новації, то мова йде про творчу уяву за характером індивідуальної чи колективної діяльності, як процесу формоутворення. Продукти творчості на основі кожної із них сприймаються теж по-різному, викликаючи неоднакові оцінки і, відповідно, впливаючи на визнання або невизнання цінності цієї діяльності для соціального життя конкретної спільноти. На нашу думку, варто розрізняти процесуально-функціональний аспект існування уяви у людей, коли долається інформаційна невизначеність ситуації чи брак достовірних знань, і результативний аспект, коли уява розробника стимулюється практичним завданням та проявляється у творчому продукті.

Важливо звернути увагу й на неоднозначну оцінку Ейфелевої вежі. Вже на стадії її побудови споруду оцінювали неоднозначно при спогляданні, зокрема серед критиків були відомі діячі культури того часу: письменники Александр Дюма (син), Гі де Мопассан, композитор Шарль Гуно та ін. Насамперед «300-метрова вежа» привертала увагу висотою, дивуючи масштабністю авторського задуму більшість відвідувачів. І це дає можливість її естетичної оцінки як носія феномена піднесеного, адже такий об'єкт значно вирізняється із оточуючих споруд, ніби велично «дивиться у небеса».

Але побоювання деякої частини тогочасної публіки щодо того, що висока вежа видозмінить і, навіть, спотворить історично сформований образ французької столиці наводять на думку й про іншу її оцінку з естетичних позицій. Варто враховувати, що при «естетичному ставленні сила пережитого почуття є основою естетичного судження» [2, с. 6]. Маємо досить чітке сприйняття цього об'єкта у дилемі естетичних понять «прекрасне – потворне», що засвідчується критикою Г. Ейфеля та появи карикатур на нього, елементом котрих виступала металева вежа із відкритою конструкцією. Остання насправді сприяла подоланню вітрового тиску на «чудо» техніки, інженерії та архітектури, але є незвичною для більшості людей, коли йдеться про добре знані за формою високі споруди.

Тож головною причиною її неоднозначної оцінки, як видається, була не локація на Марсовому полі на невеликій віддалі від річки чи висота, а саме принципово нова конструкція, що не асоціювалось із надійністю, тривкістю, якою мала б бути вежа, виходячи з накопиченого за тривалий час соціального досвіду. Незвичність архітектоніки значно насторожувала окремих тогочасних мешканців Парижу через нетиповість та відсутність аналогів, викликаючи часто відчуття відрази, огидності. Тобто, цій споруді надавалась оцінка не як чомусь прекрасному з-поміж рукотворних об'єктів, а як потворному, з естетичної точки зору, коли йшлося про спирання на наявний естетичний смак та естетичний ідеал при оцінці інноваційного продукту

тогочасної технічної творчості. Звідси й тогочасні пропозиції й очікування її швидкого демонтажу з боку багатьох діячів французької культури.

Проте споруда залишається на місці й у наш час, що засвідчує своєрідну перемогу тих, хто оцінив її позитивно, тобто як прояв прекрасного(чи досконалого)у технічній творчості. Можливо її вечірнє освітлення чисельними газовими ліхтарями і використання трьох кольорів від прожекторів на верхівці споруди зіграли позитивну роль у подоланні чуттєвого дискомфорту, що виникав при спогляданні цієї нової технічної форми із нетривіальною конструкцією, висотою, застосованими матеріалами.

А саме він й фіксується через емоційно-чуттєві реагування на кшталт огиди чи відрази, як своєрідних маркерів стикання з явищем потворного. Варто наголосити, що потворне, як естетичний феномен, засвідчує відсутність внутрішньому чуттєвому комфорту в людини через недомірність конкретного об'єкта людській тілесності, а не тільки відсутність очікуваної насолоди від споглядання. Наразі відкритість конструкції дратує, адже у скритій формі може асоціюватися не лише із чимось незакінченим або нестійким, але й ознакою нежиттєвості (відкрита конструкція – наче кістяк).

Крім того, треба зазначити, що художня практика ХХ – ХХІ століть давно вийшла за межі мистецтва та художньої творчості, як професійної, так і аматорської, як його діяльнісної основи. Тому в естетичній теорії фіксується потреба подальшого розвитку категоріально-понятійного апарату для адекватного аналізу й оцінювання багатолікості проявів цієї практики, її соціально-культурних спонук та особистісно-індивідуальних чинників стимулювання. Так, поряд з поняттям естетичного почуття маємо спроби опертя й на поняття «естетичне переживання», наприклад, у польських дослідників: Р. Інгарден, Г. Ельзенберг, С. Моравський, В. Татаркевич, та українських філософів, естетиків: О. Оніщенко, М. Попович, К. Шевчук та ін.

Зокрема, В. Татаркевичем поняттю «естетичне переживання» приділено значну увагу при спробі узагальнення художніх здобутків, історично напрацьованих цивілізацією та суспільством, і подальших тенденцій їх розвитку. Своєрідними віхами такого поступу виступають: «краса речей» за доби Античності, «внутрішнє чуття душі» при Середньовіччі, «душевна піддатливість» (Л. Б. Альберті) [9, с. 296-297]. Крім того, польський філософ та естетик зауважує й наступне: «Гравіна твердив, що переживання перед лицем прекрасного та мистецтва відзначаються власне тим, що ірраціональні почуття опановують розум споживача, вкидаючи його у піднесений стан і вибиваючи зі звичайної колії» [9, с. 297]. І ще В. Татаркевич звертає увагу на роль нудьги в людському житті у стимулюванні прагнення до естетичного переживання. При цьому він говорить про відмінності естетичних переживань при «спогляданні картини чи огляді будівлі» [9, с. 311].

В. Татаркевич розмірковує і ніби запрошує до дискусії: чи варто вважати, що при естетичному переживанні основну роль має «гармонійне поєднання різних почуттів та певна розумова позиція» [9, с. 315]. Звісно, відмінності у витоках таких переживань від споглядання природних чи рукотворних об'єктів зумовлені не однаковими чинниками, і стикання людей із самими штучними утвореннями з різних причин викликає дуже різноманітний внутрішній відгомін. Польським дослідником це помічено й актуалізовано для подальших естетичних розвідок.

Але у вітчизняній естетичній теорії, мистецтвознавстві, теорії дизайну найчастіше має місце використання поняття «естетичне почуття» без поглиблено вивчення причин появи цього явища і розрізнення його якостей, наприклад, у мистецькій практиці, дизайні, рекламістиці, естетиці спорту. Крім того, з позицій теоретико-методологічного потенціалу ужиток поняття «естетичне переживання» є, на наш погляд, більш плідним. Адже не кожне емоційно-почуттєве зрушення може бути віднесеним до естетичного та є усвідомленим й чітко зорієнтованим на конкретну якість об'єкта споглядання. До того ж поняття естетичного переживання фіксує зв'язок із уявою та уявленнями, що не можна сказати про поняття естетичного почуття.

При спробах аналізу художніх практик за межами сфери мистецтва, наприклад дизайну чи рекламістики, у сучасній естетичній теорії й надалі пропонується до них застосовувати, як

наріжні, категорії й поняття, зміст котрих формувався винятково на основі стикання лише із мистецькою практикою: прекрасне, потворне, піднесене, нице, героїчне, трагічне, комічне та ін. Це не сприяє глибокому аналізу багатьох естетичних феноменів, які мають місце в сучасних не мистецьких художніх видах діяльності як у особистісно-детермінованих аспектах, так і соціально-значущих результатах, продукції. Тож варто розрізняти естетичну й художню уяву. І, до того ж, зважати на можливість існування творчої, продуктивної чи конструктивної уяви та деструктивної уяви (за соціальними наслідками).

Висновки. Уява, як антропологічний феномен, спрямовує індивіда на активний пошук чогось нового, невідомого через вихід за шаблони наявного досвіду, а творча уява – на створення, появу нових образів як чогось нетипового, нестандартного у формоутворенні уявлень предметів, речей, способів поведінки тощо. Коли мова йде про творчу уяву, як чинник появи інноваційного продукту в не мистецькій художній діяльності, можна розглядати її як естетичну уяву, за витокami. Стосовно мистецької практики та її витоків видається доцільним ужиток поняття художньої уяви. Варто продовжити дослідження естетичної уяви та її результатів, втілених в естетичні характеристики споживчих товарів, продуктів креативних індустрій, на основі поглиблення уявлень про теоретико-методологічний потенціал поняття потворного (можливо навіть увести поняття бридкого чи огидного як його різновиду в практиці, наприклад, дизайну, адже семантично в українській мові слово «потвора» відноситься до істоти, а не до неживого утворення, речі, виробу чи, скажімо, функціональної системи в урбанізованому просторі).

Чуттєвий дискомфорт має місце й при стиканні із іншим естетичним явищем – піднесеним. Але при зустрічі з останнім реагування зводиться до інших виявів чуттєвого реагування й досвіду людей, а саме: здивування, замилювання чи зачудування, як слабких негативних реакцій на новизну. Відтак об'єкт дійсності, який спричиняє їх появу, значно виділяється чимось з-поміж інших, викликаючи значне привернення уваги до нього. Він є чимось нетиповим серед багатьох елементів дійсності з точки зору споглядального досвіду, тож розцінюється спостерігачем/спостерігачами як потенційно небезпечний хоча б протягом деякого часу. Це й привертає до нього значну увагу, різко виділяє. Тоді як стосовно носія потворного таке не спостерігається, він просто дійсно чи уявно не є людинодомірним чи людиноподібним з точки зору того, хто стикається із таким об'єктом дійсності, коли його споглядає або використовує.

«Масштабування світу» з позицій людинодомірності кожним із нас робиться на основі власного досвіду, як чуттєвого, так і інтелектуально-творчого, та тілесності при організації взаємодій, стосунків з елементами дійсності. Естетичний досвід формується, як видається, на їх перетині, активно при цьому долучаючи й подібні напрацювання колективного плану (до того ж вартісних з культурно-антропологічних позицій через орієнтацію на вітафілію, «підтримку життя»). Однак у виробника художньо-мистецьких, художніх не мистецьких чи художньо-технічних інновацій та їх споживачів він достатньо відрізняється. Тож помилковою теоретико-методологічною настановою, як видається, є ототожнення витоків появи двох останніх різновидів інноваційних продуктів завдяки уяві, суто пов'язаній із художнім досвідом, тим паче сформованим унаслідок мистецької освіти. Сучасна дизайн-освіта теж спрямована на її формування, особливо у графічному дизайні. Але при цьому не варто нехтувати цінністю естетичного досвіду для розвитку особистості та напрацюваннями класичної та некласичної естетичної теорії, як і потребою її подальшого розвитку, щоб сприяти адекватному опису й оцінкам явищ та продуктів сучасних художніх практик.

Список використаних джерел та літератури

1. Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Тарашук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
2. Говорун Д. І. Уява як єдність чуттєвого і раціонального. *Актуальні проблеми розвитку суспільства: соціально-гуманітарний вимір*: зб. наук. праць. Черкаси: Черкаський національний ун-т імені Богдана Хмельницького, 2007. С. 132–138.

3. Говорун Д. І. Творча уява в естетичній теорії Канта. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Філософія». 2011. Вип. 200. С. 4–10.
4. Йолон П. Уява. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 660.
5. Йолон П. Уявлення. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 660.
6. Макаренко М. Феномен критичного мислення у контексті філософії для дітей: трансцендентальний вимір. *Грані*. 2024. Т. 27, № 4. С. 59–67. <https://doi.org/10.15421/172477>
7. Менцвель А. Антропологічна уява / пер. з пол. О. М. Вознюк. Київ: Юніверс, 2012. 380 с.
8. Сільченко Т. І. Художня виразність, уява і фантазія як цільові установки розвитку пластики рук у навчальному процесі. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого*. 2023. № 32. С. 43–49 <https://doi.org/10.34026/1997-4264.32.2023.281321>
9. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання / пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.
10. Ansal V., Shruthi M., Dmello G., et all. (2020). Product Design Using Virtual Reality. *International Conference on Computer Networks and Communication technologies. ICCNCT*. Vol 44. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-37051-0_104
11. Hakila J. Colley, A. Yliharju A. (2018). Introducing Virtual Reality Technologies to Design Education, in: *International journal of media, technology, and lifelong learning*. <https://doi.org/10.7577/seminar.2584>
12. Mohamed T. I., Sicklinger A. An integrated curriculum of virtual/augmented reality for multiple design students. *Education and Information Technologies*. 2022. Vol. 27. P. 11137–11159. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11069-6>

References (translated&transliterated)

1. Adorno, T. (2002). Teoriia estetyky [Theory of aesthetics] / per. znim. P. Tarashchuk. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». [in Ukrainian]
2. Hovorun, D. I. (2007). Uiaava yak yednist chuttievoho i ratsionalnoho. *Aktualni problemy rozvytku suspilstva: sotsialno-humanitarnyi vymir: zb. nauk. prats*[Imagination as the unity of the sensual and the rational]. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi un-t imeni Bohdana Khmelnytskoho. S. 132–138. [in Ukrainian]
3. Hovorun, D. I. (2011) Tvorchia uiava v estetychnii teorii Kanta [Creative imagination in Kant's aesthetic theory]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Filosofiiia»*. Vyp. 200. S. 4–10. [in Ukrainian]
4. Yolon, P. (2002). Uiaava [Imagination]. *Filosofskiyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Abrys. S. 660. [in Ukrainian]
5. Yolon, P. (2002). Uiaavlennia [Idea]. *Filosofskiyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Abrys, S. 660. [in Ukrainian]
6. Makarenko, M. (2024). Fenomen krytychnoho myslennia u konteksti filosofii dlia ditei: transtsendentalnyi vymir [The phenomenon of critical thinking in the context of philosophy for children: the transcendental dimension]. *Hrani*. T. 27, № 4. S. 59–67. <https://doi.org/10.15421/172477>[in Ukrainian]
7. Mentsvel, A. (2012).Antropolohichna uiava [Anthropological imagination] / per. z pol. O. M. Vozniuk. Kyiv: Yunivers. 380 s. [in Ukrainian]
8. Silchenko, T. I. (2023). Khudozhnia vyravnist, uiava i fantaziia yak tsilovi ustanovky rozvytku plastyky ruk u navchalnomu protsesi [Artistic expression, imagination and fantasy as target settings for the development of hand plasticity in the educational process]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I.K. Karpenka-Karoho*. № 32. S. 43–49. <https://doi.org/10.34026/1997-4264.32.2023.281321>[in Ukrainian]
9. Tatarkevych, V.(2001). Istoriia shesty poniat: Mystetstvo. Prekrasne. Forma. Tvorchist. Vidtvornytstvo. Estetychne perezhyvannia [The history of six concepts: Art. Beauty. Form. Creativity. Reproduction. Aesthetic experience] / per. z pol. V. Kornienka. Kyiv: Yunivers, 368 s. [in Ukrainian]
10. Ansal, V., Shruthi, M., Dmello, G., et all. (2020). Product Design Using Virtual Reality. *International Conference on Computer Networks and Communication technologies. ICCNCT*. Vol 44. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-37051-0_104 [in English].
11. Hakila, J. Colley, A. Yliharju, A. (2018). Introducing Virtual Reality Technologies to Design Education, in: *International journal of media, technology, and lifelong learning*. <https://doi.org/10.7577/seminar.2584> [in English].
12. Mohamed, T. I., Sicklinger, A. (2022). An integrated curriculum of virtual/augmented reality for multiple design students. *Education and Information Technologies*. Vol. 27,p. 11137–11159. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11069-6> [in English].

Статтю отримано 21.09.2025 року.

Прийнято до друку 10.11.2025 року.

Ірина Шавріна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри релігієзнавства філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (Україна)
ORCID: 0000-0001-8533-6256
Shavrina_irina@ukr.net

Юлія Соловійова-Каліш,
магістрантка філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (Україна)
ORCID: 0009-0009-8489-3574
ulakalis5@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ П'ЄРА ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА В КОНТЕКСТІ ХРИСТІЯНСЬКОГО ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ

Стаття присвячується аналізу космологічної концепції Тейяра де Шардена в контексті поєднання еволюційного мислення з християнською доктриною. Концепція П'єра Тейяра де Шардена є спробою подолання дихотомії між науковим світоглядом та християнською онтологією шляхом формування цілісної космогонічної моделі, в основі якої – уявлення про еволюцію як процес духовного становлення буття. У його концепції Всесвіт постає як цілісна динамічна система, яка розгортається від неорганічної матерії до свідомого духовного життя. Цей процес еволюції не зводиться до біологічних змін, а трактується як становлення, в основі якого – зростання складності й усвідомленості, що веде до внутрішньої персоналізації світу. У межах аналізу структури космічної еволюції було виділено три ключові етапи: геогенез, біогенез та ноогенез. Ці фази не є розірваними між собою, а становлять безперервний рух до зростання свідомості як нової онтологічної якості. Особливу увагу приділено ідеї Точки Омега як завершення та метафізичного полюса еволюції. У Точці Омега втілено христологічний вимір буття: Христос виступає не як зовнішній Спаситель, а як Особовий Центр еволюційної конвергенції, який пронизує космос зсередини. Визначено, що антропологія Тейяра де Шардена розглядає людину як ключову фазу еволюції – істоту, в якій космос набуває самосвідомості.

Особистість постає не випадковим наслідком, а внутрішньою метою розвитку: вона визначається свободою, здатністю до інтеріоризації, любові та сопричастя. Одним з важливих висновків статті є теза про те, що філософська система П'єра Тейяра де Шардена відкриває глибоку перспективу для осмислення взаємозв'язку між еволюцією, людиною та Богом. Вона пропонує не лише концептуальний синтез науки і релігії, але й нову онтологію персоналізації, де свобода, любов і особистість постають не як моральні прикмети, а як фундаментальні сили буття. У цьому світлі людина постає як співтворець Всесвіту, а Христос – як його внутрішній телос, що веде творіння до трансцендентного звершення в точці вселенської єдності.

Ключові слова: еволюція, космогенез, особистість, Точка Омега, П.Тейяр де Шарден.

Iryna Shavrina, Yuliia Soloviova-Kalish. The philosophical-anthropological concept of Pierre Teilhard de Chardin in the context of christian evolutionism

The focus of the article is the analysis of the cosmological concept developed by Teilhard de Chardin in the context of combining evolutionary thinking with Christian doctrine. Pierre Teilhard de Chardin's concept is an attempt to overcome the dichotomy between the scientific worldview and Christian ontology by forming a holistic cosmogonic model, based on the idea of evolution as a

process of spiritual formation of being. In his concept, the Universe appears as a holistic dynamic system that evolves from inorganic matter to conscious spiritual life. This process of evolution is not limited to biological changes, but is rather interpreted as formation, based on the growth of complexity and awareness, which leads to the internal personalization of the world. Within the framework of the analysis of the structure of cosmic evolution, three key stages were identified: geogenesis, biogenesis, and noogenesis. These phases are not disconnected from each other, but rather constitute a continuous movement towards the growth of consciousness as a new ontological quality. Particular attention is paid to the idea of the Omega Point as the completion and metaphysical pole of evolution. The Omega Point embodies the Christological dimension of being: Christ acts not as an external Savior, but as a Personal Center of evolutionary convergence, which permeates the cosmos from within. It is determined that the anthropology of Teilhard de Chardin considers a human as a key phase of evolution, i. e., a being in which the cosmos acquires self-consciousness. Personality appears not as an accidental consequence, but as an internal goal of development: it is defined by freedom, the ability to interiorization, love, and communion. One of the important conclusions of the article is the thesis that the philosophical system of Pierre Teilhard de Chardin provides a deep perspective for understanding the relationship between evolution, human, and God. It offers not only a conceptual synthesis of science and religion, but also a new ontology of personalization, where freedom, love, and personality appear not as moral attributes, but rather as fundamental forces of being. In this light, human appears as a co-creator of the Universe, and Christ appears as the Universe's inner telos, leading creation to transcendental fulfillment at the point of universal unity.

Keywords: *evolution, cosmogenesis, personality, Omega Point, P. Teilhard de Chardin.*

Iryna Shavrina, Yuliia Soloviova-Kalish. Konceptja filozoficzno-antropologiczna Pierre'a Teilharda de Chardina w kontekście ewolucjonizmu chrześcijańskiego

Artykuł poświęcony jest analizie koncepcji kosmologicznej Teilharda de Chardina w kontekście połączenia myśli ewolucyjnej z doktryną chrześcijańską. Koncepcja Pierre'a Teilharda de Chardina stanowi próbę przewyciężenia dychotomii między naukowym światopoglądem a ontologią chrześcijańską poprzez stworzenie holistycznego modelu kosmogonicznego, opartego na idei ewolucji jako procesu duchowego kształtowania bytu. W jego koncepcji Wszechświat jawi się jako holistyczny system dynamiczny, który rozwija się od materii nieorganicznej do świadomego życia duchowego. Ten proces ewolucji nie ogranicza się do zmian biologicznych, lecz interpretowany jest jako formacja oparta na wzroście złożoności i świadomości, prowadząca do wewnętrznej personalizacji świata. W ramach analizy struktury ewolucji kosmicznej zidentyfikowano trzy kluczowe etapy: geogenezę, biogenezę i noogenezę. Fazy te nie są od siebie oderwane, lecz stanowią ciągły ruch w kierunku rozwoju świadomości jako nowej jakości ontologicznej. Szczególną uwagę poświęcono idei Punktu Omega jako dopełnienia i metafizycznego biegunca ewolucji. Punkt Omega ucieleśnia chrystologiczny wymiar bytu: Chrystus jawi się nie jako zewnętrzny Zbawiciel, lecz jako Osobowe Centrum ewolucyjnej konwergencji, które przenika kosmos od wewnątrz. Stwierdzono, że antropologia Teilharda de Chardina postrzega człowieka jako kluczową fazę ewolucji – istotę, w której kosmos nabywa samoświadomości. Osobowość jawi się nie jako przypadkowa konsekwencja, lecz jako wewnętrzny cel rozwoju: jest ona determinowana przez wolność, zdolność do interioryzacji, miłość i komuniję. Jednym z ważnych wniosków artykułu jest teza, że system filozoficzny Pierre'a Teilharda de Chardina otwiera głęboką perspektywę dla zrozumienia relacji między ewolucją, człowiekiem a Bogiem. Oferuje on nie tylko syntezę konceptualną nauki i religii, ale także nową ontologię personalizacji, w której wolność, miłość i osobowość jawi się nie jako atrybuty moralne, lecz jako fundamentalne siły bytu. W tym świetle człowiek jawi się jako współtwórca Wszechświata, a Chrystus jako jego wewnętrzny telos, prowadzący stworzenie do transcendentalnego spełnienia w punkcie uniwersalnej jedności.

Słowa kluczowe: ewolucja, kosmogeneza, osobowość, Punkt Omega, P. Teilhard de Chardin.

Постановка проблеми. Проблема узгодження релігійного світогляду з науковою картиною світу належить до ключових викликів сучасного філософського та богословського дискурсу. Особливої актуальності ця проблема набуває у сфері осмислення космогенезу, антропогенезу та сотеріології, де необхідно враховувати як дані природничих наук, так і доктринальні засади християнського віровчення. У цьому контексті християнський еволюціонізм виступає як один із напрямів богословської рефлексії, що прагне інтегрувати еволюційне розуміння походження й розвитку світу з християнською онтологією, антропологією та есхатологією. На відміну від суто адаптаційних моделей, християнський еволюціонізм не обмежується лише «перекладом» теорії еволюції на мову богослов'я. Йдеться про спробу побудови філософсько-богословської концепції, у якій еволюція мислиться як космічний процес, що має телеологічний вимір – він спрямований до зростання складності, виникнення самосвідомості та досягнення вищої форми персоналізації. Така інтерпретація еволюції передбачає розуміння її не як випадкового біологічного явища, а як структурованого онтологічного руху у напрямі до єдності, сенсу та трансцендентної мети.

У цьому дискурсі посідає ключове місце П'єр Тейяр де Шарден. Французький філософ, теолог і палеонтолог, він запропонував оригінальну синтетичну модель, у якій наукові уявлення про еволюцію органічно поєднані з християнським світоглядом. Основу його концепції становить переконання в тому, що еволюція є універсальним процесом, який охоплює як матеріальний, так і духовний вимір реальності. Космос, у цьому розумінні, постає як така реальність, що розгортається у часі, трансформуючись від хаосу до свідомості, від інертної матерії – до гіперособистісної єдності в Бозі.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою осмислення можливостей інтеграції наукової картини світу та християнського світогляду, що залишається одним із основних викликів сучасної філософської та богословської думки.

Метою дослідження є аналіз космологічної концепції Тейяра де Шардена в контексті поєднання еволюційного мислення з християнською доктриною.

Виклад основного матеріалу. Центральною засадою космологічної філософії П'єра Тейяра де Шардена є уявлення про Всесвіт не як механічну сукупність речовини, а як цілісну, процесуальну структуру, що розгортається у часі відповідно до внутрішнього динамічного імпульсу [2, с. 12]. В основі такого підходу лежить філософська інтеграція наукових даних (геології, біології, фізики, антропології) та богословських уявлень про буття як духовну реальність, яка самореалізується у напрямку до все більшої складності, свідомості та єдності.

Філософською метафорою буття Тейяр називає еліпс, збудований на двох фокусах: матеріальної організації та психічної центрованості. Обидва фокуси розвиваються солідарно, вказуючи на те, що свідомість не є аномалією в матеріальному світі, а є його внутрішньою спрямованістю. Буття не є статикою – це безперервний процес споглядання: «Бачити. Можна сказати, що все життя укладене в цьому дієслові – якщо не в остаточному, то принаймні в істотному сенсі. Повніше буття – це глибше єднання: така суть і підсумок цієї книги. [...] єднання зростає лише разом зі зростанням свідомості, тобто бачення. І саме тому, без сумніву, історію живого світу можна звести до творення щораз досконаліших очей – у космосі, в якому завжди є щось нове для споглядання» [1, с. 31].

Тейяр виділяє три ключові етапи космічної еволюції – геогенез, біогенез і ноогенез, що позначають послідовні «стрибки» у структурній динаміці космосу, коли виникають принципово нові явища матерії та свідомості.

Першим етапом є геогенез, що постає як первинна фаза космічної еволюції, де виникає й поступово ускладнюється неорганічна матерія, готуючи ґрунт для переходу до життя. Починаючи з етапу Великого Вибуху й формування елементарних частинок, Всесвіт рухається до дедалі складніших структур – атомів, молекул, кристалів, планетарних систем.

Цей процес не є випадковим або хаотичним, а становить закономірне зростання організованості матерії. Вже на цій «неживій» стадії, за його переконанням, діє фундаментальний закон складності-свідомості: чим складніше влаштована матерія, тим більше в ній потенціалу до інтеріоризації. Матерія ще не має явно вираженої свідомості, однак вона вже містить у собі «внутрішнє зерно» психічного, яке Тейяр називає потенційною свідомістю або прото-свідомістю. А інтеріоризація являє собою еволюційний процес розгортання внутрішнього, психічного виміру в матеріальному світі.

Принципово важливим для Тейяра є уявлення про подвійну природу матерії: жодна її форма не є цілком «мертвою» або позбавленою внутрішньої активності. Кожен елемент буття має зовнішній аспект – фізичну, об'єктивовану структуру, і внутрішній аспект – зародок суб'єктивності, прото-свідомість.

«Неможливо заперечити, що глибоко в нас самих з'являється «внутрішнє» – ніби проглядає крізь розрив у серцевині буття. Цього достатньо, аби визнати, що в тій чи іншій мірі це «внутрішнє» повинно виявляти себе як таке, що існує всюди в природі й у всі часи. Якщо речовина Всесвіту в якомусь одному пункті має внутрішній вимір, то її структура з необхідністю є подвійною – тобто в кожній області простору й часу, так само як вона є, скажімо, зернистою. Поряд із зовнішнім у речах існує їхнє внутрішнє» [1, с. 56]. Це твердження формулює онтологічний статус психічного як іманентної властивості матерії.

У міру того, як неорганічна матерія ускладнюється – зокрема через утворення важчих елементів, молекулярних комплексів і кристалічних структур – її внутрішнє психічне начало акумулюється. Тейяр використовує метафору «розігрівання» матерії: подібно до води, що наближається до температури кипіння, матерія Всесвіту «нагрівається» до критичного рівня організованості. Цей момент – перехід від неживого до живого – він називає «першим еволюційним стрибком» або «критичною точкою» космогенезу. На цьому етапі прото-свідомість переходить у первинне життя, і геогенез закономірно переходить у біогенез. Така поява життя – не випадковість, а результат довготривалого телеологічного процесу, спрямованого на розкриття внутрішнього виміру матерії.

У межах біосфери зберігається дія фундаментального закону комплексності-свідомості: зростання організаційної складності живих істот веде до зростання психічної виразності. Еволюційна динаміка виявляється в незворотному прогресі від одноклітинних до багатоклітинних організмів, а також у диференціації форм життя. Особливо чітко ця тенденція простежується у процесі цефалізації – прогресивної концентрації нервової системи в головній, передній частині тіла. Цей процес свідчить про те, що еволюція життя має вектор спрямованості – до підвищення рівня свідомості, що зумовлює глибший психічний досвід та вищий рівень адаптивної поведінки.

«Чим далі й глибше ми проникаємо в матерію за допомогою дедалі потужніших методів, тим більше нас спантеличує взаємозалежність її частин. Кожен елемент космосу позитивно витканий з усіх інших: знизу – через таємничий феномен «композиції», який робить його здатним до існування як вершину організованого цілого; і згори – через вплив єдностей вищого порядку, які включають його й домінують над ним задля власних цілей» [1, с. 44].

Особливої важливості набуває етап розвитку приматів, у яких виявляються складні форми поведінки, емоцій, зачатків раціональності. Еволюція наближається до якісного порогу – критичної точки, де психічне «згортається» на себе, набуваючи здатності до саморефлексії. Це мить появи думки як рефлексивної свідомості. Рефлексія у Тейяра означає не просто знання, а знання про те, що я знаю.

«З експериментальної точки зору рефлексія є, як і вказує саме слово, здатністю, яку набуває свідомість, обертається на саму себе, оволодівати собою як об'єктом, наділеним власною послідовністю і цінністю: не просто знати, а знати себе; не просто знати, а знати, що знаєш. Завдяки цій індивідуалізації самого себе в глибинах себе самого, живий елемент, що до того був розсіяний і розподілений по розмитому колу сприйняття і активностей, уперше сформувався як центр – у формі точки, де всі враження та досвіди з'єднуються й

сплавляються в єдність, яка усвідомлює власну організацію» [1, с. 165]. Біогенез завершується появою мислення як якісно нового рівня буття, що знаменує перехід від біологічного до ноетичного (розумового) етапу еволюції. Цей перехід є другим великим еволюційним стрибком – появою ноосфери, тобто мислячої оболонки планети. Людина, як носій рефлексивної свідомості, постає не випадковим продуктом природи, а логічним наслідком еволюційного імпульсу, який діяв від самого початку у глибині матерії.

Ноогенез як «народження розуму» позначає радикальний переломний момент, коли матерія досягає рівня рефлексивної свідомості. Цей момент, що історично збігається з появою *Homo sapiens*, знаменує собою фундаментальну зміну у способі буття: матерія починає усвідомлювати саму себе [2, с. 92]. На думку Тейяра, ноогенез не може бути редукований до суто анатомічних чи нейрофізіологічних характеристик людини. Йдеться передусім про виникнення здатності до внутрішньої рефлексії – до усвідомлення себе як суб'єкта, здатного пізнавати, аналізувати, створювати культуру, передавати знання та трансцендувати межі індивідуального досвіду. Це означає, що в людині Всесвіт уперше «розгортається зсередини», відкриваючи нову форму енергії – духовну енергію, яка проявляється у мисленні, моралі, вірі, мистецтві та любові.

Цей новий пласт буття – мисляча матерія – поступово утворює ноосферу, тобто «оболонку розуму», яка охоплює Землю. За Тейяром, ноосфера виникає не як випадковий побічний продукт еволюції, а як її необхідна й органічна фаза. Вона нашаровується на біосферу, але не замінює її, а радше поглиблює: якщо біосфера – це сфера життя, то ноосфера – це сфера розумного, цілеспрямованого життя. Саме в ній втілюється динаміка космічного духу, який у процесі еволюції спрямовується до все вищого рівня самосвідомості.

Особливістю розуміння ноогенезу у Тейяра є те, що він розглядає його як процес конвергентний, тобто спрямований не до розпорошення, а до об'єднання. На відміну від біологічної еволюції, яка розвивається за принципом розгалуження та варіації, ноогенез веде до інтеграції людських свідомостей у єдину мережу. Згідно з цим баченням, людство, розсіяне на початку історії по континентах у вигляді розрізнених племен і культур, у процесі розвитку науки, технологій, комунікацій, духовності поступово «стягується» в одне глобальне ціле. Він бачить у цьому русі до єдності не лише соціальний або культурний тренд, а глибоку космогонічну закономірність. Закон комплексності-свідомості, сформульований ним раніше, стверджує, що зі зростанням рівня складності зростає і рівень свідомості. Оскільки мозок окремого індивіда вже досяг межі своєї рефлексивної здатності, подальше зростання можливе лише через об'єднання особистостей у надіндивідуальні форми – духовні, моральні, культурні та інтелектуальні системи. Це приводить Тейяра до концепції людства як надорганізму, де кожна особистість зберігає унікальність, але водночас стає частиною глобальної свідомості. Таке розуміння ноогенезу відкриває шлях до введення поняття Точки Омега – телеологічної вершини еволюції. Це не просто гіпотетичний стан максимальної інтеграції людських свідомостей, а метафізичний центр, який притягує до себе весь процес еволюції як її кінцева мета. Омега має, за Тейяром, духовну природу: вона персональна, трансцендентна, вічна.

Таким чином, еволюція – не лише горизонтальна, але й вертикальна: вона не тільки про множення форм, але й про піднесення до трансцендентного рівня буття. У цьому сенсі ноогенез є не завершенням, а початком вищого етапу – етапу христогенезу, коли духовна свідомість людства сходиться до Бога як остаточного центру тяжіння.

«У перспективі ноогенезу час і простір справді олюднюються – або радше, надолюднюються. Універсальне і Персональне – тобто те, що центроване – не виключають одне одного, а розвиваються у тому самому напрямку і водночас досягають свого апогею в одне одному. Отже, помилкою є шукати розширення нашого буття чи ноосфери в Імперсональному. Майбутнє-Універсальне не може бути чимось іншим, як тільки Надперсональним – у Точці Омега» [1, с. 259].

У філософії Тейяра де Шардена особистість постає не як випадкове явище або побічний ефект еволюції, а як її внутрішня мета, притаманна самій структурі Всесвіту. Він радикально переосмислює традиційне уявлення про еволюцію як лінійне ускладнення форм і систем. Замість суто зовнішнього розвитку, Тейяр висуває ідею про поступове зростання внутрішньої центрованості буття – його здатності до самовизначення, свідомого спрямування та духовної глибини. Кожен щабель еволюційного процесу, на думку мислителя, характеризується не лише підвищенням складності структур, а й поглибленням інтеріоризації – тобто розвитку внутрішнього життя. Геогенез і біогенез готують умови для ноогенезу, де вперше проявляється особистість як рефлексивний суб'єкт. Особистість є не наслідком випадкових біологічних мутацій, а проявом внутрішнього закону космосу, який веде матерію до самосвідомості. Вона виникає на основі глибокої закономірності – тяжіння буття до форми, в якій воно здатне усвідомлювати себе, вибирати напрям дії та відповідати за неї. Таким чином, особистість у Тейяра – це кульмінація еволюції, яка розгортається зсередини. Це не лише біологічна істота, а онтологічний фокус: центр, у якому природа досягає рівня свідомої інтенції. І тому еволюція, в його баченні, це не просто процес, що веде до виживання або адаптації, а історія становлення особистісних центрів, здатних до духовного зростання, любові та інтеграції [4].

Ключовим поняттям для розуміння антропології Тейяра де Шардена є принцип центрації, який описує внутрішню структуру особистості як фокусованого, самодостатнього, але водночас відкритого центру буття. Тобто, кожен етап еволюції не просто створює нові форми життя, а наближає світ до стану, в якому матерія починає концентруватися навколо осі – внутрішнього ядра свідомості. Центрація – це не суто психологічне чи біологічне явище, а онтологічна характеристика: явище, через яке буття здобуває цілісність, спрямованість і внутрішню організацію. Особистість, за Тейяром, – це не розпорошене існування, а зосереджений фокус, здатний до саморефлексії, морального вибору та творчої дії. Вона є тим місцем, у якому буття не лише «є», а й усвідомлює себе, вступає в діалог із іншим і починає трансформувати реальність. Цей центр не є замкненим чи ізольованим: навпаки, його природа – в діалозі, у виході за межі себе. Але цей вихід можливий лише тоді, коли внутрішнє ядро зібране, сформоване, стабільне. Тейяр розуміє особу як осередок, який володіє здатністю не лише усвідомлювати себе, а й приймати відповідальність, чинити вибір, не зумовлений виключно зовнішніми обставинами. Саме тому центрація є необхідною умовою свободи – свободи як вольової, цілеспрямованої дії зсередини. Біологічні системи, що не мають центрованості, функціонують за рахунок рефлексів і зовнішніх впливів. Натомість особа, як центр, здатна вийти за межі інстинкту – стати носієм творчої ініціативи. Таким чином, принцип центрованості визначає не лише структурну відмінність особистості від попередніх етапів еволюції, а й її якісну перевагу: тільки центр може бути суб'єктом відповідального, ціннісного і свідомого буття. У цьому контексті особистість у Тейяра – це не побічний продукт, а телеологічна ціль, точка, до якої прямує Всесвіт. Вона є вираженням найвищої організації матерії, її внутрішньої зосередженості, що здатна приймати сенс, любити, взаємодіяти з трансцендентним. Таким чином, центрація – це онтологічна напруга, що веде кожне істотне буття до власної глибини, а в її межах – до можливості відкритися Іншому.

Якщо центрація є процесом формування особистісного ядра, то персоналізація – це подальший рух цього ядра до повного самоздійснення та взаємної інтеграції з іншими. У філософії Тейяра де Шардена персоналізація виступає не лише характеристикою людської свідомості, а головним критерієм і метою всього еволюційного процесу.

Одним із ключових вимірів особистості є її здатність до свободи – не лише вольової, а духовної. У цьому контексті мислитель вводить поняття духовної енергії – специфічної сили внутрішнього спрямування, завдяки якій свідомість перетворює фізичну інерцію в акт морального й екзистенційного самовизначення. Ця енергія, що зароджується в самій структурі матерії, розкривається найповніше в людській особистості. Для Тейяра духовна

енергія є не абстрактною метафорою, а реальним онтологічним фактором, присутнім у природі на всіх рівнях організації буття. Він стверджує, що інтеріоризація, рефлексія, свобода та любов – це прояви однієї і тієї ж сили, яка поступово розвивається в процесі космічної еволюції. Ця сила є джерелом внутрішнього зростання, здатністю матерії зосереджуватися в особистісних центрах. Найглибше ця енергія проявляється як любов – не емоція, а онтологічна здатність до об'єднання. Тейяр прямо пов'язує любов із глибинною структурою Всесвіту. На його думку, любов – це форма духовної енергії, що діє на найглибшому рівні реальності, аналогічно до сили гравітації у фізичному вимірі. Вона є притягальною енергією свідомостей, тим вектором афінності «буття до буття», який уможливує формування складних і стійких об'єднань, зберігаючи при цьому унікальність кожного центру.

Автор визначає любов як загальну властивість усього живого. Починаючи з молекулярного тяжіння і до соціальної солідарності ссавців, любов у різних своїх формах виявляє притаманну природі тенденцію до єдності. Якщо на рівні елементарних частинок існує принаймні потенція до об'єднання, то на рівні людини вона реалізується у свідомому виборі, вільній дії, моральному рішенні.

Любов персоналізує через тоталізацію. Це означає, що вона, діючи на найглибшому рівні, не нівелює індивідуальність, а, навпаки, розкриває її у взаємності. Кохання, дружба, духовна солідарність – це форми досвіду, в яких ми найповніше переживаємо себе саме у зв'язку з іншим. Цей парадоксальний процес – зростання «я» у сопричасті – є основою для формування гіперособистості у ноосфері, де особистості не втрачають себе, а досягають повноти через єдність.

«Якби не існувало реального внутрішнього тяжіння до єдності, хай навіть на надзвичайно елементарному рівні – в самій молекулі – то поява любові у вищих формах, включно з нами, була б фізично неможливою» [1, с. 269]. Це не просто емоція, а глибинна енергія взаємного тяжіння, завдяки якій особистості не втрачають себе, а навпаки – досягають повноти через взаємність. Така любов, здатна персоналізувати через єднання, щоденно виявляється у міжлюдських стосунках – і, на думку Тейяра, може бути розгорнута у глобальному масштабі.

Попри поширені уявлення про утопічність ідеї універсальної любові, він вважає її не лише можливою, а й біологічно необхідною для майбутнього людства. Любов до природи, мистецтва, краси – все це є проявами глибокого потягу свідомості до єдності та цілості. Цей потяг свідчить про присутність у людині внутрішнього резонансу з усім сущим – своєрідного відгуку на Присутність, що перевершує індивідуальне. На протигагу цьому, сучасні форми колективності, засновані на матеріальному інтересі чи механічному об'єднанні, не породжують справжньої єдності, бо нехтують особистісним виміром. Там, де відсутня повага до особи, любов не виникає. Така колективність є холодною, анонімною і врешті непридатною для справжнього духовного злиття.

Єдиною можливістю досягти істинної єдності Тейяр вважає персоналізований центр тяжіння – Точку Омега, яка не поглинає, а підносить особистість. Лише якщо людство уявить перед собою не безособову систему, а трансцендентну Особу, любов як духовна енергія зможе реалізуватись у масштабі всього людства. Новітні наукові відкриття, в свою чергу, вже дали поштовх до формування нової цілісної візії світу – однак цей імпульс залишиться неповним або навіть небезпечним, якщо не буде спрямований до особистісного Центру, який здатен інтегрувати розпорошене людство в єдине духовне тіло. Світ і людство трактуються динамічно: світ прагне до більшої єдності, людство – до надлюдської реальності (ультралюдської), а потім до Бога в Точці Омега [3, с. 35].

Саме концепція Точки Омега займає ключове місце у філософсько-космологічній системі П'єра Тейяра де Шардена як фінальний центр персоналізованої еволюції Всесвіту. Її сутність розкривається як вища стадія процесу ноогенезу, до якого прямує все розумне життя. Омега втілює собою не лише майбутнє завершення еволюції, але й вже наявну

онтологічну реальність – трансцендентний центр, що притягує, інтегрує та утверджує особистість.

Мислення ХХ століття поступово відходить від виключно аналітичного підходу до природи і визнає творчу силу синтезу. Виявляється, що кожен новий рівень організації буття (молекула, клітина, суспільство) не редукується до суми своїх частин – у ньому виникає нова якість. Точка Омега є втіленням принципу синтезу на вищому рівні: вона є не просто наслідком еволюції, а її ціллю, яка організує і спрямовує хід ноогенезу. Омега – це центр, у якому завершується процес особистісної інтеграції, в якому поєднання не знищує, а зберігає унікальність. Попри визнання складних структур як емерджентних, сучасна наука все ще тяжіє до ідеї вічності у сфері найпростішого: елементарних частинок, енергії, молекул. Однак Тейяр вважає, що справжня стабільність і центр тяжіння не можуть бути знайдені на дні матеріального, а лише на вершині – у сфері надособистісного. Саме у Точці Омега Всесвіт набуває цілісної структури, що не піддається ентропії, а, навпаки, протистоїть їй. Тейяр стверджує, що Точка Омега не може бути лише майбутнім ідеалом або потенційною можливістю. Щоби бути джерелом єдності, вона має бути реальною і дієвою вже тепер. Це – принцип любові: любов не може спрямовувати, якщо не є водночас близькою, особистісною, актуальною. Омега не може бути лише віддаленою проекцією – її присутність має бути онтологічною умовою персоналізуючого синтезу. Її ключовою функцією є також подолання фундаментальної обмеженості матеріального буття – зокрема, смерті. Жодна система прогресу, що базується на чисто матеріальній або соціальній еволюції, не здатна радикально подолати знищення і втрату. Якщо еволюція прямує до повного синтезу, цей синтез не може бути тимчасовим – він має бути вічним. Отже, Омега повинна бути не лише точкою завершення, а й осередком, який принципово не піддається ентропії.

Тейяр розглядає Омега як точку, яка водночас є останнім етапом і трансцендентною реальністю поза еволюційною лінією. Вона є не просто результатом – вона є умовою, без якої процес не досяг би свого завершення. Вона – не тільки ціль, а й джерело тяжіння, що діє протягом усього процесу. Таким чином, Омега – це не точка зникнення, а точка максимальної концентрації та збереження: в ній особистості не втрачаються, а остаточно реалізуються. Із досягненням критичної межі ноогенезу – тобто появи рефлексивної свідомості – людство переходить від етапу розпорошеності до етапу конвергенції. У цьому русі Омега постає як полюс єдності, де всі особистості, зберігаючи свою унікальність, інтегруються в єдину структуру. Це не механічне злиття, а глибока єдність через любов, у якій свідомості «персоналізуються через тоталізацію».

Омега, таким чином, є центром духовної гравітації, у напрямку до якого кожна особистість не втрачає, а здобуває повноту буття. Тейяр де Шарден виділяє фундаментальні риси цього поняття: автономія, актуальність, незворотність й трансцендентність. Омега не є просто результатом еволюції, а має незалежний онтологічний статус. Вона не зводиться до суми попередніх етапів, а функціонує як трансцендентний центр, що не підпорядковується часово-просторовим законам. Щоб бути джерелом духовного тяжіння та любові, Омега має бути не лише ідеалом майбутнього, а реальною присутністю вже тепер. Любов потребує близькості, тому Омега мусить діяти в онтологічній «теперішності». Процес еволюції свідомості є незворотнім. Особистості, як рефлексивні центри, не повертаються до несвідомого стану. Навіть смерть не є зникненням, а переходом до нового рівня буття – до злиття з Омегою. Омега перебуває поза еволюційним ланцюгом, водночас будучи його метою і джерелом. Вона завершує розвиток, не зникаючи в ньому, а надаючи йому повноту та завершеність. «Весь сенс історії для Тейяра зводиться до сенсу людського життя, яке, у свою чергу, орієнтоване на вищий синтез, створює колективну ноосферу в єдності з особистісним Центром, Омегою» [2, с.194].

Точка Омега – це не лише релігійний символ чи гіпотеза. Це – філософсько-онтологічна категорія, яка дає змогу мислити Всесвіт не як замкнене матеріальне коло, а як духовно

спрямований процес. Вона уможлиблює синтез науки, філософії та віри, забезпечуючи мету, що відповідає не лише пізнавальним, а й екзистенційним запитам людини. Через неї космос постає не як хаотична множинність, а як впорядкований шлях персоналізації.

Висновки. В космологічній моделі Тейяра де Шардена особистість відіграє не лише онтологічно центральну, а й динамічно-телеологічну роль. Це не пасивний продукт еволюції, а активний суб'єкт її спрямування. Людська свідомість – це критична фаза в розвитку матерії, де космос вперше усвідомлює себе й починає діяти у векторі персоналізації. Саме тому концепція особистості пов'язується у Тейяра із трьома взаємопов'язаними аспектами: свободою, моральною відповідальністю та духовною взаємодією. На відміну від абстрактного або негативного розуміння свободи (як «відсутності зовнішнього примусу»), Тейяр розглядає її як умову еволюційного прориву. Свобода – це не просто можливість вибору, а здатність відповідально включитися в загальний напрямок ноогенезу, брати участь у внутрішньому зростанні буття. Вона є духовною формою енергії, що дає змогу особистості інтегруватися в процес конвергенції, не втрачаючи унікальності. Це означає, що людина як носій рефлексії вже не просто елемент біологічної системи, а співвідповідальний суб'єкт еволюції. Відтепер напрямок розвитку Всесвіту визначається не лише фізичними й біохімічними факторами, а й етичними актами вільних особистостей. Кожен моральний вибір – це імпульс, що впливає на загальну конфігурацію духовного поля світу. Для Тейяра свобода нерозривно пов'язана з відповідальністю. Людина не може бути нейтральним глядачем космічного становлення – вона або сприяє процесу персоналізації, або опирається йому. Таким чином, моральний вибір постає як онтологічний акт, у якому вирішується не лише доля індивіда, а й напрямок колективного ноогенезу. Цей вибір здійснюється на основі любові як найглибшої сили об'єднання, що не уніфікує, а персоналізує. Лише та дія, яка здійснюється у просторі істини, свободи та сопричастя, веде до конвергенції свідомостей у напрямку Омега. У цьому сенсі, етика у Тейяра – не нормативна система, а онтологічна логіка становлення.

Справжнє духовне зростання можливе лише в мережі міжособистісних зв'язків, де особистості визнають одна одну не як засоби, а як цілі. Етика сопричастя полягає в тому, що людське «я» не може стати собою, не включившись у «ми», яке не розчиняє, а поглиблює індивідуальність. Таке сопричастя є не лише соціальним ідеалом, а метафізичною вимогою: лише солідарність, заснована на любові, є дієвим вектором персоналізації. Взаємне прийняття, співпереживання й моральна взаємність стають механізмами, через які ноосфера дійсно розгортається. Тейяр говорить не про злиття індивідів у масу, а про «конструктивну взаємну відкритість», де кожна особистість діє як неповторний центр свідомості. Тому, коли свідомість досягає рівня рефлексії, виникає якісно новий режим буття: реальність не просто розгортається, а починає усвідомлено спрямовуватись. Людина в системі Тейяра – це не кінець еволюції, а її поворотний момент. Вона є тим вузлом, через який матерія переходить у сферу духу, а еволюція – у вектор персонального об'єднання.

Через свободу, відповідальність, любов і сопричастя людство здатне долати ентропійний розпад і утверджувати себе як «суб'єкт космосу». У цій перспективі особистість не є обмеженням універсу, а його вищим сенсом – точкою, в якій Всесвіт знаходить себе і спрямовується до Точки Омега – трансцендентного Полюсу Любові та Свідомості.

Список використаних джерел та літератури

1. Teilhard de Chardin P. The Phenomenon of Man / introd. by Julian Huxley. New York: Harper Perennial Modern Thought. 2008. 319 s.
2. Bartnik Cz. St. Teilhardowska wizja dziejow. Lublin: TN KUL. 1975. Collectanea Theologica 46/3. 259 s.
3. Karas Marcin. Historiozofia Teilharda de Chardin/ wobec tradycyjnej myśli chrześcijańskiej. 2012: Kraków: Księgarnia Akademicka. 182 s.

4. Płużański Tadeusz. Teilhard de Chardin, Pierre. Warszawa: Wiedza Powszechna.1988. Teilhard de Chardin, Pierre. Warszawa: Wiedza Powszechna. 317 s.

References (translated & transliterated)

1. Teilhard de Chardin P. (2008). *The Phenomenon of Man* / introd. by Julian Huxley. New York: Harper Perennial Modern Thought. 319 s. [in English].

2. Bartnik Cz. St. (1975). Teilhardowska wizja dziejw [Teilhard's vision of history]. Lublin: TN KUL. *Collectanea Theologica* 46/3. 259 s. [in Polish].

3. Karas Marcin. (2012). Historiozofia Teilharda de Chardin/ wobec tradycyjnej myśli chrześcijańskiej [Teilhard de Chardin's Philosophy of History and Traditiona]. Kraków: Księgarnia Akademicka. 182 s. [in Polish].

4. Płużański Tadeusz. (1988). Teilhard de Chardin, Pierre [Teilhard de Chardin, Pierre]. Warszawa: Wiedza Powszechna. 317 s.[in Polish].

Статтю отримано 11.10.2025 року.

Прийнято до друку 19.11.2025 року.

ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 378.147.091.33:004(430)

DOI: 10.35433/2220-4555.24.2025.ped-1

Ольга Акімова,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0001-6988-6258

sopogov@ukr.net

Яна Гапчук,

доктор філософії з освітніх наук
асистент германської філології, перекладу та зарубіжної літератури
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0003-1739-7326

yhapchuk@vspu.edu.ua

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито актуальні тенденції розвитку педагогіки вищої школи в умовах цифрової трансформації освіти та глобалізаційних змін. Обґрунтовано, що модернізація змісту освіти, зорієнтована на системно-компетентнісний і особистісно орієнтований підходи, є ключовою умовою забезпечення якості підготовки фахівців. Підкреслено зростаючу важливість цифровізації як ключового чинника освітніх інновацій, що сприяє доступності, інтерактивності та персоналізації навчальних процесів шляхом інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових платформ та інтелектуальних навчальних середовищ. Показано, що цифровізація вищої освіти сприяє індивідуалізації навчання, формуванню цифрових компетентностей і підвищенню конкурентоспроможності випускників. Особлива увага приділена трансформації професійної ролі викладача, який із транслятора знань перетворюється на фасилітатора, тьютора, ментора й коуча освітнього процесу. Зазначено, що трансформація ролі відображає перехід від викладання як інструктажу до викладання як партнерства, співпраці та наставництва, що сприяє рефлексії, самоорганізації та ціннісному навчанню. Зазначено, що ефективна педагогіка вищої школи базується на принципах відкритості, інноваційності, гуманізму та навчання впродовж життя. Визначено взаємозв'язок між модернізацією освітнього змісту, розвитком критичного мислення та формуванням ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. Доведено, що сучасна педагогіка вищої школи виступає інтеграційною платформою для поєднання гуманістичних цінностей і цифрових технологій. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення освітніх програм і методик підготовки викладачів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: педагогіка вищої школи, цифровізація освіти, компетентнісний підхід, фасилітація, викладач, критичне мислення.

Olga Akimowa, Jana Hapczuk. Aktualne tendencje rozwoju pedagogiki szkolnictwa wyższego

W artykule przedstawiono aktualne tendencje rozwoju pedagogiki szkolnictwa wyższego w warunkach transformacji cyfrowej edukacji i zmian globalizacyjnych. Uzasadniono, że

© Ольга Акімова, Яна Гапчук, 2025

modernizacja treści kształcenia, oparta na podejściu systemowo-kompetencyjnym i zorientowanym na osobowość, stanowi kluczowy warunek zapewnienia jakości przygotowania specjalistów. Podkreślono rosnące znaczenie cyfryzacji jako kluczowego czynnika innowacji edukacyjnych, który sprzyja dostępności, interaktywności i personalizacji procesów edukacyjnych poprzez integrację technologii informacyjno-komunikacyjnych, platform cyfrowych i inteligentnych środowisk edukacyjnych. Wykazano, że cyfryzacja szkolnictwa wyższego sprzyja indywidualizacji uczenia się, kształtowaniu kompetencji cyfrowych i zwiększaniu konkurencyjności absolwentów. Szczególną uwagę poświęcono transformacji roli zawodowej nauczyciela akademickiego, który z przekaziciela wiedzy staje się facylitatorem, tutorem, mentorem i coachem procesu edukacyjnego. Podkreślono, że skuteczna pedagogika szkolnictwa wyższego opiera się na zasadach otwartości, innowacyjności, humanizmu i uczenia się przez całe życie. Zaznaczono, że transformacja roli odzwierciedla przejście od nauczania jako instruktażu do nauczania jako partnerstwa, współpracy i mentoringu, co sprzyja refleksji, samoorganizacji i nauczaniu opartemu na wartościach. Określono związek między modernizacją treści edukacyjnych, rozwojem myślenia krytycznego i kształtowaniem wartości przyszłego specjalisty. Udowodniono, że współczesna pedagogika szkolnictwa wyższego stanowi integracyjną platformę łączącą wartości humanistyczne i technologie cyfrowe. Wyniki badań mogą być wykorzystane do doskonalenia programów kształcenia i metod przygotowania nauczycieli akademickich.

Słowa kluczowe: pedagogika szkolnictwa wyższego, cyfryzacja edukacji, podejście kompetencyjne, facylitacja, nauczyciel, myślenie krytyczne.

Olha Akimova. Yana Hapchuk. Current trends in the development of higher education pedagogy

The article reveals the current trends in the development of higher education pedagogy under the conditions of digital transformation and globalization of the educational space. It substantiates that the modernization of the content of higher education is determined by the need to ensure the quality of professional training and the formation of a competent, creative, and digitally literate specialist capable of continuous learning and self-development. The research emphasizes that the system-competence and personality-oriented approaches form the methodological foundation of modern higher school pedagogy, ensuring the integrity, flexibility, and interdisciplinarity of educational content. The study highlights the growing importance of digitalization as a key driver of educational innovation, which promotes accessibility, interactivity, and the personalization of learning processes through the integration of information and communication technologies, digital platforms, and intelligent learning environments.

Particular attention is paid to the transformation of the professional role of the university teacher, who today acts not merely as a transmitter of knowledge but as a facilitator, tutor, mentor, coach, and moderator of students' cognitive and creative development. This role transformation reflects the shift from teaching as instruction to teaching as partnership, collaboration, and guidance, fostering reflection, self-organization, and value-based learning. The article argues that an effective teacher in higher education must combine digital competence, critical thinking, pedagogical creativity, and ethical responsibility, thus becoming an agent of change and a designer of innovative learning ecosystems.

Furthermore, the research underlines that higher education pedagogy increasingly relies on principles of openness, academic integrity, innovation, and lifelong learning. It demonstrates that the combination of digital technologies and humanistic values leads to a new integrative paradigm of education — one that unites cognitive, emotional, and value-based dimensions of personality development. The conclusions point to the fact that modern higher education pedagogy functions as a strategic resource for building a sustainable knowledge society, where digital transformation acts not only as a technological factor but also as a catalyst for professional, cultural, and moral renewal. The results of the study can be used to improve educational programs, develop professional standards for university teachers, and design effective strategies for digital transformation in the field of higher education.

Keywords: *higher education pedagogy, digitalization of education, competence-based approach, facilitation, university teacher, critical thinking.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку педагогіки вищої школи характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими процесами глобалізації, цифровізації та переходом до економіки знань. Вища освіта виступає стратегічним ресурсом інноваційного розвитку суспільства, а педагогіка вищої школи – науковим підґрунтям модернізації освітніх систем, змісту й технологій підготовки фахівців. В умовах динамічних соціальних, технологічних і культурних змін актуалізується потреба у переосмисленні ціннісних і методологічних засад педагогічної діяльності у закладах вищої освіти. Серед ключових викликів сучасної вищої школи науковці акцентують увагу на забезпеченні якості освіти, формуванні професійної мобільності та цифрової компетентності майбутніх фахівців, а також на новому розумінні ролі викладача як фасилітатора, тьютора, ментора й модератора освітнього процесу. Водночас модернізація змісту освіти має враховувати системно-компетентнісний, особистісно орієнтований та діяльнісний підходи, що визначають спрямованість педагогіки вищої школи на формування цілісної, творчої та критично мислячої особистості [10, с. 158].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної теми. Теоретико-методологічні засади сучасної педагогіки вищої школи ґрунтовно висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. І. Васильєв і В. Бакатанова [4] окреслюють системно-компетентнісний підхід як провідний методологічний орієнтир оновлення змісту педагогічної освіти, що забезпечує цілісність і практичну спрямованість підготовки майбутніх педагогів. О. Плахотнік [11] розкриває різні моделі інтеграції нових освітніх компонентів: адитивну, трансформаційну, дійову, що дозволяють поєднувати традиційний зміст із сучасними освітніми інноваціями. Т. Козарь [9], досліджуючи реформування змісту освіти, наголошує на його багатокомпонентності, гуманітаризації та виховному потенціалі. У працях О. Денічевої [8] простежується комплексний підхід до модернізації змісту вищої освіти, орієнтований на розвиток екологічного, інформаційного та критичного мислення студентів.

Особливе місце у науковому дискурсі посідає тенденція цифровізації освіти, котру розкривають О. Акімова, М. Сапогов і Я. Гапчук [2], підкреслюючи, що цифрова трансформація є ключовою умовою забезпечення якості освітніх послуг та конкурентоспроможності випускників. Дослідження А. Гуралюк, О. Дубасенюк і Д. Демченка [5; 6; 7] акцентують увагу на формуванні цифрових компетентностей, розвитку індивідуальних освітніх траєкторій і створенні інтерактивних освітніх середовищ. У працях І. Котеневої, І. Вікторенко та С. Березки докладно розкрито нові професійні ролі викладача (фасилітатора, коуча, тьютора, ментора), які замінюють традиційну парадигму «викладач–знання–студент» моделлю партнерства, взаємодії та супроводу розвитку особистості. Таким чином, наукові розвідки підтверджують, що педагогіка вищої школи еволюціонує від знанневої до компетентнісно-ціннісної та цифрово-гуманістичної моделі освіти.

Мета статті полягає у виявленні та теоретичному обґрунтуванні актуальних тенденцій розвитку педагогіки вищої школи у контексті модернізації змісту освіти, цифрової трансформації та зміни професійної ролі викладача.

Виклад основного матеріалу. *Актуальною тенденцією розвитку педагогіки вищої школи є модернізація змісту освіти.* Особливістю сучасної вищої освіти є урахування при підготовці майбутніх фахівців вимог змінного ринку праці, швидкого розвитку технологій, тенденцій глобалізованого середовища. Відповідно, якщо зміст і методи не оновлюються постійно, то знижується конкурентоспроможність випускників і самих закладів. Актуальність модернізації змісту вищої освіти зумовлена глибокими соціальними, технологічними, економічними та культурними змінами, що відбуваються у світі та в Україні.

Науковці (І. Васильєв, В. Бакатанова) визначають основним методологічним підходом до формування змісту – системно-компетентнісний підхід, котрий дозволяє надавати змісту системності та цілісності, забезпечувати мінімальний обсяг навчального матеріалу при максимальному відображенні необхідного об'єму змісту, а також забезпечувати формування

у здобувачів освіти необхідної кількості компонентів професійної компетентності вчителя. Тобто, системно-компетентнісний підхід є новим чинником конструювання змісту навчання, що забезпечує формування відповідних компетентностей у майбутнього вчителя. Авторами визначено принципи формування змісту професійної освіти за такими групами: загальні принципи, окремі принципи і специфічні (особливі) принципи. До загальних віднесено принципи: гуманітаризації, доступності, науковості, розвиваючого навчання та системності. До групи окремих віднесено принципи: блочно-модульної структури навчальних програм; модульності змісту навчання. Окремими авторами називаються такі принципи: блочно-модульної побудови змісту; взаємозв'язку змісту професійного й загального навчання; диференціації й інтеграції змісту професійної освіти; міжпредметних зв'язків; наступності загального навчання й професійної освіти; професійної мобільності випускників [4, с. 21].

О. Плахотнік виокремлює різні підходи, котрі можливо використовувати для включення нового компонента в зміст освіти, а саме: підхід, що передбачає використання корисних додатків та полягає у додаванні нових навчальних дисциплін, котрі моделюють зміст, пов'язаний з розв'язанням певних нових проблем; адитивний підхід, що передбачає додавання необхідного змісту у традиційні програми без зміни базової структури; трансформаційний підхід, котрий сприяє зміні стратегії освіти (модульна побудова змісту, кейсове навчання, аналіз типізованих професійних ситуацій); дійовий підхід, котрий означає зміну освітньої програми в цілому у напрямі навчання здобувачів освіти приймати рішення. Навчальні програми, котрі є документом формування змісту освіти, передбачають перенесення уваги з предметного змісту фахових дисциплін на умови реалізації цього змісту [11, с. 73].

До сучасних вимог формування змісту вищої освіти Т. Козарь відносить багатокомпонентність змісту, що вважає передумовою реалізації в освітньому процесі трьох цілей: розвивальної, освітньої, виховної. Зміст вищої освіти конкретизується у документах, до котрих відносяться: навчальні плани, програми, навчальні посібники, підручники. Особливо сконструйованою формою моделювання змісту, що адаптує основи науки до потреб вищої освіти є навчальний предмет, тому конструювання змісту вимагає системного підходу, що дозволяє бачити взаємозв'язки різних чинників, їх вплив на якість навчання та передбачає виділення пріоритетів добору й удосконалення змісту. У доборі змісту важливо враховувати, на думку автора такі моменти: перспективність змісту та його наступність; можливості для реалізації взаємозв'язків розвитку, навчання, виховання; можливість впливу на результати навчання. Важливим принципом функціонування освітнього процесу у закладі вищої освіти автор вважає диференційований підхід до формування змісту освіти, котрий забезпечується різноманітними шляхами. У змісті освіти мають відобразитися такі основні елементи: суто система знань – це уявлення, факти, поняття, зв'язки, залежності, інформація про людину, природу, суспільство; загальні способи пізнавальної діяльності; індивідуальна творча діяльність; творчий досвід та моральне, естетичне ставлення людини до оточуючої дійсності, система цінностей. Отже, зміст сучасної вищої освіти є багатокомпонентним і національно спрямованим, що є важливою передумовою здійснення розвивальної та виховної функцій [9, с. 49].

Головною ідеєю трансформації змісту освіти О. Денічева називає набуття здобувачами вищої освіти навичок адекватно аналізувати інформаційний контент; уміння використовувати іншомовні електронні ресурси у процесі професійної підготовки; розвиток екологічного мислення. Модернізація змісту вищої освіти має бути спрямована на постійне самовдосконалення, професійну самореалізацію, набуття практичних умінь. Тенденція модернізації змісту вищої освіти у процесі фахової підготовки здобувачів спричинена, на думку автора, такими факторами, як: розвиток цифрового суспільства; підвищення освітніх стандартів; співробітництво в освітній сфері між країнами; становлення особистості, здатної до самореалізації. Трансформації у змісті вищої освіти відбуваються з урахуванням принципу особистісно орієнтованого підходу, котрий передбачає застосування технологій, орієнтованих на індивідуальні здібності здобувачів вищої освіти [8, с. 13].

Трансформація змісту освіти, на думку Д. Демченко, визначається принципово новим підходом до відбору та структурування інформації, котрий має бути спрямований на досягнення кінцевого освітнього результату – набуття компетентностей. Такий підхід потребує здійснення відповідних змін у змісті вищої освіти, як-то: визначення ключових компетентностей; формування змісту відповідно до кожної з них; ідентифікація їх з необхідними освітніми галузями та дисциплінами; відбір змісту дисципліни, котрий забезпечує формування компетентностей; визначення шляхів контролю рівня сформованості компетентностей [6, с. 38].

Наступною визначаємо тенденцію цифровізації вищої освіти як умови забезпечення якості надання освітніх послуг, котра є надзвичайно актуальною в умовах сучасного інформаційного суспільства, особливо для України, яка активно інтегрується у європейський освітній простір. У ХХІ столітті цифровізація стала одним із ключових чинників розвитку усіх сфер життя, зокрема й освіти. Вища освіта, як осередок інтелектуального потенціалу суспільства, має адаптуватися до цифрової трансформації, впроваджуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) для підвищення якості освітніх послуг, доступності навчання та конкурентоспроможності випускників [1, с. 236].

Цифровізація вищої освіти потрактовується у науковій літературі також як процес впровадження цифрових технологій у всі аспекти діяльності закладів вищої освіти (ЗВО): навчальний процес (електронне навчання, дистанційні курси, змішане навчання, використання LMS); науково-дослідну діяльність (цифрові бази даних, аналітичні платформи, штучний інтелект); управління університетом (електронний документообіг, CRM-системи, цифрові сервіси для студентів і викладачів) [2, с. 169].

Цифровізація сприяє підвищенню якості освіти завдяки таким аспектам: доступність і гнучкість навчання, що забезпечує здобувачам освіти можливість набувати знання у вільний час у будь-якому місці; індивідуалізація освітнього процесу через використання платформи на кшталт Moodle, Google Classroom чи Canvas, котрі дають змогу формувати персональні траєкторії навчання; інтерактивність і залучення через використання мультимедійних ресурсів, віртуальних лабораторій, симуляцій, що підвищує мотивацію та ефективність засвоєння знань; прозорість оцінювання через використання електронних журналів, автоматизоване тестування і зворотний зв'язок, котрі забезпечують об'єктивність контролю знань; розвиток цифрових компетентностей, коли випускники набувають навичок, необхідних на сучасному ринку праці. Тобто, цифровізація є не просто інструментом модернізації, а умовою забезпечення якості вищої освіти, адже сприяє прозорості, ефективності, інноваційності та відкритості навчального процесу. Успішна реалізація цифрової трансформації можлива лише за умови дотримання декількох чинників: розвитку цифрових компетентностей усіх учасників освітнього процесу; створення цифрової інфраструктури ЗВО; формування культури академічної доброчесності та інноваційного мислення [13, с. 16].

А. Гуралюк зазначає, що цифровізація освіти забезпечує сприятливі умови для: розвитку самостійності, виокремлення цінної інформації для саморозвитку; формування мобільності здобувачів освіти, умінь швидко адаптуватися до непередбачуваних обставин; посилення мотивації до саморозвитку; персоналізації контенту, співпраці та інтегративності; використання індивідуальних освітніх траєкторій; забезпечення індивідуального темпу у зручних умовах, оптимальне використання часу. До позитивних характеристик цифровізації автори відносять інтерактивність, яка забезпечує швидкість обміну інформацією. Інтерактивність у процесі роботи з електронними засобами, котра забезпечує можливість розв'язання певних дидактичних задач, як-то: диференціація навчання; активізація пізнавальної діяльності; автоматизація оцінювання освітніх досягнень; використання інформаційних ресурсів; надання можливостей самостійно працювати з текстом; самостійна діяльність щодо поповнення і поглиблення знань, удосконалення умінь і навичок; ілюстрування знань через використання мультимедійних засобів; набуття навичок культури

розумової праці через використання доступу до довідкових матеріалів, енциклопедій, словників, тезаурусів [5, с. 6].

Позитивні тенденції цифровізації освіти виокремила О. Дубасенюк та віднесла до них нові можливості реалізації концепції навчання впродовж життя в умовах глобалізації та цифровізації. Суттєво вплинули на характер наукової діяльності і розвиток системи освіти, зазначає автор, процеси глобалізації та інформатизації суспільства. Поняття «інформатизація освіти» автор розуміє як комплекс заходів з модернізації освітніх процесів на основі впровадження інформаційної продукції і технологій. Роль освіти полягає у тому, щоб забезпечити суспільству і кожній особистості набуття відповідних навичок для життя у цифрову епоху. Навчання впродовж життя вимагає підвищення цифрової компетентності педагога, його саморозвитку, професійної і особистої реалізації, здатності адаптуватися до технологій цифрового середовища. Цифрова реальність вимагає від педагога інтегрального й міждисциплінарного розв'язання проблем виховання молоді у цифровому освітньому просторі [7, с. 309].

Актуальною тенденцією розвитку педагогіки вищої школи є з *міна ролі викладача у сучасному освітньому процесі*. О. Сторонська з цього приводу зазначає, що сучасний педагог має вільно оперувати принципово новими інструментами педагогічної діяльності, котрі підвищують якість освітнього процесу в умовах цифровізації вищої освіти. Комунікативний аспект педагогічної діяльності передбачає певну трансформацію під впливом цифровізації освітнього процесу та передбачає нові можливості спілкування між суб'єктами навчання. Цифрова мережева комунікація дозволяє викладачам швидко налагоджувати контакт між учасниками пізнавального процесу. Із носія знань викладач стає наставником здобувачів освіти, розробником інноваційних курсів, модератором освітніх платформ, що сприяло появі особливих видів педагогічної діяльності – тьюторства, педагогічного менторства, педагогічної модерації. Суть тьюторства полягає у забезпеченні супроводу студентів в освітньому середовищі, надання допомоги у роботі з цифровими інструментами. А сутність педагогічного менторства передбачає інструктування здобувачів освіти щодо особливостей освітнього процесу у цифровому освітньому просторі, наставництві, мотивуванні на досягнення [12].

Подібною точкою зору додержується І. Вікторенко, яка зазначає, що діяльність тьютора має такі характеристики: це особа, що проводить індивідуальні та групові заняття зі студентами, або виконує ролі репетитора чи наставника; це фахівець із моделювання майбутнього, який має виявити потенціал особистості та допомагати його розвивати; тьютор допомагає із соціалізацією, спілкуванням, вихованням; сприймає студента як цілісну особистість, урахувуючи його характер, темперамент, рівень знань, інтересів, ціннісних орієнтацій; тьютор має володіти новітніми освітніми технологіями, бути фахівцем у педагогічній сфері, здатний підтримати наукові пошуки студента. Наступний вид педагогічної діяльності сучасного викладача – це фасилітація, котрий розглядається як специфічний вид освітньої діяльності, що передбачає допомогу студенту в усвідомленні себе самоцінністю та підтримку його мотивації до самореалізації, сприяння особистісно-професійному зростанню, розвитку здібностей та пізнавальних можливостей. Фасилітатор сприяє актуалізації ціннісного ставлення до оточуючих людей, національної культури, гуманістичного суб'єктного спілкування, розуміння та довіри. Фасилітація – це діяльність, що передбачає допомогу, полегшення, створення умов для продуктивної самостійної роботи, сприяння розвитку особистісних якостей та має на меті організацію ефективної пізнавальної діяльності на засадах особистісного саморозвитку і конструктивної взаємодії. Діяльність коуча – це тренерська діяльність, це допомога у знаходженні відповідей на важливі питання, відпрацювання різних життєвих та професійних ситуацій, тобто коучинг – це інструмент особистісно-професійного розвитку. За сферою діяльності вирізняють бізнес-коучинг, кар'єрний коучинг, лайф-коучинг, коучинг особистої ефективності [14, с. 98].

Сучасний викладач, на думку І. Котенєва, це агент змін, фасилітатор, тьютор, коуч, модератор, едвайзер, ментор, старший колега в оволодінні студентами соціальними ролями

під час неформальної освіти. Роль сучасного викладача полягає в створенні умов, котрі допоможуть здобувачам освіти знайти себе в соціальному житті, особистісно-професійній самореалізації. Викладач має залучати здобувачів освіти до проведення аудиторних й позааудиторних занять, залучає до рефлексії та самоконтролю. Діяльність тьютора спрямована на: діагностику освітніх потреб і запитів здобувачів освіти; супровід студентів у процесі навчання; наповнення освітньо-цифрового середовища змістовими ресурсами; допомогу у побудові індивідуальної освітньої траєкторії та траєкторії розвитку; організацію освітнього процесу на основах індивідуалізації. Фасилітація передбачає застосування особистісного підходу, дозволяє виявляти потенційні можливості студентів, впливати на внутрішню мотивацію, активізацію мислення. Особливість модерації полягає у тому, що це ефективна технологія, котра підвищує якість освітнього процесу. Її ефективність визначається спрямованістю на активізацію аналітичної діяльності студентів, розвиток проєктувальних і дослідницьких умінь, комунікативних здібностей. Отже, модератор – це викладач, наставник та керівник, який є організатором активної групової роботи [10, с. 162].

Актуальною та відповідною вимогам сьогодення С. Березка вважає діяльність викладача як фасилітатора. Фасилітацію автор визначає як ефективний вплив на здобувача освіти засобами застосування педагогічних умов, підтримку в них мотивації до самостійної продуктивної діяльності. Фасилітатор має бути лідером групи, який дотримується нейтральної позиції, не приймає рішення одноосібно, допомагає студентам ідентифікувати проблему та знайти конструктивне рішення. Тобто фасилітація в освітньому процесі, на думку автора, сприяє покращенню якості надання освітніх послуг, посиленню продуктивності навчання за рахунок особливостей особистості викладача. С. Березка виокремлює такі функції фасилітатора: надання систематичної допомоги здобувачам освіти у розвитку власної особистості; педагогічний супровід у розробленні індивідуальної освітньої траєкторії. Автором визначені також основні завдання фасилітації в освіті: розвиток креативності, індивідуальності та суб'єктності студентів; мотивування здобувачів освіти; надання педагогічної підтримки, педагогічний супровід та ініціювання новітніх форм активності студента, котрі сприяють особистісно-професійному становленню студента як суб'єкта професійної діяльності [3, с. 7].

Висновки. Сучасна педагогіка вищої школи зазнає інтенсивної трансформації, що зумовлена впливом глобалізаційних процесів, цифровізації суспільства та необхідністю забезпечення високої якості освіти відповідно до вимог інформаційної епохи. Педагогіка вищої школи дедалі більше утверджується як інтегративна наука, що поєднує системно-компетентнісний, особистісно орієнтований і цифрово-гуманістичний підходи. Модернізація змісту вищої освіти, що орієнтована на формування професійної мобільності, критичного мислення та здатності до навчання впродовж життя, є необхідною умовою підготовки фахівця нового типу – автономного, креативного, цифрово грамотного й соціально відповідального. Водночас цифровізація освітнього процесу сприяє розширенню доступності знань, індивідуалізації навчання та впровадженню інноваційних технологій, що підвищують ефективність і мотивацію студентів. Вона стимулює розвиток цифрових компетентностей усіх учасників освітнього процесу, створює умови для відкритості, інтерактивності та прозорості освітнього середовища. Одночасно відбувається переосмислення професійної ролі викладача, який із носія знань перетворюється на фасилітатора, тьютора, коуча й ментора, покликаного створювати умови для самостійного пізнання, творчої діяльності та розвитку рефлексії студентів. Саме педагог стає агентом змін, що забезпечує ефективну взаємодію між традиційними педагогічними цінностями та інноваційними практиками цифрової доби. Отже, розвиток педагогіки вищої школи визначається тенденціями оновлення змісту освіти, цифрової трансформації, гуманізації та інтеграції, що спрямовані на формування цілісної особистості майбутнього фахівця і стійкого освітнього середовища, зорієнтованого на інновації, академічну доброчесність і соціальну відповідальність.

Список використаних джерел

1. Акімова О. В., Сапогов М. В., Гапчук Я. А. Середовищний підхід у сучасних міждисциплінарних дослідженнях з цифровізації освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 46. С. 234–238. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47>.
2. Акімова О. В., Сапогов М. В., Гапчук Я. А. Цифрова трансформація освітнього середовища закладів вищої освіти у німецькомовних країнах. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Т. 2. Вип. 50. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.33>.
3. Березка С. В. Педагогічна фасилітація у зво: теоретичні аспекти підготовки особистості викладача. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Т. 2. Вип. 4. С. 5–9.
4. Васильєв І. Б., Бакатанова В. Б. Системно-компетентнісний підхід до формування змісту педагогічної підготовки майбутніх педагогів професійної школи. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. Вип. 36. С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_37_5.
5. Гуралюк А. Г. Цифровізація як умова розвитку системи освіти. *Серія: педагогічні науки*. 2021. Т. 13. Вип. 168. С. 3–8.
6. Демченко Д. І. Компетентнісний підхід до формування змісту освіти. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2025. Вип. 54. С. 34–47.
7. Дубасенюк О. А. Цифровізація вищої освіти: сучасні виклики, ризики, досвід. *Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики [Електронний ресурс]: матеріали міжнар. Наук.-практ. Конф., 26 січня 2023 р., Ломжа, Польща, 26 січ. 2023 / ред.: І. Жуховський, З. Шарлович, О. Мандич; Міжнародна Академія Прикладних Наук (Республіка Польща), Державний біотехнологічний університет (Україна)*. С. 307–311.
8. Денічева О. І. Комплексний підхід до модернізації змісту вищої освіти України. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. Вип. 4. С. 11–17.
9. Козарь Т. П. Реформування змісту освіти як пріоритет державної освітньої політики. *Держава та регіони*. 2009. Вип. 4. С. 48–51.
10. Котєнева І. С., Карлова Н. М. Сучасні ролі викладача закладу вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2021. Т. 1. Вип. 337. С. 157–166.
11. Плахотнік О. В. Модернізація освітнього процесу у вищій школі на засадах компетентнісного підходу. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2015. Т. 2. Вип. 1. С. 69–82.
12. Сторонська О. С. Особливості професійної діяльності педагога в умовах цифрової трансформації освіти. *Академічні візії*. 2023. Т. 24. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/666>.
13. Akimova O., Sapogov M., Napchuk Y. Modern approaches to the study and use of SMART-technology in the preparation of masters. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 75. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-14-19>.
14. Viktorenko I., Horobets L. Нові професійні ролі та функції сучасного вчителя в контексті концепції нової української школи. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 11. С. 93–106. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.11.2019.197377>.

References (translated & transliterated)

1. Akimova, O. V., Sapogov, M. V., & Napchuk, Ya. A. (2022). Seredovyshchnyi pidkhdid u suchasnykh mizhdystyplinarnykh doslidzhenniakh z tsyfrovizatsii osvity [Environmental approach in modern interdisciplinary studies on the digitalization of education]. *Innovatsiina pedahohika. Innovative Pedagogy*. 46. 234–238. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/46.47>. [in Ukrainian].
2. Akimova, O. V., Sapogov, M. V., & Napchuk, Ya. A. (2022). Tsyfrova transformatsiia osvithnoho seredovyshcha zakladiv vyshchoi osvity u nimetskomovnykh krainakh [Digital transformation of the educational environment of higher education institutions in German-speaking countries]. *Innovatsiina pedahohika. Innovative Pedagogy*. 2(50). 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.2.33>. [in Ukrainian].
3. Berezka, S. V. (2019). Pedahohichna fasylytatsiia u zvo: teoretychni aspekty pidhotovky osobystosti vykladacha [Pedagogical facilitation in the higher education system: theoretical aspects of teacher personality training]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. Theory and practice of modern psychology*. 2(4). 5–9. [in Ukrainian].
4. Vasylyiev, I. B., & Bakatanova, V. B. (2012). Systemno-kompetentnisnyi pidkhdid do formuvannia zmistu pedahohichnoi pidhotovky maibutnykh pedahohiv profesiinnoi shkoly [System-competence approach to the formation of the content of pedagogical training of future teachers of vocational schools]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. - Problems of engineering and pedagogical education*. 36. 18–24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_37_5. [in Ukrainian].
5. Huraliuk, A. H. (2021). Tsyfrovizatsiia yak umova rozvytku systemy osvity [Digitalization as a condition for the development of the education system]. *Seriia: pedahohichni nauky. Series: pedagogical sciences*. 13(168). 3–8. [in Ukrainian].

6. Demchenko, D. I. (2025). Kompetentnisnyi pidkhid do formuvannia zmistu osvity [Competence-based approach to the formation of the content of education]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk. Social and humanitarian bulletin*. 54. 34–47. [in Ukrainian].
7. Dubaseniuk, O. A. (2023). Tsyfrovizatsiia vyshchoi osvity: suchasni vyklyky, ryzyky, dosvid [Digitalization of higher education: modern challenges, risks, experience]. *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnologii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky [Elektronnyi resurs]: materialy mizhnar. Digital transformation and digital technologies for the sustainable development of all branches of modern education, science and practice [Electronic resource]: materials of the International Scientific-Practical Conference*. Nauk.-prakt. Konf., 26 sichnia 2023 r., Lomzha, Polshcha, 26 sich. 2023 / red.: I. Zhukhovskiyi, Z. Sharlovych, O. Mandych; Mizhnarodna Akademiia Prykladnykh Nauk (Respublika Polshcha), Derzhavnyi biotekhnolohichni universytet (Ukraina). 307–311. [in Ukrainian].
8. Dienichieva, O. I. (2023). Kompleksnyi pidkhid do modernizatsii zmistu vyshchoi osvity Ukrainy [A comprehensive approach to the modernization of the content of higher education in Ukraine]. *Akademichni studii. Seriya «Pedahohika». Academic studies. Series "Pedagogy"*. 4. 11–17. [in Ukrainian].
9. Kozar, T. P. (2009). Reformuvannia zmistu osvity yak priorityet derzhavnoi osvitnoi polityky [Reforming the content of education as a priority of state educational policy]. *Derzhava ta rehiony. State and regions*. 4. 48–51. [in Ukrainian].
10. Kotienieva, I. S., & Karlova, N. M. (2021). Suchasni roli vykladacha zakladu vyshchoi osvity [Modern roles of a teacher in a higher education institution]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Pedahohichni nauky. Bulletin of the Luhansk National Taras Shevchenko University: Pedagogical Sciences*. 1(337). 157–166. [in Ukrainian].
11. Plakhotnik, O. V. (2015). Modernizatsiia osvitnoho protsesu u vyshchii shkoli na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu [Modernization of the educational process in higher education based on the competency approach]. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2(1). 69–82. [in Ukrainian].
12. Storonska, O. S. (2023). Osoblyvosti profesiinoi diialnosti pedahoha v umovakh tsyfrovoi transformatsii osvity [Peculiarities of the professional activity of a teacher in the conditions of digital transformation of education]. *Akademichni vizii. Academic visions*. 24. Retrieved from: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/666>. [in Ukrainian].
13. Akimova, O., Sapogov, M., & Hapchuk, Y. (2023). Modern approaches to the study and use of SMART-technology in the preparation of masters. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: pedahohika i psykholohiia. Scientific notes of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky. Series: pedagogy and psychology*. 75. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-14-19>.
14. Viktorenko, I., & Horobets, L. (2019). Novi profesiini roli ta funktsii suchasnoho vchytelia v konteksti kontseptsii novoi ukrainskoi shkoly [New professional roles and functions of a modern teacher in the context of the concept of a new Ukrainian school]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. Teacher professionalism: theoretical and methodological aspects*. 11. 93–106. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.11.2019.197377>. [in Ukrainian].

Статтю отримано 25.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Юлія Березюк,
кандидат педагогічних наук, доцент
Житомирський медичний інститут
ORCID: 0000-0001-9853-1237
uajully@gmail.com
Олексій Башманівський,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-2137-0305
olex_bash@ukr.net

СЕМАНТИЧНІ ТА КОНОТАТИВНІ АСПЕКТИ ЕТНОНІМІВ «ЄВРЕЙ», «ЖИД» ТА «ІУДЕЙ» У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX–XX СТОЛІТЬ

У статті розглядається проблема семантичного та культурно-історичного дослідження етнічних назв у художніх текстах української та польської літературних традицій. Авторами визначено, що однією з ключових задач є встановлення взаємозв'язку між мовною формою етнічних назв, їх семантичним та конотативним потенціалом і художнім образом персонажа. Домінантною проблемою, яка стала об'єктом дослідження, є комплексний аналіз походження, функціонування та художнього відображення етнічних назв у текстах різних періодів і літературних жанрів. Актуальність вивчення зумовлена необхідністю глибшого розуміння механізмів міжкультурної комунікації та збереження історичної пам'яті про етнічні спільноти. Стаття репрезентує результати порівняльного аналізу українських та польських літературних творів XIX–XX століть, визначено особливості семантичного й конотативного навантаження етнічних назв, їхню роль як маркерів етнічної ідентичності та художніх концептів. Проаналізовано художнє використання етнічних назв у літературі, яке варіювалося від негативних стереотипних образів євреїв (орендарі, лихварі, прислужники польської шляхти) до позитивних і співчутливих трактувань, відображаючи соціально-історичні та культурні зміни у ставленні до єврейської громади. У творах українських письменників спостерігається баланс між стереотипними уявленнями та гуманістичним зображенням єврейського героя, що свідчить про прагнення автора до об'єктивного і співчутливого відтворення етнічної ідентичності. Літературний шлях єврейського героя у художніх творах Польщі яскраво починається в XIX столітті. У свідомості більшості поляків того періоду євреї виступали переважно як «вбивці Христа», тобто винуватці зла, що існує у світі, а тому були небезпечними. Спроби широко дослідити та відкрити для польського читача єврейське середовище, його культуру та проблеми робили лише автори-позитивісти, вони виступали за польсько-єврейське братерство і, подібно до освічених представників єврейської громади, підтримували реалізацію соціальної програми асиміляції. Висвітлено взаємозв'язок між мовною формою, художньою функцією та соціокультурним контекстом, а також продемонстровано, яким чином літературні тексти формують сприйняття етнічних груп і впливають на суспільні стереотипи.

Ключові слова: євреї, етнічні назви, семантика, художній образ, етнічна ідентичність, українська література, польська література, міжкультурна комунікація.

Julia Bereziuk, Oleksii Basmanivskiy. Semantyczne i konotacyjne aspekty etnonimów „żyd”, „żyd” i „judz” w tekstach literackich literatury ukraińskiej i polskiej XIX–XX wieku

W artykule omówiono problem semantycznego i kulturowo-historycznego badania etnonimów w tekstach literackich tradycji ukraińskiej i polskiej. Autorzy stwierdzili, że jednym z kluczowych zadań jest ustalenie związku między formą językową etnonimów, ich potencjałem semantycznym i konotacyjnym a artystycznym wizerunkiem postaci. Dominującym problemem, który stał się przedmiotem badania, jest kompleksowa analiza pochodzenia, funkcjonowania i artystycznego odzwierciedlenia etnonimów w tekstach różnych okresów i gatunków literackich.

Aktualność badań wynika z potrzeby głębszego zrozumienia mechanizmów komunikacji międzykulturowej i zachowania pamięci historycznej o społecznościach etnicznych. Artykuł przedstawia wyniki analizy porównawczej ukraińskich i polskich dzieł literackich XIX–XX wieku, określa cechy semantyczne i konotacyjne etnonimów, ich rolę jako markerów tożsamości etnicznej i koncepcji artystycznych. Przeanalizowano artystyczne wykorzystanie etnonimów w literaturze, które wahało się od negatywnych stereotypowych wizerunków Żydów (dzierżawcy, lichwiarze, służby polskiej szlachty) do pozytywnych i współczujących interpretacji, odzwierciedlających społeczno-historyczne i kulturowe zmiany w stosunku do społeczności żydowskiej. W dziełach ukraińskich pisarzy obserwuje się równowagę między stereotypowymi wyobrażeniami a humanistycznym przedstawieniem żydowskiego bohatera, co świadczy o dążeniu autora do obiektywnego i współczującego odtworzenia tożsamości etnicznej. Literacka droga żydowskiego bohatera w dziełach literackich Polski wyraźnie zaczyna się w XIX wieku. W świadomości większości Polaków tego okresu Żydzi występowali głównie jako „mordercy Chrystusa”, czyli sprawcy zła istniejącego na świecie, a zatem byli niebezpieczni. Próby szerokiego zbadania i odkrycia przed polskim czytelnikiem środowiska żydowskiego, jego kultury i problemów podejmowali jedynie autorzy pozytywiści, którzy opowiadali się za braterstwem polsko-żydowskim i, podobnie jak wykształceni przedstawiciele społeczności żydowskiej, popierali realizację programu asymilacji społecznej.

Uwidoczniono wzajemny związek między formą językową, funkcją artystyczną i kontekstem społeczno-kulturowym, a także pokazano, w jaki sposób teksty literackie kształtują postrzeganie grup etnicznych i wpływają na stereotypy społeczne.

Słowa kluczowe: Żydzi, etnonimy, semantyka, obraz artystyczny, tożsamość etniczna, literatura ukraińska, literatura polska, komunikacja międzykulturowa

Yulia Bereziuk, Oleksii Bashmanivskiy. Semantic and connotative aspects of the ethnonyms "jew", "gid", and "iuday" in literary texts of ukrainian and polish literature of the 19th–20th centuries

The article examines the problem of semantic and cultural-historical research of ethnonyms in literary texts of Ukrainian and Polish literary traditions. The authors determine that one of the key tasks is to establish the relationship between the linguistic form of ethnonyms, their semantic and connotative potential, and the artistic image of the character. The dominant problem that became the subject of the study is a comprehensive analysis of the origin, functioning, and artistic reflection of ethnonyms in texts from different periods and literary genres. The relevance of the study is determined by the need for a deeper understanding of the mechanisms of intercultural communication and the preservation of historical memory about ethnic communities. The article presents the results of a comparative analysis of Ukrainian and Polish literary works of the 19th–20th centuries, identifies the peculiarities of the semantic and connotative load of ethnonyms, their role as markers of ethnic identity and artistic concepts. The artistic use of ethnonyms in literature is analysed, ranging from negative stereotypical images of Jews (tenants, moneylenders, servants of the Polish nobility) to positive and sympathetic interpretations, reflecting socio-historical and cultural changes in attitudes towards the Jewish community. The works of Ukrainian writers show a balance between stereotypical ideas and a humanistic portrayal of Jewish heroes, which indicates the author's desire for an objective and sympathetic representation of ethnic identity. The literary journey of Jewish characters in Polish fiction began in earnest in the 19th century. In the minds of most Poles at that time, Jews were primarily seen as "Christ killers", i.e., the cause of all evil in the

world, and therefore dangerous. Only positivist authors attempted to thoroughly explore and reveal the Jewish environment, its culture and problems to Polish readers. They advocated Polish-Jewish brotherhood and, like educated representatives of the Jewish community, supported the implementation of a social assimilation programme. The interconnection between linguistic form, artistic function and sociocultural context is highlighted, and it is demonstrated how literary texts shape perceptions of ethnic groups and influence social stereotypes.

Keywords: *Jews, ethnonyms, semantics, artistic image, ethnic identity, Ukrainian literature, Polish literature, intercultural communication.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Найефективніший спосіб осягнення сутності та життєвого виміру слова полягає у його вивченні крізь призму історичного розвитку, із залученням сучасних лексикографічних джерел, а також через аналіз функціонування у повсякденному мовленні, що відображає увесь спектр суспільно-культурних і побутових взаємин між людьми.

Етноніми як мовні одиниці завжди привертали увагу дослідників, адже вони є не лише засобом позначення певної етнічної спільноти, а й важливим носієм історичної пам'яті, культурних традицій і світоглядних орієнтирів.

Єврей, іудаїзм, цадек, Песах, Тора, Єрусалим – це кодові слова, які відомі для нас і одночасно викликають асоціацію з богообраним народом, а щоб чітко змалювати образ людини єврейської меншини та описати її етноментальність у подальшому дослідженні, варто з'ясувати походження слів «єврей, жид, іудей», які в українській та польській літературі виступатимуть як художній образ.

У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження семантичних і прагматичних характеристик етнонімів, адже саме вони здатні репрезентувати не лише мовну картину світу певної нації, а й віддзеркалювати соціально-історичні процеси, що визначали ставлення до етнічних спільнот у різні періоди. Дослідження етнонімів передбачає комплексний підхід, який поєднує лінгвістичний, культурологічний та історико-літературний аспекти. Воно дає змогу простежити, яким чином слово може виступати маркером етнічної ідентичності, засобом художньої характеристики та водночас інструментом формування певних стереотипів чи світоглядних моделей. Таким чином, у центрі уваги опиняється не лише мовна форма, а й культурний зміст, що стоїть за нею.

Актуальність теми визначається тим, що польська література протягом багатьох століть зберігала виразні традиції зображення єврейської спільноти, нерідко пропонуючи амбівалентні образи – від нейтральних і навіть позитивних до стереотипізованих і знецінювальних. Паралелі з українською літературою дають змогу виявити як спільні, так і відмінні риси у ставленні до єврейської громади, а також простежити, яким чином змінювалося семантичне й конотативне навантаження відповідних етнонімів у різних національних культурних просторах.

Зв'язок окресленої проблематики з важливими науковими й практичними завданнями полягає в тому, що дослідження етнонімів сприяє глибшому розумінню механізмів міжкультурної комунікації, формуванню толерантного суспільного дискурсу й збереженню історичної пам'яті.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Питання походження та функціонування етнонімів неодноразово ставало предметом уваги як українських, так і зарубіжних науковців. Вивчаючи українську літературу скажемо, що окрім відомих українців про єврейський народ писали й інші відомі письменники як: М. Костомаров, М. Левицький, В. Винниченко, Т. Бордуляк, І. Тогобочний, Є. Гребінка, та сучасні творці українських творів, зокрема: М. Матіос, Л. Денисенко, Ю. Винничук, Т. Малярчук, О. Забужко, І. Карпа, П. Магочій тощо. Паралельно польські літературознавці приділяли значну увагу проблемі репрезентації єврейської спільноти у своїй літературі. Серед них особливо слід відзначити О. Герц, С. Я. Журек, В. Панас, А. Цала, які аналізували як

історичні, так і сучасні тексти, вивчаючи семантичні відтінки етнонімів «Żyd» та їхню роль у формуванні художнього образу єврейської меншини. Незважаючи на значний обсяг наукового доробку, більшість досліджень обмежується розглядом етнонімів або в окремих літературних традиціях, або в лінгвістичній площині без комплексного врахування культурологічного, історико-літературного та психосоціального аспектів. Зокрема, недостатньо вивчено взаємозв'язок семантичного навантаження етнонімів із художнім образом персонажа, його етноментальністю та репрезентацією культурних кодів у художньому тексті.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Аналіз існуючих наукових доробків дозволяє констатувати, що низка питань у сфері дослідження етнонімів та художньої репрезентації єврейської меншини в українській і польській літературі залишається недостатньо опрацьованою. Зокрема, більшість попередніх досліджень концентрується на окремих літературних традиціях або окремих історичних подіях, що обмежує можливості комплексного порівняння функціонування етнонімів «єврей», «жид» та «іудей» у різних національно-культурних контекстах. Недостатньо вивчено взаємозв'язок семантичного та конотативного навантаження етнонімів із їхньою художньою функцією. Відсутність систематизованого аналізу семантики, конотацій та функцій етнонімів у комплексному міжкультурному контексті є серйозним науковим пробілом, який визначає необхідність проведення цілеспрямованого, порівняльного та міждисциплінарного дослідження, здатного поглибити наше розуміння історико-соціальних, культурних і художніх аспектів формування образу єврейської спільноти в українській та польській літературі.

Формулювання мети та завдань. Домінантною метою цього дослідження є всебічне вивчення характеристик етнонімів «єврей», «жид», «іудей» у контексті української та польської літературних традицій, визначення їхнього семантичного, конотативного та прагматичного потенціалу, а також встановлення зв'язку між мовною формою, художнім образом персонажа та культурно-історичним контекстом. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань:

- проведення систематичного аналізу походження та історичної еволюції етнонімів «єврей», «жид» і «іудей» у мовній свідомості української та польської спільнот;
- вивчення етимологічних шляхів запозичення та трансформації зазначених етнонімів у давньоєврейській, арамейській, церковнослов'янській, українській та польській мовах;
- визначення семантичних та конотативних особливостей етнонімів у різні історичні періоди та їхнє відображення у художніх текстах XIX–XX століть;
- з'ясування ролі етнонімів як маркерів етнічної ідентичності та художніх концептів у формуванні образу єврейської спільноти, у тому числі через порівняльний аналіз їхнього використання в різних літературних жанрах.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Етнонім – це загальна назва для позначення етносу (етнічної групи, племен, народу, національності) [2]. Походження слова «єврей» зацікавило багатьох науковців, зокрема: І. Дьяконова, досліджуючи це питання із історичного підходу, у передмові до книги «На ріках Вавилонських» зазначив, що у давнину євреями (давньоєвр. *הִיבְרִי* «ібрім») – ті, що походять з-за ріки Євфрату, спочатку називали групу, що походили із західносемітських племен, які переселилися приблизно в XVI–XIV столітті до нашої ери з північномесопотамських степів у Сирійсько-Аравійську напівпустелю [2]. Проте, не пізніше початку XIII ст. до н.е. групу було розподілено на етнічні меншини. З'єднавшись із місцевим населенням, створювали свої держави, а людей, які проживали у них називали аммонітяни, моавітяни і едомітяни, або ж ідумеї. Можемо зробити припущення, що з того часу вищезгадані особи перестали відносити себе до євреїв.

Однак частина населення, що зберегла неосілий спосіб життя й займалася скотарством, можливо, ще й підсобним землеробством, вдавалася до самовизначення (від івр. *הִיבְרִי* «ібрі») – єврей, але так вони казали переважно під час спілкування із чужоплемінними народами чи групами осіб [8]. Відомо також і те, що нащадки цих племен ретельно дотримувалися переказу,

який не має доказів ні в стародавніх письменах, ні підтверджений археологічно: що предки їхні прийшли із Месопотамії через Палестину на територію, що контролювалася того часу єгипетськими фараонами. Люди повинні були виконувати будівельні та інші накази єгиптян, аж доки не будуть виведені в Синайську пустелю вождем Мойсеєм, про що можемо дізнатися зі сторінок Біблії або з першої священної книги Тори [3].

Подібну позицію щодо єврейського народу висловив засновник РУНВіри Лев Силенко. У праці «Мага Віра» він зазначає, що за часів правління фараона Рамзеса VI (1116–1090 рр. до н. е.) в Єгипті спалахнула громадянська війна, унаслідок чого військові гарнізони залишили свої колонії на Синайському півострові [8]. Відтоді, звільнившись із єгипетської залежності, єврейські племена почали завойовувати землі мирних ханаанців. Саме з цієї причини кочові племена євреїв у ханаанському середовищі отримали назву, що походить від івр. *גֵּבֶר* «гебер» (у значенні «чужинець», «прибулець», «той, хто прийшов іззовні»). На підставі цього можна припустити, що від зазначеного слова згодом утворилися поняття «гебер», «гебреї», «євреї», які пізніше набули символічного та художнього втілення в українській літературі.

У більшості проаналізованих творів простежується художній концепт єврейства, що подається здебільшого крізь призму комічних образів, наділених рисами безпорадності чи боягузтва. Одним із прикладів такого типу художньої інтерпретації є історичний твір-дума, точніше псевдодума, опублікована Пантелеймоном Кулішем. У ній змальовано діяльність єврейських орендарів, які виступали посередниками від імені польської шляхти та накладали податки на різні сфери козацького життя: транспортні шляхи, річкове судноплавство, базари, а також, що особливо підкреслено у творі, церковні установи.

Ще одним варіантом, щодо цієї ж тематики є роман Є. Гребінки «Чайковський», написаний у 1843 році. Доцільно відзначити, що зображений у ньому головний герой – єврей Герцик, який був прихованим негідником та інтриганом, на початку твору дізнаємося, що хлопчина років шістнадцяти, заради спасіння свого життя вдається до інтриг та обману [4]. Упродовж всього твору, ми дізнаємося, що герой буде удавати з себе християнина (тобто обманюючи всіх довкола) і про справжнє своє походження скаже він лише під час сповіді на смертному ложі, а саме: «Єрусалимську монету! Ось вона в тебе висить на шиї поруч із хрестом; вона мені блиснула у вічі страшним спогадом, таку монету моя мати одягла на шию моїй маленькій сестрі давно-давно. Ця монета від святої людини, ця монета з храму Соломона... Вдягла на шию, а козаки взяли мою сестру... Що ви так дивитесь? Що дивитесь? Я єврей...» [4]. Проаналізувавши зазначений твір та коротко ознайомившись з романами В. Кореневського, М. Сементовського чи А. Чуровського можемо зауважити, що твори, які описували здебільшого тему козацької минувшини, євреї традиційно зображувались як орендарі – брехуни, або ж як польські прислужники.

Ще одним твором, який слугував дослідницьким матеріалом для вивчення художнього образу єврея та відтворення його ментальності, стали «Гайдамаки» Тараса Шевченка (1841), де змальовано образ єврея Лейби [9]. Вважаємо за доцільне, звернути увагу, що автор під час загального опису героя не надає негативного смислового навантаження ні на особу, ні на її приналежність, аргументом чого є короткий опис твору.

Лейба – єврей, що лає свого наймита Ярему (який згодом стане гайдамакою) оскільки той, посилас польських конфедератів шукати неіснуючі гроші в хаті титаря, про те, зрозуміло, що робить це з примусу, – щоб порятувати себе від батогів поляків. Він не є добровільним підлабузником або шпигуном, якими були євреї в інших тогочасних творах, про що свідчать рядки «Та ні, не те... вибачайте... / Щоб лиха не знали, / Щоб вам гроші приснились.. / Бачте, у Вільшаній / У костьолі... у титаря... / А дочка Оксана!...»[9]. Та незважаючи на те, що для оповідача (і, більш ніж в інших Шевченкових поемах, тут між автором та читачами виступає оповідач) Лейба якого було названо «жид поганій» – «Отак уранці жид поганій / Над козаком коверзував»[9]. і «жидяра, та й ще хитрий і жадний» – «Жидюга / Дрижить, зігнувшись / Над каганцем: лічить гроші / Коло ліжка, клятий...» [9]. Сам герой також має і свої специфічні та навіть симпатичні риси, наприклад: насміхається, висміює своїх катів і (звичайно, нишком)

проклінає їх, тому його образ змальований не з однозначною ворожістю. Проте важливим є питання міфічного коду Шевченкової поезії і ще той факт, що для письменника колективні уявлення та образи, старозавітньої моделі зображень (які стосується всіх чужих – поляків, росіян, євреїв), є одним із основних складників та вирішальних факторів його поетичного світу: «Жиди погані правлять нами! / А ми ще гірші, ніж жиди... / Ми продали дідівську славу, й / жиди в ярмо нас запрягли!..» [9].

Пропри всі змалювання євреїв як хитру особистість, котра прагне лише нажитися на чужому горі, а також спритна щодо присвоєння грошей та обманювання, в українській літературі є й позитивні, та навіть співчутливі спогади про людей цієї нації.

Помітного розвитку вищезгаданого трактування єврейської теми набуло у творчості Івана Франка. Його зацікавлення євреями та юдаїзмом, відображене в його поезії, прозі, перекладах та публіцистиці, було величезним. Письменник намагався всіляко показати та описати не лише життя євреїв та показати своє шанобливе ставлення до них, але й зобразити і всім донести, що і ці люди зазнавали безліч страждань та поневірянь. Що не такі вже вони багаті та жадні, як писали про євреїв попередні письменники. Варто зауважити також, що навіть, коли І. Франко писав про нещасливу долю євреїв, використовуючи концепт «жид», він наділяв його позитивним семантичним навантаженням.

Про ставлення письменника до єврейського народу також може свідчити написана стаття «Мої знайомі жиди», в якій Іван Франко описує своє дитинство і роль у ньому єврейського народу. Зі спогадів письменника дізнаємося, що в дитинстві його мати була якось принесла з села кілька єврейських пасок (мацу), які дістала від нагуєвицької шинкарки: «Діти, – гукнула мати до мене й до моїх братів і сестри, – дивіться, що дала мені для вас Сара. Вона поламала сухі плячки і дала дітям: «Їжте, це жидівська паска. Правда, люди кажуть, що в ній є кров християнських дітей, але це дурниця»» [5].

Одним із таких художніх прикладів української літератури, де автор співчутливо ставиться до єврейського народу є поема «Сурка». Це соціально-побутова поема, у якій Іван Франко змальовує трагічну долю дівчини єврейського походження на ім'я Сурка. Автор оповідає про те, як героїню спокусив корчмар, після чого, вже вагітну, її вигнала дружина корчмаря. У результаті Сурка змушена була поневірятися світом разом із дитиною, не маючи коштів для існування й стикаючись із відмовою та байдужістю з боку суспільства. Одного зимового дня вона наважилася залишити немовля біля чужої хати, проте вчасно опам'яталася й, за допомогою жандарма, забрала дитину. Попри те, що тепер жінку очікує суд, вона щаслива від усвідомлення, що дитина перебуває поруч із нею. Цей епізод виразно підкреслює ідею святості материнства та незгасне почуття любові матері до своєї дитини за будь-яких життєвих обставин: «Глядіть, як граєсь, як дрига, / Ручками хапле за груди! / Моя ти розкіш єдина! / Ти мій пестунчик маленький!..» [6].

Розпочинається поема такими словами: «Я Сурка, бідна жидівка. / Не дав бог росту, ні вроди: / Мала я ростом, похила, / Лицем і зовсім погана.» протягом твору автор продовжує вживати лексему жид: «Побить жидівку, полаять. / І стало так мені страшно, / Немов я в лісі густому / Поміж вовками.» [6]. Аналізуючи твір, можна стверджувати, що автор уживаючи слова жидівка, жидівське, жидівку для опису та змалювання дівчини єврейського походження, не акцентує увагу на негативному ставленні людей до цього народу. Навпаки, можна зауважити, що письменник розгортаючи соціально гострий сюжет в поемі «Сурка» проявляє ставлення жалості до долі жінки, не важливо до якого народу належить, наприклад: «Сидить бабуся край мене, / І головою хитає, / І стиха-стиха говорить: / «Дурна ти, Сурко, та глупа! / І чом було не застукать? / Ми ж не собаки, як Юдка...» [6]. Як свідчить сам письменник, поема «Сурка» викликана до життя двома обставинами: розповіддю арештанта, який відбував ув'язнення разом в І. Франком, та тугою за власними дітьми.

Літературний шлях єврейського героя у художніх творах Польщі починається практично лише в ХІХ столітті. До того часу в польській літературі не було створено жодного портрета послідовника юдаїзму, який би виступав у творі навіть не як головний герой, а хоча б як

другорядний або третього плану. Єврей був лише одним із компонентів опису міста чи села, вписаного в ландшафт завдяки виконанню професій, характерних для єврейської громади. Ось чому в писемності, навіть пізнішій, літературі дев'ятнадцятого століття, так багато євреїв-крамарів, рознощиків, купців, корчмарів і лихварів. Крім того, постать єврея слугувала «приводом для публіцистичних заяв» представників польської суспільно-політичної думки, особливо наприкінці XVIII ст.

Серед них, наприклад, Матеуш Бутримович, Гуго Коллонтай, Станіслав Сташиц та Юзеф Павліковський, які у своїх трактатах і статтях висловлювали позитивні чи негативні погляди на єврейські прохання. Питання правового становища євреїв у Польщі, обсягу їхніх громадянських свобод, місця та функції в суспільстві було помічене та публічно обговорене у другій половині XVIII ст., у зв'язку з появою тенденцій до змін у суспільному ладі. Виникненню єврейського питання також сприяла Гаскала (просвітницький рух) із Західної Європи, основним постулатом якої було звільнення євреїв. Питання про реформи, які мали б змінити на краще їхню ситуацію в Польщі, досить широко обговорювалося під час Чотирирічного сейму (1788–1792), але найповніше воно знайшло своє вираження лише в XIX столітті. Водночас участь євреїв у війні між Польщею та Росією 1792 року, у захисті Конституції 3 травня, у повстанні Костюшка, службі в легіонах Наполеона та війську Герцогства Варшавського, а також героїчна смерть Берека Йоселевича істотно сприяли зростанню зацікавлення їхнім становищем [11].

У літературних текстах пізнього Просвітництва поряд з анонімними й часто негативно або комічно поданими єврейськими персонажами все частіше з'являються творіння єврейських героїв, відомих на ім'я, а інколи й на прізвище, і – що характерно – викликають у читачів переважно симпатію. До цих героїв зазвичай належать єврейські патріоти, які з'являються, наприклад, у комедійних фарсах Людвіка Дмушевського «Окопи на Празі» (1807) та Алойзі Жолковського «Вречення до Литви» (1812), а також у повісті Юзефа Францішека Круліковського «Римляни з романом» (1830), яка є адаптацією новели Л. Борна «Роман», як а також освічених послідовників юдаїзму, які прагнули до асиміляції, тобто національно-культурної консолідації єврейського населення з польським, наприклад, у романі Юліана Урсіна Немцевича *Lejbe i Sióra, czyli listy dwa miłościchów* (Лейбе і Сіора, czyli listy dwa miłościchów, або листи двох закоханих). Завдання таких персонажів – зламати культурний стереотип єврея-корчмаря, єврея-торговця, єврея-лихваря, який експлуатує та обманює поляка. Хоча література польського пізнього Просвітництва відіграла свою роль у сприянні асиміляції, подібно до літератури романтизму, вона не створила жодної праці, яка б так широко розглядала єврейське питання, як «Меїр Езофович» Елізи Ожешкової або «Яктон» Марії Конопницької в епоху позитивізму [11].

Як стверджує Мечислав Інґлот у своїй чудовій книзі «Постать єврея в польській літературі 1822–1864», послідовник юдаїзму у творах романтиків був «зазвичай персонажем другого чи навіть третього сорту. Лише іноді вона виступала на перший план у менших творах, як правило, нижчого художнього рангу». Серед літературних діячів періоду романтизму більшість склали євреї, що жили в сільській місцевості. Показуючи соціально-економічні зміни в дворянських колах у своїх реалістичних творах, автори не могли обійти увагою єврейську громаду, яка часто була пов'язана з дворянством фінансовими домовленостями. Крім патріотично налаштованих євреїв, слід також виділити традиційних послідовників юдаїзму, прославлених у творах того періоду (М. Інґлот називає їх «старопольськими» євреями), як-от Янкеля Міцкевича в «Пані Тадеуші» або Авраама Ліського в «Нових спогадах колекціонера».

Характерним для польської поезії та драматургії того часу є те, що типові єврейські герої часто є персонажами, які називаються модернізованими версіями старозавітних персонажів. Постаті, включені письменниками в месіанську Голгофу польського народу. Читаючи особливо романтичні тексти, присвячені стражданню ізраїльської нації (наприклад, Антонія Горецького *Machabeusz*, 1838; Юліана Клячки *Izraelita na zwalskach Jerozolimy*, 1843; Яна

Захаріасевича Machabeusze, 1849), можна розшифрувати часто приховані згадки та аналогії до так само страждаючої польської нації. Іншою особливістю творів 1822–1864 років є введення постаті єврея-неофіта в літературний світ, хоча насправді лише спорадично показано його шлях (як, наприклад, у випадку титулованої Рахелі з роману Ігнація Головинського), що веде від юдаїзму до християнства. У класифікації єврейських героїв періоду романтизму не можна обійти увагою єврейського змовника, який прагне «захопити світ» [12].

До появи позитивізму письменники – за дуже небагатьма винятками – не заглиблювалися в релігійну та культурну самотність євреїв, майже завжди представляючи їх ізольовано від спільноти та сімейного життя. Навіть після 1864 року єврея часто представляли лише з точки зору участі в польському житті й оцінювали майже виключно з цієї точки зору – як людину, яка, наприклад, відіграє важливу роль у селі (корчмар, орендар, купець тощо), має комерційні та фінансові контакти з двором і бере участь у діяльності від імені польської національної справи.

Спроби широко дослідити та відкрити для польського читача єврейське середовище, його культуру та проблеми робили лише автори-позитивісти. Цей підвищений інтерес письменників був наслідком таких чинників: участь євреїв у патріотичних демонстраціях у Варшаві в 1861 і 1862 роках, їх участь у визвольному русі та запровадження реформ Олександра Велопольського в Царстві Польському, які скасували значну частину обмежень щодо євреїв у різних сферах економічного та соціального життя на початку 1860-х років [12].

Польські позитивісти виступали за польсько-єврейське братерство і, подібно до освічених представників єврейської громади, підтримували реалізацію соціальної програми асиміляції, не ставлячи вимоги щодо зміни релігії полонізованими євреями. Реалізація позитивістських ідей у контексті вирішення єврейського питання, окрім процесу асиміляції, мала забезпечити встановлення єдності та злагоди між поляками та єврейською спільнотою шляхом поглибленого вивчення і розуміння світу послідовників юдаїзму. Вважалося, що показ сцен із життя єврейської громади, її традицій, обрядів і культури змусить християн змінити своє сприйняття євреїв як групи, яка все ще була абсолютно чужою – хоча вони століттями жили на польських землях.

У свідомості більшості поляків євреї виступали переважно як «вбивці Христа», тобто винуватці зла, що існує у світі, а тому були небезпечними. Наприклад, поширеною була думка, що євреї вбивали християнських дітей, щоб отримати кров для мами, і що вони відповідальні за поширення чуми. І хоча їхніми послугами користувалися часто, середовище, з якого вони виходили, нікого не цікавило. Тут також слід додати, що самі євреї утворювали замкнуту касту, до якої вони не допускали гоїв (несвреїв), побоюючись привнесення у свій світ елементів європейської культури та чужих звичаїв, які, як вони вважали, могли загрожувати їхнім традиціям (хоча ці традиції іноді важко сприймалися молодим поколінням). Іншою, хоча й не такою важливою, причиною соціальної самоізоляції євреїв міг бути страх бути осміяними та приниженими християнами за те, що приховувалося та відбувалося в єврейських домівках і синагогах. Ситуація поволі почала змінюватися на рубежі ХІХ століття, коли перші відгомони Гаскалі – єврейського Просвітництва – дійшли до єврейських гетто. На польських землях – на відміну від Західної Європи – нові течії нашттовхнулися на сильний спротив православних, які вважали прихильність до релігійних традицій запорукою збереження власної ідентичності [11]. Слід пам'ятати, що євреї понад десяток століть жили за межами своєї історичної країни (Палестини) і саме релігія та все, що з нею пов'язане, тобто свята, звичаї та культура, були для них своєрідною батьківщиною. В епоху позитивізму багато євреїв працювали над асиміляцією та покращенням умов життя єврейської громади в Польщі, зуміли звільнитися від жорстких вимог своєї касты та сприйняти певною мірою європейську культуру. Щоб викоринити фальшивий образ євреїв, який існував у свідомості поляків, письменники (також єврейського походження), користуючись панівною в літературі позитивістською реалістичною поетикою, відтворювали у своїх творах деякі сторони життя послідовників юдаїзму. Вони повідомили читачеві, що єврейські сім'ї також страждають від

бідності та злиднів і часто перебувають у дуже важких умовах. Вони постулювали запровадження загальної світської освіти серед євреїв, оскільки виключно релігійна освіта герметизувала їхню спільноту, відокремлювала їх від європейської культури та досягнень цивілізації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що етноніми «єврей», «жид» та «іудей» виконують у мовній свідомості української та польської спільнот багатовимірну функцію: вони не лише позначають належність до певної етнічної групи, а й репрезентують історичну пам'ять, культурні традиції та специфічну етноментальність. Аналіз походження цих етнонімів показав, що слова «єврей» та «іудей» мають давньоєврейське та релігійне походження, коренями сягають до терміну *הַיְבֵרִים* («ібрим»), що відображає історичну ідентифікацію кочових племен із західносемітських територій, тоді як слово «жид» набуло історико-соціальної конотації у контексті міжетнічних взаємин на території Східної Європи.

Комплексний аналіз української та польської літературних традицій XIX–XX століть дозволив встановити, що художнє використання етнонімів варіювалося від негативних стереотипних образів євреїв (орендарі, лихварі, прислужники польської шляхти) до позитивних і співчутливих трактувань, відображаючи соціально-історичні та культурні зміни у ставленні до єврейської громади. Зокрема, у творах українських письменників, таких як Т. Шевченко та І. Франко, спостерігається баланс між стереотипними уявленнями та гуманістичним зображенням єврейського героя, що свідчить про прагнення автора до об'єктивного і співчутливого відтворення етнічної ідентичності. Польські літературні джерела, особливо в епоху позитивізму, демонструють тенденцію до подолання стереотипів і створення більш комплексного образу єврея, як носія культури, традицій і патріотичних прагнень.

Список використаних джерел та літератури

1. Брославська Л.Я., Шевченко І.С. Ідіостиль і концептуальна ідіосфера автора у художньому дискурсі. Вісник ХНУ. Дискурсологія: семантика і прагматика. № 1003. 2012. С. 22–27.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.): уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь. ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
3. Губа Л.В. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. Молодий вчений. Філологічні науки. 2018. № 3(55). С. 616–619.
4. Євген Гребінка «Чайковський». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=746> (дата звернення: 08.09.2025).
5. Іван Франко «Слимак». URL: <https://osvita.ua/school/literature/f/76592/> (дата звернення: 08.09.2025).
6. Іван Франко «Сурка». URL: <https://www.ifranko.name/uk/Verses/ZVershynINyzyn/ZhydivskiMelodiji/Surka.html> (дата звернення: 08.09.2025).
7. Мініч Л. С. Концепти серце, мрія, сніг, жінка в поезії М. Вінграновського. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2012. Вип. 31. С. 83–85
8. Романчук Т. В. Вербалізація концепту єврейської ментальності в українській літературі кінця XX – початку XXI сторіччя. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2019.
9. Тарас Шевченко «Гайдамаки». URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev117.htm> (дата звернення: 08.09.2025).
10. Шкандрій М. Євреї в українській літературі. Зображення та ідентичність. пер. з англ. Н. Комарової. Сер.: Бібліотека юдаїки. Київ: Дух і Літера, 2019. 352 с.
11. Hertz A. Żydzi w kulturze polskiej. Warszawa: Więź, 1988.
12. Panas W. Pismo i rana. Rzecz o problematyce żydowskiej w literaturze polskiej. Lublin: Więź, 1996. 112 s.

References (translated & transliterated)

1. Broslavskaya, L.Ia., Shevchenko, I.S. (2012). Idiostyl i kontseptualna idiosfera avtora u khudozhnomu dyskursi [The author's idiolect and conceptual idiosphere in artistic discourse]. Visnyk KhNU. Dyskursolohiia: semantyka i prahmatyka. № 1003. S. 22–27. [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) (2005): uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin. VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].

3. Huba, L.V. (2018). Khudozhnii kontsept yak reprezentant poetychnoi movnoi svidomosti [Artistic concept as a representative of poetic linguistic consciousness]. *Molodyi vchenyi. Filolohichni nauky.* № 3(55). S. 616–619. [in Ukrainian].
4. Ievhen Hrebinka «Chaikovskiy». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=746> [in Ukrainian].
5. Ivan Franko «Slymak». URL: <https://osvita.ua/school/literature/f/76592/> [in Ukrainian].
6. Ivan Franko «Surka». URL: <https://www.ifranko.name/uk/Verses/ZVershynINyzyn/ZhydivskiMelodiji/Surka.html> [in Ukrainian].
7. Minich, L. S. (2012). Kontsepty sertse, mriia, snih, zhinka v poezii M. Vinhranovskoho [The concepts of heart, dream, snow, and woman in the poetry of M. Vingranovsky]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».* Serii: Filolohichna. Vyp. 31. S. 83–85 [in Ukrainian].
8. Romanchuk, T. V. (2019). Verbalizatsiia kontseptu yevreiskoi mentalnosti v ukrainskii literaturi kintsia XX – pochatku XXI storichchia [Verbalization of the concept of Jewish mentality in Ukrainian literature of the late 20th – early 21st centuries]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».* Serii: Filolohichna. [in Ukrainian].
9. Taras Shevchenko «Haidamaky». URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev117.htm> [in Ukrainian].
10. Shkandrii, M. (2019). Yevrei v ukrainskii literaturi. Zobrazhennia ta identychnist [Jews in Ukrainian literature. Representation and identity]. per. z anhl. N. Komarovoi. Ser.: Biblioteka yudaiky. Kyiv: Dukh i Litera. 352 s. [in Ukrainian].
11. Hertz, A. (1988). *Żydzi w kulturze polskiej.* Warszawa: Więz. [in Polish].
12. Panas, W. (1996). *Pismo i rana. Rzecz o problematyce żydowskiej w literaturze polskiej.* Lublin: Więz. 112 s. [in Polish].

Статтю отримано 01.10.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Василь Галузяк,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0001-7223-3821
wgaluz@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ОСВІТНІ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена систематизації та аналізу зарубіжного досвіду розвитку лідерської компетентності майбутніх менеджерів освіти в контексті сучасних психологічних підходів та освітніх практик. Розкриваються глобальні тенденції переходу від традиційних адміністративних моделей до трансформаційного, автентичного, сервісного та розподіленого лідерства. На основі аналізу наукових досліджень визначено ключові психологічні механізми формування лідерської компетентності, зокрема саморефлексію, емоційну саморегуляцію, соціальне мислення, резильєнтність і мотивацію. Проаналізовані зарубіжні підходи до розуміння структури лідерської компетентності, що включає знання, уміння, поведінкові прояви та ціннісні орієнтації керівника. Зазначено, що у зарубіжній науковій традиції лідерська компетентність розглядається як багатокомпонентний конструкт, що об'єднує знання, уміння, поведінкові прояви та цінності, які забезпечують ефективне лідерство в освітніх закладах. Значну увагу приділено зарубіжним освітнім програмам підготовки керівників освітніх закладів, які реалізують системний підхід до формування лідерської компетентності на основі інтеграції теоретичних знань, психологічних механізмів і практичних інструментів управління. Серед ключових психологічних моделей, що широко застосовуються у сучасних зарубіжних дослідженнях виокремлено трансформаційне, автентичне, сервісне та розподілене лідерство. Особливу увагу приділено можливостям адаптації підходів до української системи підготовки керівників освітніх закладів в умовах сучасних викликів. Комплексний підхід адаптації передбачає поєднання інтерактивних та практико орієнтованих технологій, використання сучасних цифрових інструментів, врахування психологічних механізмів лідерства та мінімізацію ресурсних і організаційних бар'єрів.

Ключові слова: лідерська компетентність, освітнє лідерство, психологія управління, психологічні моделі лідерства, менеджер освіти, зарубіжний досвід, освітні технології, професійна підготовка.

Wasył Hałuziak. Doświadczenie zagraniczne w rozwoju kompetencji liderkich przyszłych menedżerów edukacji: podejścia psychologiczne i praktyki edukacyjne

Artykuł poświęcony jest systematyzacji i analizie zagranicznego doświadczenia w zakresie rozwoju kompetencji liderkich przyszłych menedżerów edukacji w kontekście współczesnych podejść psychologicznych i praktyk edukacyjnych. Przedstawione są globalne tendencje przejścia od tradycyjnych modeli administracyjnych do przywództwa transformacyjnego, autentycznego, serwisowego oraz rozproszonego. Na podstawie analizy badań naukowych określono kluczowe mechanizmy psychologiczne kształtowania kompetencji liderkich, w tym samorefleksję, regulację emocjonalną, myślenie społeczne, rezyliencję oraz motywację. Przeanalizowano zagraniczne podejścia do rozumienia struktury kompetencji liderkich, obejmujące wiedzę, umiejętności, zachowania oraz wartości i orientacje kierownika. Zaznaczono, że w zagranicznej tradycji

naukowej kompetencje przywódcze są postrzegane jako wieloskładnikowy konstrukt, łączący wiedzę, umiejętności, zachowania i wartości, które zapewniają skuteczne przywództwo w placówkach edukacyjnych. Znaczną uwagę poświęcono zagranicznym programom edukacyjnym przygotowującym menedżerów placówek edukacyjnych, które realizują systemowe podejście do kształtowania kompetencji liderek poprzez integrację wiedzy teoretycznej, mechanizmów psychologicznych oraz praktycznych narzędzi zarządzania. Wśród kluczowych modeli psychologicznych, szeroko stosowanych we współczesnych badaniach zagranicznych, warto wyróżnić przywództwo transformacyjne, autentyczne, usługowe i rozproszone. Szczególną uwagę zwrócono na możliwości adaptacji tych podejść do ukraińskiego systemu przygotowania menedżerów edukacji w kontekście współczesnych wyzwań. Kompleksowe podejście do adaptacji zakłada połączenie interaktywnych i praktycznych technologii, wykorzystanie nowoczesnych narzędzi cyfrowych, uwzględnienie psychologicznych mechanizmów przywództwa oraz minimalizację barier zasobowych i organizacyjnych.

Słowa kluczowe: kompetencje lidere, przywództwo edukacyjne, psychologia zarządzania, modele psychologiczne przywództwa, menedżer edukacji, doświadczenie zagraniczne, technologie edukacyjne, przygotowanie zawodowe.

Vasyl Haluziak. Foreign experience in developing leadership competencies of future education managers: psychological approaches and educational practices

The article is devoted to the systematization and analysis of foreign experience in developing the leadership competencies of future education managers within the context of contemporary psychological approaches and educational practices. It highlights global trends in the transition from traditional administrative models to transformational, authentic, service-oriented, and distributed leadership. Based on the analysis of scientific research, the key psychological mechanisms for developing leadership competencies are identified, including self-reflection, emotional regulation, social cognition, resilience, and motivation. Foreign approaches to understanding the structure of leadership competencies are analyzed, encompassing knowledge, skills, behavioral manifestations, and value orientations of leaders. It is noted that in foreign scientific tradition, leadership competence is considered a multi-component construct that combines knowledge, skills, behavioral manifestations, and values that ensure effective leadership in educational institutions. Special attention is given to international educational programs for preparing school leaders, which implement a systematic approach to developing leadership competencies through the integration of theoretical knowledge, psychological mechanisms, and practical management tools. Among the key psychological models widely used in contemporary foreign research, it is worth highlighting transformational, authentic, service-oriented, and distributed leadership. Particular attention is paid to the potential adaptation of these approaches to the Ukrainian system of preparing education managers in the context of contemporary challenges. A comprehensive approach to adaptation involves combining interactive and practice-oriented technologies, using modern digital tools, taking into account psychological mechanisms of leadership, and minimizing resource and organizational barriers.

Key words: leadership competencies, educational leadership, management psychology, psychological models of leadership, education manager, foreign experience, educational technologies, professional training.

Постановка проблеми. Управління сучасними освітніми закладами характеризується високою динамічністю, підвищенням вимог до якості освіти, цифровими трансформаціями та необхідністю стратегічного реагування на глобальні соціокультурні зміни. За цих умов ключовим чинником ефективності виступає *лідерська компетентність менеджера освіти*, що інтегрує управлінські знання, психологічну готовність до змін, здатність мотивувати й об'єднувати колектив, формувати візію розвитку закладу та забезпечувати інноваційність організаційних процесів. У світовому досвіді підкреслюється, що лідерська компетентність

керівника освітнього закладу безпосередньо пов'язана з академічною успішністю здобувачів освіти, професійним зростанням педагогів і стійкістю освітніх організацій у ситуаціях невизначеності. Саме тому підготовка майбутніх менеджерів освіти дедалі більше спрямовується на компетентнісну модель лідерства, яка враховує психологічні чинники саморегуляції, комунікації, емоційного інтелекту та стратегічного мислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Проблема розвитку лідерської компетентності керівників освітніх закладів привертає значну увагу українських дослідників. Так, наприклад, О. Мармаза та О. Козлова розглядають розвиток лідерського потенціалу керівника закладу освіти, підкреслюючи важливість поєднання особистісних якостей, професійних знань і соціальних навичок [7]. Автори наголошують, що формування лідерського потенціалу є необхідною умовою ефективного управління та стратегічного розвитку освітньої організації.

У статті С. Нестулі розкрито структуру лідерської компетентності майбутніх бакалаврів із менеджменту, в якій виокремлено три компоненти: когнітивний, інтегративно-діяльнісний та особистісний [10]. Авторка доводить, що розвиток лідерської компетентності потребує багатовимірного підходу, який включає знання, практичні навички та ціннісні орієнтації.

А. Єрмоленко (2021) у своїй статті пропонує сучасну модель розвитку лідерської компетентності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації [4]. Модель включає лідерські якості, управлінські навички та поведінкові атрибути, а також акцентує на необхідності системного професійного розвитку через спеціалізовані курси та тренінги.

У дослідженні Е. Чепіги (2025) здійснено змістовий і дефінітивний аналіз поняття «лідерська компетентність» у контексті вищої освіти [11]. Авторка виділяє когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-емоційний та аксіологічний компоненти, що формують основу підготовки здобувачів вищої освіти до лідерської діяльності.

Г. Лешенко та Г. Пухальська (2024) зосереджують увагу на розвитку управлінської компетентності керівників середньої ланки закладів вищої освіти [6]. В їх статті підкреслено багатовимірний характер управлінської компетентності, що поєднує стратегічні, інноваційні та соціальні навички, а також особистісні якості керівника.

Дослідження Г. Мухіної (2024) присвячене характеристиці структурних компонентів управлінської компетентності керівника закладу освіти [9]. Дослідниця виділяє ключові складові компетентності, серед яких функціональний, когнітивний та особистісно-мотиваційний компоненти, що забезпечують ефективну організацію управлінської діяльності.

Л. Матохнюк і О. Потапова (2023) розглядають психологічну готовність керівників загальної середньої освіти до управлінської діяльності, виділяючи в ній мотиваційно-особистісний, когнітивний, емоційно-вольовий та операційно-діяльнісний компоненти [8].

У статті Л. Компанієць (2024) розглянуто етапи формування професійної готовності керівників закладів дошкільної освіти до управлінської діяльності [5]. Автор виділяє послідовні стадії розвитку ключових компетентностей, серед яких організаційно-управлінські, комунікативні та особистісно-мотиваційні складові.

У своїх попередніх дослідженнях ми проаналізували різні підходи до лідерства та підготовки лідерів, які можуть слугувати теоретичною основою розвитку лідерського потенціалу майбутніх педагогів [1; 2]. Було показано, що трансформаційні концепції лідерства, акцентовані на взаємодії з послідовниками та кооперативному управлінні, є більш ефективними, а поєднання нормативно-адаптивної та особистісно-реалізаційної моделей сприяє підготовці педагогів-лідерів, здатних об'єднувати колектив і надихати на позитивні зміни.

Попри значний обсяг наукових досліджень українських авторів, більшість публікацій зосереджена на внутрішньо-українському контексті формування готовності керівників освітніх закладів до управлінської діяльності. У наукових публікаціях недостатньо уваги приділяється систематичному аналізу зарубіжного досвіду формування лідерської компетентності майбутніх керівників освіти, порівнянню міжнародних моделей підготовки

освітніх лідерів та інтеграції передових практик у українську освітню систему. Саме ця прогалина зумовлює необхідність проведення дослідження, спрямованого на узагальнення психологічних підходів і освітніх практик у зарубіжних країнах, що можуть слугувати орієнтиром для підготовки майбутніх менеджерів закладів освіти в Україні.

Мета статті полягає у систематизації та аналізі зарубіжного досвіду розвитку лідерської компетентності майбутніх керівників освітніх закладів, із акцентом на психологічні підходи та освітні практики, що можуть бути використані для вдосконалення підготовки українських освітніх менеджерів.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній психологічній, педагогічній та управлінській літературі лідерська компетентність (leadership competence) здебільшого розглядається як інтегрований комплекс знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, що забезпечують ефективне виконання лідерських функцій. Такий підхід акцентує увагу не лише на особистісних рисах керівника, а й на конкретних діях, які сприяють розвитку організації, підтримці професійного зростання педагогів і покращенню навчальної успішності здобувачів освіти [22; 24; 26; 28; 34; 35].

Так, наприклад, К. Лейтвуд, К. Дей, П. Семмонс, А. Гарріс і Д. Гопкінс зазначають, що лідерська компетентність – це «цінності, вірування, навички і знання, які, на думку дослідників, потрібні лідерам, щоб діяти ефективно» [26, с. 27]. У статті В. Робінсона, К. Ллойда і К. Роу описані п'ять вимірів лідерської поведінки, які виділяються авторами як ключові для «лідерської компетентності» освітніх керівників: «встановлення цілей і очікувань; стратегічне забезпечення ресурсів; планування, координація й оцінювання викладання та навчальної програми; сприяння навчанню й розвитку вчителів; забезпечення впорядкованого й підтримувального середовища» [34, с. 648].

Аналіз зарубіжних наукових джерел дає підстави виокремити два основні концептуальні підходи до розуміння лідерської компетентності: поведінковий і компетентнісно-орієнтований. Поведінковий підхід (Behavioral Approach) акцентує увагу на конкретних управлінських діях керівника. Основна увага приділяється спостережуваній поведінці, яка позитивно впливає на ефективність організації, розвиток педагогів та результати учнів [17; 20]. Компетентнісно-орієнтований підхід (Competency-Based Approach) зосереджується на інтеграції знань, умінь і поведінкових проявів, які можуть бути системно розвинені через підготовчі програми та професійний розвиток. Такий підхід використовується в багатьох стандартах професійних компетентностей, таких як ISLLC, PSEL та AITSL, і є основою сучасних програм підготовки керівників освіти [15; 30; 31; 37].

Загалом, у зарубіжній науковій традиції лідерська компетентність розглядається як багатокомпонентний конструкт, що об'єднує знання, уміння, поведінкові прояви та цінності, які забезпечують ефективне лідерство в освітніх закладах.

Для глибшого розуміння механізмів формування лідерської компетентності доцільно звернутися до зарубіжних психологічних моделей лідерства, які розкривають внутрішні психологічні процеси, особистісні характеристики та поведінкові стратегії керівника. Саме психологічний ракурс дозволяє зрозуміти, як лідерська компетентність проявляється на практиці, впливає на мотивацію колективу, формування професійної культури та ефективність прийняття управлінських рішень.

Серед ключових психологічних моделей, що широко застосовуються у сучасних зарубіжних дослідженнях, варто виокремити трансформаційне, автентичне, сервісне та розподілене лідерство.

Трансформаційне лідерство (Transformational Leadership) акцентує здатність керівника надихати підлеглих, формувати спільну візію розвитку організації та стимулювати інноваційні зміни. Трансформаційний лідер проявляє компетентності у стратегічному мисленні, мотивації колективу, розвитку талантів і створенні сприятливого психологічного клімату [27]. Основними складовими трансформаційного лідерства є демонстрація прикладу для наслідування (modeling ethical behavior), мотивація через натхнення (inspirational motivation),

стимулювання інтелектуального розвитку (intellectual stimulation) та індивідуалізована увага до потреб підлеглих (individualized consideration).

Автентичне лідерство (Authentic Leadership) зосереджується на базуванні дій керівника на особистих цінностях, етичних принципах і самопізнанні. Автентичний лідер демонструє чесність, прозорість у прийнятті рішень та підтримує відкриту комунікацію з колективом. Психологічний акцент цієї моделі робиться на розвиток емоційної компетентності керівника, усвідомлення власних сильних і слабких сторін та здатність до рефлексії [12].

Сервісне лідерство (Servant Leadership) передбачає орієнтацію керівника на потреби колективу та сприяння професійному розвитку співробітників. Воно підкреслює такі психологічні компетентності, як емпатія, підтримка, наставництво та розвиток потенціалу підлеглих. У контексті освітніх закладів сервісне лідерство сприяє формуванню довіри, співпраці та відповідальності за результативність навчального процесу [19].

Розподілене лідерство (Distributed Leadership) акцентує увагу на тому, що лідерські компетентності реалізуються через взаємодію та колективне прийняття рішень. Ця модель підкреслює значення спільної відповідальності, кооперативної взаємодії та делегування управлінських функцій, що дозволяє оптимізувати навчальні та організаційні процеси. Психологічно ключовими аспектами розподіленого лідерства є комунікативні навички, здатність до фасилітації групових процесів і координації командної діяльності [36].

У зарубіжних психологічних моделях лідерства пропонуються різні стратегії розвитку лідерської компетентності: від формування внутрішньої мотивації та етичної самосвідомості до здатності організувати колективну діяльність і створювати інноваційне середовище. Інтеграція трансформаційного, автентичного, сервісного та розподіленого підходів дозволяє формувати у майбутніх менеджерів освіти комплексний набір психологічних і поведінкових компетентностей, необхідних для ефективного управління сучасним освітнім закладом.

Розвиток лідерської компетентності у майбутніх менеджерів освіти значною мірою визначається внутрішніми психологічними механізмами, які забезпечують ефективне застосування знань, умінь, поведінкових стратегій і ціннісних орієнтацій керівника. Зарубіжні дослідники виокремлюють кілька ключових психічних характеристик, що сприяють формуванню лідерської компетентності особистості: саморефлексія, емоційна саморегуляція, резильєнтність, соціальне мислення, мотивація.

Саморефлексія (Self-Reflection) передбачає здатність керівника критично оцінювати власні дії, рішення та їхні наслідки, аналізувати особистісні сильні і слабкі сторони та усвідомлювати вплив власного стилю управління на колектив. Дослідження свідчать, що систематична саморефлексія сприяє розвитку професійної самосвідомості, підвищує ефективність прийняття рішень і стимулює постійне професійне самовдосконалення [12; 16].

Емоційна регуляція (Emotional Regulation) включає здатність керівника усвідомлювати та контролювати власні емоційні стани, підтримувати позитивний психологічний клімат у колективі та ефективно реагувати на стресові ситуації. Психологічні дослідження підкреслюють, що високий рівень емоційної компетентності дозволяє лідеру мотивувати команду, знижувати конфліктність і зміцнювати довіру між педагогами та учнями [18].

Резильєнтність (Resilience) визначається як здатність лідера адаптуватися до змін, долати труднощі та підтримувати стабільну продуктивність у складних умовах. Зарубіжні дослідження свідчать, що резильєнтні керівники ефективніше впроваджують інновації, демонструють стійкість до професійного вигорання та сприяють формуванню стабільної організаційної культури [3; 14].

Соціальне мислення (Social Cognition) охоплює здатність керівника розуміти та прогнозувати поведінку інших, оцінювати мотивацію та потреби колективу, а також ефективно будувати міжособистісні стосунки. Ця особистісна характеристика важлива для організації командної роботи, формування спільних цілей і прийняття рішень у складних організаційних ситуаціях [16].

Мотиваційні чинники (Motivational Factors) визначають цілеспрямованість дій, енергійність

у виконанні управлінських функцій і здатність підтримувати високий рівень активності колективу. Серед ключових мотиваційних факторів керівника освітнього закладу розрізняють внутрішню мотивацію до розвитку, прагнення досягати результатів та орієнтацію на навчальні досягнення учнів, що формує основу для сталого лідерського впливу [28].

Психологічні механізми саморефлексії, емоційної саморегуляції, резильєнтності, соціального мислення та мотивації виступають фундаментом розвитку лідерської компетентності керівника. Вони забезпечують не лише його особистісне і професійне зростання, а й підвищують ефективність діяльності освітнього закладу та сприяють впровадженню освітніх інновацій.

Аналіз психологічних механізмів розвитку лідерської компетентності дозволяє визначити внутрішні процеси та характеристики, що сприяють розвитку управлінського потенціалу керівників освітніх закладів. Проте, для практичної підготовки майбутніх менеджерів освіти недостатньо лише теоретичного розуміння психологічних основ лідерства. Необхідно також розглянути конкретні освітні практики, програми та моделі, які дозволяють формувати і вдосконалювати лідерську компетентність на етапі професійної підготовки майбутніх керівників освітніх закладів.

У зарубіжному досвіді підготовки менеджерів освіти спостерігається тенденція інтеграції психологічних підходів із різноплановими освітніми програмами. Програми розвитку лідерської компетентності, що реалізуються в США, Канаді, Великій Британії, Австралії та країнах Європейського Союзу, включають комплексні курси, тренінги, коучингові та наставницькі програми, стажування в освітніх закладах, а також проектну діяльність в освітніх установах [15; 25].

Серед конкретних прикладів таких програм можна виокремити такі:

Університет Стенфорда (США), Програма «Educational Leadership Institute» – інтегрує курси з трансформаційного лідерства, коучингу, аналітики освітніх даних та управління змінами. Програма включає проектну роботу у школах та менторську підтримку досвідчених керівників [15].

Університет Торонто (Канада), Програма «Principal Qualification Program» – поєднує тренінги з стратегічного планування, емоційної компетентності, розвитку командної взаємодії та управління конфліктами. Основний акцент робиться на розв'язанні реальних кейсів та стажуваннях у школах регіону [25].

University College London (Велика Британія), Програма «National Professional Qualification for Headship» – передбачає комплексне навчання з трансформаційного та розподіленого лідерства, інноваційного управління школою, цифрової компетентності та педагогічної аналітики. Програма включає коучинг і підтримку наставників на всіх етапах професійного розвитку керівника [13].

University of Melbourne (Австралія), Програма «Master of Educational Leadership» – орієнтована на розвиток стратегічного мислення, саморефлексії та мотивації керівника, включає практику в школах-партнерах, проектну діяльність та семінари з управління змінами та інноваціями в освіті [34].

Європейські програми Erasmus+ у сфері освітнього лідерства – спрямовані на міжнародну мобільність майбутніх керівників, розвиток цифрових і міжкультурних компетентностей, участь у спільних проектних ініціативах та обмін передовим досвідом між країнами ЄС [32; 33].

Основна увага у зазначених програмах приділяється таким напрямкам розвитку лідерської компетентності, як:

- формування стратегічного та критичного мислення – здатності оцінювати освітні процеси, аналізувати дані щодо результативності навчання та приймати управлінські рішення на основі доказів;

- розвиток соціально-емоційних навичок – навчання емпатії, ефективній комунікації, емоційній регуляції та управлінню конфліктами;

- підготовка до цифрового та інноваційного лідерства – використання цифрових технологій, адаптація освітніх процесів до нових форматів навчання та управління змінами;
- коучинг і наставництво – індивідуальна підтримка майбутніх керівників досвідченими лідерами для розвитку саморефлексії, мотивації та професійних компетентностей;
- проєктна діяльність та практичні стажування – можливість застосувати знання та навички у реальних умовах управління освітнім закладом, що сприяє розвитку розподіленого лідерства та командної взаємодії.

Особливе значення у зарубіжній освітній практиці надається інтерактивним технологіям навчання, спрямованим на активізацію професійного мислення майбутніх керівників і розвиток їхніх лідерської компетентності через практичну діяльність і колективну взаємодію. До таких технологій належать:

- *проєктно-орієнтоване навчання* (Project-Based Learning) – передбачає реалізацію студентами комплексних проєктів, які моделюють реальні управлінські ситуації в освітніх закладах; такий підхід стимулює критичне мислення, командну взаємодію, планування ресурсів і прийняття рішень [15];

- *навчання на основі розв'язання проблем* (Problem-Based Learning) – передбачає навчання через аналіз реальних кейсів і пошук рішень складних управлінських проблем, що сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності приймати ефективні рішення у нестандартних ситуаціях [25];

- *навчання через діяльність* (Action Learning) – передбачає вирішення практичних завдань у групах, рефлексію отриманого досвіду та впровадження результатів у навчальні або організаційні процеси; такий підхід поєднує теорію і практику, що є важливим для розвитку лідерської компетентності [13];

- *коучинг і наставництво* (Coaching & Mentoring) – індивідуальна підтримка студентів досвідченими керівниками для розвитку саморефлексії, стратегічного мислення та управлінських навичок, що дає змогу інтегрувати психологічні механізми лідерства у практичну діяльність майбутніх менеджерів [12].

Інтерактивні технології навчання забезпечують комплексний розвиток знань, умінь та поведінкових навичок, формують здатність студентів адаптуватися до змін і ефективно взаємодіяти з колективом.

Важливе місце у розвитку лідерської компетентності майбутніх керівників освітніх закладів у зарубіжних університетах посідає практична підготовка, яка дозволяє студентам застосувати теоретичні знання у реальних умовах. До основних форм практики належать:

- *стажування* (Internships) – робота у школах або освітніх організаціях під супроводом досвідчених керівників, що дозволяє здобути управлінський досвід і сформувати професійні навички [15];

- *спостереження за діяльністю керівника* (Shadowing) – студент супроводжує досвідченого керівника протягом робочого дня, аналізує прийняття ним рішень, його управлінські стратегії та взаємодію з колективом [25];

- *лідерські стажування* (Leadership Internships) – проєктно-орієнтовані програми, що передбачають виконання конкретних управлінських завдань під наставництвом, аналіз результатів і рефлексію набутого досвіду [34].

Практична підготовка сприяє розвитку стратегічного мислення, управлінських навичок, соціально-емоційних компетентностей та готовності до прийняття відповідальних рішень.

Останніми роками у сферу підготовки майбутніх керівників все більше проникають цифрові технології, які відкривають нові можливості для розвитку лідерської компетентності та інтеграції теорії з практикою:

- *онлайн-симулятори* (Online Simulations) – інтерактивні моделі управлінських ситуацій, у яких студенти приймають рішення та бачать їх наслідки у віртуальному середовищі; це сприяє розвитку стратегічного мислення та здатності до критичного аналізу [15];

- *цифрові кейси* (Digital Cases) – електронні версії кейсів із реальних управлінських

ситуацій, що дозволяють аналізувати проблеми, планувати дії та оцінювати результати, формуючи компетентності проблемно-орієнтованого лідерства [21];

– *електронне портфоліо* (E-Portfolio) – платформа для збору та систематизації доказів власного професійного розвитку, рефлексії та досягнень у сфері лідерства, що стимулює саморефлексію, оцінку особистісного прогресу та планування подальшого розвитку [23];

– *платформи для розвитку soft skills* – онлайн-сервіси та інтерактивні тренінги, що спрямовані на розвиток комунікаційних навичок, емоційної компетентності, командної взаємодії та управління конфліктами [29].

Цифрові інструменти дозволяють поєднувати теоретичне навчання, інтерактивні вправи та практичні завдання, що підвищує ефективність формування лідерської компетентності майбутніх менеджерів освіти.

Загалом у зарубіжній освітній практиці реалізується системний підхід до формування лідерської компетентності, який поєднує теоретичні знання, психологічні механізми та практичні інструменти управління. Комплексне використання інтерактивних освітніх технологій (проектно-орієнтоване навчання, навчання на основі розв'язання проблем, навчання через діяльність, коучинг і наставництво), різних форм практики (стажування, спостереження за діяльністю керівника, лідерські стажування) та цифрових інструментів (онлайн-симулятори, цифрові кейси, електронне портфоліо, платформи для розвитку м'яких навичок) забезпечує формування лідерської компетентності керівників, здатних ефективно діяти в складному, динамічному та інноваційному освітньому середовищі.

Аналіз зарубіжних освітніх практик розвитку лідерської компетентності дає змогу виокремити широкий спектр підходів та інструментів, які можуть бути корисними для вдосконалення підготовки керівників освітніх закладів в Україні. У процесі адаптації міжнародного досвіду до вітчизняного контексту важливо визначити психологічні підходи й освітні практики, найбільш релевантні українським реаліям, а також врахувати можливі обмеження та бар'єри.

Зарубіжні програми демонструють ефективність використання інтерактивних технологій навчання, таких як проектно-орієнтоване навчання, навчання на основі розв'язання проблем та навчання через діяльність, а також практичної підготовки через стажування, спостереження за діяльністю керівника та лідерські стажування [15; 25]. Крім того, використання цифрових інструментів (онлайн-симуляторів, цифрових кейсів, електронних портфоліо та платформ для розвитку м'яких навичок) сприяє розвитку стратегічного мислення, комунікаційних компетентностей та емоційного інтелекту керівників. Ці елементи можуть бути адаптовані до українських програм підготовки майбутніх керівників освітніх закладів через впровадження модульних курсів, практичних кейсів та наставництва з досвідченими управлінцями.

Особливе значення мають психологічні підходи, які стимулюють розвиток саморефлексії, емоційної саморегуляції, резильєнтності, соціального мислення та мотивації. В українських реаліях вони можуть застосовуватися під час тренінгів емоційної компетентності, коучинга і наставництва, а також у процесі виконання студентами проектних і проблемно-орієнтованих завдань. Особливу увагу варто звернути на досвід поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю та рефлексією, що відповідає зарубіжним моделям формування лідерської компетентності [12; 34].

Адаптація зарубіжного досвіду в Україні може стикатися з низкою обмежень. Серед них, зокрема: недостатній рівень ресурсного забезпечення освітніх закладів, обмежена цифрова інфраструктура, нестача кваліфікованих менторів і тренерів, а також організаційні та культурні особливості системи освіти, які впливають на готовність педагогів і керівників до інноваційних змін. Крім того, існує ризик формального впровадження зарубіжних методик без інтеграції психологічних і педагогічних принципів, що може знижувати ефективність розвитку лідерської компетентності майбутніх керівників.

Таким чином, адаптація зарубіжного досвіду в українських реаліях потребує комплексного підходу, який передбачає поєднання інтерактивних та практико орієнтованих технологій,

використання сучасних цифрових інструментів, врахування психологічних механізмів лідерства та мінімізацію ресурсних і організаційних бар'єрів.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду розвитку лідерської компетентності майбутніх менеджерів освіти дозволяє зробити низку висновків, що мають практичне та методологічне значення для вдосконалення підготовки керівників освітніх закладів в Україні.

1. Сучасні освітні виклики вимагають від керівників здатності до стратегічного мислення, управління змінами, розвитку інновацій та ефективної взаємодії з колективом. Зарубіжний досвід показує, що інтеграція теоретичних знань, психологічних механізмів і практичних інструментів є ключем до розвитку управлінського потенціалу і формування лідерської компетентності майбутніх керівників освітніх закладів.

2. Лідерська компетентність керівників у зарубіжній освітній практиці формується на основі інтеграції поведінкового і компетентнісного підходів з орієнтацією на моделі трансформаційного, автентичного, сервісного та розподіленого лідерства. Важливе значення у цьому процесі надається психологічним механізмам (саморефлексія, емоційна саморегуляція, резильєнтність, соціальне мислення, мотивація), які виступають фундаментом ефективного розвитку лідерської компетентності майбутніх керівників.

3. Зарубіжні програми розвитку лідерської компетентності охоплюють інтерактивні освітні технології (проектно-орієнтоване навчання, навчання на основі розв'язування проблем, навчання через діяльність, коучинг, наставництво), практичну підготовку (стажування, спостереження за діяльністю керівника, лідерські стажування) та цифрові інструменти (онлайн-симулятори, цифрові кейси, електронне портфоліо, платформи для розвитку м'яких навичок). Комплексне застосування цих методів і технологій забезпечує розвиток складових лідерської компетентності, що відповідають сучасним умовам управління освітнім закладом.

4. Для удосконалення української системи підготовки майбутніх керівників закладів освіти особливо цінними є проектно- та проблемно-орієнтовані технології, практичні стажування, наставництво та цифрові інструменти розвитку лідерства. Важливо приділити особливу увагу формуванню психологічної складової лідерської компетентності, зокрема розвитку саморефлексії, емоційного інтелекту, резильєнтності та мотивації майбутніх керівників. Ефективна адаптація зарубіжного досвіду потребує системного підходу, що інтегрує психологічні, педагогічні та технологічні компоненти підготовки сучасних освітніх лідерів.

Таким чином, зарубіжний досвід розвитку лідерської компетентності пропонує цінні методологічні підходи та освітні інструменти, які можуть бути використані для вдосконалення системи підготовки керівників освітніх закладів в Україні. Адаптація цих підходів в Україні відкриває можливості для формування стратегічно мислячих, емоційно компетентних і мотивованих лідерів, спроможних ефективно управляти освітніми закладами, впроваджувати інновації та створювати сприятливе освітнє середовище. Впровадження інтерактивних методів, практико орієнтованих програм і цифрових технологій, з урахуванням національних особливостей та ресурсних обмежень, може сприяти системному розвитку лідерської компетентності майбутніх менеджерів і підвищенню якості управлінської діяльності у вітчизняній освіті.

Список використаних джерел та літератури

1. Галузяк В. М. Концептуальні підходи до розвитку лідерського потенціалу майбутніх учителів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2019. Вип. 59. С. 44–52. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2019-59-44-52>
2. Галузяк В., Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. *Лідер. Освіта. Суспільство*. 2019. № 1. С. 32–53. <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03>
3. Галузяк В., Бойко В. Формування резильєнтності майбутніх учителів як предмет досліджень у зарубіжній психології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 75. С. 103–113. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-103-113>
4. Єрмоленко А. Б. Сучасна модель розвитку лідерської компетентності педагогічних працівників професійної освіти в системі підвищення кваліфікації. *Вісник Глухівського національного педагогічного*

- університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. 2021. Вип. 45. С. 205–212. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2021-1-205-213>.
5. Компанієць Л. В. Етапи формування професійної готовності керівників закладів дошкільної освіти до управлінської діяльності. *Імідж сучасного педагога*. 2024. № 1 (214). С. 19–25. DOI: 10.33272/2522-9729-2024-1(214)-19-25.
6. Лешенко Г. А., Пухальська Г. А. Розвиток управлінської компетентності керівників середньої ланки закладів вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 215. С. 245–250. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-245-250>
7. Мармаза О., Козлова О. Розвиток лідерського потенціалу керівника закладу освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 1 (115). С. 283–293. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2022.01/283-293>.
8. Матохнюк Л., Потапова О. Психологічна готовність керівників закладів загальної середньої освіти до управлінської діяльності. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2023. Вип. 4. С. 86–92. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-4.14>
9. Мухіна Г. В. Характеристика структурних компонентів управлінської компетентності керівника закладу освіти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1. С. 61–65. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-12>
10. Нестуля С. Структурні компоненти лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. № 4. С. 62–71. <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2018.4.05>
11. Чепіга Е. Змістовий і дефінітивний аналіз поняття «лідерська компетентність» здобувачів вищої освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2025. № 2 (108). С. 2012–219. [https://doi.org/10.31865/2077-1827.2\(108\)2025.339987](https://doi.org/10.31865/2077-1827.2(108)2025.339987).
12. Avolio B. J., Gardner W. O. *Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership*. *Leadership Quarterly*. 2005. 16(3). S. 315–338. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.03.001>
13. Bush T. *School leadership models: What do we know?* *International Journal of Leadership in Education*. 2014. № 17(1). S. 2–18.
14. Cheng Y., Wang K. *The association between transformational leadership and teachers' creativity: professional resilience and job satisfaction as mediators*. *Frontiers in Psychology*. 2024. S. 15. 1514621. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1514621>
15. Darling-Hammond L., LaPointe M., Meyerson D., Orr M. T. *Preparing school leaders for a changing world: Lessons from exemplary leadership development programs*. Stanford Educational Leadership Institute; Wallace Foundation. 2007.
16. Day C., Gu Q., Sammons P. *Successful school leadership: What it is and how it influences pupil learning*. Open University Press. 2016.
17. Fullan M. *The principal: Three keys to maximizing impact* (2nd ed.). Jossey-Bass. 2018.
18. Goleman D., Boyatzis R. E., McKee A. *Primal leadership: Unleashing the power of emotional intelligence*. Harvard Business Review Press. 2013.
19. Greenleaf R. K. *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press. 1977.
20. Gronn P. Distributed leadership as a unit of analysis. *The Leadership Quarterly*. 2002. № 13(4). S. 423–451.
21. Håkansson Lindqvist M. *School leaders' practices for innovative use of digital technologies in schools*. *British Journal of Educational Technology*. 2019. № 50(3). S. 1226–1240. <https://doi.org/10.1111/bjet.12782>
22. Kane R. Advances in leader and leadership development: A review of 25 years of research and theory. *The Leadership Quarterly*. 2018. № 29(1). S. 6–18.
23. Keshmiri F., Miri N. *The experiences of preparation and engagement of educators in teaching e-portfolio*. *BMC Medical Education*. 2023. Article 674. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04642-1>
24. Leithwood K. *What we know about successful school leadership*. Laboratory for Student Success. 2003.
25. Leithwood K. A., Sun J. *The nature and effects of transformational school leadership: A meta-analytic review of unpublished research*. *Educational Administration Quarterly*. 2012. № 48(3). S. 387–423. <https://doi.org/10.1177/0013161X11436268>
26. Leithwood K., Day C., Sammons P., Harris A., Hopkins D. *Successful school leadership: What really works*. Open University Press. 2006.
27. Leithwood K., Jantzi D., Steinbach R. *Changing leadership for changing times*. Buckingham: Open University Press. 1999.
28. Leithwood K., Seashore Louis K., Anderson S., Wahlstrom K. *How leadership influences student learning*. University of Minnesota. 2004.
29. Luo H., Li W. *Impact of microlearning on developing soft skills of university students across disciplines*. *Frontiers in Psychology*. 2025. № 16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1491265>
30. Murphy J., Seashore Louis K., Smylie M. Positive school leadership: How the Professional Standards for Educational Leaders can be brought to life. *Phi Delta Kappan*. 2017. №99 (1). S. 21–24.
31. National Policy Board for Educational Administration. *Professional standards for educational leaders (PSEL)*.

2015.

32. OECD. *Leadership for 21st-century learning*. OECD Publishing, 2013.
33. OECD. *Schools for 21st-century learners: Strong leaders, confident teachers, innovative approaches*. OECD Publishing, 2015.
34. Robinson V. M. J., Lloyd C. A., Rowe K. J. The impact of leadership on student outcomes. *Educational Administration Quarterl.* 2008. № 44(5). S. 635–674.
35. Sebastian J., Allensworth E. The influence of principal leadership on classroom instruction. *Educational Administration Quarterly.* 2012. № 48(4). S. 626–663.
36. Spillane J. P. *Distributed leadership*. Jossey-Bass, 2005.
37. Wallace Foundation. *Professional standards for educational leaders 2015*. Wallace Foundation.

References (translated & transliterated)

1. Haluziak, V. M. (2019). Kontseptualni pidkhody do rozvytku liderskoho potentsialu maibutnikh uchyteliv [Conceptual approaches to the development of leadership potential of future teachers]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*, (59), 44–52. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2019-59-44-52>. [in Ukrainian].
2. Haluziak, V., Akimova, O., & Hromov, Ye. (2019). Suchasni zarubizhni pidkhody do rozuminnia liderstva i vykhovannia lideriv [Modern foreign approaches to understanding leadership and nurturing leaders]. *Lider. Osvita. Suspilstvo*, (1), 32–53. <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03>. [in Ukrainian].
3. Haluziak, V., & Boiko, V. (2023). Formuvannia rezilientnosti maibutnikh uchyteliv yak predmet doslidzhennia u zarubizhnii psykholohii [Formation of resilience of future teachers as a subject of research in foreign psychology]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*, (75), 103–113. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-103-113>. [in Ukrainian].
4. Yermolenko, A. B. (2021). Suchasna model rozvytku liderskoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv profesiinoi osvity v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii [A modern model of developing leadership competence of pedagogical staff in professional education in the system of professional development]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Serii: Pedahohichni nauky*, (45), 205–212. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2021-1-205-213>. [in Ukrainian].
5. Kompaniets, L. V. (2024). Etapy formuvannia profesiinoi hotovnosti kerivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity do upravlinskoi diialnosti [Stages of forming professional readiness of preschool education managers for managerial activity]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, (1(214)), 19–25. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-1\(214\)-19-25](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-1(214)-19-25). [in Ukrainian].
6. Leshenko, H. A., & Pukhalska, H. A. (2024). Rozvytok upravlinskoi kompetentnosti kerivnykiv serednoi lanky zakladiv vyshchoi osvity [Development of managerial competence of middle-level managers of higher education institutions]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, (215), 245–250. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-245-250>. [in Ukrainian].
7. Marmaza, O., & Kozlova, O. (2022). Rozvytok liderskoho potentsialu kerivnyka zakladu osvity [Development of the leadership potential of an education manager]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, (1(115)), 283–293. <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2022.01/283-293>. [in Ukrainian].
8. Matokhniuk, L., & Potapova, O. (2023). Psykholohichna hotovnist kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity do upravlinskoi diialnosti [Psychological readiness of managers of general secondary education institutions for managerial activity]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity. Serii "Pedahohika. Psykholohiia"*, (4), 86–92. <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-4.14>. [in Ukrainian].
9. Mukhina, H. V. (2024). Kharakterystyka strukturalnykh komponentiv upravlinskoi kompetentnosti kerivnyka zakladu osvity [Characteristics of structural components of managerial competence of an education manager]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, (1), 61–65. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-12>. [in Ukrainian].
10. Nestulia, S. (2018). Strukturni komponenty liderskoi kompetentnosti maibutnikh bakalauriv z menedzhmentu [Structural components of leadership competence of future bachelors in management]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami*, (4), 62–71. <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2018.4.05>. [in Ukrainian].
11. Chepiha, E. (2025). Zmistovi i definyvnyi analiz poniattia "liderska kompetentnist" zdobuvachiv vyshchoi osvity [Content and definitive analysis of the concept of "leadership competence" of higher education students]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*, (2(108)), 2012–219. [https://doi.org/10.31865/2077-1827.2\(108\)2025.339987](https://doi.org/10.31865/2077-1827.2(108)2025.339987). [in Ukrainian].
12. Avolio, B. J., & Gardner, W. O. (2005). *Authentic leadership development: Getting to the root of positive forms of leadership*. *Leadership Quarterly*, 16(3), 315–338. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.03.001> [in English].
13. Bush, T. (2014). *School leadership models: What do we know?* *International Journal of Leadership in Education*, 17(1), 2–18. [in English].
14. Cheng, Y., & Wang, K. (2024). *The association between transformational leadership and teachers' creativity: professional resilience and job satisfaction as mediators*. *Frontiers in Psychology*, 15, 1514621.

<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1514621>. [in English].

15. Darling-Hammond, L., LaPointe, M., Meyerson, D., & Orr, M. T. (2007). *Preparing school leaders for a changing world: Lessons from exemplary leadership development programs*. Stanford Educational Leadership Institute; Wallace Foundation. [in English].

16. Day, C., Gu, Q., & Sammons, P. (2016). *Successful school leadership: What it is and how it influences pupil learning*. Open University Press. [in English].

17. Fullan, M. (2018). *The principal: Three keys to maximizing impact* (2nd ed.). Jossey-Bass. [in English].

18. Goleman, D., Boyatzis, R. E., & McKee, A. (2013). *Primal leadership: Unleashing the power of emotional intelligence*. Harvard Business Review Press. [in English].

19. Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press. [in English].

20. Gronn, P. (2002). Distributed leadership as a unit of analysis. *The Leadership Quarterly*, 13(4), 423–451. [in English].

21. Håkansson Lindqvist, M. (2019). *School leaders' practices for innovative use of digital technologies in schools*. *British Journal of Educational Technology*, 50(3), 1226–1240. <https://doi.org/10.1111/bjet.12782>. [in English].

22. Kane, R., et al. (2018). Advances in leader and leadership development: A review of 25 years of research and theory. *The Leadership Quarterly*, 29(1), 6–18. [in English].

23. Keshmiri, F., & Miri, N. (2023). *The experiences of preparation and engagement of educators in teaching e-portfolio*. *BMC Medical Education*, 23, Article 674. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04642-1>. [in English].

24. Leithwood, K. (2003). *What we know about successful school leadership*. Laboratory for Student Success. [in English].

25. Leithwood, K. A., & Sun, J. (2012). *The nature and effects of transformational school leadership: A meta-analytic review of unpublished research*. *Educational Administration Quarterly*, 48(3), 387–423. <https://doi.org/10.1177/0013161X11436268>. [in English].

26. Leithwood, K., Day, C., Sammons, P., Harris, A., & Hopkins, D. (2006). *Successful school leadership: What really works*. Open University Press. [in English].

27. Leithwood, K., Jantzi, D., & Steinbach, R. (1999). *Changing leadership for changing times*. Buckingham: Open University Press. [in English].

28. Leithwood, K., Seashore Louis, K., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). *How leadership influences student learning*. University of Minnesota. [in English].

29. Luo, H., & Li, W. (2025). *Impact of microlearning on developing soft skills of university students across disciplines*. *Frontiers in Psychology*, 16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1491265>. [in English].

30. Murphy, J., Seashore Louis, K., & Smylie, M. (2017). Positive school leadership: How the Professional Standards for Educational Leaders can be brought to life. *Phi Delta Kappan*, 99(1), 21–24. [in English].

31. National Policy Board for Educational Administration. (2015). *Professional standards for educational leaders (PSEL)*. [in English].

32. OECD. (2013). *Leadership for 21st-century learning*. OECD Publishing. [in English].

33. OECD. (2015). *Schools for 21st-century learners: Strong leaders, confident teachers, innovative approaches*. OECD Publishing. [in English].

34. Robinson, V. M. J., Lloyd, C. A., & Rowe, K. J. (2008). The impact of leadership on student outcomes. *Educational Administration Quarterly*, 44(5), 635–674. [in English].

35. Sebastian, J., & Allensworth, E. (2012). The influence of principal leadership on classroom instruction. *Educational Administration Quarterly*, 48(4), 626–663. [in English].

36. Spillane, J. P. (2005). *Distributed leadership*. Jossey-Bass. [in English].

37. Wallace Foundation. (2015). *Professional standards for educational leaders 2015*. Wallace Foundation. [in English].

Статтю отримано 19.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Василь Каплінський,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0003-0829-1079
vasuliukaplinskiy@gmail.com

Роман Тетерук,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0009-0000-3463-1829
fukidit486@gmail.com

ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ ПЕДАГОГА» ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ І ПОЛІКУЛЬТУРНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито теоретичний та практичний потенціал навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» для формування особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в процесі загальнопедагогічної підготовки.

В процесі моделювання змісту цієї навчальної дисципліни зроблена спроба узагальнити і осмислити структуру іміджу сучасного педагога і дати коротку характеристику його кожної складової. Структура іміджу педагога поєднує класичні уявлення про професійний імідж із сучасними комунікативно-психологічними та цифровими тенденціями і включає наступні складові: 1. Ціннісно-світоглядна 2. Комунікативна складова 3. Візуально-естетична 4. Професійно-когнітивна 5. Емоційно-поведінкова 6. Креативно-інноваційна 7. Цифрово-медійна 8. Рефлексивно-особистісна. Дисципліна не лише розширює уявлення студентів про професійні стандарти, етику й культуру педагогічного спілкування, а й відкриває можливості для саморефлексії, творчого самовираження, розвитку емоційного інтелекту. Через інтерактивні технології, проєктні завдання, кейси та медіапрактики майбутні магістри вчать конструювати власний позитивний імідж, гармонійно поєднуючи внутрішній зміст і зовнішні прояви професійності. Дослідження потенціалу цієї дисципліни у формуванні особистісних і полікультурних компетентностей магістрів є важливим кроком до оновлення змісту педагогічної освіти, її гуманістичного, креативного та іміджево-орієнтованого виміру. У статті розкривається зміст усіх п'яти тем, що входять до змісту дисципліни. Запропоновано модель практичного заняття/тренінгу для магістерського курсу «Формування професійного іміджу педагога» у форматі, який поєднує інтерактив, самоаналіз і творчі елементи. Ідеально підходить як до аудиторної, так і до змішаної (офлайн + онлайн) форми роботи.

Ключові слова: *зміст навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога», складові професійного іміджу педагога, особистісні, творчі і полікультурні компетентності, практичне заняття/тренінг з навчальної дисципліни.*

Wasył Kapliński, Roman Teteruk. Potencjał dyscypliny edukacyjnej „Wizerunek zawodowy nauczyciela” dla kształcenia kompetencji osobowych i polikulturowych nabywania wyższego wykształcenia w procesie ogólnego kształcenia pedagogicznego

W artykule ukazano teoretyczny i praktyczny potencjał dyscypliny edukacyjnej „Wizerunek zawodowy nauczyciela” dla kształtowania kompetencji osobistych i wielokulturowych studentów szkół wyższych w procesie ogólnopedagogicznego kształcenia. W procesie modelowania treści tej dyscypliny edukacyjnej podjęto próbę uogólnienia i zrozumienia struktury wizerunku współczesnego nauczyciela oraz krótkiego opisu każdego z jego elementów. Struktura wizerunku nauczyciela łączy w sobie klasyczne wyobrażenia o wizerunku zawodowym ze współczesnymi trendami komunikacyjnymi, psychologicznymi i cyfrowymi i obejmuje następujące elementy:

1. Światopogląd wartości
2. Komponent komunikacyjny
3. Wizualno-estetyczny
4. Profesjonalno-poznawczy
5. Emocjonalno-behawioralny
6. Kreatywno-innowacyjny
7. Media cyfrowe
8. Refleksyjno-osobisty.

Dyscyplina nie tylko poszerza wiedzę uczniów na temat standardów zawodowych, etyki i kultury komunikacji pedagogicznej, ale także otwiera możliwości autorefleksji, twórczego wyrażania siebie i rozwoju inteligencji emocjonalnej. Poprzez technologie interaktywne, zadania projektowe, przypadki i praktyki medialne przyszli mistrzowie uczą się konstruowania własnego pozytywnego wizerunku, harmonijnie łącząc treści wewnętrzne i zewnętrzne przejawy profesjonalizmu. Badanie potencjału tej dyscypliny w kształtowaniu kompetencji osobistych i wielokulturowych mistrzów jest ważnym krokiem w kierunku aktualizacji treści edukacji pedagogicznej, jej wymiaru humanistycznego, twórczego i wizerunkowego. W artykule ukazana została treść wszystkich pięciu tematów wchodzących w skład treści dyscypliny. Praktyczny model lekcji/szkolenia dla kursu magisterskiego „Kształtowanie profesjonalnego wizerunku nauczyciela” oferowany jest w formacie łączącym elementy interaktywne, introspektywne i twórcze. Idealny zarówno do zajęć stacjonarnych, jak i mieszanych (offline + online) form pracy.

Słowa kluczowe: treść dyscypliny edukacyjnej „Wizerunek zawodowy nauczyciela”, elementy składowe wizerunku zawodowego nauczyciela, kompetencje osobiste, twórcze i wielokulturowe, kształcenie praktyczne w dyscyplinie edukacyjnej.

Vasył Kapliński, Roman Teteruk. The potential of the educational discipline "Professional image of a teacher" for the formation of personal and polycultural competences of higher education acquisitions in the process of general pedagogical training

The article reveals the theoretical and practical potential of the educational discipline "Professional image of a teacher" for the formation of personal and multicultural competencies of students of higher education in the process of general pedagogical training. In the process of modeling the content of this educational discipline, an attempt was made to generalize and understand the structure of the image of a modern teacher and to give a brief description of each of its components. The structure of the teacher's image combines classical ideas about the professional image with modern communicative, psychological and digital trends and includes the following components: 1. Value-worldview 2. Communicative component 3. Visual-aesthetic 4. Professional-cognitive 5. Emotional-behavioral 6. Creative-innovative 7. Digital-media 8. Reflective-personal. The discipline not only expands students' understanding of professional standards, ethics and culture of pedagogical communication, but also opens up opportunities for self-reflection, creative self-expression, and development of emotional intelligence. Through interactive technologies, project tasks, cases and media practices, future masters learn to construct their own positive image, harmoniously combining internal content and external manifestations of professionalism. The study of the potential of this discipline in the formation of personal and multicultural competences of masters is an important step towards updating the content of pedagogical education, its humanistic, creative and image-oriented dimension. The article reveals the content of all five topics included in the content of the discipline. A practical lesson/training model for the master's course "Formation of the professional image of a teacher" is offered in a format that combines interactive, introspective and creative elements. Ideal for both classroom and mixed (offline + online) forms of work.

Keywords: *content of the educational discipline "Professional image of a teacher", components of a professional image of a teacher, personal, creative and multicultural competences, practical training/training in the educational discipline.*

Постановка проблеми. Сучасний педагогічний університет уже давно є не лише місцем передачі і засвоєння знань, а простір формування професійної ідентичності, творчого мислення, особистісних та полікультурних компетентностей майбутнього педагога. В епоху швидких змін і зростання суспільних запитів до якості освіти на перший план виходить не тільки рівень фахової підготовки, а й здатність учителя презентувати себе як особистість, як лідера, здатного надихати, переконувати й формувати довіру. Саме тому у структурі загальнопедагогічної підготовки магістрів особливого значення набуває навчальна дисципліна «Професійний імідж педагога», що поєднує психолого-педагогічні, полікультурні, моральні, комунікативні та естетичні аспекти формування сучасного фахівця.

Ця дисципліна не лише розширює уявлення студентів про професійні стандарти, етику й культуру педагогічного спілкування, а й відкриває можливості для саморефлексії, творчого самовираження, розвитку емоційного інтелекту. Через інтерактивні технології, проєктні завдання, кейси та медіапрактики майбутні магістри вчаться конструювати власний позитивний імідж, гармонійно поєднуючи внутрішній зміст і зовнішні прояви професійності.

Водночас формування професійного іміджу педагога – це не модна тенденція, а необхідна складова професійної компетентності, що визначає успішність освітньої взаємодії, педагогічний авторитет і здатність впливати на особистісний розвиток учнів.

Відтак, дослідження потенціалу цієї дисципліни у формуванні особистісних і полікультурних компетентностей магістрів є важливим кроком до оновлення змісту педагогічної освіти, її гуманістичного, креативного та іміджево-орієнтованого виміру.

У процесі вивчення дисципліни полікультурним компетентностям приділяється особлива увага, оскільки вони являють собою сукупність знань, умінь, навичок та якостей особистості, які дозволяють ефективно взаємодіяти та співіснувати в сучасному полікультурному суспільстві, проявляючи при цьому толерантність, повагу до відмінностей, готовність до діалогу та прийняття відповідальності. Імідж педагога матиме обмежений характер без здатності розуміти культурну різноманітність, зберігаючи зв'язок зі своєю культурою, і успішно інтегруватися у світовий простір.

Результати наукових розвідок засвідчують, що вченими досліджувались різні аспекти іміджу педагога, зокрема психологія іміджу, його особливості, структурні компоненти та шляхи формування. Наша стаття присвячена безпосередньо змісту навчальної дисципліни, спрямованої на вивчення іміджу педагога як складового компоненту його особистісно-професійного становлення, теоретичних і практичних аспектів цього наукового феномену.

Мета статті полягає у розкритті теоретичного та практичного потенціалу навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» для формування особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в процесі загальнопедагогічної підготовки.

Виклад основного матеріалу. В процесі моделювання змісту цієї навчальної дисципліни нами зроблена спроба узагальнити і осмислити структуру іміджу сучасного педагога і дати коротку характеристику його кожної складової. Структура іміджу педагога поєднує класичні уявлення про професійний імідж із сучасними комунікативно-психологічними та цифровими тенденціями і включає наступні компоненти:

1. *Ціннісно-світоглядна* складова, сутність якої визначають внутрішні переконання та морально-етичні орієнтири. Педагог із чіткою гуманістичною позицією, вірою у потенціал кожної особистості демонструє доброзичливість, толерантність і відповідальність. Саме ця основа надає його іміджу глибини й автентичності.

2. *Комунікативна* складова з наступними характеристиками: культура мовлення, здатність до діалогу, вміння слухати, переконувати та надихати. Сучасний педагог – це майстер

ефективної взаємодії, який володіє різними стилями комунікації, використовує вербальні й невербальні засоби, емпатійно реагує на емоційні стани учнів.

3. *Візуально-естетичну* складову характеризують зовнішній вигляд, манери, постава, жести, загальна культура поведінки. Зовнішність педагога є «візитівкою» його професійної культури і відображає охайність, смак, стриманість, елегантність, відповідність ролі й ситуації. Гармонія зовнішнього образу підсилює довіру та авторитет.

4. *Професійно-когнітивна* складова – це глибина знань, педагогічна ерудиція, здатність до постійного саморозвитку. Імідж сучасного педагога неможливий без компетентностей, зокрема полікультурних. Це фахівець, який володіє сучасними технологіями навчання, орієнтується в міждисциплінарних зв'язках, готовий до інновацій і дослідницького пошуку.

5. *Емоційно-поведінкова* складова відображає емоційну стабільність, саморегуляцію, доброзичливість, педагогічний такт. Вчитель як емоційний лідер здатен створювати позитивну атмосферу, мотивувати й підтримувати. Його імідж базується на відкритості, врівноваженості, широті.

6. *Креативно-інноваційна* складова (творче мислення, ініціативність, готовність до експерименту). Педагог генерує ідеї, створює авторські методики, уміє перетворювати навчання на захопливий процес.

7. *Цифрово-медійна* складова (цифрова грамотність, активність у медіапросторі, освітній брендинг). Педагог ХХІ століття формує свій професійний імідж і в онлайн-середовищі через освітні блоги, соціальні мережі, цифрові платформи. Його онлайн-образ має бути етичним, змістовним і репутаційно стійким.

8. *Рефлексивно-особистісна* складова проявляється в здатності до самоаналізу, усвідомлення власних сильних і слабких сторін, прагнення до самовдосконалення. Імідж не формується раз і назавжди – він постійно оновлюється завдяки рефлексії, внутрішній роботі над собою й готовності змінюватися разом із часом.

Зауважимо, що педагогіка – не тільки гуманітарна дисципліна, а й особистісна. І в цьому сенсі дуже важливими є особистість і особистісний досвід самого викладача, який не менш цінний, ніж професійний, а особливо в синтезі. Без *свого, особистісного*, пропонується дисципліна не буде цікавою. Викладач обов'язково має бути *сам в тому*, про що він розповідає.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» полягає у забезпеченні теоретичного та практичного підґрунтя для формування особистісних і творчих та полікультурних компетентностей майбутнього вчителя, досвіду володіння основами іміджевих технологій та стимулювання здобувачів освіти до розвитку і саморозвитку професійної, етичної та комунікативної культури.

Основні завдання дисципліни полягають у тому, щоб: ознайомити здобувачів освіти з принципами, нормами і правилами іміджології; розкрити зв'язок професійного іміджу з освітнім простором; сприяти формуванню загальної та професійно-орієнтованої комунікативно-мовленнєвої компетенції для забезпечення ефективного педагогічного спілкування; сприяти розвитку комунікативних компетенцій, необхідних у професійно-педагогічному спілкуванні.

Навчальна дисципліна спрямована на набуття наступних *загальних компетентностей*: здатності особистості до критичного мислення, аналізу, синтезу, оцінки, порівняння педагогічних явищ і процесів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; здатності до пошуку, узагальнення і систематизації інформації з різних джерел, до самоаналізу, самовиховання та самовдосконалення, планування і здійснення безперервного саморозвитку. Дані компетентності формують професійний імідж педагога, який підсилюється *фаховими компетентностями*, а саме: здатність організувати освітні, наукові, методичні, профорієнтаційні, культурно-мистецькі заходи, консультувати здобувачів вищої освіти, керувати їх дослідницькою, науковою, творчою роботою і практичною підготовкою; здатність здійснювати освітню й науково-дослідницьку діяльність на основі гуманістичного світогляду, норм професійної етики та

академічної доброчесності; здатність планувати й організовувати освітній процес, здійснювати викладання у закладах вищої освіти, створювати навчально-методичне забезпечення, проєктувати проміжні і кінцеві цілі навчання, діагностувати й оцінювати результати навчальної діяльності, налагоджувати конструктивну міжособистісну взаємодію з суб'єктами освітнього процесу; здатність до рефлексії та самоаналізу науково-педагогічної діяльності, планування і здійснення самоосвіти та безперервного особистісно-професійного саморозвитку.

Фінішною прямою формування особистісного та професійного іміджу педагога є оволодіння програмними результатами навчання: здійснювати пошук, інтерпретацію, критичний аналіз і узагальнення наукової інформації в галузі освіти; дотримуватись в освітній і науковій діяльності норм професійної етики та академічної доброчесності; оцінювати морально-етичні аспекти наукових досліджень; організовувати конструктивну міжособистісну взаємодію з суб'єктами професійної і дослідницької діяльності на засадах діалогу, партнерства та взаємної поваги; організовувати освітній процес з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб здобувачів вищої освіти, створювати комфортне освітнє середовище; формувати у педагогічному процесі атмосферу творчого пошуку та співробітництва; визначати індивідуальні освітні та професійні потреби, будувати траєкторію власного особистісно-професійного зростання; критично оцінювати свою діяльність і приймати рішення щодо її вдосконалення; здійснювати постійний професійний саморозвиток.

Вивчення навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» розпочинається з теми «Імідж у професійній діяльності педагога», в якій акцентується увага на загальних питаннях, пов'язаних з іміджологією: імідж як соціально-педагогічне явище; поняття, види та типологія іміджу; іміджелогія в комплексі наук; історія розвитку іміджології як науки; поліфункціональність іміджу; типізація іміджу; загальна (теоретична) іміджелогія; прикладна іміджелогія (іміджмейкерство); педагогічна іміджелогія; функції іміджу; принципи іміджування; психологічні аспекти створення образу в іміджмейкерстві; складові компоненти структури іміджу навчального закладу; методи формування, реалізації, корегування іміджу закладу освіти; особливості формування іміджу у ХХІ столітті.

Друга тема «Психолого-педагогічні засади формування професійного іміджу педагога» спрямовує здобувачів вищої педагогічної освіти на формування особистісних компетентностей педагога і конкретизується в таких питаннях: умови та чинники, що впливають на процес формування уявлень про особистість; соціально-перцептивні механізми та феномени сприйняття іміджу людини; причинна інтерпретація вчинків людини; імідж у процесі соціалізації особистості; психологічні основи професійно-педагогічного іміджу; самопрезентація особистості педагога; конструктивна самопрезентація; маніпулятивна самопрезентація вчителя; неконструктивна самопрезентація; соціально-психологічні закономірності формування іміджу людини у ЗМІ; психологічні передумови формування професійного іміджу педагога; техніки створення ефективного професійного імідж-образу; структурні компоненти іміджу викладача вищої школи; авторитет педагога, його складові та умови забезпечення.

При вивченні здобувачами освіти теми «Технології формування професійного іміджу педагога» аналізуються наступні аспекти цієї проблеми: психологічні напрямки створення образу в іміджмейкерстві; анатомія особистісного іміджу; структура особистісного іміджу; глибинні характеристики іміджу; стратегії управління особистісним іміджем; структура образу особистості викладача вищої школи з погляду іміджу; технології створення габітарного (зовнішнього) іміджу; створення індивідуального стилю; використання символів під час створення іміджу; зовнішній вигляд педагога; зовнішній образ педагога; комунікативні складові іміджу педагога; особливості вербальної та невербальної інформації; невербальне спілкування (експресія жестів, міміки, погляду); внутрішній образ педагога (Я-концепція, інтуїція, критичне мислення, рефлексія, здоров'я педагога та ін.).

Тема «Імідж як важливий чинник і засіб успішної професійно-педагогічної діяльності» спрямовує здобувачів освіти на вивчення структурно-функціональних характеристик іміджу; взаємозв'язку іміджу і здоров'я. У процесі вивчення теми акцентується увага на питаннях: поняття і види здоров'я; потенціал здоров'я; культура здоров'я; сутність і складники здорового способу життя; раціональний режим харчування; оптимальний режим праці і відпочинку; гігієна розумової праці; режим оптимальної рухової активності; професійне здоров'я педагога; імідж і поведінка; взаємозв'язок іміджу та етикету; педагогічний етикет; морально-етична поведінка; стиль і манери етико-педагогічної поведінки; етикетні ситуації в педагогічній діяльності; іміджева поведінка педагога; імідж і професія; імідж педагога як засіб професійної самореалізації; роль компетентності і професійної майстерності у формуванні іміджу педагога; імідж та самоменеджмент; поняття менеджменту і самоменеджменту; професійно-педагогічний самоменеджмент; шляхи самовиховання та самовдосконалення педагога.

Завершується вивчення навчальної дисципліни темою «*Вербальні, невербальні сигнали та педагогічний такт у побудові іміджу педагога*», в процесі вивчення якої здійснюється аналіз питань: анатомія особистісного іміджу; глибинні характеристики іміджу; стратегії управління особистісним іміджем; імідж людини, як символічна структура; техніки створення впізнаваного та яскравого образу; особливості, які забезпечують привабливість педагога; вербальні та невербальні компоненти спілкування як джерела інформації про людину; мовлення і зовнішній вигляд педагога у формуванні іміджу; тлумачення жестів; практичне використання мови тіла; поняття моди і стилю; одяг, костюм і аксесуари; індивідуальний стиль в одязі викладача; педагогічний такт як обережність у спілкуванні; позитивний та негативний імідж педагога; основні прийоми, які впливають на створення позитивного іміджу; алгоритм створення позитивного іміджу; Гармонія іміджу та адекватність самовираження; гармонізація професійного та особистого іміджу.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає використання традиційних та сучасних методів та технологій, з поміж яких: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, активні методи навчання, дослідницький метод, методи організації самостійної роботи (розв'язання завдань, виконання проєктів, індивідуальних і творчих завдань тощо).

При викладанні навчальної дисципліни використовуються різноманітні технології навчання – як традиційні, так і сучасні (особистісно-орієнтовані, інформаційно-комунікаційні тощо). При цьому навчання є студентськоцентрованим та здійснюється через активну практичну діяльність.

Лекції органічно поєднуються не лише з практичними заняттями, а й із самостійною роботою, яка полягає в самостійному опрацюванні теоретичного матеріалу, підготовці до практичних занять, пошуку необхідної інформації, підборі та огляді літературних джерел за заданою тематикою, виконанні індивідуальних завдань тощо.

На завершення пропонуємо модель практичного заняття/тренінгу для магістерського курсу «Формування професійного іміджу педагога» у форматі, який поєднує інтерактив, самоаналіз і творчі елементи. Він ідеально підходить як до аудиторної, так і до змішаної (офлайн + онлайн) форми роботи.

Тема заняття: «Професійний імідж педагога як фактор особистісного та творчого саморозвитку».

Мета: сприяти усвідомленню магістрантами структури професійного іміджу педагога, розкрити його потенціал для формування особистісних і творчих компетентностей; активізувати рефлексію та мотивацію до самовдосконалення.

Очікувані результати: після заняття студенти розуміють сутність та складові професійного іміджу педагога; здатні проаналізувати власний професійно-особистісний образ; усвідомлюють взаємозв'язок між іміджем, авторитетом і творчою самореалізацією; формують навички самопрезентації та позитивної комунікації.

Василь Каплінський, Роман Тетерук. Потенціал навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» для формування особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в процесі загальнопедагогічної підготовки

Тривалість: 90 хвилин (2 академічні години). Форма проведення: інтерактивне практичне заняття/тренінг.

Структура заняття.

1. *Мотиваційно-вступний етап (10 хв.). Міні-вправа «Перше враження».* Викладач показує 3 фото педагогів різного типу (класичний, творчий, сучасний digital-стиль) і просить студентів коротко висловитись, яке враження вони отримують і чому. Обговорення переходить у запитання: *«Що формує позитивне сприйняття вчителя сьогодні».* Мета: усвідомлення впливу зовнішнього образу та комунікації на професійне сприйняття.

2. *Теоретико-аналітичний етап (15 хв.). Міні-лекція-бесіда з використанням презентації: поняття «імідж педагога». Складові іміджу (за попередньою схемою). Професійний імідж як інтегративна компетентність.* Викладач пропонує студентам коротку «імідж-карту» для подальшого самоаналізу (таблиця із назвами компонентів та коротким описом).

3. *Рефлексивно-діагностичний етап (20 хв.). Вправа «Мій професійний портрет».* Кожен студент оцінює за 10-бальною шкалою свій рівень розвитку кожної складової іміджу (ціннісна, комунікативна, емоційна, цифрова тощо). Далі у парах обмін враженнями: *«У чому я сильний, а над чим варто працювати?».* Групова дискусія: *«Який імідж найбільше відповідає сучасному педагогу – традиційний, творчий чи цифровий?».*

4. *Креативно-практичний етап (30 хв.). Вправа «Імідж як бренд: презентуй себе».* У мікрогрупах (3–4 особи) студенти готують міні-презентацію (2–3 хв) «Я – педагог майбутнього». Формат довільний: короткий виступ, слоган, ескіз логотипу чи сторінки соцмережі, візуальна візитка, креативна фотокартка з описом тощо. Після презентацій – обговорення: *«Що було найпереконливішим? Які риси іміджу проявилися найяскравіше?»*

5. *Підсумково-рефлексивний етап (15 хв.). Міні-вправа «Мій імідж завтра».* Кожен формулює 2–3 кроки для власного вдосконалення професійного іміджу (наприклад: «покращу невербальну комунікацію», «оновлю професійний блог», «буду працювати над емоційною стійкістю»). Завершується коротким обговоренням і мотиваційною фразою викладача: «Імідж не створюється раз і назавжди – він живе тоді, коли розвивається разом із вами». Методи і технології: інтерактивна бесіда, самооцінювання, групова робота, презентація, креативне моделювання, рефлексія.

Освітнє забезпечення: мультимедійна презентація, онлайн-форми самооцінювання (Google Forms), Canva / Padlet для візуальних завдань.

Висновки. Проведене дослідження змісту та особливостей іміджу педагога підтверджує, що навчальна дисципліна «Професійний імідж педагога» має значний потенціал у формуванні особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в контексті загальнопедагогічної підготовки. Її змістове наповнення, орієнтоване на розвиток самопрезентації, емоційного інтелекту, комунікативної культури, рефлексивності та міжкультурної чутливості, сприяє ефективному становленню майбутнього педагога як суб'єкта професійної взаємодії. Установлено, що системне опрацювання компонентів професійного іміджу забезпечує якісне засвоєння норм педагогічної етики, толерантності, відкритості до культурного різноманіття та здатності працювати в умовах плюралізму освітнього середовища. Поєднання тренінгових технологій, проблемно-пошукових завдань, аналізу кейсів і рефлексивних методик створює умови для інтеграції знань, умінь і цінностей, необхідних для гармонійного розвитку особистості майбутнього вчителя. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що дисципліна «Професійний імідж педагога» є важливим інструментом удосконалення загальнопедагогічної підготовки та сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти стійкої мотивації до професійного самовдосконалення, усвідомленої поведінкової культури й відповідального виконання педагогічної місії в полікультурному суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильєв І. Б., Бакатанова В. Б. Системно-компетентнісний підхід до формування змісту педагогічної підготовки майбутніх педагогів професійної школи. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. Вип. 36. С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_37_5.
2. Гуревич Р.С., Каплінський В. В. Лекторська майстерність викладача вищої школи як важлива умова успішності викладацької діяльності. *Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів*: матер. наук.-практ. конф. Харків: НТУ «ХПІ». 2017. С. 13–17.
3. Демченко Д. І. Компетентнісний підхід до формування змісту освіти. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2025. Вип. 54. С. 34–47.
4. Каплінський В. В. Якість підручників і посібників як важливий чинник професійного становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2018. Вип. 53. С. 100–107.
5. Каплінський В. В. Післядія як показник ефективності навчально-виховного процесу. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2009. Вип. 28. С. 99–108.
6. Каплінський В. В., Лазаренко Н. І. Методика проведення практичних занять у вищій школі як важлива умова формування методичної компетентності студентів. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2017. Вип. 49. С. 59–7.
7. Котєнева І. С., Карлова Н. М. Сучасні ролі викладача закладу вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2021. Т. 1. Вип. 337. С. 157–166.
8. Куземко Л. В. Формування іміджу педагога як складник його особистісно-професійного розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71. Т. 2. С. 127–131.
9. Kaplinskyi V., Stoliarenko O., Stoliarenko O., Berezyuk O., Chumak M., & Hatezh N. Developing Future Teachers' Creativity as a Crucial Element of Systemic Work in the Neuropedagogical Environment. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2024. 16 (3), P. 375–385.
10. Tymchuk I, Pohorila S, Kaplinskyi V, Popov O, Derstuganova N. Enhancing online learning quality through digital competencies of students. *Salud, Ciencia y Tecnologia – Serie de Conferencias [Internet]*. 2024 Aug. 28.
11. Oksana V. Klochko, Vasyl M. Fedorets, Oleksandr V. Mudrak, Tamara S. Troitska and Vasyl V. Kaplinskyi. Modeling of ecophobic tendencies of consciousness of higher education students. *SHS Web Conf*. 2022. 142 s.

References (translated & transliterated)

1. Vasyliiev, I. B., & Bakatanova, V. B. (2012). Systemno-kompetentnisnyi pidkhd do formuvannia zmistu pedahohichnoi pidhotovky maibutnix pedahohiv profesiinoi shkoly. [System-competence approach to the formation of the content of pedagogical training of future teachers of vocational schools]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. Problems of engineering and pedagogical education*. 36. 18–24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_37_5. [in Ukrainian].
2. Hurevych, P.C., Kaplinskyi, V. V. (2017). Lektorska maisternist vykladacha vyshchoi shkoly yak vazhlyva umova uspishnosti vykladatskoi diialnosti [Lecturing skills of higher education teachers as an important condition for successful teaching]. *Naukova shkola akademika I.A. Ziaziuna u pratsiakh yoho soratnykiv ta uchniv: mater. nauk.-prakt. konf. Kh.: NTU «KhPI»*. 13–17. [in Ukrainian].
3. Demchenko, D. I. (2025). Kompetentnisnyi pidkhd do formuvannia zmistu osvity. [Competence-based approach to the formation of the content of education]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk. Social and humanitarian bulletin*. 54. 34–47. [in Ukrainian].
4. Kaplinskyi, V. V. (2018). Yakist pidruchnykiv i posibnykiv yak vazhlyvyi chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia v protsesi zahalnopeidahohichnoi pidhotovky [The quality of textbooks and manuals as an important factor in the professional development of future teachers in the process of general pedagogical training]. *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykholohiia*. 53. 100–107. [in Ukrainian].
5. Kaplinskyi, V. V. (2009). Pisladiia yak pokaznyk efektyvnosti navchalno-vykhovnoho protsesu [After-effect as an indicator of the effectiveness of the educational process]. *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykholohiia*. 28. 99–108. [in Ukrainian].
6. Kaplinskyi, V. V., Lazarenko, N. I. (2017). Metodyka provedennia praktychnykh zaniat u vyshchii shkoli yak vazhlyva umova formuvannia metodychnoi kompetentnosti studentiv [Methods of conducting practical classes in higher education as an important condition for the formation of students' methodological competence]. *Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Ser. Pedahohika i psykholohiia*. 49. 59 – 66. [in Ukrainian].
7. Kotienieva, I. S., Karlova, N. M. (2021). Suchasni roli vykladacha zakladu vyshchoi osvity [The modern roles of a higher education institution teacher]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*. 1 (337). 157–166. [in Ukrainian].
8. Kuzemko, L. V. (2020). Formuvannia imidzhu pedahoha yak skladnyk yoho osobystisno-profesiinoho rozvytku [Shaping the image of a teacher as part of their personal and professional development]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 71 (2). 127–131. [in Ukrainian].

Василь Каплінський, Роман Тетерук. Потенціал навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» для формування особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в процесі загальнопедагогічної підготовки

9. Kaplinskyi, V., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Berezyuk O., Chumak, M., & Hatezh, N. (2024). Developing Future Teachers' Creativity as a Crucial Element of Systemic Work in the Neuropedagogical Environment. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 16 (3), 375–385. [in English].
10. Тумчук, І., Погоріла, С., Каплінський, В., Попов, О., Дерстуганова, Н. (2024). Enhancing online learning quality through digital competencies of students. *Salud, Ciencia y Tecnología - Serie de Conferencias* [Internet]. 28. [in English].
11. Клочко, О., Федоретс, В., Мудрак, О., Троїтська Т., Каплінський, В. (2022). Modeling of ecophobic tendencies of consciousness of higher education students. *SHS Web Conf.*, 142. [in English].

Статтю отримано 12.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Katalin Lizák,

Associate Professor, associate professor of the Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7873-0535

lizak.katalin@kmf.org.ua

Ilona Huszti,

Ph.D. in Language Pedagogy, Associate Professor, associate professor of the Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1900-8112

huszti.ilona@kmf.org.ua

Enikő Nagy-Kolozsvári,

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, associate professor of the Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Ukraine

ORCID: 0000-0003-1844-8674

nagy-kolozsvari.eniko@kmf.org.ua

THIRTY YEARS OF ENGLISH TEACHER TRAINING IN BEREHOVE (1994-2024)

This article provides a detailed historical overview of the development and evolution of the English language teacher training program at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in Berehove, Ukraine, spanning from its establishment in the mid-1990s to the present day. The primary goal of this study is to document the implementation and development of the initial program and new proposals, analyse their adaptation to changing educational needs, and highlight the commitment to fostering student talent and research. Employing a chronological narrative, supplemented by an analysis of departmental records, the article traces the program's progression from its initial affiliation with a Hungarian institution to its current status as a provider of comprehensive bachelor's and master's degrees in English philology. It examines key milestones, including the introduction of new specializations, the discontinuation of others due to ministerial directives, and the implementation of programs tailored to meet the region's evolving educational needs, such as primary school English teacher training. A significant focus is placed on the college's dedication to nurturing student research through initiatives like the Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian Specialized Course, designed to cultivate gifted students, and the organization of annual scientific student conferences. Furthermore, the article highlights the program's efforts to facilitate student mobility through international exchange programs and participation in national and international competitions, demonstrating its commitment to aligning with European higher education standards. The underlying implications of this study lie in its demonstration of the resilience and adaptability of a minority language higher education institution operating within a modern geopolitical context. It underscores the importance of fostering student research, international collaboration, and continuous adaptation to educational reforms in enhancing educational quality and developing highly qualified English language professionals for the region.

Keywords: English teacher training, BA and MA training programs, student conferences, higher education, Transcarpathia.

Лізак Катерина, Густі Ілона, Надь-Коложварі Еніке. Тридцять років підготовки вчителів англійської мови в Берегові (1994-2024)

У статті висвітлено основні етапи розвитку програми підготовки вчителів англійської мови в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ у місті Берегові, Україна, від її заснування в середині 1990-х років до сьогодні. Основна мета цього дослідження - задокументувати реалізацію та розвиток початкової програми та нових пропозицій, проаналізувати їх адаптацію до мінливих освітніх потреб, а також наголосити на прихильності до розвитку студентських талантів і дослідницької діяльності. На основі хронологічної послідовності, доповненої аналізом даних кафедри, у статті простежується розвиток першої програми, яка на початку функціонувала в рамках афілійованої установи, до нинішнього статусу освітнього закладу, що пропонує програми підготовки бакалаврів та магістрів з англійської філології. Також, у статті розглядаються ключові віхи, зокрема запровадження нових спеціалізацій та закриття інших через міністерські постанови, а також реалізація програм, адаптованих до мінливих освітніх потреб регіону, як-от підготовка вчителів англійської мови для початкової школи. Значна увага приділено прагненню закладу розвивати студентську наукову діяльність через такі ініціативи, як Закарпатська угорська фахова колегія вищої освіти імені Ілони Зріні, покликану підтримувати обдарованих студентів, та організацію щорічних наукових студентських конференцій. Також у статті висвітлено прагнення кафедри сприяти участі студентів як у програмах міжнародної академічної мобільності, так і в національних і міжнародних конкурсах, що демонструє прихильність навчального закладу до європейських стандартів вищої освіти. Основне значення даного дослідження полягає в тому, що воно демонструє сталість вищого навчального закладу з викладанням мовою меншини та її здатність до адаптації, в умовах сучасного геополітичного контексту. Підкреслено важливість розвитку студентських досліджень, міжнародної співпраці та постійної адаптації до освітніх реформ для підвищення якості освіти та підготовки висококваліфікованих фахівців з англійської мови для регіону. Також, в статті акцентовано увагу на важливості виховання нового покоління викладачів, які здатні ефективно працювати в умовах сучасних освітніх викликів.

Ключові слова: підготовка вчителів англійської мови, програми підготовки бакалавра та магістра, студентські конференції, вища освіта, Закарпаття.

Lizak Kateryna, Husti Ilona, Nagy-Kolozsvari Enike. Trzydzieści lat kształcenia nauczycieli języka angielskiego w Bereowie (1994-2024)

Artykuł zawiera szczegółowy przegląd historyczny rozwoju i ewolucji programu kształcenia nauczycieli języka angielskiego w Transkarpackim Węgierskim Kolegium Wyższym im. Ferencza Rákócziego II w Bereowie na Ukrainie, od momentu jego powstania w połowie lat 90. do dnia dzisiejszego. Głównym celem niniejszego opracowania jest udokumentowanie wdrożenia i rozwoju pierwotnego programu oraz nowych propozycji, analiza ich dostosowania do zmieniających się potrzeb edukacyjnych oraz podkreślenie zaangażowania w rozwijanie talentów studentów i badań naukowych. Wykorzystując narrację chronologiczną, uzupełnioną analizą dokumentacji wydziałowej, artykuł śledzi postępy programu od początkowej współpracy z instytucją węgierską do obecnego statusu dostawcy kompleksowych studiów licencjackich i magisterskich z filologii angielskiej. Analizuje kluczowe etapy, w tym wprowadzenie nowych specjalizacji, zaprzestanie realizacji innych ze względu na wytyczne ministerialne oraz wdrożenie programów dostosowanych do zmieniających się potrzeb edukacyjnych regionu, takich jak szkolenie nauczycieli języka angielskiego w szkołach podstawowych. Duży nacisk kładzie się na zaangażowanie uczelni w wspieranie badań naukowych studentów poprzez takie inicjatywy, jak specjalistyczny kurs Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian, mający na celu kształcenie utalentowanych studentów, oraz organizację corocznych konferencji naukowych dla studentów. Ponadto w artykule podkreślono wysiłki programu na rzecz ułatwiania mobilności studentów poprzez międzynarodowe programy wymiany oraz udział w krajowych i międzynarodowych konkursach, co świadczy o dążeniu uczelni do dostosowania się do europejskich standardów szkolnictwa wyższego. Podstawowe implikacje

tego badania polegają na wykazaniu odporności i zdolności adaptacyjnych instytucji szkolnictwa wyższego posługującej się językiem mniejszościowym, działającej w nowoczesnym kontekście geopolitycznym. Podkreśla ono znaczenie wspierania badań naukowych prowadzonych przez studentów, współpracy międzynarodowej i ciągłego dostosowywania się do reform edukacyjnych w celu poprawy jakości kształcenia i kształcenia wysoko wykwalifikowanych specjalistów w zakresie języka angielskiego dla regionu.

Słowa kluczowe: kształcenie nauczycieli języka angielskiego, programy studiów licencjackich i magisterskich, konferencje studenckie, szkolnictwo wyższe, Zakarpacia.

Formulation of the problem. The article addresses the core issue of documenting and assessing the long-term impact of specialized teacher training in a unique geopolitical and educational context. Specifically, the problem lies in charting the development of the English teacher training program at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in Berehove, Ukraine, over three decades (1994-2024). This program exists at the intersection of several complex factors: the transition of Ukrainian higher education under the Bologna Process, the specific challenges of providing mother-tongue-based education (Hungarian) for an ethnic minority in Ukraine, and the evolving professional demands placed on English language teachers. The article seeks to fill the gap in historical analysis by presenting a detailed, chronological record of the program's institutional establishment, its curriculum modifications, and its efforts to align with both national standards and European academic norms.

Another, equally important, problem is the need to demonstrate the program's success in cultivating academic talent and professional preparedness in a rapidly changing environment. This involves showcasing how the institution, often starting with limited resources, actively engaged students in research and academic excellence. The article specifically highlights the internal goal of identifying and supporting gifted students through initiatives like the Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian Specialized Course and external success via student participation in national and international competitions and mobility programs. Therefore, the formulation of the problem is not only historical and institutional but also pedagogical, focusing on the methods and results of fostering high-quality future educators and researchers who can contribute to the region's educational diversity.

Analysis of previous research and publications. In 1996, a Hungarian-language higher education institution for teacher and preschool teacher training was established in Berehove, in Transcarpathia, the westernmost region of Ukraine. However, the College began its functioning two years earlier in 1994, with approximately 30 students including English teacher training. Then it was functioning as a special affiliated branch of the György Bessenyei Teacher Training College of Nyíregyháza, Hungary [3; 4]. At that time the College operated on the premises of the Berehove Vocational School for Tailoring. Initially, students pursued English and History or English and Geography degrees through weekend classes taught by Hungarian professors from Nyíregyháza. In 1996, after the College was granted its operating licence it was named Transcarpathian Hungarian Teacher Training College. Since then it has gradually incorporated local academic staff into the faculty.

While initially offering both English and History and English and Geography programs, the latter was discontinued in 2000 due to a ministerial decision. Adapting to the 2003 public education curriculum change, which introduced mandatory foreign language learning [1] in primary schools, the College offered a new program for primary school English teachers. This program recognized the unique challenges of teaching English to young children. The same year, after taking up the name of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, the College extended its educational programs and offered a variety of non-pedagogical specializations.

In 2004, the College expanded its offerings to include joint majors in English and Hungarian, Hungarian and English, and History and English. In 2007, it began awarding bachelor's degrees and since 2021 it has been awarding master's degrees in English.

Thus, the partnership between the Hungarian and Ukrainian parties laid the foundation for higher education in Berehove, providing opportunities for local students to pursue degrees in English and contributing to the development of the region's educational diversity.

The purpose of the article. The purpose of this article is to document and analyse the thirty-year history, evolution, and achievements of the English teacher training program at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in Berehove, Ukraine, from its establishment in 1994 to 2024. It aims to chronologically detail the program's development, including its institutional origins as an affiliated branch, changes in educational offerings and degrees (from Specialist to Bachelor's and Master's), its adaptation to national curriculum reforms, the growth of its student body, and its success in fostering student research and talent through initiatives like the Ilona Zrínyi Specialized Course and various international mobility programs.

Discussion and results. In what follows, we are presenting memorable dates from the history of the training program under analysis in chronological order.

1996 – training of English-History and English-Geography joint majors begins at the independent Transcarpathian Hungarian Teacher Training College.

2000 – due to a ministerial decree, the English-Geography joint major is discontinued.

2000 – the Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian Specialized Course is launched to support College students in undergraduate research. We are very pleased that since 2000 twenty-five English major students have studied at the Course.

2002 – the first Specialist degrees are issued with a qualification in English language and literature teaching.

2004 – the English-Hungarian, Hungarian-English and History-English training programs start.

2007 – the five-year Specialist training is discontinued, from then on graduates of the 4th year receive a bachelor's degree.

2009 – a College student in English language and literature won first place for her paper in the Subject Pedagogy and Educational Technology Section of the Hungarian National Scientific Student Association Conference (OTDK). In addition, she was also awarded the Pro Scientia gold medal, which is given to the most successful students of the OTDK.

Since 2016 – English major students have had the opportunity to participate in student mobility programs at universities in Hungary, Slovakia and Romania through the Makovecz Student Scholarship Program and the Erasmus+ Scholarship Program.

2019 – English philology master's program starts.

2021 – the first master's degrees in English philology are awarded.

2024 – humanities program starts at the bachelor's level in Philology (Germanic languages and literatures (translation included), with English-Hungarian and English-German).

At present, the Department of Philology (English Language and Literature Section) offers English major Specialities and Educational Programmes for Bachelor's and Master's Degrees including three at the BA level (Secondary education (language and literature (English)), Philology. Germanic languages and literatures (including translation), with English-Hungarian and English-German and one at the MA level, Philology (Germanic languages and literatures (translation included), first language – English).

A new educational program at the Master's level, Philology (Germanic languages and literatures (translation included), first language – English was launched in 2019 at the Department of Philology (English Language and Literature Section). The training of masters in philology is aimed at mastering and deepening fundamental knowledge, skills and abilities in philology, literary studies and translation, mastering modern methods of organizing and conducting scientific and research activities in the specialty, and the ability to apply information and communication technologies for the full implementation of their professional functions [2].

At the English Language and Literature Section of the Department of Philology, fostering and developing students' talent has always been a core mission. We firmly believe that identifying and nurturing potential is crucial for the growth of both individual students and the field of language

pedagogy as a whole. When students demonstrate a particular passion for research and investigation within language teaching and learning, we provide them with tailored opportunities to cultivate their skills and deepen their understanding. One such unique opportunity is the prestigious Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian Specialized Course.

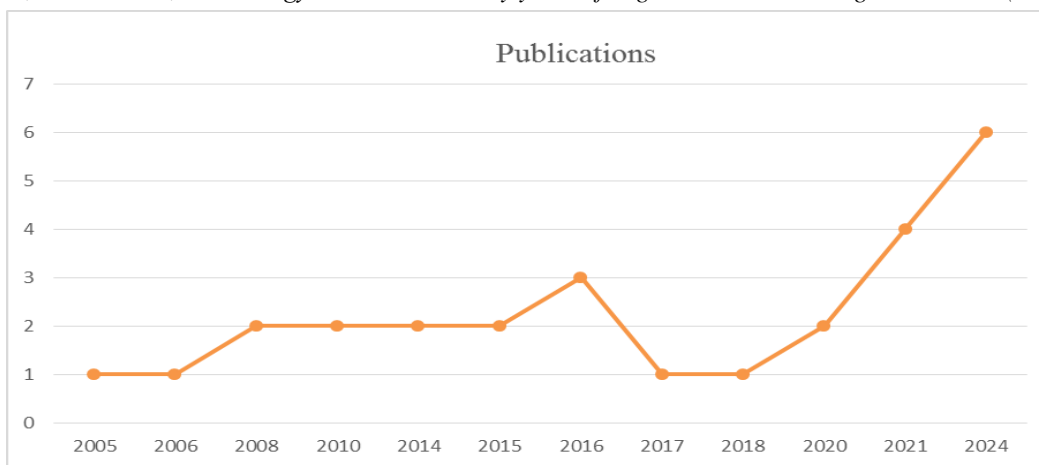
This specialized course, designed and launched specifically for gifted students pursuing tertiary education in Transcarpathia, represents our commitment to providing exceptional learning experiences. Its primary aim is to create an enriching environment in which these promising individuals can flourish and develop the skills necessary for a successful professional career [5]. We strive to equip them with the tools, knowledge, and mentorship they need to make significant contributions to their chosen fields.

The Ilona Zrínyi Course is open to students enrolled in years 3 and 4 at Bachelor level and years 1 and 2 at Master level at higher educational institutions across Transcarpathia. The application process is rigorous, ensuring that only the most dedicated and capable students are admitted. It grants students the invaluable opportunity to conduct independent research projects under the expert guidance of their tutors. These tutors are not only experienced academics but also recognized as experts in their respective fields of study. This close mentorship provides students with personalized support, helping them refine their research methodologies, analyse their findings effectively, and ultimately produce high-quality work that contributes to the body of knowledge in their chosen area. Furthermore, the course fosters a collaborative learning environment, encouraging students to interact with their peers, share ideas, and build a network of future colleagues. Beyond the research project itself, the Ilona Zrínyi Course aims to develop a range of transferable skills, including critical thinking, problem-solving, communication, and presentation skills, all of which are essential for success in any professional field. Since 2015 to present approximately 25 students of English of our Department have presented on a variety of topics related to their studies in the Ilona Zrínyi Specialized Course.

We believe that by investing in the development of these students, we are investing in the future of language and literature studies in Transcarpathia and beyond.

Engaging students into research work is an integral part of the educational process which takes many forms including conference participation, preparing creative works and projects as well as participation in all-Ukrainian competitions of student research papers. Thus, in order to provide students with the opportunity of getting first academic experience and encourage them to take the first steps in conducting research, the English Language and Literature Section of the Department of Philology has been organizing a Scientific Students' Conference since 2015. The Conference gives the undergraduate English students an opportunity to present their research results in the framework of the research field of the Department. Likewise, it is an exceptional opportunity to cultivate staff-student relation in fostering further research and making a sophomore student research involvement a priority. Since the first conference in 2015, it has become an annual event with approximately 15-20 students presenting their research work every year.

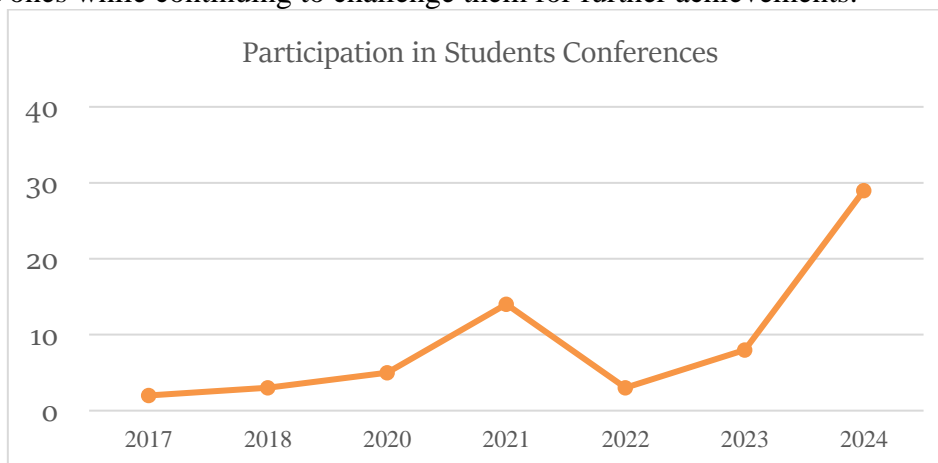
Since 2021, the Philology Department in cooperation with the Department of Multicultural Education and Translation of the Faculty of History and International Relations, Uzhhorod National University has organised International Scientific Conferences of Students and Young Researchers dedicated to issues ranging from intercultural communication through linguistic aspects of modern professional discourse to translation and fiction as means of cultural mediation. The first conference participations and publications of the students date back to 2005, however a substantial rise in the figures can be observed since 2017 (see Figures 1 & 2).

Figure 1. Number of publications of English major students of the Department of Philology

Source: Department of Philology (English Language and Literature Section) database, 2025

In total, there have been more than 80 conference presentations and publications since then. By involving more and more students into conducting research, our aim is to identify and provide support to the talented ones while continuing to challenge them for further achievements.

Figure 2. Participation of English major students of the Department of Philology in diverse student conferences

Source: Department of Philology (English Language and Literature Section) database, 2025

Since 2021, students of the English Language and Literature Section of the Philology Department have participated in the International Student Translation Contest "Translation as a Key to Cultural and Linguistic Worldviews" organised by the Department of Applied Language Studies, Comparative Linguistics, and Translation of the Faculty of Foreign Philology at the Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. So far, they have had seven winner awards, including two awards for winning the second place and five awards for the third place in different categories.

In 2022, two research papers in translation of students of English studying at BA and MA levels were submitted for participation in the all-Ukrainian competition of student research papers in the field of Germanic Languages with a specialization in Translation. Both works were recommended for defence in the third final round at a scientific and practical conference. Unfortunately, because of the Russian invasion the final round was cancelled.

Year 2023 brought another success when a fourth year student of English became finalist of the Vitalii Keis All-Ukrainian Shakespeare Competition for Student Research and Creative Projects. According to the results of the competition, the student took 3rd place with her research project.

In September 2024, the Philology Department announced the 1st Translation Contest to mark International Translation Day and celebrate the 250th anniversary of Jane Austen's birth by translating excerpts from Jane Austen's novels. The event was rather popular with the students since 87 translations were submitted for assessment.

In the 2010 s, Ukrainian higher education implemented the Bologna Process, to align with European standards. This shift facilitated student mobility by introducing the European Credit Transfer System (ECTS), a standardized credit system for academic achievement.

Engaging students in faculty research is a step forward in identifying gifted students who may improve higher education. The mentioned data shows a steady increase in the number of students conducting research and presenting it in different forms at different events. The aim of the Department is to find various ways to involve students in research with faculty members thus fostering teacher-student cooperation and supporting budding students.

We are incredibly proud of our English major alumni who have gone on to pursue their PhDs in Pedagogy. Their dedication to the field of education and commitment to furthering our understanding of effective teaching practices is truly commendable. They serve as an inspiration to our students, demonstrating the diverse paths that an English degree can lead to and the significant impact one can have on the world of education. Over the years, six former graduates of English of the College have completed their doctoral studies either in Ukraine or in foreign higher education institutions and obtained a PhD degree.

These accomplished alumni have not only enhanced their own expertise in pedagogy but have also contributed valuable research and insights to the field. Their work is forming the future of education, and we are honoured to have them as part of our alumni network. We eagerly anticipate their continued success and the positive influence they will undoubtedly have on countless students and educators.

Over the last few years, our department has experienced a notable increase in enrolment from multilingual students whose native language is Ukrainian. This rise in the number of Ukrainian-native students is attributed to a combination of both direct and indirect factors influencing their choice of study program. On the one hand, it is a direct factor that the department launched three new translation and interpreting programs. This expansion of specialized offerings likely attracted students interested in these high-demand language fields. An indirect factor, on the other hand, is the Russian-Ukrainian war. The conflict has caused many young people in eastern Ukraine to move to the western parts of the country for safety, such as to the Transcarpathia region, which has remained relatively more peaceful. This displacement has led to a greater number of prospective students settling in the department's vicinity, making its programs a more viable option.

The English Language and Literature Section of the Department of Philology [3] provides a comprehensive foundation in the fields of linguistics, applied linguistics, literature and English, with its basic disciplines covering: English language practice, Writing skills development, Morphology and syntax of English, Phonetics and phonology of the English language, History of the English language, British and American literature, British and American country studies, Methodology of teaching English language and literature, Introduction to translation studies, and other related courses. These core courses are primarily conducted in English.

The fundamental purpose of this calculated alternation of languages is threefold. To begin with, it unequivocally bolsters student grasp of the material by rapidly dispelling any ambiguities that might otherwise necessitate lengthy, potentially confusing explanations rendered solely in the target tongue. This level of precision is absolutely essential for the acquisition of profound knowledge. Secondly, this practice actively fosters deeper student involvement with the course content. When learners are confident that their core understanding is sound, they invariably become more self-assured and prepared to take intellectual chances, pose queries, and contribute actively to class discussions—all of which are vital components for true language mastery. By both acknowledging and leveraging the existing linguistic knowledge possessed by the students, the department effectively affirms the totality of their cognitive resources. Finally, and arguably of paramount significance, this methodological framework is fundamental to establishing a truly embracing and welcoming educational setting. This effectively diminishes the affective filter (the psychological barrier to learning), thereby rendering the academic atmosphere less stressful and significantly more conducive to successful language acquisition for everyone enrolled.

The significant enrolment change presents the department with several opportunities and challenges. The influx of multilingual students, many of whom are navigating the complexities of displacement, may necessitate a review of student support services to address their unique needs. Furthermore, the strong interest in the new translation and interpreting programs suggests a growing demand for specialized language professionals, potentially fuelling the need to expand these programs and integrate contemporary translation technologies into the curriculum. The multilingual nature of the new student body also offers an opportunity to enrich the learning environment by drawing on their diverse linguistic and cultural backgrounds to enhance discussions in subjects like literature, cultural studies, and translation.

Conclusions and prospects for further study of the problem. Teacher training in English has existed at the College since its foundation when 20 students started their education. At present, 214 both full time and part time students are enrolled in various programmes at BA level whereas 25 students pursue their studies at MA level. By offering short-term or semester exchange international mobility programmes such as Makovecz and Erasmus+ Student Scholarship Programme as well as double degree programmes, the College strives to meet students' needs. Similarly, offering undergraduate research opportunities proved to be beneficial both for students and the faculty.

Looking ahead, the Department of Philology aims to expand its academic offerings, strengthen international partnerships, and foster innovation in (teacher) training. These goals are closely aligned with the broader strategic plans of the College. The commitment to high academic standards, research and mobility will remain central to its mission, supporting the long-term growth and success of students and the department.

Список використаних джерел та літератури

1. Берегсасі А., Фединець Ч., Черничко С. Статус української, угорської та інших мов на території сучасного Закарпаття: Порівняльний аналіз. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення* / за ред. Патар І. Львів, 2020. С. 254–267.
2. Освітньо-професійна програма «Філологія» (англійська мова і література). Берегове: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ., 2019.
3. Huszti I., Nagy-Kolozsvári E., Lizák K. Prospective English language and culture teachers' professional and methodical training at the bachelor and master levels at a higher education institution in Transcarpathia. *Іноземні мови*. 2021. № 27(1). С. 58–67. URL: <http://fl.knlu.edu.ua/issue/view/13982>, <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2021.1.230771> (Accessed: 10.08.2025).
4. Máthé Á. The Ukrainian puzzle – Hungary's perspective on a changing neighbor. Budapest: Jogállam és Igazság Nonprofit Kft., 2023.
5. Váradi N. Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégium 25 tanév tükrében. 2025. URL: <https://genius-ja.uz.ua/zrinyi-ilona-karpataljai-magyar-szakkollegium-25-tanev-tukreben.html> (Accessed: 10.08.2025).

References (translated & transliterated)

1. Berehsasi, A., Fedynets, Ch., & Chernychko, S. (2020). Status ukrainiskoi, uhorskoi ta inshykh mov na terytorii suchasnoho Zakarpattia: Porivnialnyi analiz [The status of Ukrainian, Hungarian and other languages on the territory of modern Transcarpathia: A comparative analysis]. In I. Pater (Ed.), *Uhorsko-ukrainske pohranychchia: Etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naseleennia* (pp. 254–267). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. [in Ukrainian].
2. Osvitno-profesiina prohrama "Filolohiia" (anhliiska mova i literatura) (2019). Berehove: Zakarpatskyi uhorskyi instytut im. Ferentsa Rakotsi II. [in Ukrainian].
3. Huszti, I., Nagy-Kolozsvári, E., & Lizák, K. (2021). Prospective English language and culture teachers' professional and methodical training at the bachelor and master levels at a higher education institution in Transcarpathia. *Іноземні мови*, 27(1), 58–67. <http://fl.knlu.edu.ua/issue/view/13982>, <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2021.1.230771>
4. Máthé, Á. (2023). The Ukrainian puzzle – Hungary's perspective on a changing neighbor. Budapest: Jogállam és Igazság Nonprofit Kft. [In Hungarian].
5. Váradi, N. (2025). Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégium 25 tanév tükrében [Ilona Zrínyi Transcarpathian Hungarian Specialized Course in the light of 25 academic years]. <https://genius-ja.uz.ua/zrinyi-ilona-karpataljai-magyar-szakkollegium-25-tanev-tukreben.html> [In Hungarian].

Статтю отримано 19.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

Павленко Віта,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0001-8528-4054
pavlenkovita12@gmail.com

РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті з'ясовано, що перспективним напрямом розвитку особистості дитини є позашкільна освіта. Зазначено про особливий потенціал позашкільної освіти у врахуванні природних потреб учнів, зокрема, в активній діяльності та самоствердженні. Доведено, що позашкільна діяльність створює умови для формування умінь і навичок реалізації різних соціальних потреб та задоволення особистісних потреб.

Виокремлено етапи розвитку позашкільної освіти Польщі: I етап (становлення) – з 1882 року до 1914 року; II етап (розвиток) – з 1914 року до 1944 року; III етап (стабілізації) – з 1944 року до 1989 року; IV етап (відродження) – з 1989 р. до сьогодні.

Зазначено, що сьогодні позашкільна освіта в Україні може здійснюється за різними напрямками. Комплексні позашкільні навчальні заклади поєднують декілька освітніх напрямів, до таких належать палаци, центри, будинки дітей та юнацтва, дитячої та юнацької творчості. Творчі об'єднання закладу позашкільної освіти класифікуються за трьома рівнями: початковий рівень, основний рівень, вищий рівень.

Проаналізовано структуру позашкільної освіти в Україні. Описано основні напрями та освітні рівні, виділено різні типи закладів, які надають освітні послуги з надання позашкільної освіти. Зазначено основні форми організації освітнього процесу та види творчих об'єднань вихованців закладів позашкільної освіти.

Зазначено, що заклад позашкільної освіти за своїми організаційно-правовими формами може бути державної, комунальної та приватної форми власності. До форм організації позашкільної освіти можна віднести: гуртки на базах закладів освіти, клуби за місцем проживання, фонди, спортивні заклади, культурно-освітні заклади та ін.

Встановлено, що заклади позашкільної освіти завдяки особливостям організації освітнього процесу (високий рівень мотивації дітей, спеціальна матеріально-технічна база, креативне середовище, відхід від жорстких рамок оцінювання) мають високий потенціал для розвитку творчості вихованців, порівняно з іншими закладами освіти.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, порівняльний аналіз, польські заклади позашкільної освіти, Нова українська школа.

Vita Pavlenko. Rozwój edukacji pozaszkolnej w Polsce i na Ukrainie: analiza porównawcza

Ustalono, że perspektywicznym kierunkiem rozwoju osobowości dziecka jest edukacja pozaszkolna. Zwrócono uwagę na szczególny potencjał edukacji pozaszkolnej w uwzględnianiu naturalnych potrzeb uczniów, w szczególności w zakresie aktywności i samorealizacji. Udowodniono, że działalność pozaszkolna stwarza warunki do kształtowania umiejętności i nawyków realizacji różnych potrzeb społecznych oraz zaspokajania potrzeb osobistych.

Wyróżniono etapy rozwoju edukacji pozaszkolnej w Polsce: I etap (powstanie) – od 1882 do 1914 roku; II etap (rozwój) – od 1914 r. do 1944 r.; III etap (stabilizacja) – od 1944 r. do 1989 r.; IV etap (odrodzenie) – od 1989 r. do chwili obecnej.

Zaznaczono, że obecnie edukacja pozaszkolna w Ukrainie może być realizowana w różnych kierunkach. Kompleksowe placówki pozaszkolne łączą kilka kierunków edukacyjnych, do których należą

Павленко Віта. Розвиток позашкільної освіти у Польщі та Україні: порівняльний аналіз *pałace, centra, domy dzieci i młodzieży, dziecięcej i młodzieżowej twórczości. Stowarzyszenia twórcze placówek edukacji pozaszkolnej klasyfikuje się według trzech poziomów: poziom podstawowy, poziom średni, poziom wyższy.*

Przeanalizowano strukturę edukacji pozaszkolnej w Ukrainie. Opisano główne kierunki i poziomy edukacyjne, wyróżniono różne typy placówek świadczących usługi edukacyjne w zakresie edukacji pozaszkolnej. Wskazano główne formy organizacji procesu edukacyjnego oraz rodzaje twórczych stowarzyszeń wychowanków placówek edukacji pozaszkolnej.

Wskazano, że placówka edukacji pozaszkolnej może mieć formę własności państwowej, komunalnej lub prywatnej. Do form organizacji edukacji pozaszkolnej można zaliczyć: koła zainteresowań przy placówkach edukacyjnych, kluby w miejscu zamieszkania, fundacje, placówki sportowe, placówki kulturalno-edukacyjne itp.

Ustalono, że placówki pozaszkolne, dzięki specyfice organizacji procesu edukacyjnego (wysoki poziom motywacji dzieci, specjalna baza materialno-techniczna, kreatywne środowisko, odejście od sztywnych ram oceny), mają duży potencjał rozwoju kreatywności wychowanków w porównaniu z innymi placówkami edukacyjnymi.

Słowa kluczowe: *edukacja pozaszkolna, placówka edukacji pozaszkolnej, analiza porównawcza, polskie placówki edukacji pozaszkolnej, Nowa ukraińska szkoła.*

Vita Pavlenko. The development of extracurricular education in Poland and Ukraine: a comparative analysis

It has been established that extracurricular education is a promising direction for the development of a child's personality. The special potential of extracurricular education in taking into account the natural needs of students, in particular, in active activity and self-affirmation, is noted. It has been proven that extracurricular activities create conditions for the formation of skills and abilities to realize various social needs and satisfy personal needs.

The stages of development of extracurricular education in Poland are as follows: Stage I (formation) – from 1882 to 1914; Stage II (development) – from 1914 to 1944; Stage III (stabilization) – from 1944 to 1989; Stage IV (revival) – from 1989 to the present.

It is noted that today extracurricular education in Ukraine can be implemented in various areas. Comprehensive extracurricular educational institutions combine several educational areas, including palaces, centers, children's and youth centers, and children's and youth creativity centers. Creative associations of extracurricular educational institutions are classified into three levels: initial level, basic level, and higher level.

The structure of extracurricular education in Ukraine is analyzed. The main directions and educational levels are described, and various types of institutions that provide educational services in extracurricular education are identified. The main forms of organization of the educational process and types of creative associations of pupils of extracurricular education institutions are indicated.

It is noted that, in terms of their organizational and legal forms, extracurricular education institutions can be state-owned, municipal, or privately owned. The forms of organization of extracurricular education include: clubs based at educational institutions, clubs at the place of residence, foundations, sports institutions, cultural and educational institutions, etc.

It has been established that, due to the peculiarities of the organization of the educational process (high level of motivation of children, special material and technical base, creative environment, departure from rigid assessment frameworks), extracurricular educational institutions have a high potential for the development of pupils' creativity compared to other educational institutions.

Keywords: *extracurricular education, extracurricular educational institution, comparative analysis, Polish extracurricular educational institutions, New Ukrainian School.*

Постановка проблеми. В умовах активного реформування освітньої галузі в Україні, зокрема впровадження концепції Нової української школи (НУШ), одним із пріоритетних завдань стає модернізація природничо-математичної та технологічної освіти. Формування здатностей до інновацій як педагога, так і здобувача освіти стає невід'ємним компонентом структури позашкільної освіти.

Позашкільна освіта є унікальною ланкою в системі безперервної освіти, що має значний потенціал для розвитку людського капіталу та сприяє особистісній і професійній самореалізації людини з дитинства. На всіх етапах свого розвитку мережа закладів позашкільної освіти тісно пов'язана з житловим середовищем, закладами освіти, об'єктами культури, спорту та іншими установами сфери обслуговування.

Фундаментальною особливістю позашкільної освіти є опора на внутрішню мотивацію дитини до певного виду діяльності, що дає можливість дітям та молоді максимально ефективно засвоювати навчальний матеріал, повною мірою реалізовувати свій потенціал, а також здійснювати предметне, соціальне, професійне та особистісне самовизначення.

Сьогодні в Україні позашкільна освіта реалізується через різноманітні напрями та типи закладів. Комплексні позашкільні навчальні заклади поєднують декілька освітніх напрямів, до таких належать палаци, центри, будинки дітей та юнацтва, дитячої та юнацької творчості. Творчі об'єднання закладу позашкільної освіти класифікуються за трьома рівнями: початковий рівень, основний рівень, вищий рівень.

У 1991 році у Законі України «Про освіту» позашкільна освіта набуває статусу складової системи освіти. Позашкільна освіта в Україні є важливою складовою системи безперервної освіти, що закріплено Конституцією України, законами України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту». Вона відіграє ключову роль у вихованні молодого покоління, спираючись також на засади народної та козацької педагогіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Проблеми впровадження інновацій у позашкільну освіту з огляду на всебічний розвиток дітей досліджують такі науковці: В. Берега, Т. Биковський, А. Бойко, С. Буднік, В. Вербицький, Н. Наконечна, І. Наумчук, Н. Поліхун, Г. Пустовіт, В. Редіна, О. Флярковська.

Аналіз становлення та розвитку позашкільної освіти в Польщі свідчить про наявність її науково-теоретичного обґрунтування у працях польських дослідників: Я. Венгринович, С. Волошин, Р. Вручинський, С. Кавула, С. Ковальський, С. Мешальський, В. Оконь.

Українські дослідники О. Биковська, Н. Наконечна, Г. Пустовіт вивчають проблему діяльності Товариств творчих шкіл Польщі. «Традиції свідомо організованої позакласної роботи з дітьми в Польщі сягають епохи Комісії національної освіти (Komisji Edukacji Narodowej)». У Статуті комісії (1783 р.) було прописано ... виховання повноцінної людини: здорової, добродісної й культурної, щасливої в особистісному житті, корисного члена громади і хорошого громадянина» [7].

Метою статті є компаративний аналіз розвитку позашкільної освіти у Польщі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у педагогічному словнику подано наступне означення поняття «позашкільна освіта» – це система навчальних закладів, у яких учні та вихованці набувають сукупність знань, умінь та навичок у вільний від навчання час [8].

В офіційних документах останніх років використовується поняття: «заклад позашкільної освіти». Законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Концепцією позашкільної освіти та виховання, нормативними документами Міністерства освіти і науки, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України, зафіксоване саме це поняття.

Заклад позашкільної освіти – це складова системи позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів [9].

О. Шубіна виділяє структуру позашкільної освіти за напрямами та формами організації. Напрями позашкільної освіти [12]: художньо-естетичний, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, мистецький, науково-технічний, декоративно-ужитковий, дослідницько-експериментальний, фізкультурно-спортивний або спортивний, військово-патріотичний,

бібліотечно-бібліографічний, соціально-реабілітаційний, оздоровчий, гуманітарний, мистецький, пластовий та скаутський.

Г. Токмань пропонує класифікувати форми організації позашкільної роботи на три категорії: індивідуальні заняття, групові форми та масові заходи [11]. За напрямками позашкільної освіти дослідник виділяє: гуманітарний, оздоровчий, соціально-реабілітаційний, бібліотечно-бібліографічний, військово-патріотичний, фізкультурно-спортивний, дослідницько-експериментальний, декоративно-ужитковий, науково-технічний, мистецький, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, художньо-естетичний.

Заклад позашкільної освіти за своїми організаційно-правовими формами може бути державної, комунальної та приватної форми власності. До форм організації позашкільної освіти можна віднести: ЗПО, гуртки на базах ЗО, клуби за місцем проживання, фонди, спортивні заклади, культурно-освітні заклади та ін.

Аналізуючи історичний розвиток позашкільної освіти в Польщі, варто звернути увагу на діяльність молодіжних об'єднань, таких як товариства «філолатів», «філаретів» та «ілюмінатів». Ці організації пропонували учасникам змістовне культурне дозвілля, що поєднувало самоосвіту, ідейну роботу та громадську активність.

Прогресивні кола польського суспільства в той час активно виступали за створення спеціалізованих виховних установ. Метою було надати дітям можливість проводити вільний від уроків час продуктивно та з користю. Саме в цей період з'являються перші заклади позашкільного виховання, ключовими завданнями яких були запобігання асоціальної поведінки та створення умов для творчого розвитку молоді.

Перший етап розвитку позашкільної освіти у Польщі розпочався у 1882 році. Цей період відзначився появою перших спеціалізованих установ та організацій.

I етап (становлення) – з 1882 року до 1914 року. Ключові події та інституції цього етапу [10]:

1882 рік: Заснування Товариства літніх колоній (дитячих таборів) імені Ст. Маркевича (Towarzystwo Kolonii Letnich im. St. Markiewicza), яке зосереджувалося на допомозі дітям із порушеннями зору.

1888 рік: створення у Кракові міського парку доктора Генріха Йордана – спеціалізованого простору для рухових ігор, розваг та фізичних тренувань, призначеного для дітей, шкільної та ремісничої молоді, що функціонував під постійним педагогічним наглядом.

Поява різноманітних установ: У цей час також активно створювалися притулки (ochronki), «йорданські сади», ігрові майданчики, дитячі сади ім. Вільгельма Рау (W. Rau) та гімнастичні товариства «Сокіл» («Sokół»).

Важливу роль відігравали міжнародні та національні молодіжні організації. Міжнародна благодійна асоціація Християнських об'єднань молодих чоловіків (YMCA) засновувала клуби та організовувала табори для молоді. Активно розвивався Союз польського харцерства (Związek Harcerstwa Polskiego), який використовував походи та екскурсії для підготовки дітей до суспільно корисної діяльності.

Соціальні зміни другої половини XIX століття також вплинули на цю сферу. Спостерігалася *тенденція* до послаблення виховного впливу сім'ї, оскільки зайнятість батьків на заводах і фабриках обмежувала час, який вони могли присвятити вихованню своїх дітей. Це стало додатковим стимулом для розвитку організованих форм позашкільної роботи.

II етап (розвиток) – з 1914 року до 1944 року. Другий етап характеризується подальшим інституційним розвитком позашкільної освіти.

У 1914 році в Кракові було засноване Товариство приятелів дітей (Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, ТПД). Основною метою товариства стала організація громадського виховання дітей у тих сферах діяльності, які залишалися поза увагою шкільної програми. Підхід ТПД ґрунтувався на принципах свободи вибору та ненав'язливої допомоги фахівців. Як зазначалося в тогочасних джерелах, дітям пропонувалися «просторе приміщення, чисті зали, усілякі матеріали та приладдя, папір для письма і малювання, книги для читання. І при цьому повна свобода, можливість

займатися тим, що дитині найбільше до вподоби, ненав'язлива допомога старших осіб, фахівців, завжди готових надати пораду і вказівку» [1].

Товариства приятелів дітей (ТПД) стали ініціаторами створення перших закладів позашкільного виховання, так званих «вогнищ», які відкрилися у Кракові, Варшаві, Геленові та Лодзі.

У відділенні ТПД в Геленові застосовувалися різноманітні форми роботи та дитячого самоврядування: діяли ради самоврядування, товариські суди, а також літературні, садово-городні, бібліотечні та інші гуртки. Для дітей організовували заняття спортом (ковзанярським, санним), екскурсії, рухливі ігри та роботу в саду.

Варшавське відділення ТПД створило цілий освітній комплекс, який включав:

– консультаційні пункти («Здоров'я дитини», «Виховна консультація»);

– дошкільні заклади та школу ТПД;

– гімназію ім. Б. Лімановського;

– спеціальні світлиці для школярів із гуртками (ритміки, співу, танцю, оркестровим, музичним тощо), бібліотекою з читальнею та ляльковим театром.

ТПД у Лодзі також відкрили численні «вогнища», які успішно функціонували протягом багатьох років, охоплюючи тисячі дітей.

Цей етап демонструє стійку *тенденцію* до формування сталих інституцій позашкільного виховання, які пропонували комплексний підхід до розвитку дитини.

III етап (стабілізації) – з 1944 року до 1989 року. Третій етап розпочався у 1944 році з відновлення діяльності Товариства приятелів дітей (ТПД). На цьому етапі робота товариства мала насамперед опікунський характер і була спрямована на надання невідкладної допомоги дітям, які постраждали від наслідків Другої світової війни.

З 1945 року відповідальність за організацію догляду за дітьми та позашкільних установ перейшла до Міністерства освіти на підставі відповідної постанови Ради міністрів. Організацією дозвілля дітей та молоді також активно займалися такі структури, як Союз польської молоді (СПМ) та об'єднання «Вогнище».

У цей період спостерігається інституційне зростання мережі закладів:

– у 1951 році з'явився Палац молоді в Катовіце;

– у 1955 році аналогічні заклади були відкриті у Варшаві та Щецині.

До 1960-х років ХХ століття в Польщі функціонувала розгалужена система позашкільних установ. Статистика свідчить про наявність:

– 2 палаців молоді;

– 119 молодіжних будинків культури та Будинків культури дітей і молоді;

– спеціалізованих станцій (молодіжна технічна станція в Глівіце, молодіжна агробіологічна станція у Вроцлаві);

– 275 «йорданівських садів»;

– 98 вокзальних світлиць;

– різноманітних гуртків за інтересами, що діяли у 12 560 школах [6].

Ближче до кінця етапу, після процесів демократизації та децентралізації суспільного життя наприкінці 1980-х років, спостерігалася *негативна тенденція* до занепаду та ліквідації багатьох існуючих установ позашкільного виховання.

IV етап (відродження) – з 1989 р. до сьогодні. З 1989 року розпочався етап відродження та диверсифікації позашкільної освіти. Ключовою особливістю цього періоду стало те, що позашкільні заняття почали організовуватися різними установами, незалежно від шкільної системи, що призвело до формування двох основних груп закладів.

Перша група: Установи, підпорядковані відомствам освіти та вищої школи. До них належать:

– палаци молоді (Palace mlodzieży);

– молодіжні будинки культури;

– будинки культури дітей та молоді;

– спеціалізовані позашкільні установи;

- центри позашкільної роботи (Ogniska pracy pozaszkolny);
- «Йорданівські сади» (Ogrody Jordanowskie) та ігрові майданчики;
- молодіжні світлиці при залізничних вокзалах;
- центри фізичного виховання та міжшкільні спортивні клуби.

Друга група: установи, що належать до відомств культури і мистецтв (будинки культури, клуби, бібліотеки з дитячими та молодіжними секціями), а також заклади професійних спілок (будинки культури, світлиці).

На цьому етапі простежуються *сучасні тенденції* до створення багатопрофільних центрів та активної підтримки з боків різноманітних фондів і фондаций. Основним акцентом стає створення оптимальних умов для розвитку та підтримки талантів і обдарувань дітей та молоді у сферах науки, техніки та мистецтва.

У 2009 році Відділ вдосконалення вчителів ініціював розробку та впровадження Концепції «Національна система допомоги здібностям та талантам». Ця програма мала на меті задовольнити актуальні потреби польської школи, а її засади ґрунтувалися на принципі егалітаризму, тобто рівності можливостей.

Основний педагогічний підхід полягає в переконанні, що потенціал до успіху має кожна дитина. Тому першочерговим завданням є забезпечення належної підтримки, опіки та створення оптимальних умов для навчання, щоб кожен учень міг повністю розкрити свої можливості.

Значну роль у підтримці обдарованих учнів відіграє розгалужена мережа фондів та організацій, зокрема:

- Національний фонд допомоги обдарованим учням;
- польська фундація дітей та молоді;
- фундація «Primus inter Pares»;
- фонд допомоги молодим талантам Йоланти та Олександра Квасневських;
- фундація імені Стефана Баторія;
- фундація «Справа нового тисячоліття»;
- товариство творчих шкіл;
- центр допомоги талантам;
- інформаційно-консультаційний центр допомоги обдарованим дітям;
- «Банк дитячих усмішок»;
- «Порозуміння без бар'єрів» та ін.

Національний фонд допомоги здібним дітям у Польщі було офіційно засновано 30 травня 1981 року за ініціативи Р. Раковського та Я. Щепанського. Уже у 1983 році було ухвалено рішення про сталу підтримку талановитих учнів. Щорічно різноманітні програми Фонду охоплюють понад 500 учасників.

Фонд пропонує різні види підтримки:

- фінансування передплати на науково-популярні та літературні видання;
- сприяння участі дітей у музичних конкурсах;
- придбання музичних інструментів та необхідного приладдя.

Організація також оперативно реагує на актуальні освітні потреби. Завдяки підтримці Фонду було організовано літній науковий табір для дітей у місті Пастушці в 1994 році, а також науковий табір «Collegium Invisibile» у 1999 році та інші подібні заходи [5].

Фундація «Справа нового тисячоліття» була заснована у 1984 році Конференцією Польського Єпископату. Її діяльність спрямована на підтримку обдарованих учнів, які походять із сільської місцевості.

Згідно зі Статутом організації, ключовими цілями фундації є:

- сприяння розвитку польської культури та науки;
- надання освітніх послуг та підтримки дітям і молоді із сільських районів;
- популяризація вчення Папи Івана Павла II [4].

Освітню діяльність у Польщі також провадить Фундація підтримки та розвитку креативності (Fundacja Wspierania i Rozwoju Kreatywności), заснована у 2004 році. Місія цієї організації полягає

в підтримці, розвитку та популяризації різноманітних методів і форм, які стимулюють творчу діяльність та креативне мислення. Діяльність фонду регулюється його статутом.

Пізніше, у 2007 році, завдяки ініціативі Краківської фундації творчої діяльності в культурі та освіті, у Кракові був заснований інноваційний проєкт – «Університет дитини».

Вже у 2008/2009 навчальному році викладачі вищих навчальних закладів (ЗВО) почали проводити заняття для різних вікових груп у Варшаві та Вроцлаві. Були сформовані чотири основні групи слухачів: діти 6–7 років, 8–9 років, 10–11 років, а також учні шостих класів гімназій та старшокласники [3].

У 2011 році в Кракові виникла ще одна освітня ініціатива – «Університет дітей і батьків» (Uniwersytet Dzieci i Rodziców). Цей проєкт має на меті організацію спільних занять для дітей віком від 5 до 9 років та їхніх батьків чи опікунів.

Навчальний процес будується навколо тем, які викликають у дітей природну цікавість. Діти мають змогу здобувати знання з різних наукових сфер, тоді як батьки паралельно отримують фахові консультації з питань виховання. Для учасників обох вікових груп регулярно проводяться інтерактивні заходи: лекції, майстер-класи та конкурси.

У 2004 році в Університеті імені Миколая Коперника було засновано Центр освіти і досліджень здібностей. Одним із пріоритетних завдань Центру стала підготовка та методична допомога педагогам, які працюють з обдарованими дітьми.

Керівництво університету ухвалило рішення створити на базі закладу постійно діючі курси підвищення кваліфікації для таких вчителів. Метою курсів було надання слухачам необхідної інформації, знань та вмій для ефективної ідентифікації, діагностики, підтримки та розвитку здібностей учнів.

Програма курсів включала широкий спектр дисциплін:

Теоретичні основи: філософія та соціологія творчості, психологія творчості та здібностей, окремі аспекти психології особистості, соціальна педагогіка, педагогічна інноватика.

Практичні методи роботи: методи діагностики та ідентифікації здібностей, психологічні та творчі тренінги, техніки самоосвіти, використання комп'ютерних технологій у діагностиці й навчанні обдарованих учнів, дистанційне навчання.

Польські фонди надають значну підтримку креативним учням, диференційовано підходячи до різних видів здібностей. Ефективність цієї роботи підтверджується високими результатами польських школярів на олімпіадах і конкурсах різних рівнів.

Однією з успішних розробок польських педагогів є програма розвитку креативності «Призначення творчості» («Destination Imagination»), яка є частиною однойменної міжнародної освітньої програми. Вона розрахована на дітей віком від 5 до 16 років. Заняття проходять у командах по сім осіб під керівництвом тренера-наставника. Команди можуть формуватися на базі дитячих садків, шкіл, освітніх та громадських центрів, а також бібліотек. Протягом навчального року учасники розвивають креативність, працюють спільно та практикуються, використовуючи інноваційні методи та прийоми креативного мислення.

Засвоєні знання та навички школярів перевіряються після завершення програми під час Національної творчої олімпіади. Команди-переможці отримують шанс представити Польщу на Всесвітній Олімпіаді творчості, що проходить у Сполучених Штатах Америки.

Учасники змагань поділяються на різні вікові категорії:

«Нові зірки» – діти дошкільного віку;

I категорія – учні 1–8 класів;

II категорія – учні ліцеїв;

III категорія – студенти.

Заняття з командами проводять тренери-наставники, які мотивують учасників та діляться власним досвідом і знаннями. Протягом навчального року команди відвідують профільні семінари на тему «Від уяви до інновацій – від інновацій до уяви», яка охоплює низку тематичних підрозділів. Кожна вікова категорія працює над окремим підрозділом. Така структура програми

сприяє розвитку креативного потенціалу учнів і дає можливість змагатися за право участі в міжнародній олімпіаді (Widder).

На думку багатьох польських науковців, головним завданням освіти є формування креативних громадян, здатних до самореалізації в будь-якій сфері. Досягненню цієї мети сприяють новітні програми, розроблені Міністерством науки та освіти Польщі спільно з Академічним центром розвитку креативності.

Позашкільна діяльність розглядається як ключова ланка системи безперервної освіти. Вона відіграє важливу роль у вихованні всебічно розвиненої особистості, максимально повному розкритті її здібностей і нахилів, а також у створенні умов для підтримки талантів в галузях науки, техніки та мистецтва. Забезпечення можливості вибору виду діяльності, до якої дитина має природний інтерес, створює необхідні передумови для прояву її вроджених здібностей.

А. Цудовська (A. Cudowska) наголошує, що саме в позашкільній діяльності найбільш повно розкриваються природні потреби учнів, зокрема потреба в активності та самоствердженні.

Позашкільна освіта надає дітям простір для апробації нових соціальних ролей, відмінних від традиційної ролі учня. Це особлива сфера, де школярі можуть реалізувати свої особистісні потреби в самоперевірці, самооцінці та формуванні власного «Я». Крім того, це важлива зона актуального спілкування, яка задовольняє потребу в соціальних контактах.

Вільний час, проведений у позашкільній діяльності, стає умовою для розширення світогляду учнів, стимулює їх до самостійного творчого пошуку, сприяє розвитку креативності та поглиблює емоційне сприйняття сучасного життя [2].

У порівняльній таблиці проаналізовано етапи розвитку позашкільної освіти у Польщі та Україні.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця етапів розвитку позашкільної освіти у Польщі та Україні

Польща	Україна
I етап (становлення) – з 1882 року до 1914 року	
<ul style="list-style-type: none"> – товариство літніх колоній (дитячих таборів) імені Ст. Маркевича; – (міський парк доктора Генріха Йордана); – притулки; – гімнастичні об'єднання; – походи, екскурсії; – християнські об'єднання молодих чоловіків та Союз польського харцерства. 	<ul style="list-style-type: none"> 1894 р. – рухливо-спортивні товариства «Січ», «Сокіл»; 1895 – зоологічні сади у Києві та у 1913 – у Харкові; 1905 – гуртки у Києві, Харкові, Ніжині, клуби агрономічного та сільськогосподарського профілів; 1911 – Носівська селекційно-дослідна станція; 1911–1912 – «Пласт» (Львів);
II етап (розвиток) – з 1914 року до 1944 року	
– перші заклади позашкільного виховання у Кракові, Варшаві, Геленові та у Лодзі.	– палаци піонерів та жовтенят
III етап (стабілізація) – з 1944 року до 1989 року	
Палац молоді в Катовіцах, Будинки культури дітей і молоді, молодіжна технічна станція в Глівіце, молодіжна агробіологічна станція у Вроцлаві, йорданівські сади, вокзальні світлиці, різноманітні гуртки за інтересами при школах.	Спеціалізовані та комплексні позашкільні навчальні заклади зі сталими змістом і формами роботи.
IV етап (відродження) – з 1989 р. до сьогодення	
– установи позашкільного виховання, підпорядковані відомствам освіти і вищої школи;	– позашкільні заклади освіти (палаци, будинки, станції дитячої, юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні й

– установи відомств культури і мистецтв, що мають дитячі молодіжні секції та дитячі й молодіжні заклади професійних спілок, секції й позашкільні заклади.	музичні школи, школи мистецтв, студії, бібліотеки та ін.); – дитячо-юнацькі спортивні школи; – фонди, асоціації; – учнівські та студентські клуби та об'єднання за місцем проживання; – центри позашкільної роботи (середні загальноосвітні заклади, ліцеї, гімназії, освітні комплекси, професійнотехнічні училища, технікуми, коледжі тощо).
---	--

Систематичне використання різноманітних форм і методів організації пошукової та науково-дослідної діяльності в гуртках науково-технічного спрямування зумовлює поетапні якісні зміни в особистісному розвитку вихованців. Ці зміни забезпечують:

Прискорений розвиток: інтенсивний розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, формування високого рівня творчої активності та індивідуального підходу до пізнавальної діяльності.

Формування навичок: становлення дослідницької стратегії пізнання, формування комплексу необхідних пошуково-дослідницьких та комунікативних умінь і навичок.

Особистісне зростання: оволодіння вміннями особистісного самовизначення, ефективної самореалізації та постійного саморозвитку.

У таблиці 2 представлено порівняльний аналіз чотирьох етапів розвитку позашкільної освіти в Польщі та Україні, висвітлюючи ключові тенденції в обох країнах.

Таблиця 2

Тенденції розвитку позашкільної освіти

Польща	Україна
I етап – Становлення	
<i>Тенденція:</i> послаблення впливу сім'ї як природного виховного чинника.	<i>Тенденція:</i> створення середовища неформальної освіти, в якому формується особистість дитини.
II етап – Розвиток	
<i>Тенденція:</i> створення перших закладів позашкільного виховання.	<i>Негативна тенденція</i> істотного скорочення фінансування освіти, що призвело до закриття, перепрофілювання, реорганізації значної кількості закладів позашкільної освіти.
III етап – Стабілізація	
<i>Тенденція:</i> занепад та ліквідація багатьох установ дошкільного виховання.	<i>Тенденції:</i> відновлення і розвитку системи позашкільної освіти; удосконалення нормативно-правової бази.
IV етап – Відродження	
<i>Тенденції:</i> створення різноманітних центрів та надання допомоги різними фундаціями; створення умов для розвитку й підтримання талантів та обдарувань у галузі науки, техніки, мистецтва.	<i>Тенденції:</i> розроблення і затвердження у 1997 р. Концепції позашкільної освіти і виховання, у 1998 році – Положення про позашкільний навчальний заклад; Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.); розроблення нової моделі управління позашкільною освітою в умовах децентралізації.

Таблиця демонструє різні історичні траєкторії розвитку позашкільної освіти в обох країнах. Якщо в певні періоди (наприклад, II етап) Україна стикалася з кризою фінансування, то Польща мала справу із занепадом установ на III етапі. Сучасний етап (IV) в обох країнах спрямований на відродження, підтримку талановитої молоді та вдосконалення правової й інституційної основи цієї сфери.

Педагогічний колектив позашкільного закладу освіти несе відповідальність за всебічний розвиток особистості: її інтелектуальної, емоційної, моральної та духовної сфер, а також сприяє професійному самовизначенню та самореалізації вихованців.

Ключовим завданням позашкільних установ є робота над розвитком особистості та вихованням гідного, освіченого громадянина країни. Пріоритет надається підготовці дитини до подальшого навчання, трудової діяльності та вихованню на засадах національних традицій.

У процесі організації пошукової, дослідницької та експериментальної роботи у дітей формуються важливі пошукові та науково-дослідницькі вміння, які можна класифікувати так:

– *інтелектуальні вміння*: охоплюють аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизацію інформації; абстрагування; опис досліджуваних об'єктів; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; постановку проблеми та висунення гіпотез; пошук аналогій; дедуктивні висновки та докази.

– *практичні вміння*: включають ефективне використання навчальної, інформаційної та додаткової літератури, добір матеріалів для проведення експериментів, належне оформлення результатів дослідження тощо.

– *вміння самоорганізації та самоконтролю*: передбачають планування пошукової та науково-дослідної роботи, раціональне використання часу та ресурсів, перевірку отриманих результатів і самооцінку власної діяльності.

Формування системи пошукових і дослідницьких умінь та навичок під час занять у науково-технічних гуртках стимулює високий рівень творчої активності особистості. Це відбувається завдяки забезпеченню постійної спрямованості учня на подальшу пізнавальну діяльність.

Що стосується гуртків декоративно-прикладного мистецтва, то їхня основна мета полягає в залученні учнів до цього виду мистецтва, підвищенні рівня їхньої майстерності, розвитку креативності, прагнення до інновацій та вмінні застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці.

Педагоги цих напрямків створюють сприятливі умови для всебічного розвитку креативної особистості, формування художнього смаку, а також залучення дітей до вивчення народних традицій та культури. Загалом, робота педагогів позашкільних закладів спрямована на стимулювання пізнавальної діяльності, розвиток художніх здібностей школярів та пробудження їхнього творчого потенціалу.

Висновки. Отже, аналіз становлення та розвитку позашкільної освіти в Польщі свідчить про наявність її науково-теоретичного обґрунтування у працях польських дослідників. За допомогою діахронного підходу виділено етапи розвитку позашкільної освіти Польщі: I етап (становлення) – з 1882 року до 1914 року; II етап (розвиток) – з 1914 року до 1944 року; III етап (стабілізація) – з 1944 року до 1989 року; IV етап (відродження) – з 1989 р. до сьогодення.

У новому освітньому просторі професійна компетентність педагога позашкільного закладу освіти передбачає розвиток таких функцій, як інформативна, діяльнісна, креативна та розвивальна. Простежується тенденція до створення різноманітних центрів; створення умов для розвитку й підтримання талантів та обдарувань у галузі науки, техніки та мистецтва.

Список використаних джерел та літератури

1. Bobrowska Br. Rzeczpospolita Dziecięsa, S.N. im. Ossolińskich. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962. S. 17.
2. Cudowska A. Rozwijanie kreatywności – zadanie współczesnej edukacji. W: Dziecko – sukcesy i porażki / pod red. Rafała Piwowarskiego. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 2007. S. 97–105.
3. Jantos M. Uzdolnione dzieci, opracowanie na stronie internetowej krakowskiej Platformy Obywatelskiej. URL: www.krakow.platforma.org/pracujemy.php?id=26. (дата звернення: 11.07.2025).
4. Postanowienia ogólne. URL: <https://dzielo.pl/o-fundacji/statut/> (дата звернення: 11.07.2025).

5. Stromkowska J. Dziecko uzdolnione w klasie szkolnej. URL: www.szkolnictwo.pl. (дата звернення: 11.07.2025).
6. Węgrzynowicz J. Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, Państwowe Zakłady, Wydawnictw Szkolnych. Warszawa, 1971. S. 4.
7. Wołoszyn S. Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne. Warszawa, 1957. 529 s.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
9. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017. № 38-39. С. 380. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/377525___75465 (дата звернення: 10.08.2025).
10. Павленко В. В. Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир, 2023. 571 с.
11. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція: монографія. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
12. Шубіна О. П. Розвиток креативності вихованців у закладах позашкільної освіти засобами STEM-технологій: дис. ... д-ра філософії (PhD) : 011 Освіт. пед. науки. Житомир, 2023. 249 с.

References (translated & transliterated)

1. Bobrowska, Br. (1962). Rzeczpospolita Dziecięsa, S.N. im. Ossolińskich. Wrocław – Warszawa – Kraków. S. 17. [in Polish].
2. Cudowska, A. (2007). Rozwijanie kreatywności – zadanie współczesnej edukacji. W: Dziecko – sukcesy i porażki / pod red. Rafała Piwowarskiego. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych. S. 97–105. [in Polish].
3. Jantos, M. Uzdolnione dzieci, opracowanie na stronie internetowej krakowskiej Platformy Obywatelskiej. URL: www.krakow.platforma.org/pracujemy.php?id=26. [in Polish].
4. Postanowienia ogólne. URL: <https://dzielo.pl/o-fundacji/statut/> [in Polish].
5. Stromkowska, J. Dziecko uzdolnione w klasie szkolnej. URL: www.szkolnictwo.pl. [in Polish].
6. Węgrzynowicz, J. (1971). Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, Państwowe Zakłady, Wydawnictw Szkolnych. Warszawa. S. 4. [in Polish].
7. Wołoszyn, S. (1957). Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne. Warszawa, 529 s. [in Polish].
8. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 375 s. [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017. № 38-39. S. 380. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/377525___75465 [in Ukrainian].
10. Pavlenko, V. V. (2023). Teoriia i praktyka rozvytku kreatyvnosti shkolariv u systemi zahalnoi serednoi osvity Polshchi [Theory and practice of developing creativity in schoolchildren in the Polish general secondary education system] (dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.01). Zhytomyr, 571 s. [in Ukrainian].
11. Tokman, H.L. (2002). Metodyka vykladannia ukraïnskoi literatury v starshii shkoli: ekzystentsialno-dialohichna kontseptsiiia [Methods of teaching Ukrainian literature in secondary school: an existential-dialogical concept]: monohrafiia. Kyiv: Milenium, 320 s. [in Ukrainian].
12. Shubina, O. P. (2023). Rozvytok kreatyvnosti vykhovantsiv u zakladakh pozashkilnoi osvity zasobamy STEM-tekhnologii [Developing creativity in students in extracurricular education institutions using STEM technologies] (dys. ... PhD 011 Osvitni pedahohichni nauky). Zhytomyr, 249 s. [in Ukrainian].

Статтю отримано 05.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.

НАШІ АВТОРИ

Акімова Ольга Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Башманівський Олексій Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри слов'янських і германських мов Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Березюк Юлія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського медичного інституту ЖОР (м. Житомир, Україна).

Білик Ярослав Михайлович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теорії культури і філософії науки ННІ філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

Білявська Вікторія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Бліхар Вячеслав Степанович – доктор філософських наук, професор, директор навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна).

Бліхар Марія Миронівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

Бондар Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна).

Васалатій Максим В'ячеславович – аспірант кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка» (м. Одеса, Україна).

Галузяк Василь Михайлович – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Гапчук Яна Анатоліївна – доктор філософії з освітніх наук, асистент германської філології, перекладу та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Гольд Ольга Феліксівна – PhD, професор Інституту політичних наук Екс-ан-Провансу (Sciences Po Aix) (м. Марсель, Франція).

Густі Ілона Іштванівна – доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна).

Гуцало Людмила Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Денисевич Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, викладач української мови Варшавського університету (м. Варшава, Польща).

Каплінський Василь Васильович – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Козловець Микола Адамович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Лізак Катерина Михайлівна – доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна).

Надь-Коложварі Еніке – доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Україна).

Осташ Густав – хабілітований доктор, професор гуманітарних наук кафедри гуманітарних та соціальних наук Жешувського технологічного університету Ігнація Лукасевича (м. Жешув, Польща).

Павленко Віта Віталіївна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Павликівська Наталія Михайлівна - доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Павлюк Олексій Петрович – доктор філософії в галузі богослов'я, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Поліщук Олена Петрівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

Соловйова-Каліш Юлія Денисівна – магістрантка відділення «Релігієзнавство» філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Тетерук Роман Олегович – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Чередник Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка (м. Полтава, Україна).

Шавріна Ірина Валентинівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Шарманова Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна).

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	3
Білявська Вікторія. Відображення епохи <i>fin de siècle</i> в романі Ольги Токарчук «Е. Е.»	3
Бондар Наталія, Чередник Людмила. Два обличчя однієї війни: осмислення травматичного досвіду в польській та німецькій літературі (на прикладі творчості Збігнева Герберта й Пауля Целана)	11
Денисевич Олена. Асоціативні зв'язки у мовній свідомості українців та поляків: світ після 24.02.2022	20
Павликівська Наталія, Павлюк Олексій. Топоніми з компонентами -піль / -поль в українському ойконімічному просторі: лінгвістична структура та культурно-історичні кореляти у контексті життєписів польських діячів Вінниччини	31
Шарманова Наталя. Аксиологічні маркери духовного коду культури в польській афористиці	51
ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ	62
Білик Ярослав. Поняття культуротворчості в українознавстві та полоністиці	62
Blikhar Mariia, Blikhar Viacheslav. Interaction between administrative institutions, administrative and legal norms of the catholic church, and philosophical doctrines in the context of bilateral relations between Poland and Ukraine	68
Гольд Ольга, Васалатій Максим. Особливості впливу стилів польської архітектури на українських теренах; аспекти збереження спадщини	76
Kozlovets Mykola, Hutsalo Liudmyla. Monastycyzm jako fenomen duchowości wewnętrznej w wymiarze antropologicznym i egzystencjalnym	84
Ostasz Gustaw. Poezia Kazimierza Wierzyńskiego i jej orientacja idewa w okresie wojny światowej	95
Поліщук Олена. Уява та дилема «піднесене – потворне» в естетичній теорії і художній практиці: теоретико-методологічний аналіз	104
Шавріна Ірина, Соловйова-Каліш Юлія. Філософсько-антропологічна концепція П'єра де Шардена в контексті християнського еволюціонізму	112
ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	122
Акімова Ольга, Гапчук Яна. Актуальні тенденції розвитку педагогіки вищої школи	122
Березюк Юлія, Башманівський Олексій. Семантичні та конотативні аспекти етнонімів «єврей», «жид» та «іудей» у художніх текстах української та польської літератури XIX–XX століть	131
Галузяк Василь. Зарубіжний досвід розвитку лідерської компетентності майбутніх менеджерів освіти: психологічні підходи та освітні практики	141
Каплінський Василь, Тетерук Роман. Потенціал навчальної дисципліни «Професійний імідж педагога» для формування особистісних і полікультурних компетентностей здобувачів вищої освіти в процесі загальнопедагогічної підготовки	153
Lizák Katalin, Huszti Pona, Nagy-Kolozsvári Enikő. Thirty years of English teacher training in Berehove (1994-2024)	162
Павленко Віта. Розвиток позашкільної освіти у Польщі та Україні: порівняльний аналіз..170	
НАШІ АВТОРИ	181

**Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа – реєстрантів (ідентифікатор медіа R30-01076); Рішення № 540
Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 20.07.2023 р.**

Наукове періодичне видання Українська полоністика: науковий журнал / [гол. ред. М. Козловець, відповід. за вип. В. Павленко, В. Титаренко]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2025. Вип. 24. 184 с.

**Журнал «Українська полоністика» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і
кандидата наук з**

філологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);

філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409);

педагогічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020. № 409).

**Журнал індексується в таких наукометричних базах: Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodals
Directory та CiteFactor**

Сайт видання: <http://polonistyka.zu.edu.ua/>

Макетування: О. Кривонос

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів.